

ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ & ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
(1828 – 1920)

Πτυχιακή εργασία
της Μαντζιάρα Ευτυχίας

ΑΦΜ 1505

υπό την εποπτεία του

κ. Ηλία Σκουλίδα

Άρτα

Ιούλιος 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ (1828 - 1831) – Ο ΘΕΜΕΛΙΩΤΗΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	
1.1 Η εκπαίδευση κατά τον Καποδίστρια	14
1.2 Αλληλοδιδασκτική μέθοδος	19
1.3 Η διδασκαλία της μουσικής στα Δημοτικά Σχολεία	26
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΟΘΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	
2.1 Κοινωνία.....	35
2.2 Παιδεία	38
2.3 Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση	40
2.3.1 Ο Οργανωτικός νόμος (18-2-1834) «Περί Δημοτικών Σχολείων»	40
2.3.2 Τα Προγράμματα και η μέθοδος	43
2.3.3 Ο νέος Οδηγός των σχολείων	44
2.3.4 Η λειτουργία των σχολείων	45
2.3.5 Οι δάσκαλοι – εκπαιδευτικοί	46
2.3.6 Τα βιβλία	50
2.3.7 Διοίκηση και Εποπτεία των σχολείων της Δημοτικής Εκπαίδευσης	51
2.3.8 Πανεπιστήμιο	53
2.3.9 Η διδασκαλία της μουσικής στα Δημοτικά Σχολεία	54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄ (1862 – 1913)

Α. Α΄ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1862 – 1897)

3.1 Οι πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές	70
3.2 Η νέα εκπαιδευτική πολιτική	71
3.2.1 Προσπάθειες εκσυγχρονισμού των θεσμών και αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης	71
3.2.2 Η Μουσική και η διδασκαλία της στα Δημοτικά Σχολεία (1862 – 1870)	73
3.3 Τα σχολικά ιδρύματα, οι πρωτοπόροι παιδαγωγοί και οι μέθοδοι διδασκαλίας	78
3.3.1 Το «Παιδαγωγείον»	78
3.3.2 Η Μουσική και η διδασκαλία της στα δημοτικά σχολεία (1870 – 1880)	79
3.3.3 Αναπροσανατολισμός της εκπαιδευτικής πολιτικής	91
3.3.4 Εισαγωγή της συνδυαστικής μεθόδου	93
3.3.5 Μεταρρυθμίσεις στην Εκπαίδευση και αναλυτικά προγράμματα.....	98
3.3.6 Η Μουσική και η διδασκαλία της στα Δημοτικά Σχολεία (1880 – 1897)	105

Β. ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1897 – 1909)

3.4 Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια του Αθ. Ευταξία του 1899 και του Σπ. Στάη το 1900	119
3.5 Δημοτικισμός και συντηρητισμός	123
3.6 Το παρθεναγωγείο του Βόλου	125
3.7 Η Μουσική και η διδασκαλία της στα Δημοτικά Σχολεία	128

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ

4.1 Εκπαιδευτικός Όμιλος	135
4.2 Οι αστικές ιδέες και το έργο του Ελευθερίου Βενιζέλου	138
4.3 Η γλωσσική διαμάχη και η Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913	140
4.4 Βενιζελικοί και Αντιβενιζελικοί	144
4.5 Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917	146
4.6 Η μουσική και η διδασκαλία της στα Δημοτικά Σχολεία	148
 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	 164
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	 177
 ΠΗΓΕΣ	 189
 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	 191

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η έρευνα στο χώρο της εκπαίδευσης από τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους έως τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα έδωσε μερικά σπουδαία δείγματα αναλυτικής προσέγγισης και ερμηνευτικής προσπάθειας των προβλημάτων που αντιμετώπισε η μουσική ως μάθημα κατά τη διδασκαλία της στο δημοτικό σχολείο. Γνωρίζοντας την πορεία που ακολούθησε η μουσική κατά το παρελθόν στην εκπαίδευση, η οποία ήταν μειονεκτική έναντι των άλλων μαθημάτων, αλλά και τη θέση που κατέχει σήμερα στα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα, πρέπει να μας προβληματίσει, ώστε μελλοντικά να της προσδώσουμε την ουσιαστική αξία που της ανήκει για μια ισχυρότερη παρουσία τόσο στο χώρο της εκπαίδευσης όσο και στην κοινωνία. Εξάλλου η μουσική ως μάθημα με παιδαγωγική και πρακτική αξία δεν απευθύνεται μόνο στα παιδιά του δημοτικού σχολείου· απευθύνεται σε ολόκληρη την κοινωνία, αφού με την επίδρασή της αποκτά το σώμα κινητικότητα, ρυθμίζεται η λειτουργία των αναπνευστικών οργάνων, ηρεμεί το νευρικό σύστημα, καταπραΰνεται ο πόνος από τη σωματική εργασία, αμβλύνεται το συναίσθημα της κόπωσης, καταστέλλεται η πείνα, η δίψα, γίνεται ευχάριστη η σωματική εργασία και βοηθά την σωματική και ψυχική αγωγή και μόρφωση του ανθρώπου.

Ως τελειόφοιτη σπουδάστρια του τμήματος Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής της Σχολής Άρτας και σε συνδυασμό όλων των εμπειριών και των βιωμάτων που απέκτησα κατά τη φοίτησή μου, αλλά και το ενδιαφέρον μου για την εξέλιξη του μαθήματος της Μουσικής στην εκπαίδευση και ειδικότερα στην Πρωτοβάθμια, προσπάθησα να παρουσιάσω στην παρούσα εργασία μου όλη αυτή την εξέλιξη από το 1828 ως τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, ουσιαστικά δηλαδή από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους.

Η μουσική μεταβάλλεται και διαφοροποιείται ανάλογα με τις ιστορικές, κοινωνικές, πολιτικές και εκπαιδευτικές συνθήκες ή ανάγκες. Με την αρχή αυτή εξετάστηκε και διαρθρώθηκε η συγκεκριμένη εργασία, η οποία για τη μεθοδικότερη προσέγγιση τη χωρίσαμε σε τέσσερα μέρη.

Αντλήσαμε τα στοιχεία μας από πρωτογενείς κυρίως πηγές, νομοθετικό υλικό, εισηγητικές εκθέσεις, πρακτικά της βουλής, εφημερίδες της κυβέρνησης, Βασιλικά και

Προεδρικά Διατάγματα, υπουργικές αποφάσεις, εγκύκλιες διαταγές, επίσημα αναλυτικά προγράμματα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης καθώς επίσης και από παλαιότερες και σύγχρονες βιβλιογραφικές αναφορές.

Η μουσική δεν εξετάζεται ούτε περιορίζεται σε μια απλή καταγραφή διδασκαλίας στα δημοτικά σχολεία. Επιχειρείται μια ερμηνεία στην εξέλιξη και στις απόψεις που εκφράστηκαν στο παρελθόν, στις σχέσεις με τα άλλα μαθήματα του προγράμματος, στον τύπο του δασκάλου και στην επίσημη εκπαιδευτική πολιτική. Στόχος δεν είναι μόνο η λεπτομερής καταγραφή και ανάλυση των συνισταμένων που αφορούν την διδασκαλία της στα δημοτικά σχολεία που είναι και η βασική επιδίωξη μας. Σε όλα τα κεφάλαια και στο καθένα χωριστά επιχειρείται μια γενικότερη προσέγγιση και εξέταση και με πολλούς άλλους παράγοντες οι οποίοι με μια πρώτη ματιά δε φαίνονται να έχουν άμεση σχέση με τη μουσική, αλλά συνυπάρχουν και πολλές φορές συνδιαμορφώνουν το αποτέλεσμα. Τέτοιοι παράγοντες είναι η κοινωνία, η εκπαίδευση, η πολιτική ιδεολογία. Δίνεται επίσης ιδιαίτερη έμφαση στους σκοπούς και επιδιώξεις που είχε η μουσική στον αιώνα που εξετάζουμε καθώς και στο ρόλο που διαδραμάτισε στην προοδευτική ωριμότητα των παιδιών, και στην ψυχική και νοητική ανάπτυξη του ανθρώπου.

Με την ανάλυση και καταγραφή της συγκεκριμένης εργασίας πιστεύουμε ότι ανταποκριθήκαμε, έστω και αδρομερώς, στην παρουσίαση της μουσικής εκπαιδευτικής κατάστασης και συγκεκριμένα τη διδασκαλία στην πρωτοβάθμια Εκπαίδευση από το 1828 έως τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και ας προβληματιστούμε σχετικά με το τι υπάρχει και το τι μπορεί να βελτιωθεί και εξελιχθεί στον τομέα αυτό.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ερευνητική μας ενασχόληση με το θέμα της διδασκαλίας της μουσικής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση του 19^{ου} αιώνα και των δύο πρώτων δεκαετιών του 20^{ου}, αλλά και ευρύτερα η κατάδειξη της κίνησης των εκπαιδευτικών πραγμάτων της ίδιας περιόδου υπαγορεύεται από δύο βασικές αναγκαιότητες. Πρώτον την προσπάθεια για μια συνθετική παρουσίαση του εκπαιδευτικού τοπίου της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου μέσα από το οπτικό πρίσμα της κρατικό-πολιτικής παρέμβασης, με το σχεδιασμό και την εφαρμογή των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων της παραπάνω περιόδου. Δεύτερον την προσέγγιση και ανάλυση των εκπαιδευτικών πραγμάτων της περιόδου αυτής στην ιστορική συγκυρία της συνολικότερης προσπάθειας αναδιάταξης της κοινωνικό-οικονομικής δομής της χώρας. Ιδιαίτερα μας ενδιαφέρει στο ερευνητικό μας πλαίσιο να συμπεριλάβουμε την εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθήθηκε από τις εκάστοτε κυβερνήσεις κατά το 19^ο αιώνα, στη βάση του κυκλώματος κοινωνία – οικονομία – πολιτική – γλώσσα – εκπαίδευση.

Τα προγράμματα της εκπαίδευσης ως μέρος του εκπαιδευτικού συστήματος αποτελούν ένα σημαντικό, θεμελιακό και καθοριστικό θέμα για τη διαμόρφωση της κοινωνίας. Έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον όχι μόνο παιδαγωγών και εκπαιδευτικών, αλλά και άλλων ειδικών επιστημόνων, επιστημονικών ενώσεων, συνδικαλιστικών σωματείων και κοινωνικών ομάδων. Δεν είναι αδικαιολόγητη η άποψη ότι κάθε εκπαιδευτική αλλαγή προϋποθέτει μια αντίστοιχη παιδαγωγική στάση των εκπαιδευτικών¹. Για το θέμα αυτό έχουν γραφεί πολλά, έχουν γίνει ημερίδες, συνέδρια, συζητήσεις κτλ. Ωστόσο το θέμα παραμένει πάντα επίκαιρο, πάντα ανοικτό σε νέες προτάσεις και πάντα ανεξάντλητο.

Με την έρευνά μας αυτή θα επιδιώξουμε:

α) να εξετάσουμε τα εκπαιδευτικά συστήματα, τις μεταρρυθμιστικές εκπαιδευτικές προσπάθειες και τον τύπο του δασκάλου που ήθελε η πολιτεία για τα παιδιά του ελληνικού λαού, όπως αυτά διαμορφώνονται μέσα από τους νόμους, τα προγράμματα διδασκαλίας και τα εκπαιδευτικά μέτρα που κατά καιρούς έχουν ληφθεί.

¹ Αντ. Ρήγας: *Σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα*, τομ. 1^{ος}, Αθήνα 1909, σελ. 17.

β) να παρουσιάσουμε και να ερμηνεύσουμε το νομικό πλαίσιο που ίσχυσε για τα προγράμματα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και γενικότερα για το εκπαιδευτικό σύστημα όλο το 19^ο αιώνα και τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου}.

γ) να εξετάσουμε τη θεσμική και διοικητική λειτουργία των δημοτικών σχολείων και να καταγράψουμε τις προσπάθειες που έχουν καταβληθεί για τη βελτίωσή τους.

δ) να ερευνήσουμε συστηματικά τη διδασκαλία του μαθήματος της μουσικής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, τη θέση της στα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα, το περιεχόμενό της, τη μέθοδο διδασκαλίας της και τον τύπο του δασκάλου της μουσικής που ήθελε η πολιτεία.

ε) να δούμε τη δυναμική που ανέπτυξε η κοινωνία γύρω από το δημοτικό σχολείο, τη λειτουργία και γενικότερα την εκπαίδευση.

Η έρευνά μας θα είναι ιστορική, νομοθετική², βιβλιογραφική³, αλλά και περιγραφική⁴.

Τα στοιχεία μας θα τα αντλήσουμε από πρωτογενείς κυρίως πηγές, νομοθετικό υλικό, εισηγητικές εκθέσεις, πρακτικά της βουλής, εφημερίδες της κυβέρνησης, βασιλικά και προεδρικά διατάγματα, υπουργικές αποφάσεις, εγκύκλιες διαταγές, επίσημα αναλυτικά προγράμματα καθώς επίσης και από παλαιότερες και σύγχρονες βιβλιογραφικές αναφορές. Για τη μεθοδικότερη προσέγγιση του θέματός μας θα χωρίσουμε την ερευνητική μας εργασία σε τέσσερα κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο ο Καποδίστριας (1828-1831), αναφερόμαστε στην εκπαιδευτική του πολιτική που έδωσε προτεραιότητα στην οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης⁵. Στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία η μουσική προβλεπόταν να διδάσκεται με τον όρο άσμα ή ψαλτική. Όμως το μάθημα του άσματος το άφησαν γιατί η μουσική ήταν ακόμη άμορφη, η δε ψαλτική τέχνη αποκλείστηκε γιατί ήταν δύσκολη

² Ι. Παρασκευόπουλος: *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*. Τομ. Α', Αθήνα 1993, σελ. 20.

³ Όπ., σελ. 21 – 22.

⁴ Μ. Βαμβούκας: *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική: Έρευνα και μεθοδολογία*, Αθήνα, εκδόσεις Γρηγόρης, 1987, σελ.83.

⁵ Θ. Χατζηστεφανίδης: *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης (1821-1986)*, β' έκδοση, Αθήνα, εκδόσεις Παπαδήμα, 1990, σελ. 45.

στην κατανόηση⁶. Στα δημοτικά σχολεία του ορφανοτροφείου, για τα οποία ο Καποδίστριας έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον το μάθημα της μουσικής διδασκόταν συστηματικά από γραμματοδιδασκάλους οι οποίοι αποφοίτησαν από το «Τυπικό σχολείο» που λειτουργούσε ως διδασκαλείο ή από το «Κεντρικό σχολείο» που τους προετοίμαζε για ανώτερες σπουδές⁷.

Στο δεύτερο κεφάλαιο Οθωνική Περίοδος (1832-1862), αναφερόμαστε στους Βαυαρούς που έδωσαν προτεραιότητα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση με προσανατολισμό αρχαίο ελληνικό, αγνοώντας τη θέσπιση μιας λαϊκής παιδείας με πρακτικό προσανατολισμό. Παρόλο που το εκπαιδευτικό τους σύστημα έχαιρε εκτίμησης και αναγνώρισης, ήταν ξένο προς τις πραγματικές ανάγκες του ελληνικού λαού⁸. Επιχειρούμε μια αναφορά στις ειδικότερες προσπάθειες που έγιναν από τους Βαυαρούς για τη στήριξη της μουσικής και την ένταξή της στα προγράμματα διδασκαλίας. Ο νόμος (18-12-1834) που ψήφισαν «Περί Δημοτικών Σχολείων» προέβλεπε να διδάσκεται η φωνητική μουσική σε όλα τα σχολεία⁹. Το μάθημα γινόταν επί των αβακίων και ημικυκλίων¹⁰. Με τον ίδιο νόμο ιδρύθηκε Διδασκαλείο με «Πρότυπο Σχολείο» για να ασκούνται πρακτικά οι δάσκαλοι στα μαθήματα και στη φωνητική μουσική¹¹. Το 1837 με διάταγμα συσταίνεται σχολείο ψαλτικής στην Αθήνα και μουσική εταιρία για τη διάδοση των μουσικών γνώσεων¹². Το 1850 εκδόθηκαν βιβλία με ηθικό-θρησκευτικό περιεχόμενο. Πολύς χρόνος καταναλωνόταν σε ύμνους και άσματα πατριωτικού, πολεμικού και βασιλικού περιεχομένου¹³. Το 1855 εκδόθηκαν

⁶ Ι. Κανάκης: *Η εσωτερική οργάνωση και λειτουργία του νέου ελληνικού δημοτικού σχολείου*. Αθήνα, εκδόσεις Γρηγόρης, 1995, σελ. 30.

⁷ Δ. Διαμαντής: *Τα προγράμματα της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (1830-1920). Ιδεολογικός προσανατολισμός και κοινωνική δυναμική*. Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2003, σελ. 74 -77 -78.

⁸ Δ. Διαμαντής: *Τα σχολικά προγράμματα στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η πολιτική ιδεολογία (1830 - 1920), συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα, εκδόσεις Γρηγόρης, 2006, σελ. 114 – 115.

⁹ Διαμαντής: *Τα προγράμματα...* όπ., σελ. 130.

¹⁰ Ι. Κοκκώνης: *Εγχειρίδιον ή οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου νέος προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων της Ελλάδος*, έκδοσης τρίτη, εν Αθήναις, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφειας, 1860, σελ. 205 – 252.

¹¹ Χ. Λέφας: *Ιστορία της εκπαιδευσεως*. Εν Αθήναις, εκδόσεις Ο.Ε.Σ.Β., 1942, σελ. 215 – 217.

¹² Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. Τομ. Α, Αθήνα, εκδόσεις Ερμής, 1990, σελ. 90 – 91.

¹³ Α. Κόντονη: *Το νέο ελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των Παιδαγωγικών συστημάτων*. Αθήνα, έκδοση Κριτική Α.Ε., 1997, σελ. 60.

βιβλία με δεήσεις και άσματα αδόμενα από τα παιδιά του δημοτικού σχολείου¹⁴. Σύμφωνα με το νόμο οι δάσκαλοι χωρίζονταν σε τρεις τάξεις Α', Β' και Γ' και για να διδάξουν έπρεπε να γνωρίζουν και φωνητική μουσική¹⁵.

Παρά όμως τις προσπάθειες των Βαυαρών για τη συστηματική διδασκαλία της μουσικής στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση το μάθημα πολλές φορές παραμελήθηκε και στην πράξη καταργήθηκε¹⁶.

Στο τρίτο κεφάλαιο Γεώργιος Α' (1862-1913), αναφερόμαστε στις ανακατατάξεις και διαφοροποιήσεις που συμβαίνουν στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας και στις σταθερές που προσδιορίζουν τις εξελίξεις της νεοελληνικής παιδείας για παραπέρα διεκδικήσεις¹⁷. Στη συνέχεια αναλύουμε με λεπτομέρειες την κατάσταση που επικρατούσε στην ελληνική εκπαίδευση όσον αφορά τη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία. Το 1864 καταργείται το διδασκαλείο του Όθωνα και επανιδρύεται με το Ν. ΧΘ. 1878 το διδασκαλείο Αθηνών στο οποίο επανεκπαιδεύονται διορισμένοι δάσκαλοι στη συνδιδασκτική μέθοδο. Μαζί με τα άλλα μαθήματα διδάσκουν τη φωνητική και οργανική μουσική στο δημοτικό σχολείο σαφώς πιο οργανωμένα¹⁸. Το 1870 στο μάθημα της μουσικής στο Δημοτικό σχολείο τα παιδιά τραγουδούσαν άσματα πατριωτικά, πολεμικά, υπέρ του βασιλιά με ολοφάνερο τον ηθικό, θρησκευτικό και εθνικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης¹⁹. Με το Ν. ΧΘ. 1878 τα Δημοτικά σχολεία των νομών λειτουργούσαν εξατάξια με 17 ώρες φωνητική μουσική και ωδική. Τα παιδιά τραγουδούσαν πατριωτικά τραγούδια και έψαλαν εκκλησιαστικά άσματα²⁰. Το 1879 στα αλληλοδιδασκτικά και συνδιδασκτικά σχολεία της περιφέρειας η μουσική δεν διδασκόταν, γιατί οι δάσκαλοι δεν είχαν αναγκαία κατάρτιση. Έτσι θεωρήθηκε περιττή, την παραμέλησαν και την κατήργησαν²¹. Το 1880 λειτουργούν τετραθέσια δημοτικά σχολεία με 6 ώρες εβδομαδιαίως φωνητική μουσική²². Το ίδιο έτος εισάγεται στο

¹⁴ Χ. Λέφας: *Ιστορία...* όπ., σελ. 321 – 332.

¹⁵ Δ. Διαμαντής: *Τα προγράμματα...* όπ., σελ. 141.

¹⁶ Α. Κόντονη: όπ., σελ. 59 – 60.

¹⁷ Διαμαντής: *Τα Προγράμματα της Πρωτοβάθμιας...* όπ., σελ. 9.

¹⁸ Α. Κόντονη: όπ., σελ. 74 - 76, 80 – 81.

¹⁹ Ι. Κανάκης: όπ., σελ. 124.

²⁰ Χ. Λέφας: όπ., σελ. 73 και Ι. Κανάκης: όπ., σελ. 110.

²¹ Κ. Ξανθόπουλος: *Πρώτη και Μέση Εκπαίδευσις και περί ανατροφής και παιδείσεως των κορασίων*, Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των αδελφών Περρή, 1873, σελ. 191- 205.

²² Χ. Λέφας: όπ., σελ. 92.

δημοτικό σχολείο η συνδιδασκτική μέθοδος που ίσχυσε μέχρι τις μέρες μας²³. Την εποχή αυτή κυκλοφόρησαν τέσσερα τεύχη με «Νέα Παιδαγωγικά άσματα» που είχε εκδώσει η «Φιλεκπαιδευτική εταιρεία» με περιεχόμενο θρησκευτικό, φρονηματικό, ψυχαγωγικό, φυσιολατρικό, πραγματογνωστικό, σχολικό, πατριωτικό, βασιλικοί ύμνοι. Τα άσματα αυτά διατηρήθηκαν για πολλές δεκαετίες στο ελληνικό σχολείο και τραγουδήθηκαν από χιλιάδες μαθητές²⁴. Το 1882 η Κυβέρνηση Τρικούπη προκήρυξε διαγωνισμό για τη συγγραφή αλφαβηταρίων και αναγνωστικών των Α', Β', Γ', Δ' τάξεων του Δημοτικού Σχολείου καθώς και απάνθισμα 50 περίπου παιδαγωγικών ασμάτων. Σκοπός των τραγουδιών αυτών ήταν να καλλιεργήσουν στα παιδιά τη φιλοπατρία, την αγάπη προς τον πλησίον και τους γονείς, τη φιλεργία κ.α. Το περιεχόμενο της μουσικής έπρεπε να είναι κατάλληλο για την παιδική φωνή²⁵. Το 1890 ο Χ. Παπαμάρκος συντάσσει νέα νομοσχέδια για τη διδασκαλία των μαθημάτων στο δημοτικό σχολείο. Το μάθημα της μουσικής διδασκόταν τρεις ώρες σε κάθε τάξη. Σκοπός του ήταν η ανάπτυξη των ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων και προέβλεπε τη διδασκαλία μελωδικών ασκήσεων και θεωρία της μουσικής από την πρώτη τάξη. Η έλλειψη όμως μουσικών γνώσεων από τους δασκάλους καθιστούσε ανεφάρμοστο το πρόγραμμα. Οι συλλογές των σχολικών τραγουδιών ήταν εκκλησιαστικά και τραγούδια της φύσης και της Πατρίδας²⁶.

Στη Μεταβατική Περίοδο (1895-1909), αναφερόμαστε στη βαθειά κρίση της ελληνικής κοινωνίας και στην προσπάθεια που κάνει να περάσει στο σύγχρονο δυτικότροπο μοντέλο σκέψης και δράσης²⁷. Το γλωσσικό ζήτημα δημιουργεί πόλους αντιπαράθεσης που συγκλόνισαν συθέμελα την κοινωνία. Αποκορύφωμά του υπήρξε το παρθεναγωγείο του Βόλου, όπου ο Αλ. Δελμούζος έκανε πράξη τη μεταρρύθμιση καθιερώνοντας ως γλώσσα διδασκαλίας τη δημοτική²⁸. Στη συνέχεια επισημαίνουμε το

²³ Α. Κόντονη: όπ., σελ. 123 – 124.

²⁴ Ι. Κανάκης: όπ., σελ. 222 – 223.

²⁵ Γ. Βενθίλος: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαίδευσης*. Τομ. Β', Εν Αθήναις, 1884 – 1898, σ.σ. 104 – 114.

²⁶ Ι. Σταύρου: *Η ελληνική παραδοσιακή μουσική στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Ιστορική ανασκόπηση – σημερινή πραγματικότητα*. Κέρκυρα: Ιόνιο πανεπιστήμιο. Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Διδακτορική Διατριβή. 10446,6 σελ. 63- 78.

²⁷ Χ. Λέφας: όπ., σελ. 104-105.

²⁸ Π. Πολυχρονόπουλος: *Παιδεία και Πολιτική στην Ελλάδα*. Τόμ. Α', Αθήνα, εκδόσεις Καστανιώτη, 1980, σελ. 188.

ενδιαφέρον που έδειξαν έλληνες παιδαγωγοί για τη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία αφού την προβάλλουν ως αναγκαίο μάθημα του προγράμματος²⁹. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} πολλές πόλεις δημιουργούν δικές τους φιλαρμονικές και δημοτικές μπάντες και σημειώνεται στο δημοτικό σχολείο αξιόλογη εκπαιδευτική και καλλιτεχνική μουσική κίνηση³⁰.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, οι πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, αναφερόμαστε στις αστικές ιδέες, το κοινωνικό του έργο και στην εκπαιδευτική του πολιτική, στο σεβασμό των νόμων και την κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η εκπαιδευτική του πολιτική στηρίζεται στο λαϊκό σχολείο. Με τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1913 και του 1917 βελτιώνεται η κατάσταση των δασκάλων, αλλάζουν τα βιβλία και τα προγράμματα της εκπαίδευσης και εισάγεται στο δημοτικό σχολείο η δημοτική γλώσσα (Εκπαιδευτικός Όμιλος)³¹. Ιδιαίτερα επισημαίνουμε το μεγάλο ενδιαφέρον του Βενιζέλου και όλων των δημοτικιστών της εποχής για το μάθημα της μουσικής στο δημοτικό σχολείο. Την περίοδο αυτή όλα τα σχολεία νομών και επαρχιών λειτουργούν ως εξατάξια με 24 ώρες διδασκαλία μουσικής την εβδομάδα. Σκοπός της ήταν η καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης. Οι τάξεις Α', Β' και Γ' διδάσκονταν μονόφωνα άσματα, η Δ' τάξη μονόφωνα και δίφωνα άσματα και οι Ε' και Στ' τάξεις θεωρία της μουσικής, δίφωνα και τρίφωνα άσματα³². Οι δάσκαλοι γνωρίζουν περισσότερα για τη διδασκαλία της μουσικής αφού φοιτούν στο Μαρασλειο Διδασκαλείο της Αθήνας που ιδρύθηκε το 1910 και λειτουργεί μέχρι σήμερα.

Η διδασκαλία της μουσικής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση στα 100 χρόνια που εξετάζουμε πέρασε πολλές φάσεις και ανακατατάξεις. Παρά το επιτακτικό αίτημα για διεύρυνση της διδασκαλίας της σε όλα τα σχολεία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, εν τούτοις δεν μπόρεσε τελικά να προσδιοριστεί η θέση της στα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα, με αποτέλεσμα όπου διδασκόταν να έχει το χαρακτήρα των ελεύθερων τραγουδιών χωρίς σκοπούς και στόχους και μορφωτική επίδραση στους μαθητές, ιδιαίτερα στα πρώτα χρόνια. Οι αδυναμίες και τα μειονεκτήματα αυτά διαπιστώθηκαν

²⁹ Ι. Κανάκης: όπ., σελ. 249 – 250.

³⁰ Δ. Διαλίστης: *Νεοελληνική Μουσική*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια Υδρία, Τομ. 39^{ος}, Αθήνα, εκδόσεις Εταιρία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε., 1986, σελ. 295.

³¹ Μ. Τριανταφυλλίδης: *Δημοτικισμός. Ένα γράμμα στους δασκάλους μας*, Αθήνα, 1926, σελ. 62.

³² Χ. Λέφας: όπ., σελ. 105 – 114.

από τους κρατικούς φορείς (επιθεωρητές, παιδαγωγοί, δάσκαλοι κ.τ.λ.) οι οποίοι ανέλαβαν διορθωτικές παρεμβάσεις, κατά κανόνα ατελέσφορες. Βέβαια για την εποχή εκείνη οι προϋποθέσεις για τη διδασκαλία της μουσικής ήταν δύσκολες. Οι λίγοι δάσκαλοι που υπήρχαν δεν γνώριζαν μουσική με αποτέλεσμα να την περιθωριοποιούν και να μη τη διδάσκουν. Βέβαια η λειτουργία των διδασκαλείων και υποδιδασκαλείων από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα βοήθησαν τους δασκάλους με μουσικές γνώσεις και η διδασκαλία άρχισε σταδιακά να βελτιώνεται.

Γνωρίζοντας την πορεία που ακολούθησε η διδασκαλία της μουσικής στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση από τον Καποδίστρια ως το 1920 (Ελ. Βενιζέλος) μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε τον τρόπο διαμεσολάβησης και διεκπεραίωσης της κρατικής βούλησης μέσα από τη σχετική νομοθεσία. Αν δηλαδή οι εγκύκλιες διαταγές, οι νομοθετικές διατάξεις, οι υπουργικές αποφάσεις, τα βιβλία, τα αναλυτικά προγράμματα, οι εκθέσεις των προϊσταμένων και ό,τι αφορά τη διδασκαλία της μουσικής στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση καθορίζονταν από την κείμενη νομοθεσία. Πώς διαμορφώνεται, κατά πρώτον στο νεοελληνικό κράτος η νομοθεσία που αφορά τη διδασκαλία της μουσικής; Πώς επιδρά η πολιτική ιδεολογία με τους σκοπούς και τους στόχους της μουσικής στη διαμόρφωση αυτής της ιδεολογίας; Πώς αναπτύσσεται και ενισχύεται η δημοκρατική συνείδηση των μαθητών από τη διδασκαλία της μουσικής στη σχολική πράξη; Οι απαντήσεις που θα δώσουμε σε αυτά τα ερωτήματα και σε άλλα συναφή ενδεχομένως θα δια φωτίσουν, ελπίζουμε αρκούντως την επίδραση και τη διδασκαλία της μουσικής στους μαθητές της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ (1828 – 1831)

Ο ΘΕΜΕΛΙΩΤΗΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

1.1 Η εκπαίδευση κατά τον Καποδίστρια

Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Τούρκους, έπρεπε το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα να οργανωθεί από την αρχή. Ο Καποδίστριας έδειξε ζωνρό ενδιαφέρον για την εκπόνηση και σύνταξη εντός γενικού σχεδίου εκπαιδευτικού προγράμματος, ζητώντας συγχρόνως το ενδιαφέρον και τη βοήθεια των Ελλήνων για την πνευματική αναγέννηση του τόπου και τη μόρφωση των παιδιών τους. Η εκπαιδευτική πολιτική του είχε μακροπρόθεσμους σκοπούς και στόχους, εντασσόταν στο ευρύτερο κυβερνητικό πρόγραμμα και αντικατόπτριζε τη νέα κοινωνική δομή και το νέο πολιτικό σύστημα που επιδίωκε να εγκαθιδρύσει στην Ελλάδα. Η παροχή ίσων ευκαιριών μόρφωσης σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες θα οδηγούσε σταδιακά στην πολιτική ωριμότητα και τη χειραφέτησή τους. Το περιεχόμενο της διδασκαλίας των μαθημάτων προσανατολίστηκε προς την ελληνοχριστιανική παράδοση και δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην εθνική διαπαιδαγώγηση, στη δημιουργία πολιτών – μελών εθνικού Κράτους και στη σύζευξη θρησκείας και παιδείας, για την ανόρθωση του φρονήματος των πολιτών³³.

Το ενδιαφέρον του στρεφόταν όχι σε μεμονωμένους τομείς της σχολικής δραστηριότητας αλλά στη συνολική διάσταση του σχολείου, την αναφερόμενη στις μαθησιακές δραστηριότητες, τους διοικητική οργάνωση, το περιβάλλον, τον προγραμματισμό, τους εκπαιδευτικούς, τα βιβλία και τα προγράμματα διδασκαλίας. Με τη θέσπιση νομικού πλαισίου προώθησε την αγωγή, τη μόρφωση και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών λειτουργών³⁴.

Ο κρατικός εκπαιδευτικός προγραμματισμός κατά τον κυβερνήτη δεν αφορούσε μόνο τη σπουδάζουσα νεολαία, αλλά και τους ενήλικες. Οι νέοι διαπαιδαγωγούνταν με

³³Α. Πρασά: *Εκπαιδευτική πολιτική, κατεύθυνση και προοπτικές*. Περιοδικό Ιστορικά, Ι. Καποδίστριας, ο δεσποτικός οραματιστής, τευχ. 12, εκδ. Φωτοεκπαιδευτική Α.Ε., Αθήνα 2000, σελ. 44 – 45.

³⁴Χ. Μπαμπούνης: *Η εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο. Διοικητική οργάνωση και εκπαιδευτική λειτουργία*. Αθήνα, Εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1999, σελ. 122.

τη φοίτηση στα σχολεία, παρακολουθώντας τα εκπαιδευτικά προγράμματα, ενώ οι ενήλικες στο χώρο εργασίας³⁵.

Στο διάταγμα διορισμού των δασκάλων και των επιτρόπων του Ορφανοτροφείου ο Καποδίστριας επισημαίνει: Να καταστήσετε τους μαθητές «μετόχους των αγαθών της ηθικής και χριστιανικής αγωγής και της υγιούς στοιχειώδους παιδείας»³⁶. Επίσης σε επιστολή του προς τον έκτακτο επίτροπο Β. Σποράδων Αν. Λόντο είναι κατηγορηματικός για την ηθικοθησκευτική αγωγή: «Μία πρέπει να είναι η αποστολή σας, η εξασφάλισης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η δια της παιδείας μόρφωσης των ηθών του, διά της οποίας θα αναδειχθή εις τον λοιπόν πεφωτισμένον κόσμον άξιος της ελευθερίας»³⁷.

Ο Κοκκώνης, στενός συνεργάτης του Καποδίστρια, επισημαίνει σε άρθρα του, που δημοσιεύονται στην εφημερίδα «Αιγιναία» ότι βασικός σκοπός της εκπαίδευσης είναι να γνωρίσει ο μαθητής, μέσα από τα προγράμματα εκπαίδευσης και τη διδασκαλία, «τα προς τον θεόν, τα προς εαυτόν, τα προς τον πλησίον και τα προς την κοινωνίαν καθήκοντα», ώστε να γίνει «ευσεβέστερος Χριστιανός, καλύτερος υιός, σύζυγος, πατήρ, φίλος, πολίτης, συνετώτερος άρχων....»³⁸. Πιστεύοντας ότι η αγωγή έχει μεγαλύτερη αξία από τα πλούτη τονίζει ότι πρέπει «η κοινή ημών εκπαίδευσις να περιλάβη όλως τας αναγκαίας γνώσεις, αι οποίας είναι χρήσιμοι προς την παιδείαν, ευπορίαν και πολιτικήν ευτυχίαν του έθνους μας»³⁹. Από την ορθή πολιτική και κοινωνική αγωγή εξαρτώνται «η ίδια ευτυχία εκάστου πολίτου και η κοινή ευδαιμονία όλης της πολιτείας»⁴⁰. Προτείνει «να συστηθή διδασκαλία βιωφελής και χρησίμη εις πάσαν μίαν τάξιν των πολιτών», ώστε οι μαθητές «να εξέρχωνται εις τον κόσμον εφωδιασμένοι με τας αναγκαιοτάτας και εις την χρηστήν διαβίωσιν γνώσεις, και τας ωφελίμους, εις το οποίον μέλλουν να δοθώσιν επάγγελμα. Διότι η παιδεία δεν ωφελεί ουδέ τον παιδευόμενον ιδίως, ουδέ την πολιτείαν κοινώς, αν δεν γίνεται καταλλήλως και αρμοζόντως εις την τάξιν και το επάγγελμα καθενός πολίτου»⁴¹. Και καταλήγει: «Εκ της τοιαύτης σπουδής, της κατά σκοπόν του ωφελίμου εις πάσαν κατάστασιν και

³⁵ Ό.π., σελ. 122.

³⁶ Διάταγμα του Καποδίστρια διορισμού δασκάλων 12478/14-5-1829, στο Απ. Δασκαλάκης.: *Κείμενα - Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασεως*. Σειρά Τρίτη, Τα περί Παιδείας, τόμ. Α', Αθήνα 1968, σελ. 201-202.

³⁷ Ι. Καποδίστριας: *Κείμενα. Ανθολόγηση*. Κ. Δαφνή, Αθήνα, έκδ. ΟΕΔΒ., 1976, σελ. 52.

³⁸ Η *Αιγιναία*, τόμ. Α', Αίγινα 15-3-1831, σελ. 2.

³⁹ Η *Αιγιναία*, τόμ. Δ', Αίγινα, 15-7-1831, σελ. 154.

⁴⁰ Η *Αιγιναία*, τόμ. Ζ', Αίγινα 15-9-1831, σελ. 216-217.

⁴¹ Η *Αιγιναία*, τόμ. ΣΤ', Αίγινα 15-8-1831, σελ. 182.

τάξιν των πολιτών γινομένης, κρέμονται εξ ενός μέρους η ευπορία και το ευ είναι του καθενός ιδίως εκ δε του ετέρου, η ευνομία, η δύναμις και η πλουσιότης της πολιτείας»⁴².

Η εκπαιδευτική πολιτική του Καποδίστρια ήταν στραμμένη κυρίως στη στοιχειώδη εκπαίδευση και είχε ως προτεραιότητα τη στερέωση του δημόσιου σχολικού δικτύου. Η πολιτική αυτή καθόριζε σε μεγάλο βαθμό την κρατική αντίληψη, η οποία απηχούσε την ευρωπαϊκή πραγματικότητα⁴³. Ο Καποδίστριας ενδιαφέρεται η εκπαίδευση να διαδοθεί σε ολόκληρο το λαό χωρίς ταξικές διακρίσεις και κυρίως στους αγρότες, για τους οποίους έτρεφε ιδιαίτερη συμπάθεια. Επιδιώξή του είναι να ιδρυθούν αλληλοδιδασκτικά σχολεία σε όλες τις επαρχίες και εάν είναι δυνατόν και σε όλα τα χωριά⁴⁴. Γιατί όπως υποστηρίζει και ο στενός του συνεργάτης Κοκκώνης, πρέπει τα παιδιά «των χωρικών μας να μην μένωσι και αυτά άμοιρα των μαθημάτων και της αναγνώσεως και γραφής, τα οποία είναι τα πρώτα βοηθήματα εις ανθρωπισμόν»⁴⁵.

Ο Καποδίστριας έδωσε προτεραιότητα στη λαϊκή παιδεία με δωρεάν εκπαίδευση, αλλά και στην αντιμετώπιση των αντίξοων δυσχερειών που επικρατούσαν την εποχή αυτή στην εκπαίδευση και την κοινωνία⁴⁶. Δείχνει ξεχωριστό ενδιαφέρον για την οργάνωση και την ανάπτυξη της δημόσιας εκπαίδευσης και ιδιαίτερα της δημοτικής⁴⁷, την οποία θεωρούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της ανοικοδόμησης ενός σύγχρονου και κυρίως φιλολαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος⁴⁸. «Φιλοδοξία του ήταν να εξασφαλίσει μαζική και δωρεάν βασική μόρφωση στο λαό»⁴⁹. Η προτεραιότητα που επέδειξε στην οργάνωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης βρισκόταν σε άμεση συνάφεια με τις ελληνικές συνθήκες της εποχής. Σύμφωνα με τις παιδαγωγικές του αντιλήψεις, οι νέοι έπρεπε πρώτα να αποκτήσουν τις εγκύκλιες γνώσεις και στη συνέχεια να σπουδάσουν επιστήμες και να μάθουν τέχνες⁵⁰. Πίστευε ότι ο λαός μας, που στην πλειοψηφία του ήταν αναλφάβητος, τότε μόνο θα προόδευε, αν κατόρθωνε να

⁴² Η *Αιγιναία*, τόμ. ΣΤ', Αίγινα 15-8-1831, σελ. 183.

⁴³ Ε. Ζαμπέτα: *Η εκπαιδευτική πολιτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1974-1989*. Αθήνα, Εκδ. Θεμέλιο, 1994, σελ. 104-105.

⁴⁴ Δ. Μαυροσκούφης: *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα 1821-1832*. Θεσσαλονίκη, Εκδ. Ενυάλειο Κληροδότημα, 1996, σελ. 127.

⁴⁵ Η *Αιγιναία*, τόμ. Α', Αίγινα 15-3-1831, σελ. 4.

⁴⁶ Ι. Κανάκης ό.π., σελ.12.

⁴⁷ Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)*. Αθήνα, Εκδ. Gutenberg, 1994, σελ. 40.

⁴⁸ Θ. Χατζηστεφανίδης: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986)*. Αθήνα, Εκδ. Παπαδήμα, 1990, σελ.45.

⁴⁹ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 330.

⁵⁰ Απ. Δασκαλάκης: ό.π., σελ.242 - 243.

αποκτήσει μια καλή στοιχειώδη εκπαίδευση και στη συνέχεια ένα επάγγελμα που θα τον βοηθούσε να ζήσει. Γι' αυτό η στοιχειώδης εκπαίδευση ήταν υποχρεωτική για όλους τους μαθητές⁵¹ και είχε έντονα φιλανθρωπικό σωφρονιστικό χαρακτήρα⁵². Ο κυβερνήτης δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διαδικασία της κοινωνικής ένταξης των νέων, την προετοιμασία τους για την αγορά εργασίας και την ανάληψη κοινωνικών ρόλων⁵³. Γι' αυτό το εκπαιδευτικό σύστημα που σχεδίαζε ήταν δομημένο με οριζόντια (γενική και επαγγελματική) και κάθετη (Δημοτικό - Γυμνάσιο) κατεύθυνση⁵⁴.

Επηρεασμένος από τις Παιδαγωγικές αρχές του Pestalozzi συγκεντρώνει την προσπάθειά του στη στοιχειώδη εκπαίδευση με επαγγελματική προοπτική. Πίστευε ότι το βάθρο πάνω στο οποίο έπρεπε να στηρίζεται την εκπαιδευτική του πολιτική είναι η σχέση εκπαίδευσης – παραγωγής⁵⁵. Για την ομοιογενή οργάνωση της λαϊκής παιδείας σε μία ενιαία μεθοδολογική αρχή επιλέχτηκε η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, που είχε εισηγηθεί η «επί της προπαιδείας» επιτροπή⁵⁶.

Στόχος του ήταν να ενισχύσει τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, να συστήσει «σχολεία τυπικά» και παράλληλα να ιδρύσει «σχολεία ανωτέρας τάξεως δια τους νέους έλληνας, τόσον τους αφιερωθησομένους εις τα εκκλησιαστικά, όσο και εις τους μέλλοντας να υπηρετήσουν την πατρίδα, εις τα πολιτικά ή να διατρέξουν το στάδιον των επιστημών, των τεχνών και της φιλολογίας»⁵⁷.

Το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα ο Καποδίστριας το στήριξε στην πραγματικότητα της εποχής του και στην ελληνική πάντοτε στο πλαίσιο της εσωτερικής του πολιτικής⁵⁸.

Έξι ήταν τα κύρια μαθήματα στη στοιχειώδη εκπαίδευση: γραφή, ανάγνωση, αριθμητική, γραμματική, χριστιανική διδασκαλία, γραμμική ιχνογραφία και άσμα ή ψαλτική⁵⁹.

⁵¹ Ε. Κούκου: *Η παιδεία από το 1828 ως το 1831. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΒ', Αθήνα, Έκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1975, σελ. 589.

⁵² Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. τόμ. Α'. Αθήνα, εκδ. Ερμής, 1990, σελ. κζ'.

⁵³ Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 122.

⁵⁴ Α. Δημαράς: ό.π., σελ. κζ'.

⁵⁵ Α. Κόντονη: *Το νέο Ελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*. Αθήνα, Εκδ. Κριτική Α.Ε., 1997, σελ. 22.

⁵⁶ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 21-22 και Ελ. Καλαφάτη: *Τα σχολικά κτίρια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης 1821-1929. Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*. Αθήνα, Εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1988, σελ. 45-48.

⁵⁷ Ελ. Κούκου: ό.π., σελ. 590.

⁵⁸ Π. Πετρίδης: *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία 1828-1834*, τόμ. Α', τεύχ. 1. Θεσσαλονίκη, Εκδ. Παρατηρητής, 1985, σελ. 56-59.

Η κυβέρνηση εκτός από τους πίνακες ανάγνωσης έδειξε ζωνρό ενδιαφέρον για τη σύνταξη και μετάφραση βασικών βιβλίων για τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Επίσης προχώρησε και στην αγορά βιβλίων από ιδιωτικές εκδόσεις. Σπουδαιότερη όμως πηγή συγκέντρωσης βιβλίων αποτέλεσαν οι δωρεές από διάφορες πηγές και ιδίως από συνεργάτες και φίλους του Καποδίστρια, όπως οι αδελφοί Ζωσιμά, ο Παν. Κοδρικάς, ο Ν. Δούκας, ο Κ. Οικονόμου κ.α. Τα βιβλία αυτά συγκεντρώθηκαν στη βιβλιοθήκη του Ορφανοτροφείου, όπου μέσω του εφόρου της και της γραμματείας αποστέλλονταν στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία⁶⁰.

Οι δάσκαλοι των αλληλοδιδασκτικών σχολείων, ανάλογα με τις γνώσεις που κατείχαν, διακρίνονταν σε τρεις βαθμούς: πρώτου, δευτέρου, τρίτου. Διορίζονταν από την κυβέρνηση και ο μισθός ήταν ανάλογος με το βαθμό που κατείχαν⁶¹.

Τη γενική εποπτεία των σχολείων ασκούσε η Γραμματεία «επί των εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως» και η «επί της Προπαιδείας Επιτροπή». Εποπτεία επίσης, ασκούσαν και τα κυβερνητικά όργανα, οι διοικητές και οι έκτακτοι επίτροποι των επαρχιών του κράτους, καθώς και οι επιθεωρητές εκπαίδευσης, ενώ από τις επιτροπές και άλλα έγκριτα πρόσωπα που διόριζε η κυβέρνηση⁶².

Ο Καποδίστριας έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για τη μόρφωση της γυναίκας. Παρόλο που η πρόθεσή του και των συνεργατών του ήταν η συνεκπαίδευση των αγοριών και των κοριτσιών⁶³, εντούτοις η φοίτηση των κοριτσιών σε μικτά σχολεία ήταν μικρή και σποραδική με εξαίρεση το σχολείο της Τήνου, όπου το 34% του μαθητικού δυναμικού ήταν κορίτσια⁶⁴. Θα πρέπει να τονίσουμε εδώ ότι πολλές οικογένειες, ιδιαίτερα της εύπορης τάξης, έστελναν τα κορίτσια τους σε αμιγή αλληλοδιδασκτικά σχολεία, τα Παρθεναγωγεία, ώστε να διαπαιδαγωγούνται, κατά την άποψή τους, απερίσπαστα. Την ίδρυση ιδιωτικών σχολείων νομικά στήριζε και το

⁵⁹Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 258 Πβ. Ι. Κανάκης, ό.π., σελ. 30.

⁶⁰ Δ. Μαυροσκούφης: ό.π., σελ. 238 – 247.

⁶¹ Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 277 – 278 και Δ. Διαμαντής: *Τα σχολικά προγράμματα στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η πολιτική ιδεολογία (1830 – 1920)*. Αθήνα, Εκδόσεις Γρηγόρη, 2006, σελ. 79.

⁶² Ε. Κούκου: ό.π., σελ. 589 - 591. Πβ. Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 125-126 και 132 - 134.

⁶³ Αλ. Λαμπράκη - Παγανού: *Η εκπαίδευση των ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*. Αθήνα 1988, σελ. 63.

⁶⁴ Ι. Σολομών: *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο· Μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820-1900*. Αθήνα, Εκδ. Αλεξάνδρεια, 1992, σελ. 113 - 114.

σύνταγμα της Τροιζήνας, και ο κυβερνήτης, όπως φαίνεται, δεν αντιδρούσε στη λειτουργία τους⁶⁵.

Σκοπός της γυναικείας εκπαίδευσης, κατά τους συνεργάτες του Καποδίστρια, ήταν «να δαμασθεί η παχυλή αμάθεια των κοριτσιών, χωρίς να αμφισβητηθεί η διαφοροποίηση των δύο φύλων, δεδομένου ότι δίνουν έμφαση στην οικιακή ευδαιμονία και στην αρετή, στη μητρότητα και στη γυναικεία φύση»⁶⁶.

Ο κυβερνήτης γνωρίζοντας την ελληνική πραγματικότητα έθεσε ως πρώτο στόχο την ίδρυση και λειτουργία σχολείων της πρωτοβάθμιας λαϊκής (δημοτικής) εκπαίδευσης, τα οποία θα βοηθούσαν το λαό να ανυψωθεί πνευματικά, ηθικά και βιοτικά⁶⁷, στις πολύ δύσκολες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Παράλληλα θα προχωρούσε σταδιακά, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις και την υποδομή για την οργάνωση και επέκταση του εκπαιδευτικού οικοδομήματος μέχρι και την ανώτατη βαθμίδα, αφού όπως είναι γνωστό, δεν έλειψαν οι προσπάθειες του για την ίδρυση Πανεπιστημίου στην Ηπειρωτική Ελλάδα⁶⁸. Είναι εξάλλου, χαρακτηριστική η άποψη του Ν. Δραγούμη για την εκπαιδευτική φιλοσοφία του Καποδίστρια: «Την δημοτικήν αγωγήν θηρεύων δεν εθήρευν σκοπόν και τέρμα της όλης εκπαιδεύσεως, αλλ' ως προστοιχείωσιν εις ανωτέραν βαθμίδα»⁶⁹. Ο πρόωρος όμως θάνατός του δεν του επέτρεψε να ολοκληρώσει το έργο του.

1.2 Αλληλοδιδασκτική μέθοδος

Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εφαρμόστηκε και συστηματοποιήθηκε στο τέλος του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από δύο Άγγλους τον Αντρέα Μπέλ(1753-1832) και τον δάσκαλο Ιωσήφ Λαγκάστερ στο Λονδίνο. Και οι δύο είχαν το ίδιο πρόβλημα. Πώς να διδάξουν πολλά ορφανά παιδιά μαζί αγράμματα και δυστυχημένα, αφού ούτε χρήματα διέθεταν ούτε ικανούς δασκάλους είχαν. Αναγκάστηκαν έτσι να βρουν μια οικονομική μέθοδο που να έχει ένα δάσκαλο, δηλαδή την αλληλοδιδασκτική. Η νέα

⁶⁵ Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 233.

⁶⁶ Ό.π., σελ. 233 και Δ. Διαμαντής: ό.π., σελ 88.

⁶⁷ Σ. Ευαγγελόπουλος: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης*. Τεύχ. Α', Αθήνα, Εκδ. Δανιά, 1989, σελ. 75.

⁶⁸ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 47.

⁶⁹ Ν. Δραγούμης: *Ιστορικά αναμνήσεις*. Επιμ. Α. Αγγέλου, τόμ. Α', Εκδ. Ερμής, Αθήνα 1973, σελ. 157 κ.έ

μέθοδος διαδόθηκε γρήγορα και σε άλλες χώρες της Ευρώπης και στις ΗΠΑ, όπου εγκαταστάθηκαν ο ίδιος ο Λαγκάστερ και έκανε γνωστό το σύστημά του⁷⁰.

Στην Ελλάδα την αλληλοδιδασκτική μέθοδο την έφερε ο παιδαγωγός Γεώργιος Κλεόβουλος από τη Φιλιππούπολη. Τη σπούδασε στο Παρίσι και την εφάρμοσε συστηματικά στο ελληνικό σχολείο στο Γιάσι της Ρουμανίας το 1819. Μαθητές του κατέβηκαν στην Ελλάδα και ίδρυσαν αλληλοδιδασκτικά σχολεία. Το πρώτο αλληλοδιδασκτικό λειτούργησε στο Δολό της Μάνης (1819-1821). Το 1825 ο Κλεόβουλος ήρθε στην Ελλάδα και δίδαξε την αλληλοδιδασκτική στη Σύρο⁷¹. Το 1828 τον κάλεσε ο Καποδίστριας για να βάλει τις βάσεις στο Πρότυπο σχολείο της Αίγινας αλλά πέθανε το ίδιο έτος στη Σύρο. Ο ίδιος τύπωσε τους πρώτους αλληλοδιδασκτικούς πίνακες στα ελληνικά, οι οποίοι σχολιάστηκαν πολύ επαινετικά από τη «Συνέλευση των μεθόδων» στο Παρίσι και έγραψε: «Ερμηνεία της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου», που κυκλοφορούσε χειρόγραφα. Μετά τον Κλεόβουλο ίδιους οδηγούς συνέγραψαν και οι Α. Πολίτης ιδρυτής και έφορος των αλληλοδιδασκτικών σχολείων των Ιονίων νήσων, ο Χορτάκης, ο Συνέσιος και άλλοι⁷². Στο «Προσωρινό πολίτευμα της Ελλάδος» (Νόμος της Επιδαύρου) υπάρχει διάταξη που αναφέρει «Συστηματικώς να οργανισθή η εκπαίδευσις της νεολαίας, και να εισαχθή καθ' όλην την Επικράτειαν η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος από την Διοίκησιν»⁷³. Ο Ι. Καποδίστριας έδειξε μεγάλο ενδιαφέρον για την καθιέρωση της αλληλοδιδασκτικής. Ίδρυσε τον Οκτώβριο του 1829 το Κεντρικό Σχολείο της Αίγινας, που θα φοιτούσαν δάσκαλοι μαθαίνοντας την αλληλοδιδασκτική⁷⁴. Την 12 Ιουλίου 1830 δημοσιεύτηκε το υπ' αριθμ. 1032 διάταγμα περί εισαγωγής του «οδηγού αλληλοδιδασκτικής μεθόδου» ως υποχρεωτικό βιβλίο για τα σχολεία. Το βιβλίο αυτό ήταν έργο του Γάλλου Παιδαγωγού και Διευθυντή διδασκαλίας του Παρισιού Σαραζίνου. Τη μετάφραση στα ελληνικά έκανε ο παιδαγωγός Κοκκώνης, μαθητής του Σαραζίνου, και ένθερμος λάτρης της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου. Ο «Οδηγός» περιελάμβανε με κάθε λεπτομέρεια οδηγίες προς τους διδάσκοντες για το καθημερινό διδακτικό τους πρόγραμμα όπως

⁷⁰ Λ. Παπαδάκη: *Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*. Αθήνα – Γιάννενα: εκδ. Δωδώνη, 1992, σελ. 25, Πβ Οικονόμου . *Η στοιχειώδης εκπαίδευσις κατά την τελευταίαν εκατονταετίαν εν Ελλάδι (1830-1930)* στο Επετηρίς Δημοτικής Εκπαιδείσεως 1932, έτος Α΄. Αθήναι: εκδ οίκος Δημητράκου Α.Ε. 1932, σελ. 88 - 125

⁷¹Χ. Λέφας: *Ιστορία της Εκπαιδείσεως*. Εν Αθήναις, εκδ. ΟΕΣΒ, 1942, σελ. 129.

⁷² Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 7.

⁷³ Ι. Κανάκη: ό.π., σελ. 21.

⁷⁴ Λ. Βελιαρούτης: *Αλληλοδιδασκτική μέθοδος. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ*, τόμ.6^{ος} Αθήνα, εκδ. Εταιρία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε. 1978 σελ. 176.

διδασκόμενα μαθήματα, οργάνωση και λειτουργία των τάξεων, τον τρόπο και χρόνο των εξετάσεων, παιδονομικά μέσα κτλ⁷⁵. Τα μαθήματα που διδάσκονταν στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία ήταν: για τα αγόρια ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, γραμματική, γεωγραφία, ιστορία, μουσική, ιερά κατήχηση, ηθική, και ιχνογραφία. Για τα κορίτσια, ανάγνωση, γραφή, αριθμητική και διδασκαλία ραψίματος.⁷⁶ Οι δάσκαλοι όφειλαν «ν' ακολουθώσιν απαρεγκλίτως τον οδηγόν τούτον, έχοντας αυτόν ως τύπον και κανόνα απαράβατον του καθ' ύλην διοργανισμού και του περί την διδασκαλίαν τρόπου, εάν δε τις των διδασκάλων νομίζει αναγκαίαν την κατά τι τροπολογίαν, χωρίς να καινοτομή παντελώς, θέλει καθυποβάλει εις την κυβέρνησιν τας παρατηρήσεις του, αι οποίαι δύνανται να συντελέσωσιν εγκαίρως μετά των άλλων, εις την βελτίωσιν της μεθόδου»⁷⁷.

Ο σκοπός του αλληλοδιδασκτικού σχολείου δεν αναφερόταν στον «οδηγό», αλλά στην αναφορά του που υπέβαλε προς την επί της «Προπαιδείας Επιτροπήν». Εκεί ο Κοκκώνης αναφέρει: «Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος [...] έχει [...] σκοπόν να διδάσκη τους μαθητευόμενους, διεγείρουσα αυτούς εις άκραν φιλοτιμίαν, φιλομάθειαν και επιμέλειαν, τας αναγκαιοτάτας εις πάντας αρχικάς γνώσεις με όσον το δυνατόν μεγαλυτέραν οικονομίαν του καιρού και των χρημάτων να αναπτύσση εντάμα τας σωματικές και ψυχικές δυνάμεις, και να συνηθίζη εν ταυτώ τας καρδίας εις τας ηθικάς αρετάς, μαθητευομένων των νέων την ευταξίαν, την ευσέβειαν, την υπακοήν, το άρχεσθαι και άρχειν, εν ενί λόγω τα χρέη και τας ωφελίμους γνώσεις και πράξεις τας αναγκαιοτάτας εις πάντα άνθρωπον προς το ευ και καλώς ζην εις τον παρόντα βίον»⁷⁸. «Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος είναι το επιτηδειότατον μέσον δι' ου ευκόλως εμπορούν να διαδοθώσιν η χρηστοθήεια και η χρηστομάθεια εις τον άπορον λαόν, ος τις ούτε καιρόν ούτε χρήματα περισσά έχει να καταδαπανά προς την ηθικήν του εκπαίδευσιν. Δι' αυτής [...] εις δεκαοκτώ μηνών διάστημα ο μαθητής, με οκτώ περίπου Φοινίκων έξοδου, εμπορεί να μάθη την ανάγνωσιν, την γραφήν και αριθμητικήν, τα καθήκοντα του ευσεβούς χριστιανού και τα του αγαθού πολίτου ομού με τας βιωφελεστέρας γνώσεις»⁷⁹.

⁷⁵ Θ. Φωτεινόπουλος: Αλληλοδιδασκτική μέθοδος. *Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 1^{ος}, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα – HERDER, 1967 σελ. 142 και Λ. Βελιαρούτης: ό.π., σελ. 176.

⁷⁶ Χ. Λέφας: ό.π, σελ. 128.

⁷⁷ Π. Παπακωνσταντίνου - Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875 - 1914*. Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας, 1992, σελ. 52 και Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 135.

⁷⁸ Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 4 και Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 128.

⁷⁹ Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 26.

Οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν στην επίσημη καθιέρωση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου κατά τη διάρκεια της Καποδιστριακής περιόδου, ήταν η οικονομία της μεθόδου σε χρόνο, χρήματα, δασκάλους, υλικό και η άσχημη οικονομική κατάσταση του κράτους. «Με την μέθοδον ταύτην», έγραφε ο Κοκκώνης, «εκατοντάδες παιδίων κατατεταγμένων εις κλάσεις [...] υπό το βλέμμα του δασκάλου, με μεγίστην ευταξίαν και ησυχίαν διδάσκονται [...] και [...] μανθάνουσι τα παιδία εις τόσον καιρόν και με τόσα έξοδα, ώστε, λογαριασμού ακριβεστέρου γενομένου, ευρέθη ότι ίσος αριθμός παιδίων μαθητευομένων με την άλλην την συνήθη μέθοδον μόνον σχεδόν το αναγιγνώσκειν, χρειάζεται πολλούς διδασκάλους, τετραπλάσιον καιρόν και εικοσαπλάσια έξοδα [...] ως προς το υλικόν, αντί πολυεξόδων και ευκαταλύτων βιβλίων, η μέθοδος αυτή μεταχειρίζεται τινάς πίνακας, εις χρήσιν αλληλοδιάδοχον των διδασκομένων, διαρκούντας πολλούς χρόνους»⁸⁰. Σύμφωνα με τη μέθοδο αυτή, ο μοναδικός δάσκαλος του αλληλοδιδασκτικού σχολείου δίδασκε συγχρόνως όλους τους μαθητές με τη βοήθεια των «πρωτόσχολων», οι οποίοι επιλέγονταν από τον ίδιο με τη βοήθεια των μαθητών της τάξης ή του σχολείου⁸¹, και έπρεπε να διακρίνονται για την ικανότητα να διευθύνουν τους συμμαθητές τους, την επίδοση στα μαθήματα και τη διαγωγή τους⁸². Όπως τονιζόταν στον «οδηγόν» «δίχως πρωτοσχόλους καλούς και άξιους δεν είναι δυνατόν να ευδοκιμήση σχολείον κανέν αλληλοδιδασκτικόν»⁸³.

Οι πρωτόσχολοι αντί για διδακτικά βιβλία, είχαν πίνακες κρεμασμένους στους τοίχους, που πάνω τους ήταν γραμμένα κείμενα από διάφορα μαθήματα. Αναλάμβαναν την υπαγόρευση των μαθημάτων και ακόμα την ανάλυση και ερμηνεία των νέων γνωστικών ενοτήτων⁸⁴. Ο πρωτόσχολος κάθε θρανίου ο «υπαγορευτής» καθόταν στην άκρη, διάβαζε στους μαθητές λέξεις ή συλλαβές και μετά τους διόρθωνε. Ο πρωτόσχολος κάθε ημικυκλίου ο «ερμηνευτής» στεκόταν στο κέντρο αυτού, διάβαζε από τον κρεμασμένο πίνακα και έδειχνε με το δείκτη που κρατούσε⁸⁵. Ο δάσκαλος που είχε το ρόλο του γενικού ρυθμιστή της σχολικής ζωής περιοριζόταν σε καθήκοντα

⁸⁰ Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 4 – 5.

⁸¹ Οι «πρωτόσχολοι» διακρίνονταν σε γενικούς και μερικούς. Οι γενικοί ήταν έξι και με τη βοήθεια των μερικών που επόπτευαν μία κλάση ή ένα τμήμα της, φρόντιζαν για τη διοίκηση και καλή λειτουργία του σχολείου. Τη γενική επιστασία την είχε ο δάσκαλος του σχολείου. Για την εκλογή ενός πρωτόσχολου ο δάσκαλος παρουσίαζε στους μαθητές της τάξης δύο ή τρεις και τους καλούσε να επιλέξουν με ψηφοφορία αυτόν που προτιμούσαν (Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 32).

⁸² Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση* (1821-1985). Αθήνα, εκδ. Gutenberg, 1994, σελ. 38.

⁸³ Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 87.

⁸⁴ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ 37 - 42. Πβ. Θ. Φωτεινόπουλος: *Αλληλοδιδασκτική μέθοδος...* ό.π., σελ. 142 - 143.

⁸⁵ Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 87. Πβ. Ι. Κανάκης. ό.π., σελ. 105.

συνοπτικής ενημέρωσης των πρωτόσχολων για τα μαθήματα που θα δίδασκαν, επιτήρησης και εξέτασης των μαθητών, διδάσκοντας ελάχιστα σε εξαιρετικές περιπτώσεις.⁸⁶ Κατά τη διδασκαλία επικρατούσε σιγή, όχι μόνο από την πλευρά των μαθητών αλλά και από την πλευρά του δασκάλου. «Ας μη στοχάζεται ο δάσκαλος ότι πρέπει να λαλή πολύ ή να φωνάζη μεγαλοφώνως, διά να σιγήσωσιν οι μαθηταί του [...] πρέπει οι λόγοι του διδασκάλου να ήναι σπάνιοι· τότε λαλών, ακούεται [...]. Διά της επιμόνου διατηρήσεως της σιωπής θέλει έχει τις και σχολείον εύτακτον. Περιπλέον αύτη είναι ο ουσιώδης κανών εις εν σχολείον [...]»⁸⁷.

Το αλληλοδιδακτικό σχολείο ήθελε τα δάσκαλο «δραστικόν» προικισμένον με χαρακτήρος ευστάθειαν, αγαπώντα την ευταξίαν, αφοσιωμένον εις το επάγγελμά του, το οποίον πρέπει να εγκαλισθή κατά τινα ιδίαν κλίσιν προς αυτό. Πρέπει να ευχαριστήται να ήναι αναμέσον των παιδίων και να καταδέχεται να συγκαταβαίνη χάριν αυτών και εις τα παραμικρά πράγματα. Αν δεν έχη τα προτερήματα ταύτα, ας έμβη εις κανέν άλλο στάδιο· εις το διδασκαλικόν δεν θέλει καμει κανέν όφελος»⁸⁸.

Σύμφωνα με την αλληλοδιδακτική μέθοδο οι μαθητές χωρίζονταν γενικά σε 8 κλάσεις (κατά την ορολογία της εποχής, αντί τάξεις), ανάλογα με τις γνώσεις τους που μερικές φορές ενώνονταν και δημιουργούσαν συνδιδασκόμενα τμήματα. Στην πρώτη κλάση ήταν οι αρχάριοι μαθητές και στην όγδοη οι προχωρημένοι. Οι αρχάριοι μαθητές κάθονταν πάντοτε δίπλα στην έδρα του δασκάλου για να δέχονται πιο εύκολα τη βοήθεια. Η πρώτη και η όγδοη κλάση είχαν από δύο τμήματα ενώ οι άλλες από ένα. Για τα μαθήματα της ανάγνωσης, γραφής και αριθμητικής οι οκτώ κλάσεις ήταν χωρισμένες και οριζόταν διαφορετική διδακτέα ύλη για κάθε κλάση. Για τα θρησκευτικά οι μαθητές χωρίζονταν σε τρία τμήματα. Οι κλάσεις 1 – 4 αποτελούσαν το πρώτο τμήμα και διδάσκονταν τις προσευχές. Οι κλάσεις 5 – 7 αποτελούσαν το δεύτερο τμήμα και διδάσκονταν την Ιερή Ιστορία και η 8^η κλάση αποτελούσε το τρίτο τμήμα και διδασκόταν την κατήχηση. Η Γραμματική διδασκόταν στις δύο τελευταίες κλάσεις, την 7^η και 8^η και η Ιχνογραφία στις κλάσεις 5 – 8⁸⁹. Στο τέλος κάθε έκτης εβδομάδας οι

⁸⁶ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 50.

⁸⁷ Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ 107 και Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 105 Βλ. Στις σελίδες που ακολουθούν τρεις πινακίδες ή τα νέα αλφαβητάρια του Ι. Κοκκώνη, που χρησιμοποιούσαν για την ανάγνωση οι μαθητές.

⁸⁸ Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 115 και Α. Κόντονη: ό.π, σελ. 104 - 106.

⁸⁹ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 30 - 32 και Θ. Φωτεινόπουλος: ό.π., σελ. 143.

μαθητές εξετάζονταν από το δάσκαλο στην ύλη όλων των μαθημάτων που διδάχτηκαν⁹⁰.

Ο μαθητής προαγόταν στην επόμενη τάξη ως προς κάθε μάθημα, όταν διαπιστωνόταν κατά την εξέταση ότι γνώριζε τη διδαχθείσα ύλη που αντιστοιχούσε στην τάξη του ανεξάρτητα από το χρόνο φοίτησής του. Έτσι πολλές φορές συνέβαινε ένας μαθητής να τελειώνει το σχολείο σε δύο ή τρία χρόνια και άλλος σε τέσσερα ή περισσότερα. Με το σύστημα αυτό των συνεχών εξετάσεων ήταν δυνατόν ο ίδιος μαθητής να παρακολουθεί ανάγνωση στην τετάρτη κλάση (τάξη) και αριθμητική στην έκτη⁹¹.

Όποιος προβιβαζόταν έπαιρνε την τελευταία θέση της επόμενης τάξης, και εάν κατά τη φοίτησή του διαπιστωνόταν ότι δεν μπορούσε να προχωρήσει, επανερχόταν στην προηγούμενη κλάση ως πρώτος. Στις εξετάσεις αυτές, εκτός από την επίδοση των μαθητών σε όλα τα μαθήματα, εξεταζόταν και η ηθική αγωγή των μαθητών, καθώς και το σύνολο των απουσιών⁹². Την 1^η Αυγούστου κάθε χρόνο γίνονταν οι εξετάσεις των μαθημάτων δημόσια, μπροστά στους γονείς, συγγενείς, επιτρόπους, επίσημους προσκαλεσμένους και απονέμονταν βραβεία⁹³. Κανονικές διακοπές τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία δεν είχαν. Αργούσαν μόνο τις Κυριακές, τις δεσποτικές και θεομητορικές γιορτές· κάποιες γιορτές αγίων. «Αι συχναί αργίαι και διακοπαί των μαθημάτων... εμπόδιον φέρουν εις την προκοπήν των μαθητευομένων παιδων»⁹⁴. Οι ποινές επιβάλλονταν από τους δασκάλους με δικαιοσύνη και ήταν διαφορετικές για το κάθε είδος παράπτωμα. Οι πρωτόσχολοι, οι οποίοι είχαν το δικαίωμα επιβολής ορισμένων ποινών, τιμωρούνταν για τα λάθη τους με βαρύτερες ποινές από εκείνες των απλών μαθητών, γιατί όφειλαν να δίνουν το καλό παράδειγμα στους άλλους⁹⁵. Η διδασκαλία γινόταν με τελετουργικό τρόπο. Η σύνταξη των μαθητών, η είσοδος στο διδακτήριο, η τοποθέτησή τους στα θρανία ή τα ημικύκλια, η προσευχή και η έναρξη των μαθημάτων γίνονταν με στερεότυπα προστάγματα, σφυρίγματα και χτύπους του

⁹⁰ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 154.

⁹¹ Θ. Φωτεινόπουλος: ό.π., σελ. 143. Πβ. Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 154.

⁹² Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 47.

⁹³ Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 140 - 141.

⁹⁴ Διάταγμα 353/16-1-1830, στο Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 129.

⁹⁵ Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 306 - 307.

κουδουνιού. Στην αίθουσα υπήρχε απόλυτη σιωπή. Ο δάσκαλος επόπτευε απλά τους πρωτόσχολους χωρίς να λαμβάνει ενεργό μέρος στο μάθημα⁹⁶.

Τα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης λειτούργησαν κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από τον Καποδίστρια, αλλά και στη συνέχεια μέχρι το 1880, με βάση την αλληλοδιδασκτική μέθοδο η οποία με διάταγμα απαγορεύτηκε η εφαρμογή της και αντικαταστάθηκε από τη συνδιδασκτική μέθοδο, με βάση το Ερβαρτιανό παιδαγωγικό σύστημα, το οποίο έφεραν στην Ελλάδα οι Παιδαγωγοί Χαρ. Παπαμάρκος, Π. Οικονόμου και Σπ. Μωραΐτης. Παράλληλα με τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία συνέχιζαν να λειτουργούν όλο το 19^ο αιώνα και τα γραμματοδιδασκαλεία, αλλά σε περιορισμένο αριθμό και σε απομακρυσμένα χωριά⁹⁷.

Οι δάσκαλοι των αλληλοδιδασκτικών σχολείων ανάλογα με τις γνώσεις που είχαν χωρίζονταν σε τρεις βαθμούς. Πρώτο, δεύτερο και τρίτο. Διορίζονταν από την κυβέρνηση και ο μισθός τους ήταν ανάλογος με το βαθμό που είχαν⁹⁸.

Συμπερασματικά, η αλληλοδιδασκτική μέθοδος κατά τα χρόνια που διατηρήθηκε στα ελληνικά σχολεία μέχρι το 1880, γνώρισε θερμούς υποστηρικτές αλλά και σφοδρούς πολέμιους. Πολλά τα προτερήματά της αλλά αναμφισβήτητα και πολλά τα μειονεκτήματά. Οι πολέμιοι της καταλόγισαν ότι: καταργεί τη μορφωτική επίδραση του δασκάλου επί των μαθητών. Οι πρωτόσχολοι δεν μπορούσαν να αναπληρώσουν το δάσκαλο, με το ζωντανό και έμπυχο λόγο του. Η διδασκαλία των πρωτόσχολων ήταν τυποποιημένη, στερεότυπη και μηχανική. Το παιδί εργαζόταν μηχανικά και του απαγορεύονταν οι αυθόρμητες εκδηλώσεις. Έλειπε η αυτενέργεια και η δημιουργική ατμόσφαιρα. Εξαφάνιζε την πρωτοβουλία και καταδίκασε σε αδράνεια τις νοητικές και δημιουργικές ικανότητες του παιδιού. Όλη η εργασία στην τάξη ήταν αφόρητη και καταναγκαστική. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος γέννημα κατά κύριο λόγο της ανάγκης, κανένας δεν μπορεί να αρνηθεί ότι πρόσφερε και θετικές υπηρεσίες στην εκπαίδευση των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων σε χρόνους σκοτεινούς, που η Ελλάδα έβγαине μέσα από τα χαλάσματα και τις στάχτες της επανάστασης του '21. Εξασφαλίζει την αδιάλειπτο συμμετοχή και προσήλωση όλων των μαθητών στη διδασκαλία, ευνοεί την

⁹⁶ Θ. Φωτεινόπουλος: ό.π., σελ 143 και Λ. Βελιαρούτης: ό.π., σελ. 177.

⁹⁷ Δ. Μωραΐτης: *Ιστορία της Παιδαγωγικής*, Γ' έκδοση, Αθήναι 1953 σελ. 270. Πβ. Ι. Κανάκης: ό.π., σελ 13 και Λ. Βελιαρούτης: ό.π., σελ 177.

⁹⁸ Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 277 – 278.

εμπέδωση των διδασκομένων και εθίζει τους μαθητές στην τάξη, την ακρίβεια, την πειθαρχία και αλληλοβοήθεια.

1.3 Η διδασκαλία της Μουσικής στα Δημοτικά Σχολεία (1828-1831)

Η μουσική γεννήθηκε μαζί με τον άνθρωπο και θεωρείται ανέκαθεν ένα από τα σπουδαιότερα μέσα μόρφωσης της ανθρώπινης ψυχής.

Στην προϊστορική περίοδο αποτελούσε το σπουδαιότερο μέσο μόρφωσης. Οι άνθρωποι πίστευαν ότι είχε υπερφυσικές δυνάμεις γιατί με τη χρησιμοποίησή της βοηθούσε στη θεραπεία ψυχοσωματικών ασθενειών.

Αλλά και μετά τους προϊστορικούς χρόνους κανείς δεν τόλμησε να αμφισβητήσει τη μορφωτική δύναμή της.

Όταν έχει τη μορφή άσματος δεν επιδρά μόνο στην ψυχή του ανθρώπου αλλά και στο πνεύμα γιατί καλλιεργείται η φαντασία, πλουτίζεται η γλώσσα, εξελίσσεται η σκέψη και γενικά καλλιεργείται το πνεύμα.

Λόγω λοιπόν της μεγάλης παιδαγωγικής και πρακτικής αξίας που έχει η μουσική αποτέλεσε και μάλιστα πολύ γρήγορα ιδιαίτερο κλάδο διδασκαλίας στα σχολεία και διδασκόταν σε όλες τις περιόδους της ιστορίας της ανθρωπότητας.

Στην αρχαιότητα διδασκόταν σε όλα τα σχολεία των Ελλήνων και αποτελούσε το θεμελιώδη κλάδο της αγωγής με σκοπό την «καλοκαγαθίαν».

Στους μέσους χρόνους η μουσική διδασκόταν στα σχολεία των μοναστηριών, αλλά μόνο σαν ωδική, η οποία σκοπό είχε την εκμάθηση εκκλησιαστικών ασμάτων, ύμνων, ωδών, τροπαρίων κτλ.

Κατά τους νέους χρόνους με τη θρησκευτική μεταρρύθμιση του Λούθηρου επανήλθε στους πρώτους χριστιανούς η συνήθεια να ψάλλουν χορωδιακά το μάθημα της μουσικής και να αναγνωρίζεται από όλους ότι έχει πρακτική αξία και αποτελεί μορφωτικό αγαθό⁹⁹.

⁹⁹ Δ. Διαλίσσης: Μουσική. *Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ*, τομ. 39^{ος}, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, ΑΕ, 1980 σελ. 288 - 295 και Χ. Σκαλισιάνος – Α. Τσίριμπας: *Υλη και Διδακτική Μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου*, τομ. 2^{ος}, ΣΤ' Τάξη, Αθήνα, εκδ. Π. Δημητράκου, ΑΕ, σελ. 819 - 820.

Το μάθημα της Μουσικής και ειδικότερα της ωδικής το οποίο διδασκόταν κυρίως στο δημοτικό σχολείο επιδιώκει να αφυπνίσει τις μουσικές ικανότητες και δυνάμεις του παιδιού και να τις εξελίξει μέχρι του βαθμού που να μπορεί να τις χρησιμοποιήσει μόνος του. Τα άσματα που διδάσκονταν στο δημοτικό σχολείο διακρίνονταν σε παιδικά, δημοτικά, εκκλησιαστικά, πατριωτικά και χορευτικά και έχουν ηθικοπλαστικό περιεχόμενο¹⁰⁰.

Στο γενικό προγραμματισμό για την εκπαίδευση στα Δημοτικά Σχολεία η μουσική κατείχε πάντα μια θέση στο ωρολόγιο πρόγραμμα μαθημάτων καθώς και στο σχεδιασμό της διδασκαλίας της.

Το 1827 στην Αίγινα ιδρύθηκε Μουσικό Σχολείο, εκπαιδευτήριο ειδικών γνώσεων όπως ονομάστηκε, με πολύ καλά αποτελέσματα. Ο Καποδίστριας ως πρωθυπουργός της χώρας (1828) έδειξε ζωντανό ενδιαφέρον για τη λειτουργία του σχολείου. Υπάρχει σειρά εγγράφων που βεβαιώνουν το ενδιαφέρον της πολιτείας για το σχολείο, τους εφόρους, τα οικονομικά του και το δάσκαλό του Γ. Λέσβιο. Η ανάδειξη ως εφόρων των σχολείων και των Επισκόπων Καρύστου και Άρτης, παρέχει εκτός από το σεβασμό στο ιερατικό σχήμα, διαστάσεις της παρεχόμενης μουσικής γνώσης. Η Σταυροπηγιακή μονή Σαλαμίνας και Αίγινας μετά από έγγραφο της Αντικυβερνητικής Επιτροπής υποχρεούνταν να πληρώνουν στους εφόρους του Σχολείου της μουσικής δύο χιλιάδες πεντακόσια γρόσια (2500) για μισθό του δασκάλου και άλλων εξόδων του σχολείου¹⁰¹.

Η Επιτροπή για θέματα Παιδείας διόρισε στη Μουσική Σχολή της Αίγινας επιτρόπους τον Μητροπολίτη Καρύστου Νεόφυτο, τον Αρχιμανδρίτη Γρηγόριο και τον Σ. Σεραφείμη, στους οποίους ανέθεσε και την ευθύνη της λειτουργίας της Σχολής. Ενώ κατά την περίοδο αυτή τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία σπανίζουν για τη διδασκαλία των μαθημάτων, η προσωρινή κυβέρνηση κατόρθωσε να συστήσει Μουσική Σχολή. Σπουδαίο ρόλο στο γεγονός αυτό έπαιξε η διαμονή στην Αίγινα του δασκάλου της Βυζαντινής Μουσικής Γεωργίου Λέσβιου, ο οποίος φρόντισε τα μέγιστα για την καλή λειτουργία του σχολείου¹⁰².

¹⁰⁰ Χ. Σκαλισιάνος – Α. Τσίριμπας: ό.π., σελ. 821 - 822.

¹⁰¹ Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 92 και Ι. Σίμος: *Η Μουσική Εκπαίδευση στη Νεώτερη Ελλάδα*. Αθήνα, εκδ. Μ. Νικολαΐδης και Σια Ο.Ε, 2004, σελ. 64.

¹⁰² Ε. Κούκου: *«Ο Καποδίστριας και η Παιδεία»*. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αίγινας. Αθήνα, 1992, σελ. 60.

Το 1827 απαλλάσσεται της υποχρέωσης η μονή της Αίγινας να πληρώνει το δάσκαλο της Μουσικής Γ. Λέσβιο, μετά από αντίδραση των πολιτών, και προτείνουν να διαθέτουν τα χρήματα για τη λειτουργία κοινού σχολείου και σημειώνουν «...και με τον καιρόν ανέλθωμεν σε κατάστασιν, δεν καταφρονούμεν και τα Μουσικά».

Το Νοέμβριο του 1827 η βουλή των Ελλήνων πρότεινε την ίδρυση στην Αίγινα τριών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, ενός σχολείου αλληλοδιδασκτικής, ενός της Ελληνικής Φιλολογίας και της μουσικής «κατά την νεωτάτην μέθοδον» δηλαδή του Γ. Λέσβιου.

Για τη συντήρηση και λειτουργία των σχολείων αυτών η βουλή πρότεινε να διατίθενται τα έσοδα των σταυροπηγιακών μονών και του λιμεναρχείου της Αίγινας. Οι μαθητές θα διδάσκονταν δωρεάν «εκπαιδευόμενοι εις την ανάγνωσιν, εις την σπουδήν της προγονικής γλώσσης και μελέτη των ελληνικών συγγραμμάτων, και εις την μουσικήν τέχνην, προς βελτίωσιν και κόσμον των ηθών αυτών¹⁰³».

Την επιστασία για την ίδρυση των τριών σχολείων ανέλαβαν τρεις εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής εκείνης, ο αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Μοίρας, ο Σπυρίδωνας Μαρκέλος και ο Ν. Χατζηαλεξάνδρου. Πάντως από τα τρία σχολεία, εκείνο της Μουσικής λειτούργησε πρώτο και ο μισθός των δασκάλων καταβάλλονταν από τα έσοδα των μοναστηριών. Ο Καποδίστριας όμως παρά τη μεγάλη του αγάπη που είχε για τη μουσική, αναγκάστηκε να σταματήσει τη λειτουργία της Μουσικής Σχολής του Λέσβιου, γιατί έκρινε σκόπιμο ότι προηγούνταν η ίδρυση σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Ο Γ. Κωνσταντάς στην πρώτη επίσημη αναφορά του προς τον κυβερνήτη της Ελλάδας Ι. Καποδίστρια για τη λειτουργία των σχολείων διατυπώνει και προτάσεις για την καλύτερη αγωγή των παιδιών και δεν ξεχνά να αναφερθεί και για τη θέση της Μουσικής στα ιδρύματα της Αίγινας. Γράφει στη συγκεκριμένη αναφορά του ότι η Μουσική «ευρυθμίζει την ψυχήν, την κάμνει δεκτικωτέραν γενναίων αισθημάτων, συντείνει δε όχι ολίγον και εις την διατήρησιν της υγείας».

Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να αναφερθεί ότι αρχικά το μάθημα της Μουσικής δεν συμπεριλαμβάνεται στο πρόγραμμα των διδακτέων μαθημάτων του Αλληλοδιδασκτικού και του «Τυπικού Σχολείου».

¹⁰³ Ο.π., σελ. 61.

Τον Αύγουστο του 1829 κατόπιν εντολής του Ι. Καποδίστρια ο Ι. Βενθύλος αναλαμβάνει να συντάξει τον «Οργανισμό του Ορφανοτροφείου». Στο εβδομαδιαίο Πρόγραμμα Διδασκαλίας ο Βενθύλος περιλαμβάνει στον πίνακα της διδακτέας ύλης μεταξύ των άλλων μαθημάτων και το μάθημα της μουσικής¹⁰⁴.

Ο πρώτος δάσκαλος Μουσικής που ήρθε στην Ελλάδα και δίδασκε το μάθημα στα δημοτικά σχολεία αλλά και γενικότερα στα άλλα σχολεία που λειτούργησαν στην Αίγινα (Ορφανοτροφείο, Πρότυπο σχολείο και Κεντρικό σχολείο) ήταν ο Αθ. Αβραμιάδης ο οποίος διορίστηκε από την κυβέρνηση στις 13 Ιανουαρίου 1830¹⁰⁵.

Ο Καποδίστριας έδινε μεγάλη σημασία στη διδασκαλία του μαθήματος της Μουσικής και πίστευε ότι «η επιστημονική Μουσική είναι ουσιώδες μέρος της ελεύθερης αγωγής, διότι ρυθμίζει και αποδίδει ήθος στις φυσικές και ηθικές δυνάμεις των παιδιών».

Ο Αθ. Αβραμιάδης εργάστηκε στο σχολείο της Μουσικής με μεγάλη όρεξη και μεθοδικότητα και κατόρθωσε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα να δημιουργήσει αξιόλογη χορωδία από παιδιά του Ορφανοτροφείου, έφηβος του Πρότυπου Σχολείου και σπουδαστές του Κεντρικού Σχολείου, η οποία έψαλλε στο ναό του ιδρύματος και λάμβανε μέρος και σε εορταστικές εκδηλώσεις. Κυρίως διδασκόταν η λειτουργική μουσική. Ο Μουστοξύδης είχε επαινέσει επανειλημμένα τον Α. Αβραμιάδη για την ακεραιότητα του χαρακτήρα του και τη μουσική του κατάρτιση¹⁰⁶.

Η μεγάλη αγάπη του Κυβερνήτη για τη μουσική τον έφερνε σε συχνές επισκέψεις στο ορφανοτροφείο, όπου αρεσκόταν να απολαμβάνει τις προόδους του Μουσικού Τμήματος. Σε μια από τις επισκέψεις του ενθουσιάστηκε τόσο πολύ από την απόδοση της Μουσικής Χορωδίας, που έδωσε εντολή να αγορασθούν 12 βιολιά τα οποία και χάρισε στους μαθητές λέγοντας ότι «θα του δώση ένδυμα λευκόν και ζώνην κυανόχρουν, τα οποία θα φορούν χοροστατούντες εις θείαν λειτουργίαν»¹⁰⁷.

Στο «Πρότυπο Σχολείο» το οποίο στεγαζόταν στο κτήριο του Ορφανοτροφείου δίδαν αρχικά οι δάσκαλοι Ι. Βενθύλος και Γ. Κωνσταντάς. Στις 28 Μαΐου του 1829 ο

¹⁰⁴ Ι. Σίμος: *Η Μουσική Εκπαίδευση στη Νεώτερη και Σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα, εκδ. Κάλαμος 2004, σελ. 66 – 67.

¹⁰⁵ Ι. Σίμος: ό.π., σελ. 67 Πβ. Γ. Σταύρου: *Η διδασκαλία της Μουσικής στα Δημοτικά σχολεία και Νηπιαγωγεία της Ελλάδας (1830- 2007)* : Τεκμήρια Ιστορίας. Αθήνα, εκδ. GUTENBERG 2009, σελ. 21

¹⁰⁶ Απ. Δασκαλάκης: ό.π., σελ. 949.

¹⁰⁷ Λ. Βελελή: *«Ο Καποδίστριας ως θεμελιωτής της Δημοτικής Εκπαιδύσεως εν Ελλάδι»*. Αθήνα 1908, σελ. 126 κ.ε

Γ. Κωνσταντάς στην πρώτη έκθεσή του που συνέταξε σχετικά με την οργάνωση και λειτουργία του Ορφανοτροφείου είχε διατυπώσει και προτάσεις για το «Πρότυπο Σχολείο». Στις προτάσεις του έκανε λόγο και για τη διαίρεση των μαθημάτων του σχολείου σε οκτώ περιόδους. Μεταξύ των προτεινομένων μαθημάτων, πρότεινε και το μάθημα της Μουσικής να διδάσκεται από την τρίτη έως την έβδομη περίοδο.

Στο Κεντρικό Σχολείο της Αίγινας σε συνεργασία με έναν «Υποδιδάσκαλο» διδάσκουν δύο σπουδαίοι δάσκαλοι: ο Γ. Γεννάδιος και ο Ι. Βενθύλος. Ο Γ. Γεννάδιος διδάσκει το μάθημα «της ελληνικής γλώσσας των συγγραφέων και ο Ι. Βενθύλος το μάθημα της ελληνικής γλώσσας των ποιητών». Οι δύο αυτοί δάσκαλοι σε συνεργασία με τον Α. Μουστοξύδη διδάσκουν και το μάθημα της μουσικής και της σκιαγραφίας μέχρι να διοριστούν «ειδικοί δάσκαλοι».

Τον Ιούλιο του 1831 στο «Κεντρικό σχολείο» διορίστηκαν και δίδασκαν εννέα δάσκαλοι. Το μάθημα της Μουσικής το δίδασκε ο Αθ. Αβραμιάδης αντί 375 φοινίκων μηνιαίως, ο οποίος παράλληλα δίδασκε και το μάθημα της Μουσικής στο Ορφανοτροφείο¹⁰⁸.

Οι δάσκαλοι την εποχή αυτή που δίδασκαν το μάθημα της μουσικής στα δημοτικά σχολεία δε γνώριζαν ούτε τη μέθοδο διδασκαλίας του μαθήματος, ούτε την πορεία αυτού, αλλά και την τεχνική που έπρεπε να εφαρμόσουν για να γίνει πιο κατανοητό το μάθημα από τα παιδιά. Πολύ δε περισσότερο για βιβλία μουσικής την εποχή δε γίνεται λόγος. Ως μόνο βοήθημα του δασκάλου μπορούμε να αναφέρουμε τον «Οδηγό της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου» του Ι. Κοκκώνη που κυκλοφόρησε το 1830 και που περιείχε το μάθημα του άσματος και της ψαλτικής ως διδασκόμενο μάθημα. Όμως ο Κοκκώνης στο Εβδομαδιαίο Ωρολόγιο Πρόγραμμα Διδασκαλίας των μαθημάτων που συνέταξε για τα δημοτικά σχολεία δε συμπεριέλαβε το μάθημα της μουσικής αιτιολογώντας, ότι η παραδοσιακή μουσική στην Ελλάδα δεν είχε ακόμα τελειοποιηθεί και συστηματοποιηθεί όπως στην υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη, ενώ το μάθημα της εκκλησιαστικής μουσικής οι μαθητές το καταλάβαιναν με μεγάλη δυσκολία και πολύ προσπάθεια¹⁰⁹.

Τα «Αξιώματα Παιδαγωγίας» (1829) που εφάρμοσε ο Γ. Κωνσταντάς στο Ορφανοτροφείο της Αίγινας, κατόπιν παραγγελίας του Καποδίστρια, αποτελούν

¹⁰⁸ Ι. Σίμος: ό.π., σελ. 68 - 69.

¹⁰⁹ Γ. Σταύρου: ό.π., σελ. 21 - 22.

κανονισμούς και προτάσεις αγωγής που εμφορούνται αφ' ενός μεν από βαθειά θρησκευτικότητα, αφ' ετέρου, δε, από εμπιστοσύνη στη σωματική άσκηση και τη μουσική, ώστε να ευρυθμίζονται σώμα και ψυχή. Στο κείμενο γίνεται λόγος για την αναγκαιότητα καταγραφής και τήρησης των μαθητικών υποχρεώσεων στη διάσταση της προετοιμασίας του αυριανού πολίτη, ο οποίος κρίνει και κρίνεται. Προβάλλεται το αγαθό της κλασσικής παιδείας και η εμπέδωση πνεύματος ηθικής αγωγής. Παράλληλα καθορίζεται πρόγραμμα μαθημάτων του αλληλοδιδασκτικού και του «Τυπικού» σχολείου του Ορφανοτροφείου¹¹⁰.

Στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία τα αγόρια διδάσκονταν τα μαθήματα: γραφή, ανάγνωση, αριθμητική, γραμματική, κατήχηση, γραμμική ιχνογραφία και άσμα ή ψαλτική¹¹¹. Στα κορίτσια ο σκοπός της εκπαίδευσης σύμφωνα με τους συνεργάτες του Καποδίστρια, είναι να δαμασθεί η «παχυλή αμάθεια» των κοριτσιών, χωρίς να αμφισβητηθεί η διαφοροποίηση των δύο φύλων, δεδομένου ότι δίνουν έμφαση στην οικιακή ευδαιμονία και στην αρετή, στη μητρότητα και στη γυναικεία φύση¹¹².

Στο ημερήσιο πρόγραμμα διδασκαλίας του Ορφανοτροφείου στην Αίγινα η Μουσική διδάσκεται μια ώρα το πρωί κάθε Δευτέρα και Παρασκευή και μια ώρα στον απογευματινό κύκλο¹¹³.

Στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία δόθηκε εντολή να εφαρμοσθεί η αλληλοδιδασκτική μέθοδος με τη μορφή ενός αναλυτικού προγράμματος. Με τον τρόπο αυτό η γνώση προσφέρεται περισσότερο ενιαία στους μαθητές, αφού περιορίζονται οι ιδιαιτερότητες των διδασκόντων. Η διδασκαλία της μουσικής αναβάθμιζε την ευαισθησία των μαθητών. Στο Δημοτικό Σχολείο του Βασσαρά της Λακωνίας μερικοί νέοι «εστολίσθησαν από τα μουσικά μαθήματα» του Αρτινού αλληλοδιδασκάλου Αγάπιου Παππά - Αποστόλου¹¹⁴.

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι παράλληλα με τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία λειτουργούσαν και τα «κοινά» λεγόμενα σχολεία (γραμματοδιδασκαλεία) σε χώρους των μοναστηριών και σε ερημοκλήσια. Οι δάσκαλοι που δίδασκαν είναι κυρίως ιερείς και μοναχοί. Τα μαθήματα τα οποία δίδασκαν ήταν γραφή της μητρικής γλώσσας,

¹¹⁰ Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 170.

¹¹¹ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 30.

¹¹² Χ. Μπαμπούνης: ό.π., σελ. 233.

¹¹³ Ό.π., σελ. 172.

¹¹⁴ Ό.π., σελ. 258 – 259.

αριθμητική, χριστιανική κατήχηση και εκκλησιαστική μουσική. Ως αναγνωστικά χρησιμοποιούσαν τα θρησκευτικά βιβλία της εκκλησίας. Η εκπαίδευση αυτή χαρακτηρίστηκε ως «παπαδογράμματα» και «κολυβογράμματα»¹¹⁵.

Τη μεγάλη έλλειψη δασκάλων ο Καποδίστριας προσπάθησε να την αντιμετωπίσει με τη λειτουργία διδασκαλείου στο Κεντρικό Σχολείο της Αίγινας για την κατάρτιση των δασκάλων των αλληλοδιδασκτικών σχολείων και με το δικαίωμα που έδωσε να συμμετάσχουν σε εξετάσεις όσοι αυτοδίδακτοι το επιθυμούσαν για να αποκτήσουν δίπλωμα δασκάλου¹¹⁶.

Μπαίνοντας στην αίθουσα διδασκαλίας οι μαθητές ξεκινούσαν την εργασία τους με το μάθημα της ανάγνωσης και ακολουθούσε η ανάγνωση θρησκευτικών βιβλίων. Οι περισσότεροι μαθητές διάβαζαν την Οκτώηχο, «Ουδέν ίσως βιβλίον περί μακρότατον χρόνον», παρατηρεί ο Βλ. Σκορδέλης, «ηξιώθη να περάσει από τόσας χείρας, αφ' όσας η Οκτώηχος». Λίγοι μαθητές αποστήθιζαν ψαλμούς του Δαβίδ, ακόμη λιγότεροι απάγγελαν μουσικά τον Απόστολο και δύο ή τρεις κρατούσαν με υπερηφάνεια το Τριώδιο ή το Μέγα Ωρολόγιο¹¹⁷.

Μερικοί μαθητές μάθαιναν πρακτικά και πολλές φορές και θεωρητικά εκκλησιαστική μουσική. Στο τέλος των μαθημάτων και πριν σχολάσουν έψαλλαν ένα «εξόδιον», το οποίο είχε ανακατεμένες ιδέες: «Επικαλούντες, παιδεύοντες, ευθυμούντες, χαίροντες, συλλαβούσα εν γαστρί. Του πατέρα προσκυνώ, τη μητέρα σέβομαι και τον πρώτον αδελφόν, αδελφήν τε και πατέρα περί πάσαν εντολήν την αγάπην έχετε, τον θεόν φοβείσθε, τον βασιλέα τιμάτε, τους ιερείς ευλαβείσθε. Άνθρωπος αγράμματος ξύλον άκαρπον εστί. Διό όπου φορεί τα γράμματα υπέρ χρυσίου και αργυρίου τιμώτερον εστί. Και συ, καλέ μας δάσκαλε, έχε καλήν νύχτα. Και το ταχύ που δεν ερθή, τα μικρά' πο δώδεκα και τα τρανά εικοσιτέσσερες, και το πρωτόσκολον σαράντα οκτώ, και δύο διά την ευχήν πενήντα· Αμήν»¹¹⁸.

Οι μαθητές που πήγαιναν στο σχολείο αδιάβαστοι τιμωρούνταν με αυστηρές ποινές ενώ στους επιμελείς μαθητές δίνονταν βραβεία και τιμές σε πανηγυρική ατμόσφαιρα. Ο Γ. Χασιώτης περιγράφει ως εξής την ιεροτελεστία αυτή. «Ο

¹¹⁵ Α. Αγγέλου: *Η Εκπαίδευση*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. τομ. ΙΑ, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών 1975, σελ. 306 - 321

¹¹⁶ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 168.

¹¹⁷ Ι. Κανάκης: Ό.π., σελ. 15.

¹¹⁸ Ι. Κανάκης: Ό.π., σελ. 18.

αποπερατών βιβλίον τι, ή ως έλεγον οι πατέρες ημών, ο αλλάζων φυλλάδα, ήγετο την ημέραν εκείνην πομπωδώς από το σχολείον εις τον αυτόν οίκον, παρακολουθούμενος υπό των μαθητών και του Πρωτοσχόλου. Φθάς δε εις τον οίκον ετίθετο επί ειδωλίου και τρεις ανυψούμενος άξιος εκηρύττετο του θριάμβου εκείνου [...] ασμάτια ήδοντο και ορχήσεις μετά παιδίων συνεκροτούντο [...] και ο διδάσκαλος το εσπέρας είχε το φιλοδωρήμά του· αλεκτρυόνα ή ωά ή άλλο τι τοιούτον απέστελλεν η πτωχή οικοδέσποινα ιμάτιον τι ή όμοιον δώρον ο πλούσιος, οι σεβαστοί οι δημογέροντες¹¹⁹.

Για τη διδασκαλία της μουσικής τα παιδιά χρησιμοποιούσαν πρόσφορα πράγματα όπως: φωνοδείκτης, κανονίσκοι της διαπασών κλπ¹²⁰.

Στις εξετάσεις ο δάσκαλος έβγαζε λόγο μπροστά στο συγκεντρωμένο πλήθος εξηγώντας το σκοπό των εξετάσεων. Μετά το λόγο του δασκάλου χτυπούσε το κουδούνι και συγκεντρώνονταν όλοι για προσευχή. Όπως στην αρχή έτσι και τώρα οι «ευφωνότεροι» έψαλλαν το «Βασιλεύ ουράνιε» και ευχαριστήριο προσευχή¹²¹.

Στη μέθοδο διδασκαλίας κατά την εποχή του Καποδίστρια επικρατούσε ανομοιομορφία. Οι δάσκαλοι των κοινών σχολείων (κολυβογράμματα) ακολουθούσαν τον παλαιό τρόπο διδασκαλίας που οι ίδιοι επέλεξαν, άλλοι δίδασκαν ό,τι τύχαινε και όπως ήθελαν, αλλά και αυτοί που εφάρμοζαν την αλληλοδιδασκτική μέθοδο ακολουθούσαν διαφορετική πορεία διδασκαλίας, άλλος του Κλεόβουλου, άλλος του Νικητόπλου, άλλος του Α. Πολίτη, άλλος του Συνεσίου και άλλος του Σαραζίνου. Αν λάβουμε υπόψη ότι για τις παραλλαγές αυτές της διδασκαλίας δεν υπήρχαν και σχετικοί γραπτοί οδηγοί τότε εύκολα βγάζουμε το συμπέρασμα ότι ακόμα και στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία δεν υπήρχε ομοιόμορφος τρόπος διδασκαλίας¹²².

Όλα όσα παραπάνω αναφέραμε πρέπει να θεωρηθούν πολύ σημαντικά αν ληφθεί υπόψη η κακή κοινωνική και οικονομική κατάσταση του κράτους. Και όμως η τέχνη ειδικότερα η μουσική δεν παραμελήθηκαν, αντιθέτως εντάχτηκαν στα προγράμματα εκπαίδευσης και έγιναν προσπάθειες να βρεθούν οι κατάλληλοι δάσκαλοι, ώστε να μπορέσουν να τα προωθήσουν. Θα πρέπει όμως να τονίσουμε για να γίνει κατανοητό, ότι την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν δάσκαλοι κατάλληλοι για να

¹¹⁹ Γ. Χασιώτης: *Η παρ' ημίν δημοτική παιδεία από της αλώσεως Κων/πόλεως μέχρι σήμερα στο: Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, 1874, Η', σελ. 98.

¹²⁰ Ι. Κοκκώνης: ό.π., σελ. 14.

¹²¹ Ό.π., σελ. 140 - 141- 142.

¹²² Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 54.

διδάξουν τη μουσική και η έλλειψη βιβλίων και οργάνων μουσικής καθιστούσαν τη διδασκαλία της περισσότερο δύσκολη. Τα διάφορα μουσικά όργανα που υπάρχουν σήμερα σε κάθε γωνιά της Ελλάδας εκείνη την εποχή ήταν αντικείμενα θαυμασμού και έκπληξης¹²³.

Ο κυβερνήτης Ι. Καποδίστριας πιστεύοντας ότι η μουσική είναι ένα από τα σημαντικότερα και αποτελεσματικότερα μέσα για τη διαπαιδαγώγηση και εκπολιτισμό του λαού, προέβη στη σύσταση του πρώτου «Μουσικού Θιάσου» και κάλεσε Ευρωπαίους επαγγελματίες μουσικούς. Μεταξύ αυτών ήταν και τρεις έλληνες, οι Ν. Παπαδόπουλος, Λασκαράκης και Ιωάννης Πλατσαράς. Αρχιμουσικός του θιάσου διορίστηκε ο Γερμανός Μιχαήλ Μάγκελ.

Επίσης ο Καποδίστριας ενδιαφέρθηκε να διδαχτεί και η Ευρωπαϊκή Μουσική στη χορωδία του Ορφανοτροφείου της Αίγινας. Έτσι στο Ορφανοτροφείο, στο πρότυπο και Κεντρικό Σχολείο, ο Αθ. Αβραμιάδης δάσκαλος της Μουσικής, φρόντισε τόσο για τη διδασκαλία της λειτουργικής Μουσικής, όσο και για την ένταξη στο πρόγραμμα της χορωδίας έργων Ιταλών συνθετών προσανατολίζοντας την εξοικείωση του Ελληνικού λαού με το Ιταλικό μελόδραμα¹²⁴.

Δυστυχώς όμως στις 27 Σεπτεμβρίου 1831 το φιλότεχνο και φιλόμουσο πρόγραμμα του Ι. Καποδίστρια ανακόπτεται βίαια, αφού δολοφονείται στο Ναύπλιο στην είσοδο του ναού του Αγίου Σπυρίδωνα. Το Ορφανοτροφείο της Αίγινας κλείνει οριστικά το 1834 και τα άλλα δύο σχολεία το Κεντρικό και το Πρότυπο δεν λειτουργούν μέχρι τον Ιούνιο του 1832. Από τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία μέχρι το 1832 σώζονταν μόνο 60 και από αυτά τα περισσότερα στα νησιά του Αιγαίου¹²⁵.

¹²³ Θ. Συναδινόγ: *Ιστορία της Νεοελληνικής Μουσικής*, 1824 – 1919, Αθήναι, τύποις «Τύπου», 1919, σελ. 5.

¹²⁴ Ό.π., σελ. 9 – 10.

¹²⁵ Ι. Σίμος: ό.π., σελ. 70 – 71 Πβ. Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 54.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΟΘΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1833 – 1862)

2.1 Κοινωνία

Όταν ο Όθων έφτασε στην Ελλάδα στα τέλη Ιανουαρίου 1833 συνοδευόμενος από τα τρία μέλη της Αντιβασιλείας Άρμανσπεργκ, Μάουερ και Έϋδεκ ο λαός τον υποδέχτηκε στο Ναύπλιο με μεγάλο ενθουσιασμό. Στο σύντομο λόγο του, ζήτησε υπακοή στο θρόνο του, μίλησε για εθνική συμφιλίωση και υποσχέθηκε να λειτουργήσει ως εγγυητής ευταξίας και ασφάλειας. Οι Έλληνες, όπως και με τον Καποδίστρια, απελπισμένοι από τους εμφύλιους σπαραγμούς, εναπόθεσαν όλες τις ελπίδες και προσδοκίες στον ανήλικο βασιλιά¹²⁶.

Η Αντιβασιλεία βρίσκει τη χώρα σε πλήρη αναρχία. Η οικονομική κατάσταση ήταν αξιοθρήνητη, οι υπάλληλοι δεν πληρώνονταν, οι αγωνιστές δεν αποζημιώθηκαν και οι τόκοι των δανείων δεν εξοφλήθηκαν¹²⁷. Στο πρώτο διάγγελμά της προς τον Ελληνικό λαό η Αντιβασιλεία δίνει την υπόσχεση ότι θα επανορθώσει τα κακώς έχοντα και θα δώσει στο λαό τα αγαθά μια αληθινής ελευθερίας. Θα προστατέψει τη θρησκεία του, θα επαναφέρει την ευταξία και την ησυχία, ώστε να απολαμβάνει ανενόχλητος και ανεπηρέαστος τα αγαθά της ασφάλειας¹²⁸.

Το νέο πολίτευμα της Ελλάδας δημιούργησε θεσμούς και σχέσεις εξάρτησης των ελληνικών επαρχιών με την Αθήνα που ήταν πρωτεύουσα του Κράτους από τα τέλη του 1834. Μια νέα κοινωνία άρχισε να διαμορφώνεται διαφορετική από τις προηγούμενες, αφού αποτελούνταν από στοιχεία του Ελληνισμού διαφορετικής προέλευσης. Η βασιλική αυλή, οι εκπρόσωποι των ξένων Δυνάμεων, οι πλούσιοι και οι μορφωμένοι Έλληνες του εξωτερικού έβαζαν τις βάσεις για μια κοινωνία ασφαλή και δίκαιη, με πρότυπα και συμπεριφορές και συγχρόνως επηρέαζαν τη ζωή, τις σκέψεις και τις δραστηριότητες των ντόπιων ηγετικών ομάδων, που έρχονταν στην πρωτεύουσα για επίσκεψη ή μόνιμη εγκατάσταση¹²⁹.

¹²⁶ Α. Σκανδάμης: *Η τριακονταετία της βασιλείας του Όθωνος*. Αθήνα 1961, σελ. 75 – 78.

¹²⁷ Α. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204- 1985)*. Θ' έκδοση, Θεσσαλονίκη, εκδ. Βάνιας, 1994, σελ. 210.

¹²⁸ Ε. Πρωτογάλης: *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας*. Τευχ. Β', Αθήνα 1972, σελ. 117 – 118.

¹²⁹ Ι. Πετρόπουλος – Αικ. Κουμαριανού: *Περίοδος Βασιλείας του Όθωνος 1833 – 1862*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΓ', Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών 1977, σελ. 19.

Η Αντιβασιλεία αθετώντας τις υποσχέσεις της κυβέρνησε τη χώρα συγκεντρωτικά και ουσιαστικά και απομάκρυνε τους Έλληνες από την άσκηση εξουσίας¹³⁰.

Το κράτος σιγά – σιγά οργανώθηκε και απέκτησε νομοθεσία σύμφωνα με τα βαυαρικά πρότυπα. Διαιρέθηκε σε νομούς και κάθε νομός σε επαρχίες και δήμους. Καθιερώθηκε αυστηρό ωράριο εργασίας για τους δημόσιους υπαλλήλους καθώς και βιβλία ποιότητας για τους διορισμούς και τις προαγωγές¹³¹.

Ξεχωριστό ενδιαφέρον έδειξε η Αντιβασιλεία για την ανάπτυξη της γεωργίας, της βιομηχανίας, της εμπορίας και της ναυτιλίας. Οργάνωσε τη Δικαιοσύνη, ίδρυσε ανώτατο λογιστήριο και Ελεγκτικό Συνέδριο. Αναδιοργάνωσε τη δημόσια εκπαίδευση, ιδρύοντας δημοτικά σχολεία, ελληνικές σχολές, γυμνάσια και χορήγησε υποτροφίες σε όσους ενδιαφέρονταν να σπουδάσουν σε γερμανικά πανεπιστήμια. Έβαλε τις βάσεις για την ίδρυση Πανεπιστημίου με τέσσερις σχολές. Θεολογία, Νομική, Ιατρική και Φιλοσοφική Σχολή. Ίδρυσε την Εθνική Βιβλιοθήκη και το Μουσείο Αρχαιοτήτων¹³². Διατήρησε το ίδιο φορολογικό σύστημα και επέβαλε άμεσους φόρους. Τη **δεκάτη** στην αγροτική παραγωγή και το **φόρο επικαρπίας** στους καλλιεργητές των εθνικών γαιών¹³³.

Στις 20 – 5/1 - 6 - 1835 ο Όθων συμπληρώνει τα 20 χρόνια του, ενηλικιώνεται και αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας. Οι σπουδαιότερες πράξεις των πρώτων χρόνων της Μοναρχίας, ήταν η ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας και ο νόμος «Περί προικοδοτήσεως» των Ελληνικών οικογενειών. Σύμφωνα με το νόμο όλοι οι ακτήμονες είχαν δικαίωμα αγροτικής εγκατάστασης. Δυστυχώς όμως όλες οι προσπάθειες εφαρμογής του νόμου αυτού προχώρησαν με αργό ρυθμό, με αποτέλεσμα το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα να μη λυθεί. Ικανοποιήθηκαν μόνο οι απαιτήσεις

¹³⁰ Ν. Σβορώνος: *Η επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Έκδοση ΙΓ', Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1994, σελ. 77.

¹³¹ Π. Πετρίδης: *Πολιτικοί και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1821 – 1843). Η πολιτική Οργάνωση του Αγώνα. Η Καποδιστριακή Πολιτεία. Η Βαναροκρατία*. Θεσσαλονίκη, εκδ. University Studio Press, 1990, σελ. 218. Πβ. Α. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204 - 1985...* ό.π., σελ. 217 – 218.

¹³² Α. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204 – 1985...* ό.π., σελ. 219 – 221.

¹³³ Α. Σκανδάμης: ό.π., σελ. 116 – 117 και Ν. Σβορώνος: *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Έκδοση ΙΓ', Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο 1994, σελ. 78.

μερικών αρχηγών της επανάστασης παίρνοντας το 1839 κτήματα για την εξόφληση των απαιτήσεων τους¹³⁴.

Το 1841 ο Μαυροκορδάτος με υπόμνημά του προς το βασιλιά ζητά ορισμένες πολιτειακές μεταβολές στο σύστημα διακυβέρνηση της χώρας. Οι προτάσεις του δεν έγιναν αποδεκτές και ο Μαυροκορδάτος παραιτείται από την Πρωθυπουργία. Η παραίτησή του δημιουργεί κύμα δυσaréσκειας του λαού κατά του θρόνου. Τα τρία ελληνικά πολιτικά κόμματα, Αγγλικό, Γαλλικό και Ρωσικό ενώνονται κατά της απολυταρχίας του Όθωνα με στόχο την αποπομπή των Βαυαρών και την παραχώρηση συντάγματος¹³⁵.

Αποτέλεσμα αυτής της δυσaréσκειας ήταν να οργανωθεί κίνημα, με επικεφαλής το συνταγματάρχη Καλλέργη, με σκοπό να εξαναγκάσει τον Όθωνα να παραχωρήσει Σύνταγμα. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1843 ο λαός περικύκλωσε την πλατεία μπροστά από τα ανάκτορα και ανάγκασε το Βασιλιά να παραχωρήσει Σύνταγμα. Το πολίτευμα έγινε Συνταγματική Μοναρχία χωρίς όμως να αλλάξει ουσιαστικά ο ρόλος της διακυβέρνησης¹³⁶.

Πρωταγωνιστές στο πνεύμα της αλλαγής στάθηκαν οι απόφοιτοι των ελληνικών και ξένων πανεπιστημίων. Αυτοί δημιούργησαν την πρώτη ισχυρή αντιπολίτευση εναντίον του Όθωνα. Με τια εκλογές του 1859 εισέρχεται στη βουλή ο Επαμεινώνδας Δεληγιώργης εκπρόσωπος της γενιάς πολιτικών με φιλελεύθερες ιδέες. Το 1860 η κυβέρνηση χάνει την πλειοψηφία στη βουλή, αλλά ο Όθων τη διατηρεί ως το 1862. Ως θερμός υποστηρικτής της «Μεγάλης Ιδέας» πίστευε ότι θα απελευθέρωνε αλύτρωτα ελληνικά εδάφη. Οι προσπάθειές του όμως απέτυχαν και η νέα απογοήτευση του λαού οδήγησε σε νέα εξέγερση εναντίον του (10 Οκτωβρίου 1862). Ο Όθων μπροστά στη νέα κατάσταση που διαμορφώθηκε δεν άντεξε, παραιτήθηκε και αναχώρησε για τη Βαυαρία στις 11 Οκτωβρίου 1862¹³⁷.

¹³⁴ Ι. Πετρόπουλος – Αικ. Κουμαριανού: ό.π., σελ. 59- 60. Πβ. Απ. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία* 1204 – 1985... ό.π., σελ. 224 – 227.

¹³⁵ Ό.π., σελ. 86.

¹³⁶ Στ. Παπαγεωργίου: *Το Ελληνικό Κράτος* (1821 – 1909). *Οδηγός αρχειακών πηγών της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης 1988, σελ. 139 – 141, 144.

¹³⁷ Ν. Σβορώνος: ό.π., σελ. σελ. 95.

2.2 Παιδεία

Κατά την Οθωνική περίοδο η παιδεία ανασυγκροτήθηκε, αλλά με διαφορετικό τρόπο από εκείνην του Καποδίστρια, αφού χρησιμοποιήθηκαν ξένα πρότυπα και νοοτροπία. Η Αθήνα ως νέα πρωτεύουσα του κράτους έγινε το κέντρο της πνευματικής ζωής του τόπου. Το Πανεπιστήμιο που ιδρύθηκε το 1837 προετοίμαζε μια νέα γενιά πνευματικών ανθρώπων, αφού το νέο κράτος είχε ανάγκη από υπαλλήλους για να στελεχώσει τις υπηρεσίες του¹³⁸.

Αποφασιστικό ρόλο στην πνευματική και πολιτισμική ζωή του νέου κράτους, έπαιξαν οι λόγιοι Έλληνες, οι οποίοι αποτελούσαν την κληρονομιά του Διαφωτισμού. Κατέβαλαν καίριες θέσεις στην εκπαίδευση και τη διοίκηση του κράτους επηρεάζοντας αποφασιστικά τη συμπεριφορά του ελληνικού κόσμου, προς μία νέα κατάσταση, προς μία νέα κουλτούρα¹³⁹.

Το Μάρτιο του 1833 διορίστηκε μια επιτροπή από λόγιους¹⁴⁰, για να εξετάσει και να μελετήσει το θέμα της δημόσιας εκπαίδευσης και γενικότερα της παιδείας και να κάνει προτάσεις «περί των καταλληλοτέρων μέσων προς βελτίωσιν αυτής και ονομαστί προς σχηματισμόν σχολείων του Λαού, Ελληνικών σχολείων, γυμνασίων και ενός Πανεπιστημίου, και έκθεσιν περιεκτικήν περί του σημαντικού τούτου διά το μέλλον της Ελλάδος αντικειμένου»¹⁴¹.

Την περίοδο αυτή τα σχολεία στην Ελλάδα λειτουργούσαν χωρίς εκπαιδευτικό σύστημα, γιατί δεν είχαν ούτε κοινό πρόγραμμα διδασκαλίας, ούτε ορισμένες τάξεις, ούτε προσωπικό με καθορισμένα εκπαιδευτικά προσόντα και καθήκοντα»¹⁴². Επομένως η επιτροπή που ορίστηκε είχε όλη την ευχέρεια να προτείνει την οργάνωση της εκπαίδευσης κατά τον καταλληλότερο τρόπο, λαμβάνοντας υπόψη τις ελληνικές συνθήκες και να τις προσαρμόσει στα πορίσματα της επιστήμης και της αγωγής. Αντί τούτου όμως προτίμησε να φέρει αυτούσιους σχεδόν θεσμούς, που εφαρμόζονταν σε άλλες χώρες με διαφορετικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και διαφορετική ψυχολογία του λαού. «Ημείς ελάβομεν» γράφει ο Λέφας, «εν τεμάχιον ενός

¹³⁸ Ι. Πετρόπουλος – Αικ. Κουμαριανού: ό.π., σελ. 21.

¹³⁹ Ό.π., σελ. 21.

¹⁴⁰ Η επιτροπή αποτελούνταν από τον Σχινά, Υπουργό Παιδείας ως Πρόεδρο, και τους Αναστ. Πολυζωΐδη, Ι. Κοκκώνη
Αλ. Σούτσο, Ι. Βενθλύλο και δόκτ. Φράντζ ως μέλη (Χ. Λέφας: ό.π., σελ.7).

¹⁴¹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 7- 8.

¹⁴² Ό.π., σελ. 8.

οικοδομήματος, το εθέσαμεν αδεξίως επί τεμαχίων άλλου οικοδομήματος και απηρτίσαμεν, το εκπαιδευτικόν μας σύστημα, το οποίον επί μίαν εκατονταετίαν σχεδόν κατετυράννησε τον ελληνικόν λαόν,»¹⁴³.

Το κορύφωμα της «φιλοσοφίας» αυτής θα έρθει λίγο αργότερα με την έκδοση του Β.Δ. στις 25 Ιουλίου 1856, με το οποίο αποφασίστηκε να διδάσκεται υποχρεωτικά σε όλα τα δημοτικά σχολεία η γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Επίσης οι μαθητές του δημοτικού σχολείου υποχρεώνονταν να μαθαίνουν απ' έξω κείμενα χριστιανικού περιεχομένου από το ψαλτήρι, το οκτώηχι, το ευαγγέλιο, γραμμένα στην αρχαία ελληνική γλώσσα¹⁴⁴. Το δημοτικό σχολείο έχασε την αυτοτέλειά του και το προορισμό που είχε να προετοιμάζει τους μαθητές για τη ομαλή ένταξή τους στην κοινωνία και την ικανοποίηση των βιοτικών τους αναγκών και χρησίμευε ως γέφυρα, προγυμνάζοντας τους μαθητές να συνεχίσουν τις σπουδές τους στα σχολεία της μέσης παιδείας, που διακριτικό γνώρισμα είχε την ανάγκη και τη μηχανιστική αρχαιογνωσία¹⁴⁵.

Τα ίδια παρατηρούνται και στο πρόγραμμα των μαθημάτων της μέσης εκπαίδευσης. Οι σκοποί και οι στόχοι ήταν επηρεασμένοι από τα πρότυπα του γερμανικού εκπαιδευτικού προγράμματος, δηλαδή τις κλασικιστικές τάσεις και την αρχαιολατρία. Έτσι η ελληνική εκπαίδευση οδηγήθηκε σε έναν καθαρά θεωρητικό τόνο, αποξενώνοντάς την από τα προβλήματα και τις καθημερινές ανάγκες¹⁴⁶.

Τον έλεγχο της παιδείας των Ελλήνων που βρισκόταν εκτός Ελλάδας γινόταν από τα σχολεία του ελληνικού κράτους. Τα ελληνικά σχολεία προετοιμάζαν το εκπαιδευτικό προσωπικό, το οποίο στη συνέχεια δίδασκε σε ελληνικά σχολεία του «αλύτρωτου Ελληνισμού». Αυτό το φαινόμενο αφορούσε περισσότερο τις γυναίκες εκπαιδευτικούς που άρχιζαν να στελεχώνουν τα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Μέχρι το 1852 στην Κωνσταντινούπολη, Ήπειρο, Μακεδονία κ.τ.λ. δίδασκαν δασκάλες απόφοιτες του Αρσακείου. Το βασικότερο όμως έλεγχο επί της παιδείας ασκούσε το Πανεπιστήμιο Αθηνών γιατί καθόριζε την ισοτιμία των τίτλων των

¹⁴³ Ο.π., σελ. 10.

¹⁴⁴ Π. Ράπτης: *Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του μεσοπολέμου στην Ελλάδα* (1917 – 1940). Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα 1997, σελ. 99.

¹⁴⁵ Σ. Μπουζάκης: *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*. Τεκμήρια Ιστορίας Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Τομ. Α', Αθήνα, εκδ. GUTENBERG, 1994, σελ. 60.

¹⁴⁶ Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821 – 1985)* ό.π., σελ. 39.

διαφόρων ελληνικών σχολείων στις οσμανικές επαρχίες προς τα σχολεία του Ελληνικού Κράτους¹⁴⁷.

2.3 Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

2.3.1 Ο οργανωτικός νόμος (18 – 2 – 1834) «Περί Δημοτικών Σχολείων»

Χρειάστηκε να περάσουν τρία ολόκληρα χρόνια από τη δολοφονία του Καποδίστρια και ένας χρόνος από τον ερχομό του Όθωνα στην Ελλάδα για να θεσμοθετηθεί ο βασικός νόμος για τη στοιχειώδη εκπαίδευση¹⁴⁸.

Ο οργανωτικός νόμος της 6/18 Φεβρουαρίου 1834 «Περί Δημοτικών Σχολείων» ήταν έργο του Βαυαρού Υπουργού και μέλος της αντιβασιλείας G. Von Maurer, θεμελιωμένος και στηριγμένος στο γαλλικό εκπαιδευτικό νόμο της 28 – 7 – 1833 του F. Guizot. Ο νόμος του Guizot είχε άμεση πηγή του τα Πρωσικά πρότυπα¹⁴⁹ και αντίστοιχους Βαυαρικούς νόμους, αναφορικά με το σύστημα εποπτείας και διοίκησης των σχολείων¹⁵⁰. Η διάρθρωση της γενικής εκπαίδευσης συμπληρώθηκε με το Διάταγμα της 31 Δεκεμβρίου 1836 «περί του κανονισμού των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων», και το διάταγμα της 14 Απριλίου 1837 για την ίδρυση Πανεπιστημίου¹⁵¹.

¹⁴⁷ Ν. Σαρής: *Οσμανική Πραγματικότητα Συστηματική παράθεση δομών και λειτουργιών. Η Δογματική Διοίκηση*. Αθήνα, εκδ. Αρσανίδης χ.χ., σελ. 399.

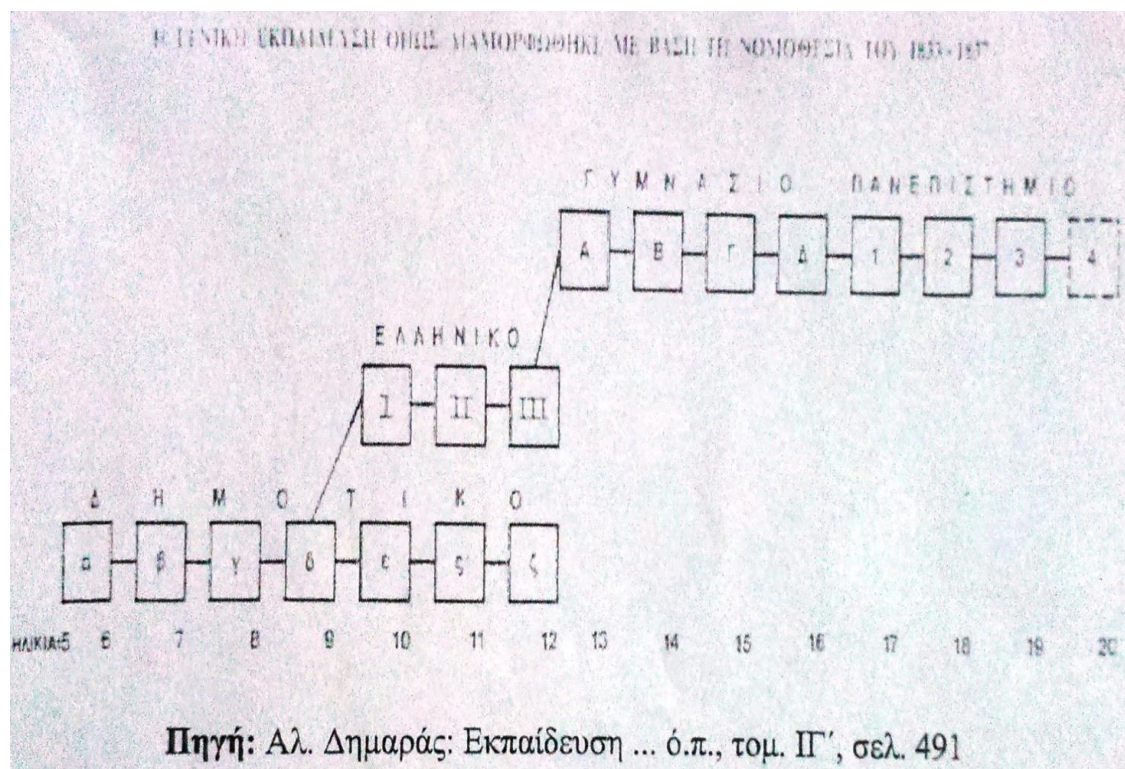
¹⁴⁸ Ελ. Καλαφάτη: ό.π., σελ. 91.

¹⁴⁹ Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 77.

¹⁵⁰ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 10.

¹⁵¹ Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821 – 1985)*, ό.π., σελ. 37.

«Η ΓΕΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΟΠΩΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΘΗΚΕ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ
ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ 1833 – 1837»

Το εκπαιδευτικό οικοδόμημα της Οθωμανικής περιόδου σχηματίστηκε από τους νόμους του 1834, που αποτελείται από 70 άρθρα και του 1836. Καθιερώνεται τετράχρονο δημοτικό σχολείο, τρίχρονο ελληνικό σχολείο και τετράχρονο γυμνάσιο. Η σχολική εκπαίδευση είναι υποχρεωτική και ανέρχεται σε επτά χρόνια¹⁵².

Ο σκοπός του Δημοτικού σχολείου δεν προβλεπόταν από τους νόμους αυτούς. Από εγκυκλίους όμως διαταγές του «Υπουργείου Παιδείας», που απέστειλε στους Νομάρχες και τα σχολεία, προκύπτει ότι επιδίωξη των δημοτικών σχολείων ήταν η πνευματική ανάπτυξη και η ηθική εξέλιξη των παιδιών¹⁵³. Ο Κοκκώνης στον «Οδηγό του» αναφέρεται στο σκοπό του Δημοτικού Σχολείου «η εκπαίδευση (έπρεπε) να αποβλέπη εις την φυσικήν ανατροφήν, [...] την ανάπτυξη των διανοητικών δυνάμεων και την ηθικήν διάπλασιν των μαθητών»¹⁵⁴.

Στη βασική εκπαίδευση δε γινόταν πουθενά λόγος για ωφέλιμες και αναγκαίες γνώσεις. Ως μοναδικός σκοπός της διδασκαλίας οριζόταν «ο ηθικός, ευσεβής και

¹⁵² Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 49.

¹⁵³ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 61 – 62. Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 79.

¹⁵⁴ Ι. Κοκκώνης: *Εγχειρίδιον ή Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου νέος*, εκδ. Δευτέρα επηυξημένη. Εν Αθήναις, εκδ. Κ. Βλαστού 1850, σελ. 241.

ενάρετος πολίτης, που ήταν προσηλωμένος στην αρετή, αποστρεφόταν την κακία, [...] υποτασσόταν στους νόμους και τις αρχές και ήθελε και μπορούσε να κάνει το καλό, το τίμιο και το ωφέλιμο στην κοινωνία»¹⁵⁵. Η φιλοσοφία του συστήματος ήταν μονοδρομική και κάθετη. Το ένα σχολείο προετοίμαζε για το άλλο και κανένα για την παραγωγή, αφού δεν υπήρχε ένα δεύτερο σχολικό δίκτυο που να διαφοροποιείται από την κλασική παιδεία και να προετοιμάζει ειδικευμένο εργατικό δυναμικό¹⁵⁶. Έτσι στην Ελλάδα θεσμοθετείται ένα σχολικό σύστημα δημόσιο, δωρεάν και οργανωμένο σε ένα μοναδικό δίκτυο κάθετο και μονοδιάστατο, με πρόοδο ευθύγραμμη από την πρώτη δημοτικού μέχρι τις ανώτατες σπουδές¹⁵⁷.

Την ευθύνη για την ίδρυση και συντήρηση των βασικών σχολείων της χώρας, για τη μόρφωση του λαού την είχαν οι Δήμοι. Γι' αυτό και τα σχολεία ονομάζονταν «Δημοτικά Σχολεία». Από κάθε Δήμο ή από γειτονικούς έπρεπε να ιδρυθεί ένα μικρό Δημοτικό σχολείο¹⁵⁸.

Για την ίδρυση δημοτικών σχολείων οι Δήμοι στην πλειοψηφία τους αδυνατούσαν να ανταποκριθούν πολλές φορές στις συστάσεις της Κυβέρνησης, γιατί τους έλειπε η απαιτούμενη οικονομική δυνατότητα. Έτσι μερικοί από αυτούς δεν μπόρεσαν να ιδρύσουν σχολεία και άλλοι αδυνατούσαν να συντηρήσουν αυτά που ίδρυσαν και να πληρώνουν τους δασκάλους¹⁵⁹. Στην κατάσταση αυτή έβαλε τέρμα ο Νόμος ΤΛΗ΄ της 12 Ιουλίου 1856, σύμφωνα με τον οποίο το δημόσιο ανέλαβε την πληρωμή των δασκάλων, ανακουφίζοντας έτσι τους Δήμους¹⁶⁰.

Δικαίωμα να ιδρύουν και να συντηρούν σχολεία είχαν και ιδιώτες ή νομικά πρόσωπα, έπειτα από σχετική άδεια του Υπουργείου Παιδείας¹⁶¹. Θα μπορούσαν όμως να χρησιμοποιηθούν ως σχολικά κτίρια και μοναστήρια, σπίτια και άλλα οικοδομήματα. Προτείνονται δύο είδη δημοτικών σχολείων, τα αλληλοδιδασκτικά και τα

¹⁵⁵ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 62.

¹⁵⁶ Κ. Τσουκαλάς: *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*. Β΄ έκδοση, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο 1979, σελ. 503 – 506.

¹⁵⁷ Κ. Τσουκαλάς: *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*. ό.π., σελ. 503 – 506. Πβ. Αλ. Δημαράς: *Εκπαίδευση. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Τομ. ΙΓ΄, Αθήνα, εκδ. Εκδοτική Αθηνών 1977, σελ. 485.

¹⁵⁸ Εφημερίδα της Κυβέρνησης. ΦΕΚ 11. «Νόμος περί δημοτικών σχολείων», εν Ναυπλίο 3 Μαρτίου 1834, φύλ. 74 άρθρα 4, 5.

¹⁵⁹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 22.

¹⁶⁰ Ό.π., σελ. 24.

¹⁶¹ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. ΦΕΚ 11, 1834... ό.π., φύλ. 83, άρθρα 60 – 62.

συνδιδασκτικά. Τα παλαιά σχολεία, τα γραμματοδιδασκαλεία, στα οποία διδάσκονταν τα κολλυβογράμματα, θα καταργούνταν με την πάροδο του χρόνου¹⁶².

Η **φοίτηση** καθορίστηκε επταετής, από το 5^ο μέχρι το 12^ο έτος της ηλικίας και υποχρεωτική για τα παιδιά που διέμεναν σε Δήμους, όπου λειτουργούσαν Δημοτικά σχολεία. Για κάθε ώρα απουσίας των παιδιών από το σχολείο, ο νόμος προέβλεπε αυστηρό χρηματικό ποσό στους γονείς¹⁶³. Τα μαθήματα που διδάσκονταν στο δημοτικό σχολείο ήταν: Κατήχηση, Στοιχεία της Ελληνικής¹⁶⁴, Ανάγνωση, Γραφή, Γραμμική Ιχνογραφία και φωνητική μουσική. Είναι δυνατή ακόμα η διδασκαλία της Γεωγραφίας, ελληνικής Ιστορίας και τα σπουδαιότερα στοιχεία από τις φυσικές επιστήμες. Τέλος προβλεπόταν δύο φορές την εβδομάδα γυμναστικές ασκήσεις και πρακτική διδασκαλία για τα αγόρια στην αγρονομία, την κηπουρική, τη δεντροκομία, τη βομβυκοτροφία, τη μελισσοτροφία και για τα κορίτσια στο εργόχειρο. Η διδασκαλία της Κατήχησης αποφασιζόταν και από τους δύο γονείς¹⁶⁵.

2.3.2 Τα προγράμματα και η μέθοδος

Το **πρόγραμμα μαθημάτων** ήταν ευρύ και πλούσιο και μπορούσε να δώσει στους απόφοιτους του δημοτικού σχολείου αρκετές γνώσεις, ιδιαίτερα στα πρακτικά μαθήματα· όμως τα μαθήματα δεν διδάσκονταν στο σύνολό τους και το πρόγραμμα δεν εφαρμοζόταν σε όλη την έκτασή του¹⁶⁶, από έλλειψη υλικοτεχνικής υποδομής, αιθουσών διδασκαλίας και καταρτισμένου διδακτικού προσωπικού. Επίσης στο δημοτικό σχολείο υπήρχε η τάση να δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στη μόρφωση μερικών παιδιών, που θα ακολουθούσαν σπουδές για το γυμνάσιο και να μη λαμβάνεται μέριμνα γενικότερα για τις ανάγκες της ζωής.

Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση ήταν εξαρτημένη από τη δευτεροβάθμια, αποτελούσε το προστάδιο αυτής και δεν αποτελούσε ένα αυτοτελές δημοτικό σχολείο με συγκεκριμένους σκοπούς και στόχους. Γενικότερα το εκπαιδευτικό σύστημα της Οθωνικής περιόδου στερούνταν αναλυτικών και ωρολογίων προγραμμάτων.

¹⁶² Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 55.

¹⁶³ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. ΦΕΚ 11, 1834 ... ό.π., φύλ. 74, άρθρα 6.

¹⁶⁴ Εννοείται η αρχαία ελληνική γλώσσα, αφού και τα αλφαβητάρια του δημοτικού σχολείου ήταν γραμμένα στην αρχαία ελληνική και η Γραμματική ήταν της αρχαίας γλώσσας (Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 72)

¹⁶⁵ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. *Νόμος περί δημοτικών σχολείων*. ό.π., φύλ. 73, άρθρα 1 – 3.

¹⁶⁶ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 63.

Επιθεωρητές να ελέγξουν και να καθοδηγήσουν τους δασκάλους στην εκπαιδευτική διαδικασία δεν υπήρχαν και το πρόγραμμα μαθημάτων ήταν προσανατολισμένο προς τις κλασικές σπουδές¹⁶⁷.

Η **αλληλοδιδασκτική μέθοδος** για λόγους κυρίως οικονομικούς, εφαρμόστηκε και στην Οθωνική περίοδο. Ετήσιες τάξεις με τη σημερινή έννοια δεν υπήρχαν. Οι μαθητές ανάλογα με τις γνώσεις τους κατατάσσονταν σε οκτώ κλάσεις για κάθε μάθημα και για τον προβιβασμό τους σε ανώτερη κλάση δεν ήταν ανάγκη να περάσει όλο το διδακτικό έτος. Η ηλικία των μαθητών δεν έπαιζε κανένα ρόλο στην κατάταξη των κλάσεων. Στην α΄ κλάση εγγράφονταν οι αρχάριοι μαθητές και στην η΄ κλάση οι πιο προχωρημένοι. Τα μαθήματα των κλάσεων ήταν η γραφή, η ανάγνωση, η χριστιανική διδασκαλία, η αριθμητική, η γραμματική και η γραμμική ιχνογραφία.

2.3.3 Ο νέος οδηγός των σχολείων

Το 1841 εγκρίθηκε και το 1842 εκδόθηκε ο νέος «οδηγός» τροποποιούμενος, «τελειοποιημένος και πληρέστερος». Ο Ι. Κοκκώνης σημειώνει πως «κατ' αυτόν (τον οδηγό) έκτοτε ο διοργανισμός των παρ' ημίν δημοτικών σχολείων, περιλαμβανόταν αλληλοδιδασκτικόν και συνδιδασκτικόν τμήμα κατέστη πληρέστερος, εισαγομένων όλων των παρά του νόμου οριζομένων μαθημάτων, και η διδασκαλία αυτών διά της συνυπάρξεως και των δύο μεθόδων γίνεται τελειωτέρα, [...]»¹⁶⁸.

Σύμφωνα με τον οδηγό κάθε σχολείο αλληλοδιδασκτικό χωριζόταν σε δύο τμήματα: στο κατώτερο και το ανώτερο. Στο κατώτερο οι μαθητές διδάσκονταν με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, ενώ στο ανώτερο με τους λιγότερους και τους προχωρημένους μαθητές εισαγόταν η συνδιδασκτική μέθοδος¹⁶⁹.

Όπως στην αλληλοδιδασκτική μέθοδο έτσι και στην συνδιδασκτική, όλες οι εργασίες και ασκήσεις μέσα στη σχολική τάξη συνέχισαν να γίνονται υπό την καθοδήγηση του πρωτόσχολου¹⁷⁰. Για τη συνύπαρξη των δύο μεθόδων στο ίδιο δημοτικό σχολείο, αναφερόταν στον Οδηγό, ότι «επανορθούνται τα ελαττώματα της

¹⁶⁷ Δ. Γληνός: *Ένας άταφος νεκρός*. Αθήνα 1925, σελ. 13 – 14.

¹⁶⁸ Ι. Κοκκώνης: *Εγχειρίδιον ή οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, νέος, τελειοποιημένος και πληρέστερος του μέχρι τούδε εν χρήσει οδηγού του Σαραζίνου. Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων της Ελλάδος*. Έκδοδις τρίτη. Εν Αθήναις, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφειας 1860, σελ. σ' ζ'.

¹⁶⁹ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 110 – 111.

¹⁷⁰ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 111.

μιας διά των πλεονεκτημάτων της ετέρας, και συγχρόνως δι' ολιγωτέρων χρηματικών μέσων και προσώπων διεδίδετο εις περισσότερους τελειότερα η προεκπαίδευσις¹⁷¹».

Σύμφωνα με το νέο «Οδηγό» του Κοκκώνη του 1850, διδάσκονταν με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο στα κατώτερα σχολεία του γ' βαθμού, η Ανάγνωση, η Γραφή, η Αριθμητική και η χριστιανική διδασκαλία. Στα ανώτερα σχολεία, διδάσκονταν η Γραμματική, η Γραμμική Ιχνογραφία, η Μουσική και η Γυμναστική. Στους πιο προχωρημένους μαθητές διδάσκονταν βοηθητικές γνώσεις φυσικών επιστημών, γεωγραφίας, ιστορίας, ιεράς ιστορίας και κατήχησης, γραμματικής ή αρχαίας ελληνικής γλώσσας και της Μουσικής¹⁷².

Τα μαθήματα στα οποία ασκούσαν οι μαθητές ήταν χωρισμένα σε εξάμηνα. Κάθε εξάμηνο σχηματιζόταν και νέα τάξη. Οι μαθητές της τελευταίας τάξης απολύονταν μετά από ετήσιες εξετάσεις¹⁷³.

2.3.4 Η λειτουργία των σχολείων

Η διδασκαλία των μαθημάτων άρχιζε από τις 8 και 15' π.μ. μέχρι τις 12μ. και από τις 2 μέχρι τις 5μ.μ.¹⁷⁴.

Κατά την διδασκαλία οι μαθητές των κατώτερων τάξεων εξετάζονταν από τους πρωτόσχολους, ενώ των ανώτερων από το δάσκαλο ή υποδιδάσκαλο¹⁷⁵. Σύμφωνα με τον «Οδηγό», ο δάσκαλος κατά τη διδασκαλία έπρεπε να προχωρεί από τα εύκολα προς τα δύσκολα και από τα γνωστά προς τα άγνωστα, αποτρέποντας τη μηχανική απομνημόνευση. Στην πράξη όμως οι τρόποι διδασκαλίας ήταν μηχανικοί και ο δάσκαλος απαιτούσε από τους μαθητές του την κατά λέξη απομνημόνευση¹⁷⁶.

Το σχολείο δεν αποτελούσε τρόπο χαράς και ψυχαγωγίας για τα παιδιά. Πέρα από το εξαντλητικό ωράριο εργασίας, τις συνθήκες διαβίωσης, τη δύσκολη ύλη των βιβλίων, τις αντιπαιδαγωγικές μεθόδους διδασκαλίας, το μεγάλο αριθμό μαθητών κατά

¹⁷¹ Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1860, σελ. ε΄

¹⁷² Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1850, σελ. 85.

¹⁷³ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 63 – 64.

¹⁷⁴ Γ. Βενθύλος: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαιδεύσεως*. Τομ. Α΄, 1833 – 1883, εν Αθήναις, εκδ. Βλαστού 1884, σελ.59.

¹⁷⁵ Ι. Κοκκώνης: ό.π.,... 1850, σελ. 26.

¹⁷⁶ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 65.

τάξη και την έλλειψη δασκάλων, είχαν να αντιμετωπίσουν και ένα αυστηρό παιδονομικό σύστημα, το οποίο δημιουργούσε κατάθλιψη και φόβο¹⁷⁷.

2.3.5 Οι δάσκαλοι εκπαιδευτικοί

Σύμφωνα με το «νόμο περί δημοτικών σχολείων» του 1834 **οι δάσκαλοι των δημοτικών σχολείων** διακρίνονταν ανάλογα με τις γνώσεις τους και τη διδακτική τους ικανότητα σε τρεις κατηγορίες: δασκάλους νομών και επαρχιών, δασκάλους δήμων α΄ τάξης και δασκάλων β΄ και γ΄ τάξης¹⁷⁸.

Σύμφωνα με τον παραπάνω νόμο προβλεπόταν και υποδιδάσκαλοι για τα σχολεία α΄ τάξης, οι οποίοι έπρεπε να έχουν τις ίδιες ικανότητες και γνώσεις με τους δασκάλους β΄ τάξης¹⁷⁹. Όσοι ήθελαν να διοριστούν δάσκαλοι, εξετάζονταν από την επιτροπή του **διδασκαλείου** και ανάλογα με τις γνώσεις που είχαν κατατάσσονταν σε μία από τις τρεις τάξεις¹⁸⁰. Οι εξετάσεις ήταν δημόσιες και η είσοδος ελεύθερη να τις παρακολουθήσει όποιος ήθελε¹⁸¹, ενώ στις εξετάσεις των διδασκαλισσών, οι οποίες δε γίνονταν δημόσια δικαίωμα να παραβρεθούν είχαν μόνο οι γονείς και οι πλησιέστεροι συγγενείς¹⁸². Όσοι επιθυμούσαν να εξεταστούν έπρεπε να υποβάλλουν έγγραφη αίτηση προς το διευθυντή του Διδασκαλείου, επισυνάπτοντας τα αποδεικτικά των σπουδών και τη διαγωγή τους¹⁸³. Όποιος κατατασσόταν σε κατώτερη τάξη, είχε το δικαίωμα να ξαναδώσει εξετάσεις στην ίδια επιτροπή για να βελτιώσει τη θέση του και να προαχθεί σε ανώτερη τάξη¹⁸⁴.

Συγχρόνως ο νόμος του 1834 προέβλεψε τη μόρφωση των δασκάλων με την ίδρυση διδασκαλείου, οι απόφοιτοι του οποίου χωρίζονταν επίσης σε τρεις τάξεις ανάλογα με το βαθμό. Έτσι υπήρχαν δύο πηγές που έβγαιναν δάσκαλοι: οι απόφοιτοι του Διδασκαλείου και οι ετατασθέντες από ειδική επιτροπή του Διδασκαλείου, χωρίς να φοιτήσουν προηγουμένως σε αυτό. Δύο χρόνια μετά το διορισμό τους, όλοι οι δάσκαλοι εξετάζονταν σε δεύτερη εξέταση από το γενικό επιθεωρητή και μονιμοποιούνταν στη θέση τους, εάν είχαν τις απαραίτητες γνώσεις και ικανότητες τις προβλεπόμενες από το

¹⁷⁷ Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 82.

¹⁷⁸ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. *Νόμος περί δημοτικών σχολείων*. ό.π., φύλ 74, άρθρο 8 και Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 168-169.

¹⁷⁹ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. *Νόμος περί δημοτικών σχολείων*. ό.π., φύλ. 75, άρθρο 10

¹⁸⁰ Ό.π., φυλ. 75, άρθρο 13.

¹⁸¹ Ό.π., φυλ. 75, άρθρο 14.

¹⁸² Ό.π., φυλ. 83, άρθρο 58.

¹⁸³ Ό.π., φύλ. 75, άρθρο 15.

¹⁸⁴ Ό.π., φύλ. 75. άρθρο 14 και Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 170.

νόμο. Εάν κατά την εξέταση αποτύγγαναν, ή παραπέμπονταν σε νέα εξέταση μετά από ορισμένο χρόνο ή υποχρεούνταν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα του διδασκαλείου¹⁸⁵.

Εκείνοι που ήθελαν να διοριστούν γραμματοδιδάσκαλοι, έγραφαν ιδιόχειρη αίτηση παρουσία των δημοδιδασκάλων και των τοπικών αρχών, στην οποία ανέφεραν το σκοπό της υποβολής της και δήλωναν ότι γνώριζαν ανάγνωση, γραφή, τις τέσσερις απλές πράξεις της αριθμητικής και τα πρώτα στοιχεία της ιεράς μας πίστεως. Με βάση τα δείγματα των γνώσεων που παρείχε η αίτηση εγκρινόταν ή όχι ο διορισμός των υποψηφίων γραμματοδιδασκάλων¹⁸⁶. Η καταστρατήγηση της εφαρμογής του μέτρου αυτού είχε ως αποτέλεσμα την ύπαρξη μεγάλου αριθμού γραμματοδιδασκάλων, για να μετριασθεί το κακό υποχρεώθηκαν οι ενδιαφερόμενοι να εξετάζονται από την επιθεωρητική επιτροπή¹⁸⁷.

Οι δημοδιδασκάλισσες προσλαμβάνονταν στην υπηρεσία με τον ίδιο τρόπο, όπως και οι δημοδιδάσκαλοι. Στα πρώτα χρόνια της σύστασης του ελληνικού κράτους, όταν η εκπαίδευση των κοριτσιών ήταν σε εμβρυακή κατάσταση, η έλλειψη διδασκαλισσών ήταν εμφανής. Με την πάροδο όμως του χρόνου και την επέκταση της εκπαίδευσης των κοριτσιών, η έλλειψη διδασκαλισσών καθίσταται αισθητή. Η πολιτεία αναγνωρίζει τη μόρφωση της δασκάλας και την κατοχυρώνει νομοθετικά με τον ιδρυτικό νόμο του 1834¹⁸⁸, σύμφωνα με τον οποίο το πρώτο **Διδασκαλείο** της Ελλάδας είχε σκοπό «να σχηματίζει ικανούς διδασκάλους και διδασκαλίσσας»¹⁸⁹. Παρά τη νομοθετική όμως πρόβλεψη, το Διδασκαλείο εξελίχτηκε σε Διδασκαλείο αρρένων και η επαγγελματική μόρφωση της δασκάλας παρέμεινε στην ιδιωτική πρωτοβουλία μέχρι το 1914, όταν για πρώτη φορά προβλέπεται από το Ν. 381 η ίδρυση δημόσιων Διδασκαλείων θηλέων¹⁹⁰. Τη μόρφωση της δασκάλας είχε αναλάβει στην αρχή το «εν Αθήναις Διδασκαλείον της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας»¹⁹¹ το οποίο δεχόταν και άλλα

¹⁸⁵ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 170.

¹⁸⁶ Ό.π.

¹⁸⁷ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 171 – 172.

¹⁸⁸ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. *Νόμος περί δημοτικών σχολείων*. ό.π., φύλ. 84, άρθρο 65.

¹⁸⁹ Ό.π., άρθρο 66.

¹⁹⁰ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 263.

¹⁹¹ Βλ. σχετ. Αλ. Χ. Μαμμόπουλος: *Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια – HERDER, τομ. 5^{ος}, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα 1968, σελ. 498 – 500.

κορίτσια για εκπαίδευση, αλλά ο κύριος σκοπός του ήταν η μόρφωση των διδασκαλισσών¹⁹².

Το διδασκαλείο το 1861 αναγνωρίστηκε ως ισότιμο προς το Κρατικό και υποχρεωνόταν να υποβάλλει το πρόγραμμα των μαθημάτων για έγκριση στο Υπουργείο Παιδείας δύο μήνες πριν από την έναρξη του σχολικού έτους¹⁹³.

Το Διδασκαλείο των αρρένων που ιδρύθηκε σύμφωνα με το Ν. 1834 «Περί δημοτικών Σχολείων» λειτούργησε αρχικά στο Ναύπλιο και στη συνέχεια στην Αθήνα όταν αυτή ορίστηκε ως πρωτεύουσα. Η φοίτηση στο Διδασκαλείο ήταν διετής. Πρώτος Διευθυντής ήταν ο Γερμανός Ch. Kork, ο οποίος μετά από ένα χρόνο, το 1835, αντικαταστάθηκε από τον Ι. Κοκκώνη¹⁹⁴. Σύμφωνα με το άρθρο 65 του νόμου 1834, η ίδρυση του Διδασκαλείου αποσκοπούσε στο «να κατορθωθεί η ολίγον κατ' ολίγον ανέγερσις δημοτικών σχολείων εις έκαστον δήμον»¹⁹⁵. Σκοπός του Διδασκαλείου Αθηνών ήταν να μορφώσει πρώτα σε διάστημα δύο ετών τους μελλοντικούς δασκάλους και δεύτερον να χορηγεί πτυχία στους αυτοδίδακτους, ύστερα από εξετάσεις¹⁹⁶.

Η εκπαίδευση των μαθητών του Διδασκαλείου επικεντρωνόταν στη διδασκαλία και πρακτική άσκηση, σύμφωνα με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, με βάση τους «οδηγούς» του Κοκκώνη¹⁹⁷. Τα περισσότερα μαθήματα στο διδασκαλείο ήταν γενικής μορφώσεως. «Παιδαγωγικά δεν εδιδάσκοντο, ούτε Ιχνογραφία, ούτε Φωνητική Μουσική»¹⁹⁸.

Κάθε δάσκαλος ήταν υπεύθυνος στο σχολείο για την ευπρέπεια και πειθαρχία και όφειλε να φροντίζει για την επιμέλεια και χρησιμοποίηση των μαθητών του. Παρακολουθούσε μέσα και έξω από το σχολείο τη διαγωγή τους και είχε απεριόριστο δικαίωμα να ανταμείβει και να τιμωρεί¹⁹⁹. Ο ρόλος του δασκάλου ήταν διαφορετικός στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο από εκείνον του συνδιδασκτικού. Στο αλληλοδιδασκτικό ο δάσκαλος ήταν επιτηρητής, κριτής, ερμηνευτής και διορθωτής, αφού πολλές φορές διόρθωνε ο ίδιος τα γραπτά αντί του πρωτόσχολου. Στο συνδιδασκτικό όλες οι τάξεις

¹⁹² Αλ. Μαμμόπουλος: ό.π., σελ. 498.

¹⁹³ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 257.

¹⁹⁴ Μ. Αμαριώτου - Ι. Κοκκώνης: *Ο πρώτος μας παιδαγωγός*. Αθήνα, 1937, σελ. 34

¹⁹⁵ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. *Νόμος περί δημοτικών σχολείων*. ό.π., φύλ. 84, άρθρο 65.

¹⁹⁶ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 215.

¹⁹⁷ Γ. Κιτσαράς: *Το Νεοελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Εξέλιξη Εκπαίδευσης και γλώσσας*, Πάτρα, Εκδ. Πανεπιστημίου Πατρών 1994, σελ. 50.

¹⁹⁸ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 215 - 216.

¹⁹⁹ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: *Νόμος περί Δημοτικών Σχολείων...* ό.π., φύλ. 76, άρθρα 19 – 20.

διδάσκονταν από τον ίδιο δάσκαλο η μία μετά την άλλη, ενώ οι μαθητές ταυτόχρονα ασχολούνταν όλοι με τα μαθήματά τους. Όλες οι δραστηριότητες που γίνονταν στο σχολείο και στο σπίτι ήταν έργο του δασκάλου. Ο πρώτος μαθητής κάθε τάξης, επιτηρούσε και καθοδηγούσε τους συμμαθητές του στα ημικύκλια κατά την ώρα των εργασιών τους, σε αντίθεση με τον πρωτόσχολο ο οποίος δίδασκε στο αλληλοδιδασκτικό. σχολείο²⁰⁰.

Ο δάσκαλος σύμφωνα με τις νέες ρυθμίσεις των «Οδηγών» του Κοκκώνη του 1850 και του 1860 φαίνεται ότι επιτελούσε δύο ρόλους στα καθημερινά διδακτικά του καθήκοντα. Τον επόπτη στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο και το δυσκολότερο ρόλο του διδάσκοντος, στο συνδιδασκτικό τμήμα. Πάντως φαινόταν ότι στην καθημερινή εκπαιδευτική διαδικασία υπερίσχυε ο ρόλος της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου²⁰¹.

Ανεξάρτητα από τον αριθμό των μαθητών, σε κάθε σχολείο δίδασκε μόνο ένας δάσκαλος, εκτός από τα σχολεία των νομών και επαρχιών στα οποία υπήρχε και υποδιδάσκαλος²⁰².

Η διαδικασία της μάθησης γινόταν με τη μέθοδο του «ψιτακισμού» (παπαγαλία). Οι μαθητές αποστήθιζαν μηχανικά όλα τα μαθήματα, χωρίς να καταλαβαίνουν τίποτα²⁰³.

Το 1856 το διδασκαλείο αναβαθμίστηκε. Με σχετικό διάταγμα ρυθμιζονταν θέματα που αφορούσαν την εισαγωγή και τις εξετάσεις των σπουδαστών του Διδασκαλείου, καθώς και θέματα που αφορούσαν τις εξετάσεις εκείνων που ενώ δε φοίτησαν στο διδασκαλείο ζητούσαν πτυχίο δημοδιδασκάλων²⁰⁴.

Η κακή κατάσταση της λαϊκής παιδείας και η κακή λειτουργία του Διδασκαλείου, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, έφεραν στη βουλή στις αρχές του 1863 πρόταση αναδιοργάνωσής του από τον Υπουργό Επ. Δεληγιώργη και στη συνέχεια του 1863 πρόταση κατάργησής του ως περιττού και «**λίαν επιβλαβούς**»²⁰⁵. Το Μάρτιο του

²⁰⁰ Ι. Κοκκώνης: ό.π. 1860, σελ. 257 – 258.

²⁰¹ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 79.

²⁰² Ό.π., σελ. 82.

²⁰³ Τρ. Ευαγγελίδης: *Τα ελληνικά σχολεία από της αλώσεις (1453) μέχρι του (1831) μετά προλεγομένων περί της παιδείας παρά τοις Βυζαντινοίς και περί της διδακτικής μεθόδου*. Εν Αθήναις, εκδ. Χατζηϊκάννου, 1993, σελ. 106 – 107.

²⁰⁴ Π. Παπακωνσταντίνου – Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία ...* ό.π., σελ. 75.

²⁰⁵ Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., σελ. 177 – 178, Π. Παπακωνσταντίνου – Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία...* ό.π., σελ. 74.

1864 στη συζήτηση που έγινε στη Βουλή για τον προϋπολογισμό η αρμόδια επιτροπή που εισηγήθηκε τον προϋπολογισμό πρότεινε την κατάργηση της πίστωσης για το προσωπικό του Διδασκαλείου. Η Βουλή αποδέχτηκε την πρόταση, η οποία σήμαινε και την προσωρινή κατάργησή του²⁰⁶.

2.3.6 Τα βιβλία

Μόλις οργανώθηκαν τα πρώτα δημοτικά σχολεία στη χώρα, σύμφωνα με το νόμο του 1834, το Υπουργείο Παιδείας έδωσε προτεραιότητα στη σύνταξη διδακτικών βιβλίων²⁰⁷.

Η προσπάθεια που έγινε στη συνέχεια για να επιτευχθεί ομοιόμορφος τρόπος διδασκαλίας σε όλα τα σχολεία από τη «βασιλική τυπογραφία» δεν καρποφόρησε. Οι μόνιμες κρατικές επιτροπές που συστήθηκαν για τον έλεγχο και την κρίση των σχολικών βιβλίων δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία επικρατούσαν «οι Πίνακες» του Κοκκώνη ενώ στα γραμματοδιδασκαλεία απομιμήσεις γερμανικών κυρίως αναγνωστικών²⁰⁸. Ως το 1856 τα διδακτικά βιβλία που κυκλοφορούσαν ήταν γραμμένα από διάφορους συγγραφείς και δεν ήταν εγκεκριμένα από το Υπουργείο Παιδείας. Με εγκυκλίους όμως διαταγές το Υπουργείο προς τους δασκάλους, κοινοποιούσε τους πίνακες των βιβλίων με τις αντίστοιχες τιμές για να τα γνωρίζουν και να τα χρησιμοποιούν²⁰⁹.

Τα βιβλία αυτά είχαν πολλά μειονεκτήματα. Ήταν γραμμένα σε γλώσσα αρχαϊζουσα, χωρίς εικόνες, με ύφος στριφνό, με αποτέλεσμα οι μαθητές να μην καταλαβαίνουν το περιεχόμενο τους και να αναγκάζονται να αποστηθίζουν λέξεις, που δεν είχαν νόημα γι' αυτούς²¹⁰. Μπροστά σε αυτή την κατάσταση που δημιουργήθηκε το Υπουργείο Παιδείας την 1^η Σεπτεμβρίου 1856 αναγκάστηκε να δημοσιεύσει διάταγμα «Περί διαγωνίσματος προς συγγραφήν προσφορωτέρων βιβλίων διά τα δημοτικά σχολεία»²¹¹. Μέχρι το 1880 που εφαρμοζόταν η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, τα διδακτικά βιβλία ακολουθούσαν τους εγκεκριμένους «Οδηγούς» του Κοκκώνη με βάση τις Πινακίδες. Το σπουδαιότερο βιβλίο ήταν το μικρό και μεγάλο Αλφαβητάρι, το οποίο χωριζόταν σε οκτώ μέρη, όσες ήταν και οι κλάσεις του δημοτικού σχολείου. Τα βιβλία

²⁰⁶ Π. Παπακωνσταντίνου – Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία...* ό.π., σελ. 75.

²⁰⁷ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: *Νόμος περί δημοτικών σχολείων...* ό.π., φύλ. 76, άρθρο 18.

²⁰⁸ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 319 – 320.

²⁰⁹ Ό.π., σελ. 321.

²¹⁰ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 60.

²¹¹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 324.

που χρησιμοποιούσαν για τα άλλα μαθήματα στο δημοτικό σχολείο ήταν αυτά που κατά καιρούς γράφονταν στους καταλόγους των εκδοτικών οίκων Κορομηλά και Βλαστού²¹². Για το μάθημα της μουσικής στο δημοτικό σχολείο κυκλοφόρησαν τα παρακάτω βιβλία²¹³:

- 1) «Ευχαί, δεήσεις και άσματα αδόμενα εις τα Δημοτικά σχολεία της Ελλάδας»
- 2) «Ανθολόγια ή συλλογή ασμάτων ηρωικών και ερωτικών τραγουδιών»
- 3) «Συλλογή από ψαλμούς του εσπερινού, όρθου και Θεία λειτουργία»
- 4) «Προσευχές για τα αλληλοδιδασκόμενα παιδιά των Δημοτικών σχολείων»
- 5) «Ψαλμοί Δαυίδ»

2.3.7 Διοίκηση και Εποπτεία των Σχολείων της Δημοτικής Εκπαίδευσης

Με το νόμο της 6 Φεβρουαρίου 1834 «Περί δημοτικών σχολείων» η διοίκηση και η εποπτεία της δημοτικής εκπαίδευσης ασκούνταν από ένα σύνθετο πυραμιδωτό διοικητικό σύστημα, που περιελάμβανε πέντε επάλληλες αρχές αποτελούμενες από μονομελή ή πολυμελή όργανα. Στη βάση της συγκρότησης του διοικητικού συστήματος υπήρχαν τα πολυμελή όργανα: Η επιτόπια Εφορευτική Επιτροπή και η Επιθεωρητική Επιτροπή. Και προς την κορυφή ιεραρχημένα βρίσκονταν: ο Έπαρχος, ο Νομάρχης, ο Γενικός Επιθεωρητής των σχολείων και φυσικά ο Υπουργός Παιδείας, ο οποίος ασκούσε την εποπτεία όλων των οργάνων και είχε και τη γενική ευθύνη της εκπαίδευσης σε όλη τη χώρα²¹⁴.

α) Οι δάσκαλοι των Νομών ή Επαρχιών αποτελούσαν την πρώτη κατηγορία δασκάλων και ορίζονταν, κατά κάποιο τρόπο, έφοροι των σχολείων του νόμου ή της επαρχίας αντίστοιχα. Κάθε εξάμηνο ήταν υποχρεωμένοι να επιθεωρηθούν όλα τα σχολεία της δικαιοδοσίας τους και να υποβάλλουν σχετική έκθεση στο διευθυντή του

²¹² Ό.π., σελ. 326.

²¹³ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 72 – 73.

²¹⁴ Χ. Θεοδωράτος: *Διοίκηση και Εποπτεία της Εκπαιδευσεως*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνικά Γράμματα – HERDER, том 2^{ος}, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1967, σελ. 224.

διδασκαλείου, ο οποίος ήταν και Γενικός Επιθεωρητής όλων των δημοτικών σχολείων της χώρας²¹⁵.

β) Επιτόπια Δημοτική Εφορευτική Επιτροπή. Η επιτροπή αυτή συγκροτούνταν σε κάθε Δήμο και ήταν υπεύθυνη για την επιθεώρηση των σχολείων του Δήμου· την αποτελούσαν ο Δήμαρχος ως Πρόεδρος, ο εφημέριος του τόπου και 2 – 4 δημότες μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου²¹⁶.

γ) Επιθεωρητικές Επιτροπές. Στην πρωτεύουσα κάθε νομού συγκροτούνταν Επιθεωρητική Επιτροπή υπεύθυνη για τα σχολεία του νομού και στην πρωτεύουσα κάθε επαρχίας υπεύθυνη για τα σχολεία της επαρχίας. Πρόεδρος της επιτροπής ήταν ο Νομάρχης πλαισιούμενος από τον Πρόεδρο του δικαστηρίου, τον επίτροπο της Επικράτειας (εισαγγελέα), έναν ιερωμένο του νομού, έναν καθηγητή Πανεπιστημίου ή γυμνασίου και 2 – 4 κατοίκους του νομού διορισμένους από το Νομαρχιακό Συμβούλιο. Η Επιθεωρητική Επιτροπή της Επαρχίας αποτελούνταν από τον Έπαρχο ως Πρόεδρο, τον Ειρηνοδίκη της πρωτεύουσας της επαρχίας, έναν ιερωμένο της έδρας της Επαρχίας διορισμένο από το Νομάρχη, ένα δάσκαλο ελληνικού σχολείου διορισμένο από το Νομάρχη και 2 – 4 κατοίκους της επαρχίας διορισμένους από το Επαρχιακό Συμβούλιο.

Ο Έπαρχος και ο Νομάρχης. Ο Έπαρχος ήταν υποχρεωμένος να επιθεωρεί τα δημοτικά σχολεία της επαρχίας το κάθε εξάμηνο, ο δε Νομάρχης τα δημοτικά σχολεία του Νομού κάθε έτος και να αναφέρουν σχετικά στον Υπουργό Παιδείας για την κατάσταση και λειτουργία των σχολείων.

Ο Γενικός Επιθεωρητής των σχολείων, είχε τη γενική εποπτεία όλων των δημοτικών σχολείων της χώρας. Επιθεωρούσε όλα τα σχολεία κάθε έτος, ενεργούσε ανακρίσεις, ασκούσε πειθαρχική εξουσία και επέβαλλε πειθαρχικές ποινές επίπληξης, προστίμου και προσωρινής απόλυσης μέχρι έξι μήνες²¹⁷.

Αυτό το πολυσύνδετο περιφερειακό σύστημα διοίκησης και εποπτείας φαινομενικά ήταν αποκεντρωτικό, στην πραγματικότητα όμως ήταν ένα σύστημα

²¹⁵ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 271 – 272 και Π. Παπακωνσταντίνου – Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλία...* ό.π., σελ. 14.

²¹⁶ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: *Νόμος περί Δημοτικών Σχολείων...* ό.π., φύλ. 78, άρθρα 34 – 37.

²¹⁷ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. *Νόμος περί Δημοτικών Σχολείων.* ό.π., φύλ. 79 – 82, άρθρα 38 – 55. Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 31 – 32.

συγκεντρωτικό, αφού την καθοδήγηση, την εποπτεία και τον αποφασιστικό λόγο σε θέματα μείζονος σημασίας την είχε το Υπουργείο Παιδείας²¹⁸.

Με το πέρασμα όμως του χρόνου το έργο των τοπικών Επιτροπών ατόνησε και όλη η εξουσία της διοίκησης περιήλθε στη δικαιοδοσία του Δημάρχου. Για τη βελτίωση του παραπάνω συστήματος διοίκησης και εποπτείας των δημοτικών σχολείων, έγιναν πολλές προσπάθειες από το αρμόδιο Υπουργείο μέχρι το 1862, χωρίς όμως θετικά αποτελέσματα²¹⁹.

Σύμφωνα με το νόμο 1834, στο τέλος κάθε εξαμήνου οι μαθητές των δημοτικών σχολείων υποβάλλονταν σε εξετάσεις από διορισμένη για το σκοπό αυτό εξεταστική επιτροπή²²⁰. Η Εξεταστική Επιτροπή μετά τις εξετάσεις υπέβαλε έκθεση στο Υπουργείο Παιδείας για την πρόοδο των μαθητών, τα αποτελέσματα των εξετάσεων και τη γενική συνολική κατάσταση λειτουργίας του σχολείου²²¹.

2.3.8 Το Πανεπιστήμιο

Η δομή της νεοελληνικής εκπαίδευσης των τριών βαθμίδων κατά την Οθωνική περίοδο ολοκληρώνεται με το διάταγμα της 14 Απριλίου 1837 με την ίδρυση Πανεπιστημίου²²². Το Πανεπιστήμιο άρχισε να λειτουργεί στην Αθήνα στις 3 Μαΐου 1837 και περιελάμβανε τέσσερις σχολές: Τη Θεολογία, την Ιατρική, τη Νομική και τη Φιλοσοφική²²³. Με την ίδρυση του Πανεπιστημίου εκπληρώθηκε ένας πανελλήνιος πόθος που είχε εκδηλωθεί από τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης²²⁴. Από τη μεταπολίτευση του 1862 και μετά το Πανεπιστήμιο μετονομάστηκε από «Οθώνειον» σε «Εθνικόν Πανεπιστήμιον»²²⁵. Στο Πανεπιστήμιο η φοίτηση διαρκούσε 3 – 4 χρόνια και εγγράφονταν χωρίς εξετάσεις όσοι είχαν απολυτήριο Γυμνασίου²²⁶. Το Πανεπιστήμιο, παρά τα μεγάλα προβλήματα που είχε κατά την πρώτη περίοδο της ίδρυσής του, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην πνευματική άνοδο της χώρας. Από τα πρώτα βήματα της

²¹⁸ Ε. Καλαφάτη: ό.π., σελ. 97. Πβ. Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., Τευχ. Α', σελ. λ'

²¹⁹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 275. Π. Παπακωνσταντίνου – Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία...* ό.π., σελ. 17.

²²⁰ Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. *Νόμος περί δημοτικών σχολείων...* ό.π., φύλ. 82, άρθρο 56.

²²¹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 164 – 165.

²²² Σ. Μουζάκης: ό.π., σελ. 37.

²²³ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 25.

²²⁴ Κ. Τσουκαλάς: ό.π., σελ. 510.

²²⁵ Σ. Παπασπυρόπουλος: *Πανεπιστήμιον Αθηνών*. Λήμμα στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια – HERDER, τομ. 4^{ος}, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα 1968, σελ. 396.

²²⁶ Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 39.

λειτουργίας του έγινε πόλος έλξης φοιτητών, όχι μόνο από το ελληνικό κράτος και τον ελληνισμό των παροικιών, αλλά και από τις χώρες της Βαλκανικής Χερσονήσου και της τουρκοκρατημένης Ελλάδας²²⁷.

2.3.9 Η διδασκαλία της Μουσικής στα Δημοτικά Σχολεία κατά την Οθωνική Περίοδο (1832– 1864)

Δεύτερο σημαντικό σταθμό στην Ιστορία της εκπαίδευσης αποτέλεσε ο Νόμος του 1834 περί Δημοτικών Σχολείων. Ο Νόμος στο πρώτο άρθρο του όριζε τα μαθήματα που έπρεπε να διδάσκονταν στο δημοτικό σχολείο, μεταξύ των οποίων και το μάθημα της φωνητικής μουσικής, το οποίο δε διδασκόταν υποχρεωτικά λόγω ανεπαρκούς μόρφωσης των δασκάλων, αλλά είχε τη θέση στα μαθήματα εκείνα που παρείχαν βοηθητικές γνώσεις. Μετά από αρκετά χρόνια ο Κοκκώνης (1860) προκειμένου να εισαχθεί η μουσική στο πρόγραμμα διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων έθεσε ορισμένες προϋποθέσεις που βελτίωναν και ισχυροποιούσαν τη θέση της στα διδασκόμενα μαθήματα, γιατί όπως έλεγε «αναπτύσσει στην καρδιά το θρησκευτικό αίσθημα, εξημερώνει και μαλακώνει τα ήθη και είναι χρήσιμη στη μόρφωση της καρδιάς και στην ανάπτυξη του μυαλού». Δεν προτείνει όμως κατά τη διδασκαλία της συγκεκριμένα τραγούδια. Από τις αναφορές όμως που κάνει διαπιστώνουμε ότι τα τραγούδια αυτά είχαν σχέση με την κοινωνία, την ιστορία, τη θρησκεία, τη φύση, τις ασχολίες των κατοίκων, τις εποχές του έτους, τις σχολικές στιγμές των μαθητών και τραγουδιούνταν το πρωί, στο τέλος των μαθημάτων, σε σχολικές γιορτές, στις δημόσιες εξετάσεις και σε διάφορες άλλες σχολικές εκδηλώσεις²²⁸.

Η πορεία της ελληνικής εκπαίδευσης όσον αφορά την ιδεολογία, τους στόχους, τα εκπαιδευτικά συστήματα, την οργάνωση και λειτουργία των σχολείων, τη διοίκηση και γενικότερα τη δομή της καθορίστηκε από ξένες δυνάμεις που κυβέρνησαν ή έπαιζαν ουσιαστικό ρόλο στην πορεία ανασυγκρότησης της χώρας μας.

Ο Νόμος του 1834 που μεταφυτεύτηκε στη χώρα μας από τη Δύση χωρίς ουσιαστικές αντιρρήσεις, δε λάμβανε υπόψη του την ελληνική πραγματικότητα. Οι δάσκαλοι που δίδασκαν στα δημοτικά σχολεία δε γνώριζαν ούτε τη μέθοδο, ούτε τις

²²⁷ Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 131.

²²⁸ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 67 – 68 και Ι. Σταύρου ό.π., σελ. 22 .

τεχνικές διδασκαλίας των μαθημάτων των μαθημάτων του ωρολογίου προγράμματος και ιδίως της φωνητικής μουσικής, αφού δεν είχαν κανένα επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα. Το μόνο βοήθημα ήταν «ο Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου» του Κοκκώνη ο οποίος μεταφράστηκε το 1830 και επανεκδόθηκε τρεις φορές έως το 1864. Ο Κοκκώνης σε έκθεσή του το 1837 αναφέρει ότι η φωνητική μουσική διδάσκεται μόνο σε μερικά αστικά δημοτικά σχολεία. Στα δημοτικά σχολεία των «κοινών γραμμάτων» που λειτουργούσαν κυρίως σε χώρους μοναστηριών και ερημοκκλησιών, η μουσική παραδίδεται μόνο ξηρά στα οκτοηχοψάλτρη κατά την παλιά ατομική μέθοδο. Αλλά ακόμα και στα πλήρη δημοτικά σχολεία που λειτουργούσαν σε πόλεις ή επαρχίες η κατάσταση ήταν ίδια²²⁹.

Ο Μ. Αδάμης τονίζει σχετικά: Η δημοτική μουσική θεωρήθηκε ότι ήταν πρωτόγονη και δεν ταίριαζε σε ευρωπαϊκό κράτος. Στο στρατό παραμερίστηκε και αντικαταστάθηκε από ξένα πατριωτικά θούρια και εμβατήρια ή και ντόπια σύμφωνα όμως με τα ξένα πρότυπα. Στα δημοτικά σχολεία το δημοτικό τραγούδι διδάχτηκε και τραγουδήθηκε με μια απλουστευμένη μορφή με συνέπεια σιγά σιγά να χάνει το χαρακτήρα του και το σκοπό του, να παραμορφώνεται και τέλος να παραμερίζεται. Παράλληλα στα Δημοτικά σχολεία εισήχθησαν ευρωπαϊκά τραγούδια με μεταφρασμένα κείμενα. Αποτέλεσμα αυτού ήταν να δημιουργηθεί μια σχολική μουσική με ανακατεμένα ευρωπαϊκά και εθνικά στοιχεία χωρίς τόνο, ύφος και συνέπεια. Βέβαια στα δημοτικά σχολεία τραγουδιόταν και τραγούδια που ήταν ελληνικά μόνο ως προς το κείμενό τους, ενώ οι μελωδίες ήταν αυτούσιες γερμανικές ή γαλλικές. Η αξία των τραγουδιών αυτών δεν είχαν καμιά παιδαγωγική προοπτική και δεν απέβλεπε σε κάποιο μορφωτικό σκοπό. Ήταν τραγούδια μόνο για να τραγουδιούνται σε αντικατάσταση των δημοτικών. Είναι αμφίβολο κατά πόσο μπόρεσαν να επιτελέσουν και αυτόν τον περιορισμένο σκοπό, δηλαδή κατά πόσο τραγουδήθηκαν στα δημοτικά σχολεία²³⁰. Και ο Παπασπυρόπουλος αναφέρει ότι η μουσική στα δημοτικά σχολεία και γενικότερα στην εκπαίδευση αποτελούνταν αυτούσια από ξένες μελωδίες προσαρμοσμένες πάνω σε ελληνικούς στίχους. Ο Όθων στην Ελλάδα έφερε Βαυαρούς μουσικούς δασκάλους οι οποίοι συνετέλεσαν στη διάδοση ξένων ασμάτων. Μελοποίησαν διάφορα θούρια τα οποία διδάχτηκαν οι μαθητές των δημοτικών σχολείων καθώς και αισθηματικά

²²⁹ Χ. Κουλούρη: *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834 – 1914)*. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας. Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς. Αθήνα 1988, σελ. 110.

²³⁰ Μ. Αδάμης: *Η ελληνική παράδοση στη μουσική εκπαίδευση*. Στο Πρακτικά Σεμιναρίου με θέμα: *Μουσική στην Εκπαίδευση*. Λευκωσία: Υπουργείου Παιδείας Κύπρου 1977, σελ. 10 – 11.

τραγούδια τα οποία διαδόθηκαν κυρίως στους πλέον μορφωμένους της εποχής εκείνης. Αναφέρουμε μερικά από αυτά τα άσματα: «Το λυγρόν και κοπτερόν σπαθί μου» το «Μαύρη είναι η νύχτα στα βουνά» και το Ιταλικό μελόδραμα το οποίο επισκέπτετο συνεχώς την Ελλάδα από το έτος 1843 και μετά²³¹.

Στις 26 Ιανουαρίου (7 Φεβρουαρίου) 1837, μεταξύ των διαταγμάτων της στοιχειώδους και υψηλής εκπαίδευσης, λαμβάνεται πρόνοια και για την ανάπτυξη των μουσικών γνώσεων. Για να τελειοποιηθεί η μουσική ψαλτική, η οποία «συνεργεί ουσιωδώς εις τον ηθικόν εξευγενισμόν του ανθρώπου και στον κάλλωπισμό του βίου» εξαγγέλλεται η σύσταση «**σχολείου ψαλτικής**» στην Αθήνα. Στη σχολή μπορούσαν να διδάξουν όσοι είχαν κλίση στην ψαλτική και στη χορωδία. Τα έξοδα του σχολείου της ψαλτικής, όπως οι μισθοί των δασκάλων και τα αναγκαία της μουσικής καθορίστηκε να τα πληρώνει το εκκλησιαστικό ταμείο, που είχε συσταθεί με το Διάταγμα της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1834, από τα έσοδα που έπαιρνε από τα κτήματα των μοναστηριών²³².

Η σύσταση της «Ψαλτικής Σχολής» ήταν έργο της ίδιας της Κυβέρνησης η οποία έβλεπε ότι εάν δεν είχε ιδρυθεί σχολή για τη διδασκαλία της μουσικής, θα ήταν αδύνατη η εύρεση ικανών ψαλτών για την εκκλησία, και για τις χορωδίες των εθνικών γιορτών.

Σύμφωνα με το άρθρο του Διατάγματος για τη σύσταση της σχολής, οι μαθητές του σχολείου της ψαλτικής ήταν υποχρεωμένοι να συμμετέχουν σε εκκλησιαστικές χορωδίες και εθνικές γιορτές και μάλιστα χωρίς μισθό²³³. Η σχολή άρχισε να λειτουργεί από τις 2 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, οπότε και διορίστηκαν δάσκαλοι ο Ζαφείριος Α. Ζαφειρόπουλος και ο ιεροδιάκονος θεόκλητος με βασιλική απόφαση. Ο πρώτος διορίστηκε ως τακτικός δάσκαλος και ο δεύτερος ως βοηθός του. Και οι δύο δάσκαλοι αλλά και οι μαθητές τους ήταν υποχρεωμένοι να χοροστατούν κατά τις επίσημες ημέρες στην καθεδρική εκκλησία της πρωτεύουσας. Η σχολή όμως μετά τη σύσταση της δεν εξυπηρέτησε τους σκοπούς για τους οποίους ιδρύθηκε, με αποτέλεσμα να πάψει πλέον να γίνεται λόγος γι' αυτήν²³⁴.

²³¹ Θ. Παπασπυρόπουλος: *Ο εθνικισμός εις την μουσικήν*. Αθήναι 1934, σελ. 46 – 47.

²³² Α. Δημαράς: *ό.π.*, σελ. 90.

²³³ *Ο.π.*

²³⁴ Θ. Συναδινόγ: *Ιστορία της Νεοελληνικής Μουσικής*, 1824 – 1919, Αθήναι, Τύποις «Τύπου», 1969, σελ. 32.

Η επί των εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης Γραμματεία επιφορτίστηκε, σύμφωνα με τι ίδιο άρθρο του Διατάγματος που σύστησε το σχολείο ψαλτικής, και με τη μέριμνα για τη σύσταση εθνικής μουσικής εταιρίας η οποία θα διέδιδε τις μουσικές γνώσεις και στην εκπαίδευση και θα βελτίωνε το σεβασμό τόσο στην εκκλησιαστική ψαλτική ώστε να αναγεννηθεί πάλι ο ζήλος της μουσικής στους παλαιούς Έλληνες²³⁵.

Ο Όθων διακρινόταν για την αγάπη προς τη μουσική και προσπάθησε να την εξαπλώσει σε όσες πόλεις της Ελλάδας ήταν δυνατόν. Επειδή όμως δεν υπήρχαν αρκετοί επαγγελματίες μουσικοί στην Αθήνα και επομένως η σύσταση νέου στρατιωτικού τμήματος ήταν αδύνατη απέσπασε τμήμα της στρατιωτικής μουσικής και το πήγε στη Χαλκίδα. Για πρώτη φορά το 1841 οι κάτοικοι της Χαλκίδας άκουσαν να εκτελούνται μουσικές συνθέσεις. Το ίδιο τμήμα πήγαινε και στο Μεσολόγγι. Έτσι μερικές πόλεις της Ελλάδας όπως η Αθήνα, η Πάτρα, η Χαλκίδα, το Ναύπλιο και το Άργος ως το 1850 αποκτούν στρατιωτικές φιλαρμονικές. Οι φιλαρμονικές αυτές εκτός του ότι έπαιρναν μέρος σε στρατιωτικές παρελάσεις και συναυλίες, εκτελούσαν και αποσπάσματα γερμανικών θουρίων και Ιταλικής όπερας με αποτέλεσμα να εμφυτεύσουν στον Ελληνικό λαό τον πρώτο σπόρο της πολυφωνικής μουσικής στη Δύση. Σπουδαιότερη όμως πηγή μουσικής εκπαίδευσης για τους Έλληνες ήταν ο ερχομός στην Αθήνα των Ιταλικών μελοδραματικών θιάσων²³⁶.

Το μεγάλο ενδιαφέρον της Κυβέρνησης για τη μουσική διάδοση στη χώρα και ιδιαίτερα για τη διδασκαλία της στα Δημοτικά σχολεία αποδεικνύεται από το κάλεσμα που έκανε στο μουσικό Δημ. Διγενή από την Κέρκυρα με σκοπό να οργανώσει «Στρατιωτική Μουσική Σχολή». Η σχολή ιδρύθηκε το 1843, αλλά δυστυχώς το 1855 διαλύθηκε ως περιττή. Ο Διγενής δάσκαλος της μουσικής και μαθητής του Μάντζαρου, ερχόμενος στην Αθήνα διορίστηκε καθηγητής στη Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων στην Αίγινα όπου δίδαξε για αρκετά χρόνια. Στη συνέχεια δίδαξε μουσική στο Πολυτεχνείο και Διδασκαλείο, το οποίο άρχισε να λειτουργεί στο Ναύπλιο το φθινόπωρο του 1834. Ο Διγενής έδειξε μεγάλο ζήλο και ενδιαφέρον για την εξάπλωση

²³⁵ Α. Δημαράς: ό.π., σελ. 91.

²³⁶ Ι. Σίμος: *Η Μουσική Εκπαίδευση στη Νεώτερη και Σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα, εκδ. Κάλαμος 2004, σελ. 75.

της μουσικής στα Δημοτικά σχολεία και γενικότερα στην Ελλάδα. Δίδαξε πολλούς νέους και συνέθεσε τη μουσική «επένδυση» για τον Ύμνο προς τη σημαία (1855)²³⁷.

Το 1840 μεταβαίνει στην Κέρκυρα ο Ιταλός μουσικοδιδάσκαλος Ραφαήλ Παριζίνι (1830 – 1875), ο οποίος είχε ολοκληρώσει τις μουσικές σπουδές του σε Ωδείο της Πατρίδας του Βαβυλωνίας. Όταν το 1841 επισκέφτηκε την Αθήνα αντιλήφτηκε ότι η μουσική βρισκόταν σε νηπιώδη κατάσταση και η διδασκαλία της στα σχολεία όλων των βαθμίδων και ιδίως των δημοτικών σχολείων, γινόταν από ημιμαθείς δασκάλους. Ίδρυσε **Μουσική Σχολή** στην οποία διδάσκονταν βάρβιτος, άσμα και κλειδοκύμβαλον. Με τις υπεράνθρωπες προσπάθειες του ίδιου αλλά και άλλων φιλόμουσων γράφτηκαν και παρακολούθησαν τα μαθήματα της Σχολής πολλοί μαθητές. Τα αποτελέσματα της προσπάθειας αυτής δεν άργησαν να φανούν, αφού μέσα σε ένα εύλογο χρονικό διάστημα επιτεύχθηκε η δημιουργία πολυμελούς χορωδίας²³⁸.

Ο Όθων έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις τέχνες και κυρίως για τη μουσική. Γι' αυτό προσπαθούσε να ενισχύει τα πρόσωπα εκείνα που ενδιαφέρονταν και προωθούσαν τους τομείς αυτούς. Για το σκοπό αυτό δώρισε στο μουσικοδιδάσκαλο Παριζίνι, για τη μεγάλη του προσφορά στη μουσική, και ιδίως για τα τραγούδια του και το ενδιαφέρον που έδειξε για τη διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία, ένα δαχτυλίδι με διαμάντι. Αλλά φρόντιζε και χρηματικά να συνδράμει τον αγώνα αυτόν με δάνεια, τα οποία ουδέποτε επιστράφηκαν κυρίως σε επιτροπές και θέατρα.

Στην καλλιέργεια και το ενδιαφέρον της μουσικής έπαιξαν σπουδαίο ρόλο και μουσικά σωματεία όπως η «Εταιρεία των Ωραίων Τεχνών» (1842), της οποίας Πρόεδρος ήταν η Βασίλισσα Αμαλία. Η Εταιρεία αυτή είχε σκοπό την Πρόοδο της Ελλάδας στους τομείς της ζωγραφικής, της γλυπτικής, της αρχιτεκτονικής και της μουσικής²³⁹.

Ένα χρόνο αργότερα, στις 25 Ιανουαρίου (6 Φεβρουαρίου) 1843 με διάταγμα ιδρύθηκε η «Εκκλησιαστική Σχολή των Μάνθου και Γεωργίου Ριζάρηδων». Πρόκειται για εκκλησιαστική Σχολή των Αθηνών που ιδρύθηκε με κληροδότημα από τους προαναφερθέντες αδερφούς από το Ζαγόρι της Ηπείρου, με τη συνεργασία του Γ. Γεννάδιου και του Νεόφυτου Δούκα, ο οποίος ήταν και ο πρώτος Διευθυντής της

²³⁷ Ο.π., σελ. 74 – 75.

²³⁸ Θ. Συναδινός: ό.π., σελ. 78.

²³⁹ Ο.π., σελ. 83.

Σχολής. Η Σχολή αυτή βρίσκεται σε λειτουργία και σήμερα. Διδάσκεται και το μάθημα της Βυζαντινής Μουσικής και υπάρχει και βυζαντινή χορωδία²⁴⁰.

Την εκπαίδευση και τη μόρφωση των κοριτσιών ανέλαβε η Φιλεκπαιδευτική Εταιρία (Φ.Ε) η οποία το 1837 ίδρυσε το Παρθεναγωγείο στο οποίο υπήρχε διετές ανώτερο σχολείο υπεύθυνο για την εκπαίδευση των διδασκαλισσών. Η Φ.Ε. ίδρυσε τα πρώτα δημοτικά σχολεία για κορίτσια. Το μάθημα της Ωδικής διδασκόταν στο Νηπιαγωγείο, στο Δημοτικό σχολείο και στο Διδασκαλείο, αλλά όχι όμως σε όλες τις τάξεις²⁴¹. Τα χρόνια φοίτησης στη συνέχεια αυξήθηκαν φτάνοντας τα πέντε. Το πρώτο πρόγραμμα μαθημάτων του τετραετούς Παρθεναγωγείου, το 1842 περιελάμβανε το μάθημα της «Ωδικής το περί μελωδίας» και της «Ωδικής το περί χορωδίας». Στην αλλαγή των προγραμμάτων συχνά άλλαζε και το μάθημα της μουσικής. Από «Ωδική» γινόταν «φωνητική μουσική» ή και «Ωδική μουσική». Επίσης άλλαζαν στο εβδομαδιαίο πρόγραμμα και οι ώρες διδασκαλίας της μουσικής μεταξύ δύο και τριών, ώσπου σταθεροποιήθηκαν στις δύο²⁴².

Η μουσική στα πρώτα χρόνια ίδρυσης του ελληνικού κράτους ήταν μια ζωντανή παραδοσιακή μουσική. Τα δεδομένα άλλαξαν από το 1833 όταν ο Όθων έφερε στην Ελλάδα τη βασιλική μπάντα η οποία σιγά σιγά παρέσυρε τους Έλληνες να γνωρίσουν τη δυτικοευρωπαϊκή μουσική, η οποία με τα «θούρια» και τα «πολεμιστήρια άσματα» επικράτησαν σε σχέση με τα αντίστοιχα δημοτικά τραγούδια. Επίσης το 1837 έχουμε την εμφάνιση του Ιταλικού δράματος που με τη σειρά του εκτόπισε το δημοτικό τραγούδι και επηρέασε τα ελληνικά τραγούδια προς τις μελωδίες από Ιταλικές όπερες²⁴³.

Οι πρώτες δεκαετίες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους χαρακτηρίζονται από μία αδυναμία που είχε η διοίκηση να οργανώσει την εκπαίδευση και ιδιαίτερα τη σύσταση και λειτουργία των δημοτικών σχολείων που αποτελούσαν τη βάση και τον προσανατολισμό του όλου εκπαιδευτικού οικοδομήματος. Κατά την περίοδο αυτή το μάθημα της μουσικής ως ξεχωριστό διδασκόταν σε λίγα αστικά δημοτικά σχολεία. Ακόμα και σ' αυτά τα λίγα σχολεία που διδασκόταν η φωνητική μουσική, δεν αποτελούσε κύριο και οργανωμένο μάθημα του ωρολογίου προγράμματος με

²⁴⁰ Α. Δημαράς: ό.π., σελ. 90. Πβ. Ι. Σίμος: ό.π., σελ. 53.

²⁴¹ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 25- 26.

²⁴² Ό.π., σελ. 51.

²⁴³ Μ. Αδάμης: ό.π., σελ. 10 – 14 και Ι. Σταύρου, ό.π., σελ. 93.

συγκεκριμένο πλαίσιο και ώρες διδασκαλίας, με προσδιορισμένους στόχους και δεδομένη μέθοδο αποτελούσε μάλλον μια ευκαιριακή δραστηριότητα, με διδασκαλία τραγουδιών που τα περισσότερα προέρχονταν κατά βάση από την Ευρώπη και σε ορισμένους εκκλησιαστικούς ύμνους. Θα πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι την εποχή αυτή οι γνώσεις των δασκάλων για συστηματική διδασκαλία της μουσικής, ήταν φτωχές και προέρχονταν μόνο από την εκκλησιαστική μουσική. Τα δημοτικά τραγούδια που διδάσκονταν, σύμφωνα με τους προσανατολισμούς και την κρίση της κοινωνίας θεωρήθηκαν ότι ήταν ακατάλληλα για τη διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία και δεν αξιοποιήθηκαν²⁴⁴.

Από το 1834 και μετά ένα από τα χαρακτηριστικά της εκπαίδευσης ήταν η λατρεία προς την αρχαιότητα, η οποία όμως δεν είχε ισχυρή επίδραση στα τραγούδια που εκδόθηκαν. Αντίθετα την εποχή αυτή στο δημοτικό σχολείο κατείχαν τη θέση και τραγουδιόταν «ηθικά» τραγούδια συνδεδεμένα με το σκοπό της ηθικής διαπαιδαγώγησης» και οι συλλογές τραγουδιών που το σχολείο προωθούσε ήταν συνδεδεμένα με στιγμές της σχολικής ζωής. Σιγά σιγά άρχισε να παρατηρείται μια συνύπαρξη τραγουδιών ηθικοθρησκευτικού περιεχομένου με τραγούδια διαφορετικού ενδιαφέροντος. Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε και την κατηγορία των σχολικών τραγουδιών που αναφέρονταν στο Βασιλιά, τη Βασίλισσα ή και στο ζεύγος. Ήταν η περίοδος που γενικότερα η εκπαίδευση αποσκοπούσε να διαπλάσσει μαθητές αφοσιωμένους στους νόμους της Πατρίδας και στο Βασιλιά και προπαντός να είναι αφοσιωμένοι στο Θεό²⁴⁵.

Σιγά-σιγά και με την πάροδο του χρόνου ο σκοπός και το περιεχόμενο των τραγουδιών απηχούσαν δύο τάσεις τη θρησκεία και την πολιτική εξουσία διαμορφώνοντας έτσι το αίσθημα της «θεοσέβειας» και τη διαμόρφωση «ενάρετων πολιτών». Την εποχή αυτή άρχισαν να παρουσιάζονται και τα «πατριωτικά» τραγούδια τα οποία με τον καιρό αυξήθηκαν και τραγουδήθηκαν όχι μόνο από τους μαθητές των δημοτικών σχολείων, αλλά και σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης. Τα τραγούδια αυτά υπάρχουν μέχρι σήμερα, διδάσκονται όμως και αποδίδονται πιο συστηματικά και με τη συμμετοχή μουσικών οργάνων, λόγω της ποιοτικής μουσικής αναβάθμισης που παρέχουν οι μουσικές σχολές στους δασκάλους εκπαιδευτικούς. Το 1855 το Υπουργείο Παιδείας με την αριθμ. 1012 εγκύκλιό του υπενθυμίζει στις Διευθύνσεις της

²⁴⁴ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 94 – 95.

²⁴⁵ Χ. Κουλούρη: *Ιστορία και Γεωγραφία στα Ελληνικά σχολεία* (1834 – 1914)...ό.π., 1988. σελ 176.

Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης τη συλλογή των τραγουδιών του 1846 με τίτλο «Ευχαί δεήσεις και άσματα αδόμενα εις τα δημοτικά σχολεία της Ελλάδας» την οποία θεωρούσε χρήσιμη για τη διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία.

Το 1835 έχουμε την πρώτη συλλογή τραγουδιών που αξιοποιήθηκαν από τα δημοτικά σχολεία στο μάθημα της φωνητικής μουσικής. Είχε τον τίτλο «Ανθολογία ή Συλλογή ασμάτων ηρωικών και ερωτικών». Τα τραγούδια αυτά κυρίως «Εθνικού» περιεχομένου παρότι δεν είχαν παιδαγωγικό χαρακτήρα χρησιμοποιήθηκαν και τραγουδήθηκαν από τα παιδιά του δημοτικού σχολείου σε πολλές σχολικές δραστηριότητες και γιορτές. Στη συνέχεια εκδόθηκαν βιβλία με εκκλησιαστικά τροπάρια και ψαλμούς που ψέλνονταν στην εκκλησία. Η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται από τη στενότητα των σχέσεων που υπάρχει μεταξύ μουσικής και θρησκείας, αλλά και της εξάρτησης της πρώτης από τη δεύτερη. Αυτή η σχέση μπορούμε να πούμε ότι αποτελούσε μόνιμο στοιχείο την εποχή εκείνη για την εκπαίδευση. Το 1838 εκδόθηκαν δύο θρησκευτικά βιβλία α) «Συλλογή από ψαλμούς του εσπερινού όρθρου και θείας λειτουργίας» για να χρησιμοποιηθούν στη διδασκαλία της μουσικής των δημοτικών σχολείων και β) «προσευχές για τα αλληλοδιδασκόμενα παιδιά» των δημοτικών σχολείων. Μετά από λίγα χρόνια το 1843 εκδόθηκε και κυκλοφόρησε το «ψαλμοί του Δαβίδ» προς χρήση των μαθητών στα δημοτικά σχολεία. Το βιβλίο αυτό περιέχει: «Εις τον Εσπερινόν, Όρθον, εις την Λειτουργίαν, Τα Τυπικά, Προσευχή των παιδων, Ευχή»²⁴⁶. Διαπιστώνεται πάντως ότι την περίοδο αυτή πολλά τραγούδια που αναφέρονται σε συλλογές ή είναι μεμονωμένα υπάρχει κάποια δυσκολία να ανακαλύψουμε την προέλευσή τους γιατί οι δημιουργοί τους παραμένουν άγνωστοι. Από μαρτυρίες όμως που υπάρχουν εκείνης της εποχής, συνάγεται ότι τα τραγούδια των συλλογών – εκτός από εκκλησιαστικά – ήταν απλές μελωδίες ευρωπαϊκής προέλευσης, στις οποίες προσαρμόστηκαν ελληνικοί στίχοι²⁴⁷. Καταλυτικό ρόλο σε όλη αυτή την εξέλιξη φαίνεται ότι έπαιξαν οι μουσικοί δάσκαλοι που έφερε ο Όθων στην Ελλάδα, οι οποίοι μελοποίησαν αισθηματικά τραγούδια και διάφορα «θούρια» για τις ανάγκες της εκπαίδευσης²⁴⁸.

Η διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία κατά την εποχή του Όθωνα γνώρισε πολλές διαφοροποιήσεις, και παρουσίαζε μια σύνθετη κατάσταση, αφού

²⁴⁶ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 72 – 73.

²⁴⁷ Μ. Αδάμης: *Η Ελληνική παράδοση στη μουσική εκπαίδευση*. Στα Πρακτικά Σεμιναρίου με θέμα: *Μουσική στην Εκπαίδευση*. Λευκωσία. Υπουργείο Παιδείας Κύπρου 1977, σελ. 10 – 14.

²⁴⁸ Θ. Παπασπυρόπουλος: *Ο Εθνικισμός εις την μουσικήν*. Αθήνα 1934, σελ. 47.

διδασκόταν από δασκάλους διαφόρων κατηγοριών. Άλλοι δε γνώριζαν καθόλου το αντικείμενο, ήταν αρχάριοι, άλλοι είχαν ανεπαρκή μόρφωση και άλλοι διαφορετική εκπαίδευση. Η κατηγοριοποίηση αυτή των δασκάλων όσον αφορά τη διδασκαλία της μουσικής δημιούργησε μεγάλα προβλήματα στον κλάδο των δασκάλων, στους μαθητές, αλλά και στην κυβέρνηση που είχε τη δυσκολία να εφαρμόσει μια ενιαία εκπαιδευτική πολιτική.

Ένα εκπαιδευτικό σύστημα για να πετύχει και να έχει ικανοποιητικά αποτελέσματα πρέπει να υλοποιείται μεθοδικά, προγραμματισμένα και με επαρκή γνώση και μόρφωση για τα επιμέρους μαθήματα. Άρα ο εκπαιδευτικός που αναλαμβάνει την υποχρέωση αυτή πρέπει να καταρτιστεί και εκπαιδευτεί ανάλογα για να φέρει σε πέρας τη δύσκολη αποστολή του. Ιδιαίτερα για τη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία η κατάρτιση του δασκάλου θεωρείται αναγκαία, αν λάβουμε υπόψη ότι το μάθημα αυτό για αρκετά χρόνια ταλαιπωρήθηκε και παραμελήθηκε εξαιτίας της έλλειψης γνώσεων και ενδιαφέροντος των δασκάλων για τη διδασκαλία του.²⁴⁹

Για το σκοπό αυτό ιδρύθηκε στο Ναύπλιο το 1834 το πρώτο Διδασκαλείο για την εκπαίδευση των δασκάλων. Μετά από ένα χρόνο μεταφέρθηκε στην Αθήνα και συνέχισε τη λειτουργία του μέχρι το 1864. Με την ίδρυση του Διδασκαλείου ορίστηκαν και οι απαραίτητες προϋποθέσεις που απαιτούνταν για να γίνει κάποιος δάσκαλος, χωρίς φοίτηση στο Διδασκαλείο, με εξετάσεις ενώπιον επιτροπής που συστήθηκε για το σκοπό αυτό. Όσοι ανήκαν στην πρώτη κατηγορία δασκάλων εκτός από τα προσόντα που προέβλεπε η σχετική διάταξη έπρεπε να έχουν και γνώση «[...] φωνητικής μουσικής και έξις προς αυτήν», για τη δεύτερη κατηγορία «[...] ιδέα της φωνητικής μουσικής» και για την τρίτη «[...] να γνωρίζει οπωσούν την φωνητική μουσική». Το 1856 με διάταγμα ορίστηκε ότι οι υποψήφιοι δάσκαλοι για να φοιτήσουν στο Διδασκαλείο θα έπρεπε να είναι καλλίφωνοι και να έχουν και μουσική ακοή. Από το 1835 προβλεπόταν στο εβδομαδιαίο διδακτικό πρόγραμμα του Διδασκαλείου το μάθημα «της Φωνητικής Μουσικής» και από το 1837 και της Εκκλησιαστικής Μουσικής. Από σχετικές αναφορές φαίνεται ότι το μάθημα της «Φωνητικής Μουσικής» δε διδασκόταν σταθερά για όλα τα χρόνια²⁵⁰.

²⁴⁹ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 41.

²⁵⁰ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 215 – 217 και Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 42 – 43.

Σύμφωνα με τον οδηγό του Κοκκώνη του 1850, διευκρινιζόταν ότι στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία του γ' βαθμού διδάσκονται αλληλοδιδασκτικώς η Ανάγνωση, Γραφή, Αριθμητική και Χριστιανική διδασκαλία· εις δε του ανωτέρου βαθμού και η Γραμματική, η Γραμμική Ιχνογραφία και η Μουσική μαζί με τη Γυμναστική. Οι γνώσεις των φυσικών επιστημών, της Γεωγραφίας της Ιστορίας, της Ιεράς Ιστορίας, της Φυσικής Ιστορίας, της Γραμματικής και της Μουσικής έπρεπε να διδάσκονται στους πιο προοδευμένους μαθητές του β' τμήματος της Η' κλάσης, οι οποίοι κατατάσσονταν στο ανώτερο συνδιδασκτικό τμήμα²⁵¹.

Οι πιο προγυμνασμένοι μαθητές του κατώτερου αλληλοδιδασκτικού τμήματος συγκροτούσαν την Α' τάξη του συνδιδασκτικού τμήματος ή το α' τμήμα αυτής της τάξης το οποίο αποτελούσε το μεταίχμιο μεταξύ των δύο τμημάτων ή τη γέφυρα διάβασης από το ένα στο άλλο. Η κανονική φοίτηση στο ανώτερο τμήμα διαρκούσε δύο χρόνια και τα μαθήματα χωρίζονται σε εξάμηνα. Στο δεύτερο εξάμηνο του έτους οι μαθητές της Α' τάξης μεταξύ των άλλων μαθημάτων διδασκόταν και το μάθημα της μουσικής²⁵².

Η καθημερινή διδασκαλία άρχιζε με την ακρόαση του «κατ' οίκον μαθήματος» και των ασκήσεων του. Η εξέταση διαρκούσε το πολύ 45'. Οι μαθητές των ανωτέρων τάξεων εξετάζονταν από το διδάσκαλο ή υποδιδάσκαλο και οι μαθητές των κατωτέρων τάξεων από τους γενικούς πρωτόσχολους²⁵³.

Στο ανώτερο τμήμα ο δάσκαλος μπορούσε να διδάσκει τους μαθητές κατά τάξεις σε ορισμένες ημέρες και ώρες όλα τα μαθήματα του τμήματος ακριβέστερα και τελειότερα. Για το σκοπό αυτό χρειαζόταν 1 ώρα και 30' ή το πολύ 2 ώρες κάθε μέρα²⁵⁴. Όμως οι επαναλήψεις, οι εμπεδωτικές ασκήσεις και η μελέτη ή η προετοιμασία του νέου μαθήματος, που θα δίδασκε ο δάσκαλος, εξακολουθούσαν να γίνονται στα ημικύκλια ή στα θρανία υπό την καθοδήγηση του πρώτου της τάξης²⁵⁵.

Εκτός από την ανάγνωση στα Ευαγγέλια, οι μαθητές διάβαζαν ακόμη κείμενα στην αρχαία ελληνική γλώσσα, καθώς και χειρόγραφα, όπως τους κανόνες της διαγωγής, αποστήθιζαν την περίληψη του Ευαγγελίου, εξηγούσαν το ιερό Ευαγγέλιο

²⁵¹ Ι. Κοκκώνης: ό.π. 1850, σελ. 85.

²⁵² Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1860, σελ. 139, 242 – 256 και Ι. Κοκκώνης ό.π., 1850, σελ. 133, 208 – 219.

²⁵³ Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1860, σελ. 226.

²⁵⁴ Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1850, σελ. 219.

²⁵⁵ Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1850, σελ. 219 Πβ. Ι Κοκκώνης: ό.π., 1860, σελ. 257 – 258.

στις γιορτές, δύο φορές την εβδομάδα διάβαζαν στα οκτωηχοψάλτηρα και απομνημόνευαν τροπάριο για να μπορούν να κανοναρχούν, να λένε με τη σειρά τον Απόστολο, να κάνουν τον Αναγνώστη και οι πιο καλλίφωνοι να ψάλλουν μαζί με τους ψάλτες στον εσπερινό κάθε Σαββάτου και στον Όρθρο κάθε Κυριακής και εορτής στις εκκλησίες²⁵⁶.

Το μάθημα της μουσικής έπρεπε να διδάσκεται πρακτικά. Ο δάσκαλος επέλεγε τους εξυπνότερους και καλλίφωνους μαθητές και τους μάθαινε τραγούδια και άσματα, που είχαν σχέση με την έναρξη και λήξη των μαθημάτων, της εισόδου και εξόδου από το σχολείο, των δημόσιων εξετάσεων κλπ., τα οποία οι μαθητές τα τραγουδούσαν με συμφωνία και γίνονταν για τους υπόλοιπους μαθητές που τραγουδούσαν μαζί τους, οδηγοί και δάσκαλοι²⁵⁷.

Το 1859 ο Υπουργός Χαρ. Χριστόπουλος στέλνει έγγραφο προς τους δασκάλους των δημοτικών σχολείων και τους διατάζει να γνωρίζουν και να τηρούν ακριβώς το περιεχόμενο της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου που αναφέρεται στον Οδηγό του Ι. Κοκκώνη, ο οποίος οδηγός είναι το εγκόλπιο του κάθε δασκάλου, και ελπίζουμε ότι θα συμμορφωθείτε κατά γράμμα με όσα σας παραγγέλλουμε γιατί είναι προς το συμφέρον και το δικό σας και της εκπαίδευσης²⁵⁸.

Πριν αρχίσουν τα πρωινά μαθήματα όλοι μαζί έκαναν προσευχή. Οι μαθητές όρθιοι έκαναν το σημείο του σταυρού τρεις φορές. Στη συνέχεια σταύρωναν τα χέρια τους και περίμεναν να ακούσουν την προσευχή που έλεγε ή ένας από τους μεγαλύτερους μαθητές ή ο δάσκαλος. Οι μαθητές την επαναλάμβαναν με χαμηλή φωνή. Η προσευχή ήταν πάντα η ίδια: «Εις το όνομα του Πατρός [...] Βασιλεύ ουρανέ [...] Κύριε, ο Το Πανάγιόν σου πνεύμα [...]». Μόλις τελείωνε η προσευχή, ο δάσκαλος φώναζε: Προσοχή!» και τα παιδιά άρχιζαν να απαγγέλουν όλα μαζί:

«Τόν Βασιλέα μας ΟΘΩΝΑ τόν πρώτον σώσον Θεέ!

Δος δόξην στέφανον, την τύχην άφθονον,

τον Βασιλέα μας σώσον Θεέ!

²⁵⁶ Γ. Βενθύλος: ό.π., σελ. 155 – 156 και Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1850 σελ. 169.

²⁵⁷ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 68.

²⁵⁸ Χ. Χριστόπουλος: *Γενική έκθεσις προς την Α.Μ. τον Βασιλέα περί της καταστάσεως της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι κατά το λήξαν σχολικόν έτος 1855 – 1856*, Αθήναι 1857, σελ. 859.

Τα καλά άπαντα, Ελλήνων άνακτι δος, ώ Θεέ!

Την βασιλείαν του στήριξον, αύξησον.

Χρόνους ευδαίμονες δος, ώ Θεέ!

Θεέ ευλόγησον υπό τον Όθωνα όλους ημάς!

Διά να άγωμεν πάντοτε εύφρονες,

τον Βασιλέα μας σώσον Θεέ!»

Στη συνέχεια τα παιδιά έμπαιναν στην αίθουσα διδασκαλίας με τάξη, τραγουδώντας το τραγούδι της εισόδου το οποίο ήταν:

«Στο σχολείον θα εμβώμεν, έλα, άς αραδιασθώμεν,

Και με τάξιν προπατούντες στα θρανία καθεσθώμεν.

Τα μικρά παιδιά θα μάθουν, ό,τι θα τα ωφελήση.

Ύστερον εις την ζωήν των έχει και να τα τιμήση.

[.....]

Ύστερον από ολίγον να! Το μάθημα θ' αρχίση,

Τ' άσματά μας θέλουν παύση και καθ' εις ας σιωπήση».

Μόλις τελείωναν τα πρωινά μαθήματα οι μαθητές έλεγα το: «Πάτερ ημών [...] Την πάσαν ελπίδα μου [...]. Δι ευχών των Αγίων Πατέρων ημών [...]» και μερικές φορές έψαλλαν και έναν «ύμνον» όπου μάθαιναν στο μάθημα των θρησκευτικών. Μετά τις προσευχές σχόλαζαν και έφευγαν για τα σπίτια τους. Στο δρόμο τα τραγουδούσαν το τραγούδι της εξόδου:

«Παύει πλέον η μελέτη κι ο καιρός της προσευχής,

Ωρα της εξόδου ήλθε, στώμεν μετά προσοχής.

Δεύτε άγωμεν λοιπόν,

με το βήμα τακτικόν.

Πους δεξιός με δεξιόν,
Κι αριστερός μ'αριστερόν.
[.....]
Της παιδείας η σπουδή,
Είναι αληθής τιμή.
Και έχει πλήθος αμοιβών
Ενδόξων και παντοτεινών».

Τα απογευματινά μαθήματα, όπως και τα πρωινά, άρχιζαν και τελείωναν με προσευχή: «Δόξα σοι ο Θεός ημών δόξα σοι. Η ελπίς μου ο Πατήρ, [...]» Προσευχή πριν αρχίσουν τα μαθήματα. Και στο τέλος της ημέρας: «Δεύτε προσκυνήσωμεν [...] Άγιος ο Θεός [...]» τρεις φορές και πολλές φορές έψαλλαν και έναν «Ύμνον».

Το 1850 ο Ι. Κοκκώνης στον «Οδηγό» του περιλάμβανε κατάλογο με βιβλία κατάλληλα για να διδάσκονται στα δημοτικά σχολεία. Ο αριθμός των βιβλίων και περιοδικών ανέρχεται σε 148 εκ των οποίων τα 84 ήταν για τους δασκάλους και τα 64 για τους μαθητές. Για τη διδασκαλία του μαθήματος της μουσικής στα Δημοτικά σχολεία υπήρχαν 3 βιβλία για τους δασκάλους και 1 για τους μαθητές. Τα περισσότερα βιβλία ήταν εκκλησιαστικά και ηθικοπλαστικά. Επίσης υπήρχαν και πολλές συλλογές προσευχών, ευχών, δεήσεων και ασμάτων²⁵⁹.

Ο Κοκκώνης για πρώτη φορά το 1860 κάνει αναφορά για τη **μέθοδο διδασκαλίας** στη φωνητική μουσική. Υποστήριξε ότι μπορεί να διδαχθεί και αλληλοδιδασκτικά, αλλά πρέπει να διδάσκεται συνδιδασκτικά. Η διδασκαλία πρέπει να γίνεται είτε από το δάσκαλο, είτε από τους προχωρημένους (πρωτόσχολους) μαθητές, από τους οποίους ο δάσκαλος επιλέγει τους εξυπνότερους και αυτούς που έχουν καλύτερη φωνή για να τους διδάξει θεωρία, ασκήσεις και τραγούδια, ώστε να μπορούν και αυτά με τη σειρά τους να διδάξουν σε άλλα παιδιά. Η διδασκαλία γίνεται στα θρανία για να μπορούν να γράφουν οι μαθητές επάνω στα αβάκια αυτά που αφορούν τη μουσική και έπειτα κατά χορείας για να κάνουν τις αναγκαίες ασκήσεις. Επάνω στα αβάκια χαράσσονται δύο συστήματα γραμμών. Στην αρχή κάθε συστήματος γράφεται ο

²⁵⁹ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 83 – 88 Πβ. Ι. Κοκκώνης: ό.π., 1850, σελ. 277 – 283.

γνώμων του σολ, του φα, του ντο και οι μαθητές διδάσκονται αλληλοδιαδόχως να γνωρίζουν και να γράφουν τα σημεία και τα συστήματα που παριστάνουν τη διατονία, τους τόνους, τους ημιτόνους, την οκτάδα, τις διέσεις, τις υφέσεις, τη διάλυση κτλ. Όταν αυτή η άσκηση γίνεται τακτικά και συνέχεια βοηθάει πάρα πολύ τους μαθητές να καταλάβουν καλύτερα αυτό το μάθημα.

Στα ημικύκλια οι ασκήσεις γίνονται κατά τους παρακάτω τρόπους:

Πρώτος τρόπος και πρώτη περίοδος. Οι μαθητές διαβάζουν ο ένας μετά τον άλλον τα σημεία κάθε μαθήματος και ερωτώνται για τα σημεία αυτά, τα οποία μεταχειριζόμαστε στη Μουσική, περί της διέσεως, και υφέσεως, της διαλύσεως, πως μπορούμε να παραστήσουμε το μικρό χρονόμετρο, τι σημαίνει το στρογγύλον (σημείον), το ημίμακρον ή το λευκόν, το βραχύ ή το μέλαν, το χρώμα ή αγκιστροειδές (το 1/8 του χρόνου χρονόμετρο), το δίχρωμα ή το διπλό άγκιστρο (το 1/16 του χρόνου χρονόμετρο), το τρίχρωμα ή τριπλό άγκιστρο (το 1/32 του χρόνου χρονόμετρο), τι είναι χρόνος δίπαλμος, τρίπαλμος, τετράπαλμος κτλ. Όσο οι μαθητές γυμνάζονταν στην άσκηση αυτή δεν έδιναν ούτε το χρόνο ούτε τον τόνο.

Δεύτερος τρόπος και δεύτερη περίοδος. Οι μαθητές γυμνάζονται να δίνουν το χρόνο πρώτα στο δίπαλμο και έπειτα στον τρίπαλμο. Για το δίπαλμο χτυπούσαν τη δεξιά παλάμη επάνω στην αριστερή για το πρώτο μέτρημα, και τη σήκωναν επάνω για το δεύτερο μέτρημα. Για το τρίπαλμο χτυπούσαν τις παλάμες για το πρώτο μέτρημα, για το δεύτερο μέτρημα έφεραν τη δεξιά προς τα δεξιά, και την ύψωναν προς τα πάνω για το τρίτο μέτρημα. Για το τετράπαλμο, χτυπούσαν για το τρίτο και προς τα πάνω για το τέταρτο μέτρημα. Ο δάσκαλος που ήταν και ο καθοδηγητής έδινε πρώτος το χρόνο και ακολουθούσαν συγχρόνως όλοι οι μαθητές κάνοντας το ίδιο. Στη συνέχεια οι μαθητές συγχρόνως έδιναν το χρόνο και εάν μερικοί έκαναν λάθος διέκοπτε την άσκηση ο δάσκαλος και δείχνει το σωστό ο ίδιος, κάνοντας και οι μαθητές συγχρόνως το ίδιο. Όταν οι μαθητές μάθουν πολύ καλά να δίνουν το χρόνο, αρχίζουν να ασκούνται και στη ρυθμική ανάγνωση των σημείων.

Τρίτος τρόπος και τρίτη περίοδος. Όταν οι μαθητές ασκηθούν στις διατονίες να δίνουν σωστά το χρόνο και να γνωρίζουν τη σημασία των σημείων, προχωρούν στη διδασκαλία μερικών εύκολων ωδών και διαλεγμένων ασμάτων, τα οποία ψάλλουν συγχρόνως όλοι μαζί. Τέτοια συλλογή ασμάτων, υπάρχει αυτή που διδασκόταν στο Διδασκαλείο, και μεταξύ των οποίων υπάρχουν και αυτά που πρέπει οι μαθητές να

ψάλλουν στο σχολείο, είτε στην έναρξη και στο τέλος των παραδόσεων, είτε στις δημόσιες εξετάσεις. Η διδασκαλία της μουσικής στο Δημοτικό σχολείο γίνεται σύμφωνα με τους παραπάνω τρόπους που εκθέσαμε, είτε απευθείας από τον ίδιο το δάσκαλο, είτε από τους πρωτόσχολους, έχοντας ως βοήθημα τους αναγκαίους πίνακες. Η παράδοση του μαθήματος διαρκεί μισή ώρα, ένα τέταρτο στα γραφεία και ένα τέταρτο στα ημικύκλια, διότι οι μαθητές από την αρχή δε διδάσκονται και κατά τους τρεις τρόπους, διότι απαιτείται στην αρχή ένας ικανός χρόνος για να διδαχτούν τα του πρώτου τρόπου, ώστε να μάθουν εύκολα και καλά αυτά και έπειτα να προχωρήσουν στα του δεύτερου τρόπου, τα διδασκόμενα στη δεύτερη περίοδο κτλ. Αν οι μαθητές δεν έχουν άσκηση να την κάνουν στα θρανία, ξοδεύουν τη μισή ώρα για τις ασκήσεις που γίνονται στα ημικύκλια.

Για να διδαχτεί το μάθημα της μουσικής στα δημοτικά σχολεία σύμφωνα με τους τρόπους που αναφέραμε, πρέπει ο δάσκαλος να γνωρίζει τις αρχές της μουσικής, ή και μερικοί μαθητές αν η διδασκαλία του μαθήματος γίνεται αλληλοδιδασκτικώς, ώστε να μπορεί να δίνει σωστά τον τόνο στους διδασκόμενους²⁶⁰.

Από όσα παραπάνω εξετάσαμε γίνεται φανερό ότι στη μεταπελευθερωτική κοινωνία του νεοπαγούς ελληνικού κράτους οι Βαυαροί με το Νόμο «Περί Δημοτικών Σχολείων» του 1834, οικοδόμησαν ένα εκπαιδευτικό σύστημα, ξένο προς την ιδιοσυστασία και τις πραγματικές ανάγκες του ελληνικού λαού, που μόλις είχε ελευθερωθεί και του έλειπε η κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Επηρεασμένοι από το κλασικιστικό ιδεώδες που κυριαρχούσε την εποχή εκείνη σε όλη την Ευρώπη, αγνόησαν τη σημασία θέσπισης μιας λαϊκής παιδείας με πρακτικό προσανατολισμό, δίνοντας προτεραιότητα στη μέση εκπαίδευση με προσανατολισμό τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, το συντηρητισμό και την καθαρεύουσα²⁶¹. Βέβαια δε μπορούμε να αμφισβητήσουμε την εγκυρότητα, το θαυμασμό και την αναγνώριση που είχε το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα εκείνης της εποχής, αλλά για την Ελλάδα της εποχής εκείνης ήταν ακατάλληλο. Έμοιαζε κατά το Γερμανό P. Kirper με το παπούτσι του Ξενοκράτη, το οποίο αν και ήταν κατασκευασμένο από πανάκριβο δέρμα κομψό και καλοραμμένο, δεν ταίριαζε στο πόδι του²⁶².

²⁶⁰ Ι. Κοκκώνης: ό.π. 1860, σελ. 250 – 252.

²⁶¹ Σ. Παπαδημητρίου: *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου*. Μέρος Α', Αθήνα 1850, σελ. 14

²⁶² Αλ. Δημαράς: *Εκπαίδευση*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Τομ, ΙΓ', Αθήνα, Εκδ. Εκδοτική Αθηνών 1997, σελ. 484– 485 Πβ. Δ. Διαμαντής: ό.π., σελ. 115 και Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 13.

Όσον αφορά συγκεκριμένα στη διδασκαλία της Μουσικής στα δημοτικά σχολεία είναι σημαντικό το γεγονός ότι το μάθημα της φωνητικής μουσικής συμπεριλήφθηκε στα προγράμματα μέσω της νομοθεσίας. Επηρεάστηκε όμως στην πορεία και ακολούθησε τους γενικούς σκοπούς της εκπαίδευσης. Κατά τις πρώτες δεκαετίες από τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους στα προγράμματα διδασκαλίας της μουσικής στα δημοτικά σχολεία επικράτησαν οι εκκλησιαστικοί ύμνοι και ύμνοι στον βασιλιά και Βασίλισσα, αργότερα ύμνοι στη φύση (φυσιολατρικά), αλλά και τραγούδια με ηθικοθησκευτικό περιεχόμενο, ως αποτέλεσμα της ηθικής διάπλασης των μαθητών που επιδίωκε συνολικά το σχολείο. Οι Βαυαρικές επιδράσεις, ειδικά στη σχολική μουσική της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης ήταν καθοριστικές αφού υποτιμούσαν τα ελληνικά σχολικά τραγούδια και έφερναν ξένα στα οποία όμως προσαρμόζονταν ελληνικοί στίχοι. Η Μουσική Εκπαίδευση των δασκάλων της εποχής αυτής, ως βασικοί παράγοντες της επιτυχίας των εκπαιδευτικών στόχων και γενικότερα της εκπαιδευτικής πολιτικής, ήταν στρεβλή, ελλιπής και ορισμένες φορές ανύπαρκτη, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να διδάξουν έστω και στοιχειωδώς το μάθημα της Μουσικής στο Δημοτικό Σχολείο. Επίσης η έλλειψη συγκεκριμένου προγράμματος διδασκαλίας και μεθοδολογίας μας οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι δεν μπορούμε να μιλήσουμε για οργανωμένη διδασκαλία.

Για όλους τους παραπάνω λόγους που αναφέραμε διαπιστώνεται ότι η διδασκαλία της Μουσικής στο Δημοτικό Σχολείο, κατά την παραπάνω εξεταζόμενη περίοδο, σε καμία ιστορική στιγμή δεν είχε σημαντική θέση στα σχολεία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και παρά τις προσπάθειες των Βαυαρών για συστηματική διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία, το μάθημα πολλές φορές παραμελήθηκε και στην πράξη καταργήθηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄ (1862 – 1913)

Α. Α΄ Περίοδος (1862 -1897)

3.1 Οι πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές

Το 1862 εκθρονίστηκε ο Όθωνας και αντικαταστάθηκε από τον πρίγκιπα Γεώργιο της Δανίας. Η εκθρόνιση του Γεωργίου συνδυάστηκε με την ψήφιση του Συντάγματος του 1864 και με την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα²⁶³.

Η περίοδος από το 1862 – 1900 χαρακτηρίζεται ως περίοδος μεγάλων ανακατατάξεων και διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό της Ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες σηματοδοτούσαν τις μεγάλες αλλαγές που σταδιακά έρχονταν στην κοινωνικοοικονομική και πολιτική δομή της χώρας. Αύξηση της αγροτικής παραγωγής, εμφάνιση της βιομηχανίας, αύξηση του εμπορικού ναυτικού, αύξηση επενδύσεων, έργα υποδομής, ανάπτυξη τριτογενούς τομέα, κυρίως το τραπεζικό σύστημα και το σύστημα των συγκοινωνιών, συγκρότηση της αστικής τάξης και δημιουργία της εργατικής, διεκδίκηση πολιτικής ισότητας, σωστή λειτουργία του κοινοβουλευτικού μας συστήματος, θεμελίωση κράτους δικαίου. Η κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας παίρνει σταθερότερη και περισσότερο συγκεκριμένη μορφή, με εξέχουσα προσωπικότητα τον Χαρίλαο Τρικούπη.

Στην παιδεία προβάλλεται επιτακτικά το αίτημα για διεύρυνση της γενικής εκπαίδευσης και μόρφωσης σε όλα τα στρώματα του ελληνικού λαού, για νέα εκπαιδευτικά συστήματα και προγράμματα εκπαίδευσης, για εκπαιδευτική και γλωσσική μεταρρύθμιση²⁶⁴.

Μπροστά σ' αυτές τις αλλαγές, που φαίνονταν να έρχονται στη νεοελληνική κοινωνία, το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα θεωρούνταν ιδιαίτερα παρωχημένο. Τα προγράμματα του δημοτικού σχολείου ήταν αυστηρά προσηλωμένα σε ένα άκρατο κλασικισμό. Η νεοελληνική πραγματικότητα και οι ανάγκες για τη δημιουργία ειδικευμένου προσωπικού αγνοήθηκαν. Το εκπαιδευτικό σύστημα δεν παρείχε καμιά

²⁶³ Κ. Τσουκαλάς: *Η Ελληνική τραγωδία. Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*. Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1981, σελ.11.

²⁶⁴ Ν. Σβορώνος: *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Έκδοση ΙΓ΄, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1994, σελ. 89 – 111.

ειδίκευση στους μαθητές που τελείωναν το δημοτικό σχολείο και δεν ήθελαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Οι παραγωγικοί κλάδοι είχαν υποτιμηθεί και γι' αυτό η επαγγελματική εκπαίδευση αγνοήθηκε. Ο προσανατολισμός της εκπαίδευσης ήταν μονόδρομος ακολουθώντας μια ευθύγραμμη πρόοδο. Ο μαθητής τελειώνοντας το δημοτικό σχολείο μπορούσε να φοιτήσει στο γυμνάσιο και στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο, εάν ήθελε²⁶⁵.

3.2 Η νέα εκπαιδευτική πολιτική

3.2.1 Προσπάθειες εκσυγχρονισμού των θεσμών και αναδιοργάνωση της εκπαίδευσης

Μετά το 1862 η κριτική και οι τάσεις για τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης άρχισαν να πολλαπλασιάζονται. Οι απόψεις που διατυπώνονται για να παρέμβει το κράτος στην εκπαίδευση για ένα υγιές και καλύτερο εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται ότι ήταν συχνότερες²⁶⁶.

Οι έντονες επιδράσεις που είχε δεχτεί το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας από τον προσανατολισμό της γερμανικής εκπαίδευσης κατατυράννησαν σε γενικές γραμμές την ελληνική εκπαίδευση πάνω από εκατό χρόνια²⁶⁷. Στην περίοδο αυτή καθορισμένο πρόγραμμα μαθημάτων στο δημοτικό σχολείο δεν υπήρχε. Η διδασκαλία περιοριζόταν σε ξερή, μηχανική αποστήθιση των μαθημάτων²⁶⁸ και γινόταν σύμφωνα με τις επιθυμίες κάθε δασκάλου, με βάση τον οδηγό της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, τον οποίο τροποποιούσε ο καθένας σύμφωνα με τις αντιλήψεις του²⁶⁹.

Για την επιδείνωση της κατάστασης στο δημοτικό σχολείο θεωρήθηκε υπεύθυνο κυρίως το μοναδικό Διδασκαλείο που λειτούργησε κατά την Οθωνική Περίοδο και καταργήθηκε από την Εθνοσυνέλευση το 1864²⁷⁰. Στο χρονικό διάστημα 1864 – 1878 οι νέοι δάσκαλοι διορίζονταν σε κενές θέσεις δημοτικών σχολείων ύστερα από

²⁶⁵ Κ. Τσουκαλάς: *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή...* ό.π., σελ. 503 – 509.

²⁶⁶ Π. Παπακωνσταντίνου – Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία...* ό.π., σελ. 20 – 21.

²⁶⁷ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 52 και Σ. Μπουζάκης: ό.π., σελ. 39.

²⁶⁸ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 84.

²⁶⁹ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 66.

²⁷⁰ Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 86 και Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 74 – 75.

επιτυχείς εξετάσεις που έδιναν σε ειδική εξεταστική επιτροπή που συστηνόταν σε κάθε νομό για το σκοπό αυτό²⁷¹.

Από το 1872 έως 1878 που επανιδρύθηκε το Διδασκαλείο, συστάθηκε μόνιμη εξεταστική επιτροπή στην Αθήνα για την επιλογή των καλύτερων δασκάλων²⁷². Δυστυχώς οι επιτροπές αυτές πέρα από ότι όριζαν οι νόμοι έδιναν πτυχία ανεξέλεγκτα σε ανθρώπους αγράμματους και απαιδαγώγητους. Το αποτέλεσμα ήταν να διορίζονται δάσκαλοι χωρίς να έχουν καμία σχέση με το διδασκαλικό λειτούργημα²⁷³. Για την επιτροπή και το έργο της αντέδρασαν Φιλολογικοί Σύλλογοι, λόγιοι, τύπος, ρίχνοντας κραυγή άλγους και αγανάκτησης για την ανοσιουργούμενη και εγκληματική πράξη τους που είχε ως αποτέλεσμα την αποτύφλωση των μαθητών του δημοτικού σχολείου και ευρύτερα του ελληνικού λαού²⁷⁴.

Έτσι η εκπαιδευτική πολιτική για μια δεκαπενταετία μέχρι το 1878 που επανιδρύθηκε το Διδασκαλείο, δεν θα μπορούσε να είναι χειρότερη²⁷⁵.

Παρόλο που το νέο Σύνταγμα της Βασιλευόμενης Δημοκρατίας ήταν σαφώς δημοκρατικό, εντοπίστηκαν τα προβλήματα, καταγράφηκαν και παρά τις καλές προθέσεις δεν πραγματοποιήθηκαν²⁷⁶.

Το 1866 δύο χρόνια μετά την κατάργηση του διδασκαλείου, ο Γ. Παπαδόπουλος ο οποίος είχε διατελέσει διευθυντής όλων των δημοτικών σχολείων της χώρας μετά την απομάκρυνση του Ι. Κοκκώνη κυκλοφόρησε το «Δοκίμιο Πρακτικών οδηγιών προς τους διδασκάλους των εν Ελλάδι δημοσίων και ιδιωτικών στοιχειωδών σχολείων των αρρένων και κορασίων»²⁷⁷. Το δοκίμιο περιελάμβανε οδηγίες για τη σωστή οργάνωση και διεξαγωγή της διδασκαλίας. Ο Γ. Παπαδόπουλος ήταν ένθερμος υποστηρικτής της συνδιδασκτικής μεθόδου. Για την αλληλοδιδασκτική πίστευε ότι έπρεπε να εφαρμόζεται σε χωριά με πολλούς μαθητές. Η διδασκαλία έπρεπε να ακολουθεί την πνευματική ωριμότητα των παιδιών. Στις μικρότερες τάξεις ο ίδιος ο δάσκαλος μπορούσε να

²⁷¹ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 50.

²⁷² Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 172 – 173.

²⁷³ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 75.

²⁷⁴ Φ. Γεωργαντάς: *Τα διδασκαλεία αλλαχού και παρ' ημίν*. Περ. Εθνική Αγωγή, έτος Α', αρ. 6. Αθήνα, 1989, σελ. 83.

²⁷⁵ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 75 – 76.

²⁷⁶ Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε ...*ό.π., σελ. том Α'. σελ. 192 – 201.

²⁷⁷ Γ. Παπαδόπουλος: *Δοκίμιον πρακτικών οδηγιών προς τους διδασκάλους των εν Ελλάδι δημοσίων και ιδιωτικών στοιχειωδών σχολείων των αρρένων και κορασίων*, εν Αθήναις 1866, στο Ι. Κανάκη: ό.π., σελ. 98.

διδάσκει όλα τα μαθήματα, ενώ στις μεγαλύτερες οι δάσκαλοι έπρεπε να είναι ειδικευμένοι και να διδάσκουν απλά και με σαφήνεια επαναλαμβάνοντας και ανακεφαλαιώνοντας συχνά, ώστε να γίνονται κατανοητά από τους μαθητές²⁷⁸.

Με το πέρασμα του χρόνου η εγκυρότητα της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου άρχισε να αμφισβητείται. Το Υπουργείο Παιδείας το 1866 προκήρυξε διαγωνισμό για τη σύνταξη νέου οδηγού της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου. Το 1868 εκδόθηκε ο νέος οδηγός του Γ. Κωνσταντινίδη, ο οποίος ανατυπώθηκε πολλές φορές μέχρι την κατάργηση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου. Ο νέος οδηγός αποτέλεσε για τους δασκάλους χρήσιμο βοήθημα μέχρι την εισαγωγή στα δημοτικά σχολεία της συνδιδασκτικής μεθόδου²⁷⁹.

Ο Οδηγός του Κωνσταντινίδη από εκείνον του Κοκκώνη διέφερε σε ελάχιστα και επουσιώδη σημεία. Το σχολείο χωριζόταν στο κατώτερο αλληλοδιδασκτικό και στο ανώτερο συνδιδασκτικό τμήμα. Κατά τον Κωνσταντινίδη οι μέθοδοι διδασκαλίας στο δημοτικό σχολείο ήταν τέσσερις. Η ατομική, η αλληλοδιδασκτική, η συνδιδασκτική και η μικτή. Καταλληλότερη θεωρούσε τη μικτή μέθοδο, γιατί αξιοποιούσε τα πλεονεκτήματα της συνδιδασκτικής και καταργούσε τα μειονεκτήματα της αλληλοδιδασκτικής²⁸⁰.

3.2.2 Η Μουσική και η διδασκαλία της στα δημοτικά σχολεία (1862 – 1870)

Το μάθημα της φωνητικής μουσικής στα δημοτικά σχολεία διδάσκεται αλληλοδιδασκτικώς και συνδιδασκτικώς. Η διδασκαλία συνεχίζεται περίπου να είναι η ίδια με εκείνη της Βαυαρικής κυβέρνησης. Η συλλογή των τραγουδιών αποτελείται από άσματα ηρωικών, ερωτικών και εθνικού περιεχομένου, σε αντίθεση με τους γενικότερους σκοπούς της εκπαίδευσης. Μεταγενέστερα οι συλλογές εμπλουτίστηκαν και με τραγούδια που είχαν αμεσότητα με τα παιδιά, αφού το περιεχόμενό τους αναφέρονταν στη σχολική τους ζωή, στη φύση, στις εποχές του χρόνου, στην πατρίδα κτλ. Επίσης ορισμένα βιβλία ήταν εμπλουτισμένα με προσευχές, τροπάρια, ψαλμούς, απολυτίκια που ψέλνονταν στην εκκλησία και εξέφραζαν τους σκοπούς της

²⁷⁸ Ο.π., σελ. 99 – 100.

²⁷⁹ Μ. Ρούφος: *Σχέδιο Προγράμματος προς σύνταξιν νέου οδηγού της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου*. Εφημερίς των φιλομαθών, φ. 590, Αθήναι 10 Μαρτίου 1866, σελ. 903 – 904.

²⁸⁰ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 105. Πβ. Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 120.

εκπαίδευσης που ήταν η ηθική διάπλαση του χαρακτήρα των παιδιών και η ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος. Μια άλλη κατηγορία τραγουδιών που διδάσκονταν και τραγουδιόταν στα δημοτικά σχολεία ήταν τα τραγούδια που αναφέρονταν στον Βασιλιά. Η συλλογή του 1868 με τίτλο «Ευχαί, δεήσεις και άσματα αδόμενα εις τα δημοτικά σχολεία της Ελλάδος», προσάρμοσε τους στίχους της στη νέα διάδοχη κατάσταση της βασιλικής εξουσίας. Έτσι ο στίχος του τραγουδιού «Τον Βασιλέα μας τον πρώτον Όθωνα σώσον Θεέ!» έχει προσαρμοστεί ως εξής: «Τον Βασιλέα μας ΓΕΩΡΓΙΟΝ τον πρώτον σώσον Θεέ!»²⁸¹.

Έτσι ο σκοπός και το περιεχόμενο των τραγουδιών κινήθηκε προς τις κατευθύνσεις της θρησκείας και της πολιτικής εξουσίας²⁸². Τα άσματα που ψάλλονταν έπρεπε να εκφράζουν τις αξίες της εκπαίδευσης δηλαδή το Θεό, την πατρίδα, την κοινωνία και τη φύση. Σε διαφορετική περίπτωση δεν έπρεπε να ψάλλονται γιατί δεν είχαν καμία αξία²⁸³. Η διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία συνεχίζεται να γίνεται στα θρανία για να γράφουν οι μαθητές πάνω στα αβάκια τα της μουσικής και έπειτα στα ημικύκλια κατά ομάδες για να κάνουν τις αναγκαίες ασκήσεις. Σύμφωνα με το περιεχόμενο των τραγουδιών η φωνητική μουσική χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος εκφράζεται η ευγνωμοσύνη προς το Θείο και στο δεύτερο τα αισθήματα προς τον πλησίον λύπη, χαρά, αγάπη κτλ. Η πρώτη λέγεται θρησκευτική ή εκκλησιαστική μουσική και η δεύτερη πολιτική που περιλαμβάνει και την οργανική. Στο Διδασκαλείο διδάσκονταν και οι δύο μουσικές. Στα δημοτικά σχολεία οι μαθητές τραγουδούν άσματα και ύμνους σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Μουσική. Αλλά στη διδασκαλία που γίνεται αλληλοδιδασκτικώς και συνδιδασκτικώς υπάρχουν λίγοι πίνακες οι αναγκαίοι που συντάχτηκαν κατά προτροπή από τον Κ. Αβραμιάδη από τότε που δίδασκε στο Διδασκαλείο την Ευρωπαϊκή Μουσική. Σε ειδικό φυλλάδιο παρουσιάζονται τα άσματα και τα τραγούδια των «Πινάκων» τα οποία είναι υποχρεωτικά οι μαθητές του δημοτικού σχολείου να τραγουδούν κατά την έναρξη και τη λήξη των μαθημάτων, κατά τη διακοπή των παραδόσεων, στις δημόσιες εξετάσεις και σε πολλές άλλες σχολικές εκδηλώσεις.

Ο Οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής περιέχει με ακρίβεια και σαφήνεια τους τρόπους διδασκαλίας της μουσικής και αλληλοδιδασκτικά και συνδιδασκτικά. Εκεί

²⁸¹ *Ευχαί, δεήσεις και άσματα αδόμενα εις τα δημοτικά σχολεία της Ελλάδος*, εκδ. Κορομηλά 1868, σελ. 5.

²⁸² Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 72 – 73.

²⁸³ Μ. Σακελλαρόπουλος: *Η Παιδαγωγική του Δημοτικού Σχολείου*. Εν Κερκύρα. Ο Κοραής 1887, σελ. 180.

παραπέμπονται οι δάσκαλοι όσοι θέλουν να εισάγουν τακτικότερα και το μάθημα της μουσικής στο σχολείο. Όλοι οι μαθητές βέβαια δεν είναι δυνατόν να μάθουν σωστά να τραγουδούν στην πράξη. Αλλά και η πράξη για να συνδεθεί ευκολότερα με τη θεωρία, πρέπει ο δάσκαλος να επιλέξει τους εξυπνότερους και καλλίφωνους μαθητές, να τους διδάξει τις διατονίες, το χρόνο και τον τόνο και αφού τα μάθουν καλά να τους διδάξει τραγούδια και άσματα, της εισόδου και εξόδου από το σχολείο, των εξετάσεων κτλ, τα οποία αυτοί στη συνέχεια θα τα διδάξουν στους μαθητές των δημοτικών σχολείων, γίνοντας έτσι οδηγοί και κατά πράξη δάσκαλοι των άλλων μαθητών με τους οποίους τραγουδούν μαζί.

Με τον παραπάνω τρόπο που υποδείξαμε η Μουσική μπορεί να εισαχθεί σε όλα τα δημοτικά σχολεία του λαού, ως χρησιμότερο μάθημα, διότι αναπτύσσει στην καρδιά των μικρών μαθητών το θρησκευτικό αίσθημα, μαλακώνει και εξημερώνει τα ήθη, δίνει στην ψυχή χαρά, ανακουφίζει το πνεύμα από τις προηγούμενες αντιλήψεις και το βοηθά στην πρόσκτηση νέων. Όλα αυτά είναι αναγκαία και χρήσιμα στα διδασκόμενα ανήλικα παιδιά για τη μόρφωση της καρδιάς και την ανάπτυξη του μυαλού²⁸⁴.

Η πρώτη συλλογή με τα τραγούδια που συνοδεύονταν από ευρωπαϊκή μουσική εκδόθηκε το 1869 από τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία με τον τίτλο «Ασμάτια Παιδαγωγικά προς χρήσιν των Νηπιαγωγείων και των Δημοτικών Σχολείων». Στο βιβλίο αυτό που περιέχονται τραγούδια για το Νηπιαγωγείο και Δημοτικό Σχολείο, δεν αναφέρονται τα ονόματα των δημιουργών. Το πιο πιθανό είναι τα τραγούδια αυτού του βιβλίου να ήταν γαλλικά, στα οποία προσαρμόστηκαν ελληνικοί στίχοι. Το χαρακτηριστικό των τραγουδιών αυτών είναι ότι αναφέρονται τα περισσότερα στη φύση, κατηγορία η οποία τα επόμενα χρόνια σταθεροποιήθηκε σε ανάλογες συλλογές. Πάντως η γλώσσα των τραγουδιών αυτών κατά τη διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία ακόμα και για τα παιδιά της αστικής τάξης παρέμεινε δύσκολη και δυσνόητη²⁸⁵.

²⁸⁴ Ι. Κοκκώνης: *Εγχειρίδιον περί Δημοτικής Εκπαιδεύσεως ή Οδηγός περί Μεθόδων Διδακτικών Συνδιδασκτικής και Μικτής και περί Νηπιακών Σχολείων*. Μέρος πρώτο, εν Αθήναις, τύποις Διονυσίου Κορομηλά, 1863, σελ. 197 – 199.

²⁸⁵ *Ασμάτια Παιδαγωγικά, προς χρήσιν των Νηπιαγωγείων και των Δημοτικών σχολείων*. Αθήναι, Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία, 1869, σελ. 22.

Ο συγγραφέας του Οδηγού Γ. Κωνσταντινίδης αναφερόμενος στη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία, θεωρούσε όπως έγραφε, ότι είναι μάταιο να πει κάτι κανείς γι' αυτή, για το λόγο ότι δεν υπήρχαν δάσκαλοι κατάλληλα ασκημένοι²⁸⁶.

Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρία ανησυχούσε για την αγωγή των νηπίων αφού υπήρχε έλλειψη Νηπιαγωγείων και οι ελάχιστες Νηπιαγωγοί που υπήρχαν στερούνταν μέθοδο διδασκαλίας, με αποτέλεσμα τα παιδιά όταν πήγαιναν στο δημοτικό σχολείο είχαν πολλές ελλείψεις από διανοητικής και ηθικής προπαρασκευής. Για το σκοπό αυτό αποφάσισε να στείλει με δικά της έξοδα στο Παρίσι την Ιφιγένεια Δημητριάδου προκειμένου να σπουδάσει στα Γαλλικά Νηπιαγωγεία τη μέθοδο διδασκαλίας των νηπίων.

Μεταξύ των άλλων τα βιβλία τα οποία έφεραν περιείχαν και άσματα παιδαγωγικού περιεχομένου, τα οποία έπρεπε να τα τραγουδούν τα νήπια κατά τη διδασκαλία της μουσικής. Επειδή όμως τα άσματα αυτά εισήχθησαν και στη διδασκαλία της μουσικής στο δημοτικό σχολείο και αυτό ήταν ευχής έργο, η Φ.Ε. εκδίδει τα παρόντα παιδαγωγικά άσματα όχι μόνο προς χρήση των Νηπιαγωγείων, αλλά και προς χρήση των δημοτικών σχολείων²⁸⁷.

Δυστυχώς όμως, οι ελπίδες και οι νέες προοπτικές που δημιούργησε η μεταπολίτευση για ριζικές αλλαγές στην εκπαίδευση και ιδίως στο χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δε βρήκαν απήχηση. Μέχρι το 1880 δεν μπορούμε να μιλήσουμε για σοβαρή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Η εκπαίδευση παρέμεινε στάσιμη χωρίς να ληφθούν σοβαρές προσπάθειες για αλλαγή στο εκπαιδευτικό μας σύστημα. Το 1871 στην εγκύκλιο που στέλνει προς τους Νομάρχες ο Υπουργός Παιδείας επιβεβαιώνει την ελαττωματική λειτουργία των δημόσιων δημοτικών σχολείων και τη φυγή των καλών μαθητών για τα ιδιωτικά σχολεία²⁸⁸.

Για την έξοδο από τη θλιβερή αυτή κατάσταση, διατυπώθηκε πρόταση της Ιεράς Συνόδου της Ελλάδας το 1874, να διορίζονται δάσκαλοι μόνο οι ερωμένοι²⁸⁹. Η πρόταση αυτή γρήγορα πήρε τη μορφή νομοσχεδίου από τον Υπουργό Παιδείας Ι. Βαλασόπουλο της κυβέρνησης Βούλγαρη. Στην πρόταση αυτή αντέδρασαν οι

²⁸⁶ Γ. Κωνσταντινίδης: *Οδηγός ήτοι Εγχειρίδιον της προκαταρκτικής διδασκαλίας προς χρήσιν των δημοδιδασκάλων*. Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου της Λακωνίας, 1873, σελ. 106.

²⁸⁷ *Ασμάτια Παιδαγωγικά ...* 1869, ό.π., σελ. 22.

²⁸⁸ Δ. Διαμαντής: *Τα Προγράμματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (1830 – 1920). Ιδεολογικός Προσανατολισμός και Κοινωνική Δυναμική*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα, 2003, σελ. 182.

²⁸⁹ Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., τομ. Α', σελ. 218.

εκπαιδευτικοί και ειδικότερα τα μέλη του ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου, που είχε ιδρυθεί το προηγούμενο έτος (1873) από εκπαιδευτικούς και των τριών βαθμίδων. Τελικά το Νομοσχέδιο που κατατέθηκε στη βουλή δεν ψηφίστηκε²⁹⁰.

Την απελπιστική αυτή κατάσταση από πλευράς εκπαίδευσης και κατάρτισης δασκάλων ανέλαβε να αναμορφώσει η ιδιωτική πρωτοβουλία, μέσα σε συνθήκες εμφανούς αδυναμίας της πολιτείας²⁹¹. Το 1869 ιδρύεται ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων»²⁹², ο οποίος αναπτύσσει μια πολυσχιδή δράση για τη διάδοση της παιδείας με την έκδοση βιβλίων, τη σύσταση δημοτικών σχολείων και τη σύνταξη σχολικού προγράμματος. Θεωρεί αναχρονιστική την αλληλοδιδασκτική μέθοδο και ζητά την εισαγωγή της συνδιδασκτικής²⁹³.

Για την υλοποίηση της προσπάθειας αυτής στέλνει το 1871 μετά από διαγωνισμό, τρεις υπότροφους εκπαιδευτικούς, το Σπύρο Μωραΐτη, το Χαρίσιο Παπαμάρκο και τον Παναγιώτη Οικονόμου στη Γερμανία για να μελετήσουν τα νέα παιδαγωγικά και διδακτικά συστήματα. Όταν επέστρεψαν από τη Γερμανία, έγιναν οι πρώτοι εισηγητές της συνδιδασκτικής μεθόδου και των Ερβαρτιανών σταδίων διδασκαλίας στα πρότυπα δημοτικά σχολεία των διδασκαλείων που ίδρυσε ο Σύλλογος στην Αθήνα και Θεσσαλονίκη στα 1875 – 76²⁹⁴.

Στην έκθεση ειδικής Επιτροπής που κατάρτισε ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων το 1872 για να διαπιστώσει την κατάσταση των δημοτικών σχολείων, αλλά και των άλλων βαθμίδων τόνιζε μεταξύ άλλων και τα εξής: Η παρούσα κατάσταση των δημοτικών σχολείων αφήνει, κύριοι, το έθνος χωρίς αγωγή. Οδηγεί τα παιδιά στην ημιμάθεια καταστρέφοντας ακόμα και το ζήλο για παρακολούθηση των μαθημάτων και τη φοίτηση στο σχολείο²⁹⁵.

²⁹⁰ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 77 – 78.

²⁹¹ Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 88.

²⁹² Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 121.

²⁹³ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 93 – 94.

²⁹⁴ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 121 – 122 και Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 70.

²⁹⁵ Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., τομ. Α', σελ. 212 – 214.

3.3 Τα σχολικά Ιδρύματα, οι πρωτοπόροι παιδαγωγοί και οι μέθοδοι διδασκαλίας

3.3.1 «Το Παιδαγωγείον»

Ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων», μόλις επέστρεψαν από το εξωτερικό οι υπότροφοι που είχε στείλει για παιδαγωγικές σπουδές, ίδρυσε στην Αθήνα εξατάξιο «Παιδαγωγείον» για την εκπαίδευση δασκάλων όπου δίδασκε μουσική ο Ιούλιος Έννιγγ και το επόμενο έτος Διδασκαλείο και Παιδαγωγείο τετρατάξιο στη Θεσσαλονίκη²⁹⁶.

Το «Παιδαγωγείον» λειτούργησε με διευθυντή τον Παιδαγωγό Σπύρο Μωραΐτη το σχολικό έτος 1875 – 1876. Εφάρμοσε τη συνδιδασκτική μέθοδο και σκοπός του ήταν να δημιουργήσει ένα δημοτικό σχολείο με νέο σύστημα εκπαίδευσης και μέθοδο αποδοτικότερη²⁹⁷.

Το πρότυπο δημοτικό σχολείο «Παιδαγωγείο» της Θεσσαλονίκης λειτούργησε με διευθυντή τον παιδαγωγό Π. Οικονόμου (1875 – 1878). Υποστήριζε ότι το σκοπό της διδασκαλίας καθόριζε ο Herbart με την «παιδαγωγούσα διδασκαλία» [...] το ξύπνημα του ενδιαφέροντος του μαθητή²⁹⁸.

Ο Παιδαγωγός Χαρ. Παπαμάρκος, ως Διευθυντής του Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, εισήγαγε νέο οργανισμό για τη μέση και δημοτική εκπαίδευση με εξατάξιο δημοτικό σχολείο²⁹⁹.

Από τα Πρακτικά του Συλλόγου των ετών 1875 και 1876 – 1877 φαίνεται ότι η ανασύσταση ή η σύσταση των διδασκαλείων με προσαρτημένο πρότυπο δημοτικό σχολείο ήταν αναγκαία για την εποχή και τύγχανε την υποστήριξη και αναγνώριση από όλους. Οι διαφωνίες υπήρχαν στη μέθοδο διδασκαλίας. Ο καθηγητής Γυμνασίου Π.Ι Παπαναστασίου υποστήριζε ότι αφού στο δημοτικό σχολείο δεν εφαρμόζεται καμία μέθοδος και οι περισσότεροι των δασκάλων αγνοούν αν υπάρχει μέθοδος διδασκαλίας είναι περιττό να ζητάμε αν κάποια μέθοδος είναι επαρκής ή χρειάζεται βελτίωση. Περίπου στην ίδια άποψη κινήθηκε και Γ. Κωνσταντινίδης. Στα δημοτικά σχολεία ομοιόμορφος μέθοδος διδασκαλίας δεν υπάρχει. Και επειδή οι δάσκαλοι δε γνωρίζουν αν αύριο θα είναι στη θέση τους δεν τους ενδιαφέρει ούτε η μέθοδος διδασκαλίας, ούτε

²⁹⁶ Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 88.

²⁹⁷ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 94. Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 119 – 120.

²⁹⁸ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 80 – 81.

²⁹⁹ Δ. Μωραΐτης: *Ιστορία της Παιδαγωγικής*, Αθήναι 1953, σελ. 375.

αν εκπληρώσουν σωστά τα ιερά καθήκοντά τους. Άλλοι είχαν τη γνώμη ότι η καταλληλότερη μέθοδος διδασκαλίας για τα δημοτικά σχολεία την εποχή εκείνη ήταν η μικτή γιατί εξυπηρετούσε όλες τις ανάγκες στα σχολεία, αλλά και την οικονομική κατάσταση του έθνους. Ο Γ. Παπαδόπουλος είχε τη γνώμη ότι μέθοδος οικονομίας εξ ανάγκης ήταν η αλληλοδιδασκτική γιατί εξυπηρετούσε πολλούς μαθητές στα χωριά που δεν είχαν χρήματα για να πληρώσουν τους δασκάλους και να αγοράσουν βιβλία. Υπήρχε όμως και μια ομάδα μαχητικών και ένθερμων υποστηρικτών της συνδιδασκτικής μεθόδου. Σε αυτούς ανήκαν οι Σπ. Μωραΐτης, Π. Οικονόμου, Μιλ. Βρατσάνος, Χαρ. Πούλιος, Α. Σακελλάριος κ.α.

Τις απαιτήσεις αυτές προσπάθησαν να εκφράσουν νομοθετικά οι τότε Υπουργοί των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως Γ. Μίλησης και Θ. Δηλιγιάννης, οι οποίοι όμως απέτυχαν³⁰⁰.

Στις 11 Ιανουαρίου 1878 ο Θ. Δηλιγιάννης εισηγήθηκε τη σύσταση Διδασκαλείου στην Αθήνα. Το Διδασκαλείο ιδρύθηκε με το νόμο ΧΘ' και διδασκόταν η συνδιδασκτική μέθοδος. Πρώτος διευθυντής του Διδασκαλείου διορίστηκε ο Χρ. Παπαδόπουλος και του προτύπου δημοτικού σχολείου ο Παν. Οικονόμου³⁰¹.

Στις 22 Μαρτίου 1880 γίνεται ομόφωνα, από τα μέλη της επιτροπής που συγκροτήθηκε για το σκοπό αυτό, αποδεκτή η εισαγωγή της συνδιδασκτικής μεθόδου στα δημοτικά σχολεία³⁰².

Στις 6 Μαΐου 1880 ιδρύθηκαν δύο ακόμη Διδασκαλεία στην Πελοπόννησο και την Κέρκυρα με το Ν. ΩΝΘ. Η νομοθετική ρύθμιση για την κατάργηση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου έγινε με το Β.Δ. της 3 Σεπτεμβρίου 1880³⁰³.

3.3.2 Η Μουσική και η διδασκαλία της στα Δημοτικά Σχολεία (1870 – 1880)

Μετά την ίδρυση του Διδασκαλείου ο «Σύλλογος» εξέδωσε το 1879 το πρώτο αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα των μαθημάτων του δημοτικού σχολείου. Ο ίδιος δάσκαλος δίδασκε όλους τους μαθητές και όλα τα μαθήματα. Το μάθημα της Ωδικής

³⁰⁰ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 94 – 96.

³⁰¹ Γ. Βενθύλος: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαιδεύσεως*, τομ. Α', 1833 – 1883, Εν Αθήναις, εκδ. Σ. Κ. Βλαστού, 1884, σελ. 35.

³⁰² Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε...* ό.π., τομ Α' σελ. 242 – 243.

³⁰³ Γ. Βενθύλος: ό.π., σελ. 107 – 109.

διδασκόταν σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου. 2 ώρες στην Α' και από 3 ώρες στη Β', Γ', Δ', Ε' ΣΤ' τάξεις. Σύνολο ωρών διδασκαλίας εβδομαδιαίως 17 ώρες³⁰⁴.

Τα τραγούδια που διδάσκονταν στο μάθημα της ωδικής πολλά ήταν γερμανικές μελωδίες από τη Βαυαρική εποχή ή τα είχε επιλέξει ο Γερμανός καθηγητής της μουσικής Gebauer στο Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης και μεταφράστηκαν αργότερα στα Ελληνικά από τον Υπουργό της Κυβέρνησης Χ. Τρικούπη, Άγγελο Βλάχο. Τα παιδιά τα τραγουδούσαν πριν την έναρξη ή στο τέλος των μαθημάτων, στους περιπάτους, στις σχολικές γιορτές και σε διάφορες άλλες σχολικές εκδηλώσεις. Αναφέρουμε μερικά: «τριαντάφυλλο κλειστό, ο Μάιος μας έφτασε, ήρθε πάλι η άνοιξη, Ακρόπολη μας ο Θεός». Διδάσκονταν ακόμα τα τραγούδια: «εις το βουνό, κάτω το βιβλίο, ο καλός ο στρατιώτης» κ.α. και εκκλησιαστικά άσματα όπως τα: «Σώσον ημάς, Υιέ Θεού, Εις άγιος, εις Κύριος, Τον σταυρόν σου προσκυνούμε, Τη υπερμάχω στρατηγώ, Άξιον εστί, Τους τρεις μεγίστους φωστήρας, Θ. Άγγελος εβόα Ευαγγελίζου γη χαράν μεγάλην, Η γέννησή σου, Χριστέ ο Θεός κ.α.»³⁰⁵.

Επίσης οι μαθητές των δημοτικών σχολείων στο μάθημα των θρησκευτικών απομνημόνευαν και έψαλλαν διάφορα τροπάρια και ύμνους. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι για την Α' τάξη προβλεπόταν η εκμάθηση του τροπαρίου: «Έκστηθι φρίττων, ουρανέ, και σαλευθήτωσαν τα θεμέλια της γης», για τη Β' τάξη οι προσευχές: «Πάτερ ημών», «Εις το όνομα του Πατρός», «Βασιλεύ Ουράνιε», «Άγιος ο Θεός», «Εύφρανας ημάς Κύριε, εν τοις ποιήμασί σου», για τη Δ' τάξη «η διδασκαλία της Γεωγραφίας της άγιας γης» δηλαδή της Παλαιστίνης, με πολλά τροπάρια και ύμνους που αναφέρονται σ' αυτή, για την Ε' τάξη η αποστήθιση της ευχής του Μ. Βασιλείου: «Ευλογητός, ει Κύριε, Δέσποτα Παντοκράτορ, ο φωτήσας την ημέραν» και για τη ΣΤ' τάξη η δοξολογία, το «Ο εν παντί καιρό και πάση ώρα εν ουρανώ και επί της γης», οι καταβασίες του Μ. Σαββάτου και του Πάσχα, ο ψαλμός 136 κ.α.³⁰⁶. Το 1879 η πολιτεία αποφασίζει να αξιοποιήσει το μάθημα της μουσικής και τη διδασκαλία της στα δημοτικά σχολεία, για να καλλιεργηθεί το εθνικό φρόνημα των μαθητών. Αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας που συνεχίστηκε και τα υπόλοιπα χρόνια ήταν να

³⁰⁴ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 106 – 107.

³⁰⁵ ΣΥΛΛΟΓΟΣ (προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων). *Πρόγραμμα των μαθημάτων των διδασκομένων εν τω προτύπω δημοτικό σχολείο του διδασκαλείου Θεσσαλονίκης*. Αθήνηση, Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1879, σελ. 50 – 54.

³⁰⁶ Ό.π., σελ. 522.

παρουσιαστούν περισσότερα εθνικοπατριωτικά τραγούδια³⁰⁷. Ήταν η εποχή που σιγά-σιγά άρχισε να εμφανίζεται το εθνικό στοιχείο της αγωγής χωρίς όμως να παραμερίζεται και η ηθικοθησκευτική αγωγή. Η διδασκαλία της εθνικής μουσικής στα δημοτικά σχολεία μπορούμε να πούμε ότι λειτούργησε βασιζόμενη στο σκοπό αυτό, ότι δηλαδή εξευγενίζει την καρδιά, αναπτρώνει το φρόνημα των παιδιών και δημιουργεί αισθήματα αγάπης προς την πατρίδα³⁰⁸. Την εποχή αυτή στη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία διδάσκονταν και τραγουδιόταν και τραγούδια με ευρωπαϊκή μελωδία. Οι μελωδίες αυτές μαζί και με δημοτικές μελωδίες έφτασαν στην Ελλάδα από γνωστούς Ευρωπαίους μουσικούς και κυρίως της Γερμανίας³⁰⁹. Ο Ηλίας Τανταλίδης, ένας από τους γνωστότερους στιχουργούς της εποχής εκείνης αναφέρει ότι στη συλλογή τραγουδιών που εξέδωσε το 1876 υπάρχουν ελάχιστα ελληνικά τραγούδια και ορισμένοι ψαλμοί και εκκλησιαστικοί ύμνοι. Τα υπόλοιπα είναι τραγούδια από αγγλικές, γαλλικές και γερμανικές συλλογές³¹⁰. Η πρώτη προσπάθεια που έγινε από Έλληνες μουσικούς για τη δημιουργία τραγουδιών αναφέρεται το 1877, όπου μέσα σε μια συλλογή θρησκευτικών τραγουδιών υπάρχει και ένα τραγούδι, το οποίο επιμελήθηκαν ο Αλ. Κατακουζηνός και ο Ι. Έννιγγ. Η συλλογή αυτή εκδόθηκε από Λ. Μελά με τριάντα ένα τραγούδια γραμμένα σε γλώσσα καθαρεύουσα με τίτλο «Άσματα Χριστιανικά μετά δύο μουσικών μελών προς χρήσιν των ελληνοπαίδων». Μερικοί από τους τίτλους των τραγουδιών: «Όπως εγκαίρως μετανοώμεν», όπως τον εγωισμόν αποβάλωμεν», «Όπως μη κακολογώμεν» κ.α.³¹¹ Ο Λ. Μελάς στο «Παιδαγωγικόν Εγχειρίδιον του προς χρήσιν των Παιδαγωγούντων» το 1877 αναφέρει, ότι πρέπει με τη φροντίδα του Υπουργού Παιδείας να προμηθευτούν όλοι οι δάσκαλοι και οι δασκάλες που διδάσκουν στα δημοτικά σχολεία από ένα αντίτυπο των Παιδαγωγικών ασμάτων, των παιδαγωγικών διηγημάτων και των μαθημάτων της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης που εκδόθηκαν από τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρία και να διαταχθούν καθημερινά να τα διδάσκουν στα παιδιά εξηγώντας και λύνοντας όλες τις απορίες. Στο τέλος να βεβαιώνονται, μετά τις αναγκαίες ερωτήσεις που θα κάνουν, ότι τα παιδιά κατάλαβαν και έχωνεψαν τα διδασκόμενα.

³⁰⁷ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 23 – 24.

³⁰⁸ Α. Σπαθάκης: *Περί εθνικής των Ελλήνων αγωγής*. Αθήναιου 4, 1875, σελ. 24.

³⁰⁹ Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων. *Άσματα προς χρήσιν των ελληνοπαίδων*. Αθήνησι, 1880, σελ. 24.

³¹⁰ Η. Τανταλίδης: *Άσματα εις Ευρωπαϊκὴν μελωδίαν. Στιχουργηθέντα και εκδιδόμενα υπό Ηλία Τανταλίδου*. Αθήνησι τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, 1876, σελ. 1.

³¹¹ Λ. Μελάς: *Άσματα χριστιανικά. Μετά δύο μουσικών μελών. Προς χρήσιν των Ελληνοπαίδων*. Αθήνησι 1877, σελ. 7.

Τα δύο ακρογωνιαία μαθήματα στα δημοτικά σχολεία της αρχαίας εποχής ήταν η γυμναστική και η μουσική, τα οποία δυστυχώς σήμερα ή λείπουν από τα προγράμματα εκπαίδευσης ή δε διδάσκονται συστηματικά από τους δασκάλους για διαφόρους λόγους. Με τη μουσική και την ωδική ενισχύονται τα ευγενή αισθήματα προς το Θεό, την πατρίδα και τον πλησίον και τα άτομα και οι κοινωνίες εξευγενίζονται και ευημερούν³¹².

Το δημοτικό σχολείο για να είναι και εθνικό σχολείο πρέπει να αναπτύσσει και να μορφώνει τους νέους συμπλέκοντας αρμονικά συγχρόνως το ανθρώπινο με το ελληνικό στοιχείο. Ως πρώτος και γενικός σκοπός του σχολείου πρέπει να είναι η μόρφωση της υγιούς ψυχής σε υγιές σώμα. Ως δεύτερος η αρμονική ανάπτυξη και μόρφωση όλων των πνευματικών δυνάμεων του παιδιού και η ενίσχυση του χαρακτήρα του. Αυτό όμως επιτυγχάνεται με τη σωστή διδασκαλία όλων των μαθημάτων και της μουσικής που προβλέπει το ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα των δημοτικών σχολείων³¹³.

Η μουσική σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη διδάσκεται συστηματικά όχι μόνο στη δημόσια εκπαίδευση αλλά κατ' οίκον. Η επιρροή που ασκεί η μουσική στις αγνές και τρυφερές ψυχές των μαθητών του δημοτικού σχολείου, είναι τέτοια που δεν έπρεπε να απουσιάζει από τα προγράμματα διδασκαλίας, αλλά να διδάσκεται συστηματικά και με ζήλο. Οι δάσκαλοι και οι δασκάλες να μη διστάζουν να εισάγουν στα σχολεία που διδάσκουν το μάθημα της ωδικής, να το υπηρετούν με αγάπη και όρεξη και δε θα αργήσουν να έχουν τους λαμπρούς καρπούς των κόπων τους, διότι α) θα βλέπουν τους μαθητές τους να είναι πιο ευαίσθητοι, ειρηνικότεροι και προσεκτικότεροι. β) Η πρόοδος στη ρυθμική και μελωδική μουσική θα τους διασκεδάζει και θα τους ευχαριστεί και γ) με την ωδή κατάλληλων θρησκευτικών και ηθικών ασμάτων θα οδηγηθούν οι μαθητές στην ευσέβεια και καλοήθεια³¹⁴.

Το 1879 ο Υπουργός Παιδείας Α. Αυγερινός με εγκύκλιο του προς τους δασκάλους των δημοτικών σχολείων, αξίωσε να εγκαταλείψουν τη μηχανική διδασκαλία και να εφαρμόσουν την απλή και φυσική. Στα συνδιδασκτικά τμήματα διατάζονταν να εξηγούν το μάθημα με φυσικό και απλό τρόπο και να φροντίζουν να

³¹² Λ. Μελάς: *Παιδαγωγικόν εγχειρίδιον προς χρήσιν των παιδαγωγούντων*. Εν Αθήναις, 1871, σελ. κθ'

³¹³ Α. Σπαθάκης: ό.π., σελ. 354.

³¹⁴ Ι. Έννιγγ: *Εγχειρίδιον φωνητικής μουσικής ήτοι διδασκαλία της ωδικής κατά την μέθοδον του Γερμανού διδασκάλου Γ. Κυμπλέρου*, πρόλογος. Εν Αθήναις 1875.

κινούν κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας την παρατηρητικότητα, την αντενέργειά τους, και να κρατούν ζωνρό το ενδιαφέρον τους με ερωτήσεις. Διατάζονταν ακόμη να φροντίζουν ώστε οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων των συνδιδασκτικών τμημάτων να διαβάζουν και να απαγγέλουν από μνήμης ποιήματα Ελλήνων ποιητών, ενώ των μικρότερων τάξεων να απαγγέλουν από μνήμης εθνικά άσματα με ή χωρίς μελωδίες. Όφειλαν ακόμη να αποκλείσουν από τα σχολεία κάθε βιβλίο που ήταν γραμμένο στην αρχαία Ελληνική εκτός από το Ευαγγέλιο. Απαγορευόταν κάθε μη εγκεκριμένο βιβλίο να κυκλοφορεί στα σχολεία και πολύ περισσότερο να διδάσκεται. Υπενθύμιζε επίσης στους δασκάλους να συνοδεύουν τους μαθητές στον εσπερινό του Σαββάτου και στη Θεία λειτουργία της Κυριακής. Οι παραβάτες της διάταξης αυτής θα τιμωρούνταν αδυσώπητα³¹⁵.

Αλλά η κατάσταση δεν άλλαξε σημαντικά. Όχι μόνο στο αλληλοδιδασκτικό αλλά τις περισσότερες φορές στο συνδιδασκτικό τμήμα των δημοτικών σχολείων – για τα γραμματοδιδασκαλεία δεν γίνεται καν λόγος – οι μαθητές διδάσκονταν μόνο ανάγνωση και αυτή κακή, γραφή και τις τέσσερις πράξεις της αριθμητικής. Η ωδική, η γυμναστική και τα άλλα μαθήματα δε διδάσκονταν και στην πράξη τα κατήγγησαν, γιατί οι δάσκαλοι δεν είχαν την αναγκαία κατάρτιση. Η ωδική περιορίστηκε στο μακρόσυρτο «Αμήν» που έψαλλαν οι μαθητές στο τέλος της προσευχής και σε κάποια άσματα της πρώτης ημέρας των εξετάσεων³¹⁶. Η γενική επιθεώρηση των σχολείων το 1879 έδειξε ότι οι διοικητικές αρχές που ήταν υπεύθυνες για τα σχολεία, δεν ενδιαφέρονταν για τη λειτουργία αυτών. Τα διδακτήρια ήταν ακατάλληλα, οι αίθουσες διδασκαλίας έμοιαζαν ακάθαρτες τρώγλες, τα παράθυρα σπασμένα με αποτέλεσμα αντί για την αγάπη να προκαλούν αποστροφή των παιδιών. Σε αυτό συνέβαλλε και το ενδιαφέρον των δασκάλων και η διδασκαλία των μαθημάτων, που εξασθενίζε, αντί να αναζωπυρώνει το ενδιαφέρον των μαθητών για φοίτηση, αλλά και των γονιών τους προς το σχολείο³¹⁷.

Τα μαθήματα γίνονταν πρωί και απόγευμα. Οι μαθητές προσεύχονταν τέσσερις φορές την ημέρα. Απάγγελλαν ακόμη την παλιά δέηση υπέρ του Βασιλέως των

³¹⁵ Γ. Βενθύλος: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαιδεύσεως*, ό.π., σελ. 261 – 266.

³¹⁶ Κ. Σ. Ξανθόπουλος: *Πρώτη και Μέση Εκπαίδευσις και περί ανατροφής και παιδεύσεως των κορασίων*. Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου των αδελφών Περρή, 1873, σελ. 191.

³¹⁷ Γ. Βενθύλος: ό.π.,... 1884, σελ. 189.

Ελλήνων, αλλάζοντας μόνο το όνομα του Όθωνα με του Γεωργίου, αλλά και άλλους ύμνους εις την Α.Μ όπως τον³¹⁸:

«Με το έαρ της Ελλάδος
και τους ύμνους των πτηνών,
ο Μονάρχης μας ως άστρον
επεφάνη πρωινόν
[.....]
Άπαντες από καρδιάς
Προς τον Ύψιστον δεήσεις.
Αναπέμπομεν μυρίας,
επευχόμενοι να ζήσης!»
Κτλ.

Με τη διδασκαλία των μαθημάτων στο δημοτικό σχολείο επιδιωκόταν ακόμα η ηθική διαπαιδαγώγηση των μαθητών. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος που δεν κατάφερε να παρακολουθήσει τις βελτιώσεις στις μεθόδους διδασκαλίας παρέμενε παλιά και ξένη δεσμευμένη στην εποχή της πρώτης εισαγωγής της. Συνέχιζε όμως να διδάσκεται ακόμη σε σχολεία απομακρυσμένων περιοχών και χωριών και ακόμη και σε ημιαστικές ή και αστικές περιοχές όπου δεν ήταν δυνατόν για διάφορους λόγους να διδαχτεί η συνδιδασκτική μέθοδος.

Το Υπουργείο Παιδείας με εγκύκλιο του σύσταινε στους δασκάλους των δημοτικών σχολείων που δίδασκαν τη συνδιδασκτική μέθοδο να περιορίσουν το ωράριο διδασκαλίας σε δύο ή τρεις ώρες το πρωί και άλλες τόσες το απόγευμα από την αδιάκοπη αλλαγή των θέσεων που έκαναν οι ερμηνευτές και οι υπαγορευτές.

Αλλά και τα διδακτικά βιβλία δε διακρίνονταν για την καλή ποιότητά τους. Οι διαγωνισμοί που προκηρύσσονταν για τη συγγραφή τους απέβαιναν άκαρποι. Η

³¹⁸ *Ευχαί δεήσεις και άσματα αδόμενα εις τα Δημοτικά Σχολεία της Ελλάδος*. Εν Αθήναις 1870, σελ. 7 - 9.

ελεύθερη κυκλοφορία των βιβλίων χειροτέρευε την κατάσταση και η βιβλιοκαπηλία οργιάζε. Το Υπουργείο απαγόρευε τους δασκάλους να προμηθεύουν βιβλία στα παιδιά, αφήνοντας τους γονείς τους να τα προμηθεύονται απ' όπου ήθελαν. Τα περιεχόμενα των βιβλίων φαίνεται πως ήταν ακατάλληλα και απαράδεκτα από κάθε άποψη. Την περίοδο αυτή αξίζει να αναφέρουμε το βιβλίο «Αλφαβητάριον Μέγα» του Γ. Κωνσταντινίδη, που εκδόθηκε στην Αθήνα από τον Σ. Κ. Βλαστό το 1870. Ήταν το πρώτο από τα αλφαβητάρια της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου που προσπαθούσε να βοηθήσει τα παιδιά στη μάθηση της ανάγνωσης. Το 1875 ο έλεγχος των διδακτικών βιβλίων άρχισε να γίνεται από ειδική επιτροπή που διόριζε ο Υπουργός. Η πρώτη σημαντική προσπάθεια έγινε από το «Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» με την έκδοση των Εγχειριδίων στοιχειωδών μαθημάτων» του Σπ. Μωραΐτη, τα οποία ήταν προσαρμοσμένα στη συνδυαστική μέθοδο³¹⁹. Για το μάθημα της διδασκαλίας της μουσικής στο δημοτικό σχολείο το 1877 εκδόθηκε από το Λ. Μελά η συλλογή με τίτλο «Ασμάτια χριστιανικά μετά δύο μουσικών μελών προς χρήσιν των Ελληνοπαίδων». Το 1880 η συλλογή με τίτλο «Άσματα προς χρήσιν των Ελληνοπαίδων», από το Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.

Το 1875 εκδόθηκε το «Εγχειρίδιον Φωνητικής μουσικής» από τον Ιούλιο Έννιγγ. Το ίδιο έτος εκδόθηκε η συλλογή του Ιωάννου Ζωγράφου Κεϊβέλη με το «Άσμα εις την εκ της Ευρώπης επάνοδον της Α. Α. Μ. του Σουλτάνου με το «Άσμα εις την Α. Μ. τον Βασιλέα των Ελλήνων». Το 1876 εκδόθηκε από τον Η. Τανταλίδη η συλλογή «Άσματα εις Ευρωπαϊκὴν μελωδίαν». Επίσης το 1868 έχουμε τη συλλογή «Ευχαί δεήσεις και άσματα αδόμενα εις τα δημοτικά σχολεία της Ελλάδος». (εκδόσεις Κορομηλά). Το 1869 εκδόθηκε από τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρία η συλλογή «Ασμάτια παιδαγωγικά προς χρήσιν των Νηπιαγωγείων και των Δημοτικών σχολείων» κ.α³²⁰.

Η προτροπή των μαθητών στην καλή συμπεριφορά διαπερνούσε μέσα και από άσματα που

ψάλλονταν στο σχολείο όπως το ακόλουθο:

«Προσκήνει, σέβου τον Θεόν και τίμα τους γονείς σου,

Αγάπα τους ομοίους σου και ομογενείς σου,

³¹⁹ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 117 – 119.

³²⁰ Ι. Σταύρου. ό.π., σελ. 73 – 76.

Λέγει ο Θεός· «Ο συ μισείς ετέρω μη ποιήσεις»,

Αν θέλεις να μη σ' αδικούν, ποτέ μη αδικήσεις.

[.....]

Πιστός εις την Πατρίδα σου, πιστός εις την θρησκείαν,

Πιστός προς την συγγένειαν, τον νόμον, την φιλίαν.

Φιλάνθρωπος, επιμελής και φρόνιμος αν είσαι,

Ως και οι εχθροί σου σε τιμούν, κανέναν δε φοβείσαι»³²¹.

Από τις 53 ευχές, δεήσεις και άσματα που ψάλλονταν κατά το μάθημα της μουσικής στα δημοτικά σχολεία τα 21 ήταν προσευχές και δεήσεις προς το Θεό, 4 δεήσεις, ύμνοι και άσματα προς το Βασιλιά Γεώργιο τον Α΄, 11 πατριωτικά και πολεμικά άσματα, 7 προτροπές για καλή συμπεριφορά, 2 άσματα για την είσοδο και έξοδο από το σχολείο, 4 άσματα για τη γιορτή των εξετάσεων και 4 άσματα για τη γυμναστική και τη μουσική κτλ. Από τις παραπάνω ευχές, δεήσεις και άσματα που διδάσκονται στα δημοτικά σχολεία εύκολα μπορεί κάποιος να διαπιστώσει ότι ο χαρακτήρας της εκπαίδευσης την εποχή αυτή είναι ηθικός, θρησκευτικός και εθνικός. Επίσης με ευχές και άσματα γινόταν η επίκληση προς τους αρχαίους Θεούς και την πατρίδα όπως τα παρακάτω:

«Ευχή προς τον Θεόν»

Ζευ Θεέ Θεών τε και ανδρών ομού πάντων Βασιλεύ.

Ω συ Μουσών, Χαρίτων, Αθηνάς, Ερμού, Απόλλωνος γονεύ!

Άθλων κόσμου υψίζυγε σταθμεύ, και διανομεύ!

Επίβλεψον, επίβλεψον, και ιδε πλέον και ημάς,

Αν και υπάρχεις Ζευς και την αρετήν αληθώς τιμάς

[.....]

³²¹ *Ευχαί, δεήσεις και άσματα.....* ό.π., 1870, σελ. 14 – 15.

«Προς την Ελλάδα,
Λαμπρά Ελλάς πηγή των φιλοσόφων,
Μητέρα των Ηρώων,
Φωσφόρε των βροτών·
Ξύπνησον εκ του βύθους,
Σύντριψον τας αλύσους
Πατρίδα των Μουσών»³²².

[.....]

Οι καθημερινές εξετάσεις επιδίωκαν να ελέγξουν, αν οι μαθητές μπορούσαν να διαβάζουν, να γράφουν και να λογαριάζουν ή αν είχαν αποστηθίσει δύσκολες προσευχές και κείμενα, ενώ οι καλοκαιρινές εξετάσεις είχαν έντονα επιδεικτικό χαρακτήρα, που φαίνεται καθαρά και στο ακόλουθο άσμα των εξετάσεων:

«Άσωμεν νυν εγκαρδίως, της σοφίας ερασταί,
Άσμα μέλψωμεν συμφώνως, φίλτατοι συσπουδασταί.
Της ετάσεως η ώρα πάρεστιν ιδού αγών,
Τοι αγωνισταίς προσφέρων στέφανον μακαριστόν.
Στέφανον σοφίας δώρον, κ' εγκαλώπισμα βροτών,
Χορηγόν πολλών χαρίτων, και πολιτισμού προσόν»³²³.

[.....]

Το 1872 ο Υπουργός Δ. Μαυροκορδάτος σε έγγραφο του προ το γενικό διευθυντή των δημοτικών σχολείων, ως πρόεδρος της εξεταστικής επιτροπής των δημοδιδασκάλων, επισήμαινε χωρίς δισταγμό, ότι πολλοί από τους δασκάλους που

³²² *Ευχαί δεήσεις και άσματα...* ό.π., 1870, σελ. 23 – 24, 27 – 28.

³²³ *Ευχαί, δεήσεις και άσματα...* ό.π.,... 1870, σελ. 6.

αναγνωρίστηκαν μετά την κατάργηση του Διδασκαλείου από επιτροπές, ήταν εντελώς απροετοίμαστοι, αγνοώντας ακόμη και την αλληλοδιδασκτική μέθοδο³²⁴.

Το 1877 το διδακτικό προσωπικό των δημοτικών σχολείων είχε μειωθεί παντού και μάλιστα σε δασκάλους που είχαν διδαχθεί τη μέθοδο στο Διδασκαλείο. Η κατάσταση ήταν αξιοθρήνητη³²⁵.

Τις ελλείψεις σε εκπαιδευτικό προσωπικό για τη διδασκαλία των μαθημάτων και της μουσικής στα δημοτικά σχολεία κλήθηκαν να αναλάβουν οι Γραμματοδιδάσκαλοι, οι οποίοι στερούνταν παντελώς μουσικών γνώσεων. Από την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας συχνά το διδασκαλικό επάγγελμα συνδυαζόταν με το ιερατικό. Το ελληνικό κράτος αποδέχτηκε την κατάσταση αυτή δίνοντας στους ιερωμένους επιπλέον κίνητρα για να προσφέρουν στα δημοτικά σχολεία τις μουσικές γνώσεις τους οι οποίες περιορίζονταν στην εμπειρική ψαλτική³²⁶.

Τη δεκαετία του 1870 στην τουρκοκρατημένη Ελλάδα ιδρύθηκαν και μερικά Διδασκαλεία από ιδιώτες, όπως της Ηπείρου το 1874 και στη Θεσσαλονίκη το 1876. Για το Διδασκαλείο της Θεσσαλονίκης μεταφράστηκαν από τα Γερμανικά στα Ελληνικά περισσότερα από 30 τραγούδια τα οποία διδάχτηκαν από Γερμανό δάσκαλο Μουσικής, ο οποίος συγχρόνως δίδασκε και οργανική μουσική³²⁷. Στο αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων του Διδασκαλείου που εκδόθηκε το 1878 προβλέπονταν για το μάθημα της Ωδικής φωνητικές ασκήσεις, μέθοδος διδασκαλίας, λειτουργία χορωδιών, εκμάθηση διφώνων, τριφώνων και τετραφώνων ασμάτων, εκκλησιαστική μουσική κ.α. Για το «τετράχορδον» γυμνάσματα και για την «Αρμονική», θεωρία της ευρωπαϊκής μουσικής καθώς και «αρμονική», καθώς και άσματα που ψάλλονταν στα δημοτικά σχολεία³²⁸.

Με το νόμο ΧΘ΄ του 1878 ορίζονται τα μαθήματα που έπρεπε να διδάσκονται στα δημοτικά σχολεία. Μεταξύ των δώδεκα μαθημάτων ορίζεται ως διδακτέο μάθημα και η «φωνητική μουσική και η ωδική»³²⁹. Το ίδιο έτος και με τον ίδιο νόμο

³²⁴ Γ. Βενθύλος: ό.π.,... 1884, σελ. 192 – 194.

³²⁵ Θ. Δηλιγιάννης: *Αγόρευσις κατά των νομοσχεδίων της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, κατά την 64^η της βουλής συνεδρίασιν της 29^{ης} Ιουνίου 1829*. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΑ 1899, σελ. 52 – 53.

³²⁶ Σ. Παπαδημητρίου: *Ιστορία του Δημοτικού μας Σχολείου*. Μέρος Α΄ (1834 – 1895). Αθήνα 1950, σελ. 60.

³²⁷ Π. Παπακωνσταντίνου και Α. Ανδρέου: ό.π., σελ. 83.

³²⁸ *Κανονισμός του εν Θεσσαλονίκη διδασκαλείου*, Αθήνα 1878, σελ. 3.

³²⁹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 73.

επανιδρύθηκε το Διδασκαλείο της Αθήνας. Σύμφωνα με το πρόγραμμα του Διδασκαλείου προβλέπονταν φωνητική (Ωδική) μουσική με θεωρία και άσματα καθώς και οργανική³³⁰. Το διδασκαλείο χάραξε νέα περίοδο στο ζήτημα μόρφωσης των δασκάλων. Η φοίτηση ήταν τριετής και το μάθημα της μουσικής διδασκόταν στο δημοτικό σχολείο δώδεκα ώρες εβδομαδιαίως. Ο Διευθυντής του Διδασκαλείου με την αριθμ. 5108/6 - 7 - 1879 έκθεσή του προς το ΥΠΕΤΘ αναφέρει ότι πολλοί από τους διδάσκοντες δεν ανταποκρίνονται όπως πρέπει στα καθήκοντά τους. Όσον αφορά στις καλές τέχνες αναφέρει στην έκθεσή του ότι καλλιεργούνται στα σχολεία ελάχιστα ή και καθόλου. Το γεγονός αποδίδεται στην έλλειψη ειδικευμένων δασκάλων μουσικής, οι οποίοι θα μπορούσαν να καταρτίσουν τους μελλοντικούς δασκάλους που θα δίδασκαν στα δημοτικά σχολεία, αλλά και η μεγάλη έλλειψη εποπτικών μέσων διδασκαλίας. Συγκεκριμένα για το μάθημα της μουσικής στα δημοτικά σχολεία αναφέρεται η έλλειψη μεθοδολογίας και κατάλληλων τραγουδιών, με αποτέλεσμα το μάθημα να μη γίνεται ή ακόμη να σταματά στα μέσα της διδακτικής ώρας. Όσον αφορά την οργανική μουσική δεν μπορεί να γίνει λόγος, λόγω της άγνοιας που είχαν οι δάσκαλοι .

Σε αυτή τη χρονική διάρκεια πρέπει να σημειωθεί ότι το 1878 ο «Σύλλογος προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων» είχε αναλάβει μια σοβαρή προσπάθεια για τη μόρφωση του διδακτικού προσωπικού των δημοτικών σχολείων. Εκτός από την ίδρυση των διδασκαλείων, φρόντισε να αποστείλει υπότροφους στην Ευρώπη για παιδαγωγική μόρφωση³³¹.

Σταθμό για τη συστηματική μουσική παιδεία στην εκπαίδευση αποτελεί το 1871, έτος ίδρυσης του Ωδείου Αθηνών. Η σύσταση μουσικής σχολής που υπήρχε στα οράματα πολλών Παιδαγωγών δυστυχώς δεν καρποφόρησε και παρέμενε ιδέα. Το 1871 ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας Αλ. Κουμουνδούρος, αποφάσισε να ιδρύσει μουσικό και δραματικό Σύλλογο που θα είχε ως σκοπό τη «συστηματική καλλιέργειαν της μουσικής και την σύστασιν και πρόοδον εθνικού θεάτρου».

Για την πραγματοποίηση της ιδέας αυτής υπήρξαν πολλά προβλήματα, όπως η έλλειψη του απαιτούμενου χρηματικού ποσού και η εξεύρεση του κατάλληλου προσώπου, το οποίο έπρεπε να αναλάβει την περάτωση ενός τέτοιου έργου. Συγκεκριμένα θα έπρεπε να βρεθεί κάποιος ο οποίος να είχε γνώσεις και αγάπη προς τη

³³⁰ Γ. Βενθύλος: ό.π.,... 1884, σελ 35.

³³¹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 181.

μουσική, αλλά και υπομονή για να υπερπηδήσει τα εμπόδια που θα παρουσιάζονταν και ιδιαίτερα της ιδέας που υπήρχε ακόμα σε πολλούς, ότι η μουσική όσο ωφέλιμη και να είναι δεν μπορεί να συμβιβαστεί με την αξιοπρέπεια και το ήθος. Καταλληλότερος για να φέρει σε πέρας το έργο αυτό δεν θα μπορούσε να βρεθεί άλλος από τον Αλ. Κουμουνδούρο.

Τον Ιούλιο του 1871 υπό την προεδρία του Αλ. Κουμουνδούρου έγινε διάσκεψη και αποφασίστηκε η ίδρυση του συγκεκριμένου σωματείου. Στο καταστατικό που ψηφίστηκε αναφερόταν ως σκοπός του Συλλόγου, η καλλιέργεια της Μουσικής και η σύσταση Εθνικού Θεάτρου. Ως μέσα για την επιτυχία του σκοπού εγκρίθηκαν: α) η σύσταση ωδείου στο οποίο θα διδάσκονταν ωδική, εκκλησιαστική μουσική, αρμονική απαγγελία και έκφραση· β) η συγκρότηση θεάτρου· γ) η αποστολή υποτρόφων αγοριών και κοριτσιών στο εξωτερικό για επιμόρφωση· δ) απονομή βραβείων· ε) μουσικές συναυλίες και παραστάσεις και στ) η συμμετοχή σε εθνικές γιορτές με μουσικές, συναυλίες και παραστάσεις. Στις 19 Ιουλίου η συνέλευση εξέλεξε Γενικό Συμβούλιο αποτελούμενο από τριάντα πέντε μέλη, το οποίο στη συνέχεια όρισε τμήματα και επιτροπές. Έτσι απαρτίστηκε ένα Διοικητικό Συμβούλιο με πρόεδρο τον Μ. Ρεντέρη και Μουσικό τμήμα. Το τμήμα αυτό χωρίστηκε σε τρεις επιτροπές. Επιτροπή για την εκκλησιαστική μουσική με πρόεδρο τον Π. Ρομπότη, Επιτροπή για την Εθνική Μουσική με πρόεδρο τον Τ. Φιλήμονα και Επιτροπή Παιδαγωγικής Μουσικής με πρόεδρο τον Δ. Λατά.

Το Συμβούλιο του Συλλόγου έθεσε ως προτεραιότητα τη σύσταση Ωδείου στην Αθήνα. Για την καλύτερη λειτουργία του μελετήθηκαν κανονισμοί διαφόρων Ευρωπαϊκών Ωδείων. Με απόφαση του Μουσικού τμήματος ανατέθηκε στον καθηγητή του Πανεπιστημίου Δ. Σεμιτέλο η σύνταξη «Μουσικής Γραμματικής», η οποία μελλοντικά θα χρησίμευε για τη διδασκαλία στο Ωδείο.

Η δραστηριότητα του Ωδείου υπήρξε πλούσια αφού κατά το διάστημα 1877 – 1880 η διδασκαλία της οργανικής και φωνητικής μουσικής έφερε πολύ καλά αποτελέσματα. Στο διάστημα αυτό της τριετίας πήραν δίπλωμα 21 μαθητές και μαθήτριες που κατατάχτηκαν άλλοι σε χορωδίες Γαλλικού και Ιταλικού θεάτρου, άλλοι σε θεατρικές ορχήστρες και άλλοι ανέλαβαν τη διδασκαλία της μουσικής σε ιδιωτικά και δημόσια δημοτικά σχολεία και δύο προσλήφθηκαν ως βοηθοί δάσκαλοι στο Ωδείο.

για τις κατώτερες τάξεις³³². Με την ίδρυση του Ωδείου γίνονται οι πρώτες προσπάθειες για συστηματοποίηση της ανύπαρκτης μέχρι τότε μουσικής διδασκαλίας και παιδείας στα δημοτικά σχολεία. Μέχρι τότε τα Επτάνησα είχαν αναλάβει τη μουσική μόρφωση όσων ήθελαν να σπουδάσουν ευρωπαϊκή μουσική. Την εποχή αυτή έχουμε και την καταγραφή της πρώτης συλλογής ελληνικών δημοτικών τραγουδιών η οποία ήταν εναρμονισμένη για πιάνο³³³.

Για μουσικά όργανα ως μέσο διδασκαλίας στα δημοτικά σχολεία την εποχή αυτή δεν έχουμε καμία αναφορά. Πολλοί όμως δάσκαλοι μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν κατά τη διδασκαλία της μουσικής το όργανο που διδάχτηκαν κατά τη φοίτησή τους στο Διδασκαλείο. Οι δάσκαλοι που φοιτούσαν στο Διδασκαλείο της Θεσσαλονίκης, για πολλά χρόνια είχαν ως βασικό όργανο το τετράχορδο βιολί, το οποίο εισήχθη το 1878 και μαζί με το πιάνο θεωρούνταν ότι ήταν τα καταλληλότερα όργανα και παρά τις συνεχείς κριτικές που δέχτηκαν ιδιαίτερα από τους δημοτικιστές, κατόρθωσαν να αντέξουν μέχρι τη δεκαετία του 1950³³⁴.

Το 1879 σε όλη την επικράτεια έγιναν γενικές επιθεωρήσεις στα δημοτικά σχολεία. Η κατάσταση που επιβεβαιώθηκε ήταν απαράδεκτη σε διδακτικό προσωπικό. Οι χειρότεροι από τους δασκάλους ήταν οι γραμματοδιδάσκαλοι που εξακολουθούσαν να διδάσκουν σε μικρά και απομακρυσμένα χωριά. Το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας φαινόταν ιδιαίτερα παρωχημένο και η κατάσταση που επικρατούσε στα δημοτικά σχολεία και ιδιαίτερα από την άποψη της διδασκαλίας και της μόρφωσης των παιδιών θεωρούνταν από κάθε άποψη απαράδεκτη. Όλοι ομολογούσαν πια ότι χρειαζόνταν επείγοντα και συντονισμένα μέτρα, για να αντιμετωπιστεί³³⁵.

3.3.3 Αναπροσανατολισμός της εκπαιδευτικής πολιτικής

Το 1880 τελείωσε μια περίοδος που χαρακτηρίστηκε ως περίοδος στασιμότητας. Αρχίζει μια καινούρια εποχή για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης στην Ελλάδα με νέους προσανατολισμούς και οραματισμούς. Αρχίζει ένας «νέος διαφωτισμός» με τη γενιά του 1880 και αρχίζει η μάχη για τη θεμελίωση της αστικής

³³² Θ. Συναδινόγ: *Ιστορία της Νεοελληνικής Μουσικής*. Αθήνα 1919, σελ. 131.

³³³ Ι. Σταύρου: *ό.π.*, σελ. 96.

³³⁴ Ι. Σταύρου: *ό.π.*, σελ. 88.

³³⁵ Γ. Βενθύλος: *ό.π.*,... 1884, σελ. 397 – 398.

κοινωνίας. Σπουδαίο ρόλο στις εξελίξεις αυτές έπαιξε η προσωπικότητα του Χαρ. Τρικούπη που ανέλαβε την πρωθυπουργία της χώρας το 1880. Φιλοδοξία του Τρικούπη ήταν να εκσυγχρονίσει το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας και να αναπροσαρμόσει τη φιλοσοφία του στα νέα δεδομένα των κοινωνικοοικονομικών ανακατατάξεων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξε για την ανασυγκρότηση της δημοτικής εκπαίδευσης. Η πολιτεία αναλαμβάνει πρωτοβουλίες, παίρνει μέτρα και θεσπίζει νόμους που επιφέρουν τροποποιήσεις και βελτιώνει στο απαρχαιωμένο εκπαιδευτικό σύστημα. Οι προσπάθειες όμως δεν ευδοκίμησαν λόγω της βαθιάς κρίσης που βρισκόταν η νεοελληνική κοινωνία³³⁶.

Μέχρι τις αρχές του 1880 συγκεκριμένο και ενιαίο πρόγραμμα μαθημάτων στα δημοτικά σχολεία δεν υπήρχε. Ο καθένας δάσκαλος δίδασκε όπως ήθελε και σύμφωνα με τις γνώσεις που κατείχε. Σοβαρή ώθηση για τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας και ιδίως της δημοτικής εκπαίδευσης έδωσε όπως είπαμε, «ο Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» και ο Ελληνικός διδασκαλικός σύλλογος». Το Νοέμβριο του 1877 ο Γεώργιος Μίλησης ως βουλευτής κατέθεσε στη βουλή **νομοσχέδιο «περί Δημοτικής και Γυμνασιακής Παιδείσεως»**. Το νομοσχέδιο προέβλεπε μεταξύ των άλλων τρεις τύπους σχολείων στοιχειώδους εκπαίδευσης, εισαγωγή της ελληνικής γλώσσας στο Δημοτικό Σχολείο, σύσταση Διδασκαλείου, υποχρεωτική τετραετή φοίτηση κτλ. Το νομοσχέδιο όμως δεν ψηφίστηκε από τη βουλή³³⁷.

Το 1878, μετά από τα νομοσχέδια που κατέθεσε στη βουλή ο τότε **υπουργός Παιδείας Θ. Δηλιγιάννης**, ψηφίζεται ο Νόμος ΧΘ. **«Περί Συστάσεως του Διδασκαλείου στην εν Αθήναις»** και **«Περί της Στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδείσεως»**. Το νομοσχέδιο για τη δημοτική εκπαίδευση προέβλεπε τρεις τύπους δημοτικών σχολείων όπως και το νομοσχέδιο Μίληση, καθιέρωνε υποχρεωτική τετραετή φοίτηση και νέο πρόγραμμα μαθημάτων³³⁸. Εισήγαγε τη διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας, καταργείται η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και εισάγεται η συνδιδασκτική³³⁹.

³³⁶ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 131 – 134. Πβ. Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 51 και Α. Φραγκουδάκη: ό.π., σελ. 26.

³³⁷ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 28 – 29 και 40 – 41 Πβ. Δ. Διαμαντής: *Τα σχολικά προγράμματα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση...* ό.π., σελ. 201 – 203.

³³⁸ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 96

³³⁹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 121.

Την ίδια εποχή (13 Φεβρουαρίου 1880) ο **Α. Αυγερινός** υποβάλλει ως **υπουργός Παιδείας, σειρά νομοσχεδίων για τη δημοτική εκπαίδευση**, τα οποία υποδήλωναν μια τάση ανανέωσης στα πράγματα και γενικότερα στη διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία³⁴⁰. Τα νομοσχέδια επεδίωκαν την αυτοτέλεια του δημοτικού σχολείου, προέβλεπαν τρία είδη δημοτικών σχολείων, τα γραμματοδιδασκαλεία, τα κοινά και τα πλήρη και είχαν ως σκοπό να καταστήσουν το μαθητή χρήσιμο πολίτη στην κοινωνία, αναπτύσσοντας τις πνευματικές του δυνάμεις και τη θρησκευτική και ηθική μόρφωσή του. Τόσο αυτά όσο και τα προηγούμενα νομοσχέδια δε συζητήθηκαν στη βουλή με δικαιολογία της κυβερνητικής μεταβολής που ακολούθησε³⁴¹.

Οι μεταβολές που διενεργούνται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στην κοινωνικοοικονομική δομή της χώρας επηρεάζουν άμεσα και τα εκπαιδευτικά πράγματα της χώρας και ιδίως το χώρο της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης υπό το βάρος αυτών των μεταβολών έπρεπε το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας να αλλάξει και να προσαρμοσθεί σε ένα καινούριο το οποίο να μπορεί μέσα από τη διδασκαλία να πείθει τους εκπαιδευόμενους για την ορθότητα των μεταδιδόμενων γνώσεων, ιδεών, αξιών, αντιλήψεων και όχι απλώς να τα διδάσκει και να τα επιβάλλει μηχανικά. Ως βοηθός των μεταβολών αυτών ήρθε η εισαγωγή των παιδαγωγικών αρχών του Herbart με βάση τη συνδιδασκτική μέθοδο διδασκαλίας³⁴². Η μέθοδος αυτή με τους σκοπούς και τα προγράμματα εκπαίδευσης, δείχνει ότι διασφαλίζει την ισότιμη συμμετοχή όλων στην εκπαιδευτική διαδικασία που πραγματοποιείται στη σχολική τάξη, στα πράγματα και τις δραστηριότητες του σχολείου. Στην πραγματικότητα όμως εκείνοι που ελέγχουν και εξουσιάζουν πραγματικά και ουσιαστικά όλη τη σχολική ζωή είναι οι δάσκαλοι, οι οποίοι εκφράζουν το μέρος των κυρίαρχων κοινωνικών δυνάμεων³⁴³.

3.3.4 Εισαγωγή της συνδιδασκτικής μεθόδου

Η μόρφωση και η αγωγή πραγματοποιούνται παράλληλα με την τεχνολογική σκέψη και τα αναλυτικά προγράμματα της εκπαίδευσης είναι προσαρμοσμένα στην εξυπηρέτηση των κοινωνικοοικονομικών αναγκών. Η εκπαίδευση προσαρμόζεται στις ανάγκες και απαιτήσεις των σύγχρονων οικονομικών και πολιτικών επιδιώξεων, με

³⁴⁰ Δ. Διαμαντής: *Τα σχολικά προγράμματα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση...* ό.π., σελ. 204 – 208.

³⁴¹ Σ. Παπαδημητρίου: *Ιστορία του Δημοτικού...*, ό.π., σελ. 99 – 104.

³⁴² Γ. Βενθόλος: ό.π., σελ. 107 – 111.

³⁴³ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 148 – 151.

στροφή προς τις πρακτικές γνώσεις, οι οποίες είναι χρήσιμες και αναγκαίες να ασκήσει κάποιο επάγγελμα για να ζήσει. Προς την κατεύθυνση πρακτικοί κλάδοι μπαίνουν στα σχολεία και κατέχουν μια σημαντική θέση στο περιεχόμενο των αναλυτικών προγραμμάτων³⁴⁴.

Σύμφωνα με τις πρακτικές οδηγίες διδασκαλίας στο συνδιδασκτικό τμήμα που κατάρτισε ο Υπουργός Παιδείας Γ. Πετρίδης ο δάσκαλος είναι αυτός που ενσαρκώνει τις αξίες της Ελληνικής κοινωνίας, μέσα στην οποία ζει και εργάζεται, είναι αυτός που με τη διδασκαλία του στα παιδιά του δημοτικού σχολείου τα διαπαιδαγωγεί ηθικά και ασκεί την παρατηρητικότητα, το κριτικό πνεύμα και τα οδηγεί στο σκόπιμο, το καλό και ηθικό³⁴⁵. Μέσα από τη διδασκαλία και το εκπαιδευτικό σύστημα, εξυπηρετεί τους σκοπούς και τις επιδιώξεις της πολιτείας. Έτσι οι δάσκαλοι τάσσονται στην υπηρεσία της κοινωνίας, καλλιεργούν και αναπτύσσουν μια «ιεραποστολική» συνείδηση και αντλούν τη δύναμή τους από το έργο τους³⁴⁶. Ο σκοπός επομένως, της διδασκαλίας των μαθημάτων νομιμοποιείται, όταν καλύπτεται με την ηθική διαπαιδαγώγηση³⁴⁷.

Με το διάταγμα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1880 καθιερώθηκε επίσημα **η εισαγωγή της συνδιδασκτικής μεθόδου** σε όλα τα δημοτικά σχολεία της επικράτειας. Δημιουργήθηκε έτσι η ανάγκη να επιμορφωθούν οι δάσκαλοι στη νέα μέθοδο. Η ανάγκη αυτή επισημάνθηκε σε έκθεση επιτροπής του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου στις 22 Μαρτίου 1880. «[...] ότι η συνδιδασκτική μέθοδος, έχουσα αναμφισβήτητον πλεονέκτημα υπέρ πάσαν άλλην μέθοδον (ότι αυτός ο διδάσκαλος διδάσκει πάντας τους μαθητάς και πάντα τα μαθήματα) δύναται ευκόλως και επωφελώς να εισαχθεί εις τα δημοτικά σχολεία της Ελλάδος [...]»³⁴⁸.

Το Υπουργείο Παιδείας το οποίο συμφώνησε με τις απόψεις του Διδασκαλικού Συλλόγου, αποφάσισε με Διάταγμα (16 - 3 - 1881) να καλέσει όλους τους δασκάλους των δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων εκτός εκείνων που αποφοίτησαν το 1878, για να επιμορφωθούν υποχρεωτικά στη νέα μέθοδο τουλάχιστον επί έξι εβδομάδες³⁴⁹. Η επιμόρφωση αυτή των δασκάλων στη συνδιδασκτική μέθοδο, αντί να βελτιώσει την κατάσταση διδασκαλίας στα δημοτικά σχολεία προκάλεσε σύγχυση, ιδίως στους

³⁴⁴ Π. Παπακωνσταντίνου – Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία...* ό.π., σελ. 187 – 188.

³⁴⁵ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 122 – 123.

³⁴⁶ Γ. Πάσχος: *Πολιτική δημοκρατία και κοινωνική εξουσία*. Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 76 – 126.

³⁴⁷ Π. Παπακωνσταντίνου – Απ. Ανδρέου: *Τα διδασκαλεία...* ό.π., σελ. 191.

³⁴⁸ Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., том Α', σελ. 242 – 244.

³⁴⁹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 121.

παλιότερους δασκάλους, οι οποίοι για πολλά χρόνια δίδασκαν την αλληλοδιδασκτική μέθοδο. Μπροστά στην κατάσταση αυτή η κυβέρνηση αναγκάστηκε επειδή υπήρχαν πολλά σχολεία κλειστά από έλλειψη δασκάλων να διορίζει γραμματοδιδασκάλους. Έτσι η κατάσταση χειροτέρευε ακόμη περισσότερο, αφού οι γραμματοδιδάσκαλοι που κρίνονταν απαράδεκτοι από όλους, διορίζονταν και δίδασκαν σε δημοτικά σχολεία, παρά την απόφαση που υπήρχε να μη διορίζονται δάσκαλοι με εξέταση από επιτροπή³⁵⁰.

Η Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση το 1880 αποκτά το πρώτο επίσημο πρόγραμμα, αφού τις λεπτομέρειες της οργάνωσης και διεξαγωγής της διδασκαλίας, σύμφωνα με τη νέα μέθοδο, τη συνδιδασκτική, θα κανόνιζαν «**οι Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις**»³⁵¹ του γενικού επιθεωρητή των σχολείων Δ. Γ. Πετρίδη που είχαν επικυρωθεί από τον Υπουργό Παιδείας Ν. Παπαμιχαλόπουλο και δημοσιεύτηκαν στις 28 Φεβρουαρίου 1881. Συγχρόνων εκδόθηκε από το Σπ. Μωραΐτη «**Η Διδασκαλική**»³⁵² ή σύντομοι οδηγία περί της χρήσεως της νέας μεθόδου διδασκαλίας». Οι δάσκαλοι υποχρεώθηκαν να ρυθμίζουν σε καθημερινή βάση τη διδασκαλία και την τάξη στα δημοτικά σχολεία σύμφωνα με τα νέα εγχειρίδια.

Τα μαθήματα στο δημοτικό σχολείο άρχιζαν το πρωί στις 8 και τελείωναν στις 12μ.μ. και στις 1.30'μ.μ. και τελείωναν στις 4.45'μ.μ. Η διδασκαλία ήταν δασκαλοκεντρική και γινόταν με διήγηση από το δάσκαλο, ο οποίος όφειλε να χρησιμοποιεί την κανονική γλώσσα (καθαρεύουσα). Οι εργασίες που έδινε για το σπίτι ήταν τέτοιες που μπορούσαν τα παιδιά να τις εκτελέσουν μόνα τους. Η απομνημόνευση απαγορευόταν. Επιτρεπόταν μόνο για τα ποιήματα, ψαλμούς, τραγούδια και διάφορα κομμάτια από το αναγνωστικό κείμενο³⁵³.

Κατά το Δ.Γ. Πετρίδη ο σκοπός του δημοτικού σχολείου ήταν η ηθική και θρησκευτική μόρφωση του παιδιού. Και άλλοι ερβαρτιανοί παιδαγωγοί της εποχής

³⁵⁰ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 204 – 205.

³⁵¹ Θ. Φωτεινόπουλος: *Πρόγραμμα αναλυτικόν και ωρολόγιον. Λήμμα στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, Τομ. 4^{ος}, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα – HERDER, 1968, σελ. 602.

³⁵² Σπ. Μωραΐτης: *Διδασκαλική ή Σύντομοι Οδηγία περί χρήσεως της νέας διδασκαλικής μεθόδου*, Εν Αθήναις, εκδ. Σκ. Βλαστού, 1880, σελ. 9.

³⁵³ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 176 Πβ. Σπ. Μωραΐτης: *Διδασκαλική....* ό.π., σελ. 43 και Δ. Πετρίδης: *Στοιχειώδεις πρακτικά Οδηγία...* ό.π., σελ. 137 – 138.

περίπου τον ίδιο σκοπό πρόβαλλαν³⁵⁴. Κατά το Χρ. Παπαδόπουλο, διευθυντής του Διδασκαλείου της Αθήνας, σκοπός του δημοτικού σχολείου ήταν να αναπτύξει η διδασκαλία ένα κύκλο παραστάσεων στη συνείδηση του παιδιού, ώστε να μπορεί να διακρίνει το αγαθό από το κακό και το θείο από το αντίθετο³⁵⁵. Κατά το Β. Σκορδέλη ο σκοπός του δημοτικού σχολείου ήταν αφ' ενός η διάπλαση και η διαμόρφωση του ήθους και αφ' ετέρου η πνευματική ανάπτυξη των μαθητών³⁵⁶. Κατά τον Χαρ. Παπαμάρκου ο οποίος ανήκε στο κόμμα του Χαρ. Τρικούπη, σκοπός του Δημοτικού Σχολείου ήταν η παροχή ηθικής και θρησκευτικής αγωγής και η παροχή όλων των αναγκαίων γνώσεων, τις οποίες θα χρησιμοποιήσει το παιδί αργότερα στην κοινωνία³⁵⁷.

Ο Δ. Πετρίδης συντάσσοντας το πρόγραμμα μαθημάτων το 1880 για τα δημοτικά σχολεία αλλοίωσε τη φιλοσοφία του καταργώντας τα φυσιογνωστικά μαθήματα, τα οποία είχαν εισαχθεί στο πρόγραμμα του 1878 και έδωσε μεγαλύτερη βαρύτητα στα ελληνικά, ιστορία και θρησκευτικά, δηλαδή σε μαθήματα που έδιναν στην εκπαίδευση ηθικοθρησκευτικό προσανατολισμό.

³⁵⁴ Δ. Πετρίδης: *Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις*. Εν Αθήναις 1880, σελ. 124.

³⁵⁵ Χ. Παπαδόπουλος: *Περί του σκοπού της Παιδαγωγικής διδασκαλίας, το Παιδαγωγικόν Σχολείον*. Τομ. Δ'. Εν Αθήναις 1884, σελ. 163 – 173.

³⁵⁶ Βλ. Σκορδέλης: *Διδασκαλικός Οδηγός, ήτοι θεωρητικός και πρακτικός οδηγός των δημοτικών σχολείων και Παρθεναγωγείων*. Εν Αθήναις 1890, σελ. 6 – 7.

³⁵⁷ Χαρ. Παπαμάρκου: *Αναλυτικόν Πρόγραμμα των μαθημάτων του πλήρους δημοτικού σχολείου των Αρρένων και τα Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια*, Αθήνα 1890, σελ. 3.

«ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟ ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ
ΣΧΟΛΕΙΟΥ 1880»

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟ ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ 1880					
Διδακτέα μαθήματα	Ώραι διδασκαλίας εκάστης τάξεως καθ' εβδομάδα				Σύνολον
	Α΄.	Β΄.	Γ΄.	Δ΄.	
Ιερά μαθήματα (ιερά ιστο- ρία, ιερά κατήχησις, ανά- γνωσις περικοπών εκ της Αγίας Γραφής).	3	3	3	3	12
Ελληνικά (πραγματογνω- σία, ανάγνωσις, γραφή, γραμματική)	12	12	12	12	48
Αριθμητική και στοιχεία γεωμετρίας	5	5	5	5	20
Ιχνογραφία	-	-	3	3	6
Στοιχειώδης φυσική ιστο- ρία	-	-	-	-	-
Γεωγραφία	-	-	3	3	6
Ελληνική ιστορία	-	-	2	3	5
Φωνητική μουσική	-	-	2	2	4
Γυμναστική	-	2	2	2	6
Σύνολο	20	22	32	33	107

μικρογραφία της εικόνας του αρχικού προγράμματος

Πηγή: Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 91-92.

3.3.5 Μεταρρυθμίσεις στην εκπαίδευση και αναλυτικά προγράμματα

Το 1882 ιδρύθηκε το τέταρτο διδασκαλείο στη Θεσσαλία με έδρα τη Λάρισα και προκηρύχθηκε διαγωνισμός για τη συγγραφή νέων διδακτικών βιβλίων για τα δημοτικά σχολεία. Το 1883 επιθεωρήθηκαν όλα τα δημοτικά σχολεία της χώρας από επιθεωρητές για να διαπιστωθεί η κατάστασή τους προκειμένου να ληφθούν και τα αναγκαία μέτρα για βελτίωση.

Στις 4 Δεκεμβρίου του 1889 έγινε μια απόπειρα για μεταρρύθμιση στην εκπαίδευση με μια σειρά νομοσχεδίων που κατέθεσε στη βουλή ο Υπουργός Παιδείας Γ. Θεοτόκης. Τα νομοσχέδια τα είχε συντάξει ο Χαρ. Παπαμάρκου Τμηματάρχης της Δημοτικής Εκπαίδευσης και Γενικός Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων. Τα νομοσχέδια προέβλεπαν: Καθιέρωση εξαιτές αυτοτελές δημοτικό σχολείο, για αγόρια και κορίτσια, βελτίωση του διδακτικού προσωπικού με τη μεταρρύθμιση των διδασκαλείων αλλά και την ίδρυση άλλων, ίδρυση παρθεναγωγείων στις πόλεις που υπήρχαν πλήρη δημοτικά σχολεία. Διορίζονταν μόνιμοι επιθεωρητές, αλλά και μεταβατικοί από τους τελειόφοιτους των διδασκαλείων που είχαν το βαθμό του διευθυντή του δημοτικού σχολείου και πενταετή υπηρεσία. Παρά τις θετικές ρυθμίσεις που είχαν τα νομοσχέδια δημιούργησαν οξύτατες αντιδράσεις και πολεμήθηκαν σφοδρότατα, ιδιαίτερα από τον Π. Οικονόμου στενό συνεργάτη του «Δηλιγιαννικού κόμματος». Τελικά ο Υπουργός επί των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως Γ. Θεοτόκης αναγκάστηκε να μην επιμείνει στην ψήφιση των νομοσχεδίων³⁵⁸.

Το 1890 έγιναν εκλογές και ήρθε στην εξουσία ο Θ. Δηλιγιάννης. Το 1891 στις 13 Σεπτεμβρίου η κυβέρνηση δημοσίευσε το Β. Δ. «Περί προσόντων των γραμματοδιδασκάλων». Το διάταγμα επανέφερε στα δημοτικά σχολεία τους γραμματοδιδασκάλους σε μια εποχή που γίνονταν προσπάθειες για να αντικατασταθούν.

Το Μάιο του 1892 επανέρχεται μετά από εκλογές στην εξουσία ο Χαρ. Τρικούπης. Τον ίδιο χρόνο πήρε μέτρα για την καλύτερη λειτουργία των δημοτικών σχολείων. Επίσης κατατέθηκε στη βουλή τροποποιημένο νομοσχέδιο, από εκείνο του 1889, περί υποδιδασκαλείων και ψηφίστηκε ο (Ν. ΒΟΘ/6Αυγούστου 1891). Σκοπός

³⁵⁸ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 133 – 134.

των υποδιδασκαλείων ήταν να μορφώσουν τους δασκάλους σε σύντομο χρονικό διάστημα, ώστε να καταστούν ικανοί για να διδάξουν σε δημοτικά σχολεία που είχαν την έδρα τους σε χωριά. Στις 12 Αυγούστου 1892 δημοσιεύθηκε ο Ν. ΒΠΕ «Περί διοργανισμού των σχολείων της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως και καταργήσεως του ταμείου της δημοτικής εκπαιδεύσεως». Σύμφωνα με το νόμο υπήρχε μια αποδοχή της κατάστασης που υπήρχε στα δημοτικά σχολεία και επιχειρούσε απλά να βελτιώσει τη λειτουργία τους. Όριζε τετραετή στοιχειώδη εκπαίδευση από το 6^ο μέχρι το 10^ο έτος της ηλικίας αλλά σε χωριστά σχολεία φοίτησης τα αγόρια από τα κορίτσια. Επίσης ο νόμος όριζε τον αριθμό μαθητών κατά δάσκαλο ο οποίος ήταν διαφορετικός στις πόλεις από τα χωριά. Σε σύγκριση με τον αντίστοιχο νόμο του 1889 οι νέες ρυθμίσεις μάλλον αποτελούσαν οπισθοδρόμηση³⁵⁹.

Τα πρώτα επίσημα «Ωρολόγια και Αναλυτικά Προγράμματα» που δημοσιεύτηκαν στην «Εφημερίδα της Κυβερνήσεως» το 1894, συντάχτηκαν από τον Παιδαγωγό Χαρ. Παπαμάρκο, ήταν άρτια και επιστημονικά και αντιπροσώπευαν όλους τους τύπους των Δημοτικών Σχολείων. Στηρίζονταν στα προηγούμενα προγράμματα του 1878 και του 1890 που είχε συντάξει ο ίδιος. Διέφεραν όμως από το πρόγραμμα του 1890, γιατί εκείνο προοριζόταν για εξατάξια δημοτικά σχολεία, ενώ αυτά προσαρμόζονταν στους διάφορους τύπους σχολείων για την τετραετή στοιχειώδη εκπαίδευση. Η ύλη των μαθημάτων ήταν αναλυτικά γραμμένη για κάθε μάθημα, χωρίς όμως να αναφέρεται ο σκοπός της διδασκαλίας κάθε μαθήματος. Ίσως επειδή τότε κυκλοφορούσαν πολλά βιβλία Παιδαγωγικής και διδακτικής. Τα προγράμματα διδασκαλίας διαφοροποιούνταν ανάλογα με τον οργανικό τύπο του σχολείου και το φύλο των μαθητών.

Οι διαφορές στις ώρες της εβδομαδιαίας διδασκαλίας και οι μικρές αλλαγές στα μαθήματα φανέρωναν την αντίληψη που είχαν όσον αφορά το διαφορετικό ρόλο των δύο φύλων στη ζωή. Το πρόγραμμα για τους δασκάλους αποτελούσε σημαντική βοήθεια, αλλά συγχρόνως τους αφαιρούσε την πρωτοβουλία, αφού παραγνώριζε τις ιδιαιτερότητες λειτουργίας κάθε σχολείου και επέβαλε ένα ομοιόμορφο πανελλήνιο πρόγραμμα μαθημάτων, που καθόριζε με ακρίβεια εκτός από τις ώρες των μαθημάτων, και το δάσκαλο που έπρεπε να διδάξει σε κάθε τάξη.

³⁵⁹ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 135 – 137.

Αν και τα προγράμματα διακρίνονταν για την επιστημονική τους αρτιότητα, υπήρχαν οι αμφιβολίες αν μπορούσαν οι δάσκαλοι, και αυτοί ακόμη που προέρχονταν από τα νέα Διδασκαλεία, να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις και να εξαντλήσουν την ύλη στα καθορισμένα χρονικά όρια. Τα πράγματα ήταν πιο δύσκολα στους μικρότερους τύπους σχολείων, όπου οι ώρες διδασκαλίας την εβδομάδα ήταν λιγότερες κατά μάθημα και οι δάσκαλοι είχαν λιγότερα προσόντα (δευτεροβάθμιοι ή τριτοβάθμιοι). Στα Γραμματεία μάλιστα, όπου διδάσκονταν μόνο οι στοιχειώδεις γνώσεις από τους υποδιδασκάλους ή γραμματιστές, η ανισότητα ήταν ακόμη μεγαλύτερη³⁶⁰.

Το μάθημα της Ωδικής στα τετρατάξια δημοτικά σχολεία αρρένων διδάσκεται 12 ώρες εβδομαδιαίως ήτοι από 3 ώρες σε κάθε τάξη Α', Β', Γ', Δ', ενώ στα τετρατάξια δημοτικά σχολεία θηλέων 11 ώρες εβδομαδιαίως, ήτοι από 3 ώρες στις τάξεις Α', Β', Γ' και 2 ώρες στη Δ' τάξη. Στα τριτάξια δημοτικά σχολεία το μάθημα της Ωδικής διδάσκεται 6 ώρες εβδομαδιαίως ήτοι η Α' και Β' τάξη 3 ώρες συνδιδασκαλία, ομοίως και η Γ', Δ' τάξεις 3 ώρες συνδιδασκαλία. Στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα των Γραμματειών το μάθημα της Ωδικής διδασκόταν 2 ώρες την εβδομάδα σε όλες τις τάξεις Α', Β', Γ', Δ', (συνδιδασκαλία). Το πρόγραμμα της ωδικής περιλάμβανε άσματα και εκκλησιαστικά άσματα³⁶¹.

Η διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία με τα προγράμματα του 1894 γινόταν επιστημονικά και λεπτομερειακά. Η ύλη των μαθημάτων ήταν δυσανάλογη με το μορφωτικό επίπεδο των μαθητών. Ιδιαίτερη σημασία έδιναν στη διδασκαλία των Ελληνικών και κυρίως στη γραμματική. Αν και ήταν άρτια και επιστημονικά θεμελιωμένα απέβλεπαν περισσότερο στο τι έπρεπε να διδάσκεται και όχι στο τι μπορούσε να διδαχτεί. Έτσι τα παιδιά απομνημόνευαν δύσκολους και μακροσκελείς κανόνες χωρίς να κατανοούν τις έννοιες³⁶². Ανεξάρτητα όμως των μειονεκτημάτων που είχαν έβαλαν τάξη στη διδασκαλία και μεθοδική κατάταξη της διδακτέας ύλης των μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου³⁶³. Γενικά ήταν προσανατολισμένα προς την πρακτική ζωή. Τα Ελληνικά ήταν εμπλουτισμένα με δημοτικά τραγούδια και ποιήματα σύγχρονων Ελλήνων ποιητών.

³⁶⁰ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 97 – 103 και Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 166 – 175.

³⁶¹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 101 – 105.

³⁶² Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 104 – 105.

³⁶³ Σ. Παπαδημητρίου: *Ιστορία του δημοτικού...* ό.π., σελ. 30 – 33.

Τα πρωινά και απογευματινά μαθήματα άρχιζαν και τελείωναν με προσευχή. Το περιεχόμενο των μαθημάτων χαρακτηρίζονταν από ηθικολογία. Σε καθημερινή βάση οι μαθητές του δημοτικού σχολείου έκαναν τέσσερις προσευχές στο σχολείο και δύο στο σπίτι, μία το πρωί όταν σηκώνόταν και μία το βράδυ πριν κοιμηθούν. Επίσης απομνημόνευαν ψαλμούς, εκκλησιαστικούς ύμνους και από το δάσκαλο οδηγούνταν στον εσπερινό και τη θεία λειτουργία³⁶⁴.

Στις 3 Σεπτεμβρίου 1895 η Κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη ψήφισε το νόμο ΒΤΜΘ «Περί Στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδύσεως» και το Β.Δ. της 23 Αυγούστου 1896 «Περί εγγραφής και εξετάσεως των μαθητών Δημοτικής Εκπαιδύσεως». Ο Νόμος αυτός έγινε ο καταστατικός χάρτης της δημοτικής εκπαίδευσης μέχρι το 1929. Ο νέος νόμος αποτέλεσε μια σημαντική μεταρρυθμιστική προσπάθεια και σταθμό στη Νεοελληνική Δημοτική Εκπαίδευση. Το νόμο εισηγήθηκε ο Υπουργός Παιδείας Δημήτριος Πετρίδης, ο άλλοτε γενικός επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων³⁶⁵. Σκοπός του δημοτικού σχολείου σύμφωνα με το νόμο ήταν, εκτός από την ηθική και θρησκευτική μόρφωση και η διδασκαλία χρήσιμων γνώσεων για τον κοινωνικό βίο των μαθητών³⁶⁶. Η φοίτηση των παιδιών είναι υποχρεωτική τόσο στα δημοτικά σχολεία όσο και τα Γραμματοδιδασκαλεία³⁶⁷.

³⁶⁴ Γ. Πετρίδης: ό.π.,... 1880, σελ. 142.

³⁶⁵ Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 94 – 95.

³⁶⁶ Ν. ΒΤΜΘ/ 1895, άρθρο 1 στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*. Τομ Β΄. Αθήνα, εκδ. Ερμής, 1990, σελ.3.

³⁶⁷ Ν. ΒΤΜΘ/ 1895, άρθρο 6, στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., σελ. 4.

**ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΡΙΤΑΤΑΞΙΟΥ
ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΑΡΡΕΝΩΝ**

<i>Μαθήματα</i>	<i>Α΄</i>	<i>Β΄</i>	<i>Γ΄</i>	<i>Δ΄</i>	<i>Σύνολον</i>
Θρησκευτικά	2	3	3	3	11
Ελληνικά	11	5	6	10	32
Αριθμητική	3	3	3	3	12
Γεωγραφία	-	-	-	2	2
Φυσική ιστορία και Πραγματογνωσία	-	2	-	2	4
Φυσική	-	-	-	2	2
Ωδική	3	-	3		6
Ιχνογραφία	-	-	2	2	4
Καλλιγραφία	-	2	2	2	6
Γυμναστική	-	-	3	-	3
Εν όλω	19	15	22	26	82

Πηγή: Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 103.

«ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΕΤΡΑΤΑΞΙΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ
ΑΡΡΕΝΩΝ»

ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΕΤΡΑΤΑΞΙΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΑΡΡΕΝΩΝ					
Μαθήματα	Α΄	Β΄	Γ΄	Δ΄	Σύνολον
Θρησκευτικά	3	3	3	3	12
Ελληνικά	13	11	10	10	44
Αριθμητική	3	3	3	3	12
Γεωμετρία	-	-	-	2	2
Ιστορία	-	-	2	2	4
Γεωγραφία	-	2	2	2	6
Φυσική Ιστορία	-	-	2	2	4
Φυσική	-	-	-	2	2
Ωδική	3	3	3	3	12
Ιχνογραφία	-	-	2	2	4
Καλλιγραφία	-	2	2	2	6
Γυμναστική	4	4	3	3	14
Εν όλω	26	28	32	36	122

Πηγή. Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση ...* ό.π., σελ. 297.

Οι σημαντικότερες καινοτομίες του Νόμου είναι οι ακόλουθες: χώριζε τα δημοτικά σχολεία σε δυο κατηγορίες. Τα κοινά και τα πλήρη δημοτικά σχολεία. Τα κοινά είχαν 4 τάξεις και ιδρύονταν σε μικρούς δήμους και κωμοπόλεις με πληθυσμό μικρότερο από έξι χιλιάδες. Τα πλήρη είχαν 6 τάξεις και μπορούσαν να συσταθούν σε όλο το κράτος με προτεραιότητα όμως στις πρωτεύουσες των νομών και επαρχιών και σε πόλεις με πληθυσμό μεγαλύτερο από έξι χιλιάδες³⁶⁸. Στα μικρά χωριά λειτουργούσαν τα γραμματοδιδασκαλεία, στα οποία δίδασκαν δάσκαλοι με μειωμένα προσόντα. Στα γραμματοδιδασκαλεία μπορούσαν να φοιτήσουν και κορίτσια μέχρι δέκα ετών εάν δεν υπήρχε σχολείο κοριτσιών, οπότε διορίζονταν στα

³⁶⁸ Ν. ΒΤΜΘ/ 1895, άρθρο 4, στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., том Β΄, σελ. 3 – 4.

γραμματοδιδασκαλεία αυτά κατά προτίμηση δασκάλες³⁶⁹. Αν δεν υπήρχαν σχολεία αγοριών μπορούσαν στα σχολεία των κοριτσιών να φοιτήσουν και αγόρια, όχι μεγαλύτερα από δέκα ετών³⁷⁰.

Στον τομέα της διοίκησης και εποπτείας των δημοτικών σχολείων υπήρχε ο θεσμός του Νομαρχιακού Επιθεωρητή και ο θεσμός του Εποπτικού Συμβουλίου Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΕΣΔΕ) με εισηγητικό και αποφασιστικό ρόλο³⁷¹. Οι εκπαιδευτικές μεταβολές που επιχειρούνται με το Νόμο στη δημοτική εκπαίδευση, δε συγκροτούν μία συνολική δέσμη ρηξικέλευθων προτάσεων, που θα αποτελούσαν σε σχέση με το παρελθόν μια πραγματική τομή διορθωτικής παρέμβασης. Επιπλέον η διάκριση των δημοτικών σχολείων σε πλήρης κοινά και γραμματοδιδασκαλεία και η διαβάθμιση των δασκάλων δημιουργούν καθεστώς ανισότητας στις συνθήκες μόρφωσης των μαθητών, ιδίως στις αγροτικές περιοχές³⁷².

Η διδασκαλία της αρχαϊζουσας γλώσσας παραμένει στο δημοτικό σχολείο, ενώ ο κλασικισμός φαίνεται να αποδυναμώνεται, αφού στο πρόγραμμα μαθημάτων προστέθηκαν μαθήματα με σαφή πρακτικό προσανατολισμό³⁷³.

Το σύστημα της διοίκησης και εποπτείας των σχολείων κινήθηκε σε ένα καθεστώς μεταξύ της αποκέντρωσης και της συγκέντρωσης και ενώ όλα έδειχναν ότι τα περιφερειακά όργανα αποσυμπιέστηκαν εν τούτοις η κεντρική διοίκηση εξακολουθούσε να διατηρεί τη γενική εποπτεία και τον αποφασιστικό έλεγχο σε μείζονος σημασίας ζητήματα³⁷⁴.

Με άλλους νόμους της μεταρρύθμισης αυτής ορίστηκαν, ότι κανένα διδακτικό βιβλίο δεν μπορεί να κυκλοφορήσει εάν προηγουμένως δεν εγκριθεί από ειδική Επιτροπή³⁷⁵.

Η έγκριση του ενός βιβλίου και το μονοπώλιο των συγγραφέων καταργήθηκε από την Κυβέρνηση του Θ. Δηλιγιάννη με το Νόμο **ΒΤΓ΄ του 1895**. Ο Αθ. Ευταξίας αντίθετα τόνιζε ότι με την κατάργηση του κρατικού Παρεμβατισμού υπήρχε κίνδυνος

³⁶⁹ Ν. ΒΤΜΘ/ 1895, στο Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., τομ Β΄ σελ. 5.

³⁷⁰ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 249.

³⁷¹ Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση...* ό.π., σελ. 51.

³⁷² Στερ. Δερβίσης: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης και Σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα*. Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 53.

³⁷³ Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση...* ό.π., σελ. 53.

³⁷⁴ Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., σελ. 105 – 106.

³⁷⁵ Ν. ΒΤΓ/1895 «Περί διδακτικών βιβλίων» στο Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 338 – 339.

να ανοίξει ο δρόμος σε κάθε είδους καταχρήσεις³⁷⁶. Το νομοσχέδιο ψηφίστηκε τον Ιούλιο του 1895. Ο νέος νόμος ΒΤΓ΄ «Περί διδακτικών βιβλίων» επέβαλλε τον ελεύθερο ανταγωνισμό και επέτρεπε στην αρμόδια επιτροπή να εγκρίνει οσαδήποτε διδακτικά βιβλία θεωρούσε κατάλληλα για κάθε μάθημα στο δημοτικό σχολείο. Η συνεχής έγκριση περιοριστού αριθμού βιβλίων είχε ως αποτέλεσμα να αυξηθούν τα εγκεκριμένα βιβλία και να δημιουργηθεί στην αγορά του βιβλίου μια αναστάτωση που θύμιζε την εποχή του 1880.

Η Κυβέρνηση του Θ. Δηλιγιάννη το 1897 επηρεασμένη από την κοινή γνώμη και την «Εθνικήν Εταιρείαν»³⁷⁷, θέλησε να πραγματοποιήσει την πολιτική της «Μεγάλης Ιδέας». Με αφορμή την Κρητική επανάσταση οδηγήθηκε σε πόλεμο με την Τουρκία, ο οποίος κατέληξε σε ταπεινωτική ήττα των ελληνικών στρατευμάτων.

Η ήττα του πολέμου του 1897³⁷⁸ έφερε στην ελληνική κοινωνία πολλές ανακατατάξεις και διεργασίες που σκοπό είχαν να μπορέσει το Έθνος μας στις δύσκολες αυτές στιγμές να ανακτήσει πάλι την αυτοπεποίθησή του, ώστε να επικρατήσει στο εσωτερικό του κράτους ηρεμία και ησυχία, για να μπορέσει ο ελληνικός λαός απερίσπαστος να επιδοθεί στην προσπάθεια για ευημερία, πρόοδο και πολιτισμό³⁷⁹.

Πρωτεργάτες αυτής της προσπάθειας γίνονται οι έλληνες διανοούμενοι οι οποίοι με συντονισμένες ενέργειες και τομές στους κόλπους της κοινωνικής ζωής, καταφέρνουν να δημιουργήσουν τις ευνοϊκές εκείνες συνθήκες, ώστε να μπορέσει πάλι το Έθνος να ανακτήσει την αξιοπιστία του και να οδηγήσει την κοινωνία στο δρόμο της ανασυγκρότησης, της δημιουργίας και της ευημερίας³⁸⁰.

3.3.6 Η Μουσική και η διδασκαλία στα Δημοτικά Σχολεία (1880 – 1897)

Το 1880 καταργήθηκε στα δημοτικά σχολεία η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και καθιερώθηκε η συνδιδασκτική. Την εποχή αυτή τα δημοτικά σχολεία ήταν τετρατάξια. Το 1881 ο Δ. Πετρίδης συνέταξε το πρώτο ανεπίσημο αλλά εγκεκριμένο πρόγραμμα για

³⁷⁶ Α. Καψάλης – Δ. Χαραλάμπους: *Σχολικά Εγχειρίδια θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*. Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 23.

³⁷⁷ Α. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία...* ό.π., σελ. 320 – 321.

³⁷⁸ Ε. Πρωτονόλης: *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος...* ό.π., τευχ. Β΄, σελ. 189 – 193.

³⁷⁹ Μ. Τριανταφυλλίδης: *Νεοελληνική Γραμματική – Ιστορική Εισαγωγή*. Τομ Α΄, Αθήνα 1938, σελ. 117.

³⁸⁰ Ε. Παπανούτσος: *Α. Δεσμυζός*. Αθήνα, εκδ. ΜΙΕΤ, 1978, σελ. 37.

το δημοτικό σχολείο. Σύμφωνα με αυτό το πρόγραμμα κατά την έναρξη και λήξη των μαθημάτων ψάλλονται από τα παιδιά κατάλληλα άσματα και διάφορες προσευχές. Επιπλέον το πρόγραμμα πρόβλεπε και εκκλησιαστικά άσματα κατά τη διδασκαλία των θρησκευτικών³⁸¹. Στο πρόγραμμα διδασκαλίας οι ώρες της φωνητικής μουσικής ήταν δύο την εβδομάδα για κάθε τάξη εκτός από τη Β΄ τάξη που δεν προβλεπόταν καμία ώρα. Επίσης στο πρόγραμμα, οδηγίες για τη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία και Αναλυτικό πρόγραμμα δεν υπήρχαν, όπως συνέβη με τα άλλα μαθήματα, και ούτε αργότερα εκδόθηκε, παρόλο που προβλεπόταν από το συντάκτη. Όμως η μουσική καθιερώθηκε σαν μάθημα και μάλιστα επεκτάθηκε με Β.Δ το 1882 και σε μουσουλμανικά δημοτικά σχολεία τα οποία ιδρύονταν και λειτουργούσαν μέσα στην ελληνική επικράτεια³⁸². Σύμφωνα με τον Αλ. Σπαθάκη η υπόθεση των ασμάτων πρέπει να είναι η εθνική ή ηθική ή θρησκευτική, δηλαδή τέτοια που να διεγείρει την αγάπη των παιδιών προς την πατρίδα, την αρετή και το Θεό³⁸³.

Το 1890 εκδόθηκε το «Αναλυτικό Πρόγραμμα των μαθημάτων του πλήρους Δημοτικού σχολείου των αρρένων κατά τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια» τα οποία συνέταξε ο Παιδαγωγός Χ. Παπαμάρκου ο οποίος ήταν και Γενικός Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων. Το μάθημα της Ωδικής προβλεπόταν για κάθε τάξη τρεις ώρες εβδομαδιαία διδασκαλία και είχε ως σκοπό την ανάπτυξη των θρησκευτικών και ηθικών συναισθημάτων ως αποτέλεσμα της θρησκευτικής και ηθικής μόρφωσης που συνολικά επεδίωκε το σχολείο. Εντασσόταν δε στα τεχνικά μαθήματα. Σύμφωνα με τον Παπαμάρκου οι δάσκαλοι κατά τη διδασκαλία της μουσικής στα παιδιά του δημοτικού σχολείου έπρεπε να δίνουν περισσότερο έμφαση στο τραγούδι, γιατί ο ρυθμός, η μελωδία και ο στίχος έχουν «ηθοποιόν και ανδροποιόν δύναμιν». Είναι η πρώτη φορά που οι δάσκαλοι αναφέρονται στο περιεχόμενο του μαθήματος, το οποίο είναι χωριστό για καθεμιά από τις έξι τάξεις. Φαίνεται πως η επιλογή αυτή πηγάζει από το γερμανικό μουσικό σύστημα, γιατί μέχρι τότε στην Ελλάδα τα δημοτικά σχολεία λειτουργούσαν με τέσσερις τάξεις. Ο Παπαμάρκου έκανε την υπέρβαση εισάγοντας τη Θεωρία της μουσικής και τις μελωδικές ασκήσεις από την Α΄ τάξη, οι οποίες εκτείνονταν και στις υπόλοιπες τάξεις. Διδάσκονταν επίσης και τραγούδια προερχόμενα από την εκκλησιαστική μουσική και από άλλες συλλογές σχολικών τραγουδιών της εποχής. Στις

³⁸¹ Δ. Πετρίδης: *Περί της διδασκαλίας μαθημάτων εν τοις Δημοτικοίς Σχολείοις*. Εν Αθήναις 1881, σελ. 4.

³⁸² Ν. Μεταξάς: *Η παρ' ημίν ισχύουσα Νομοθεσία της Στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδεύσεως*. Εν Αθήναις: Αναγνωστόπουλος και Πετράκος, χ.χ σελ. 199.

³⁸³ Αρ. Σπαθάκης: *Ο παιδαγωγός. Ψυχολογία και Λογική*. Τόμος Α΄, Εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου Χ.Ν. Φιλαδέλφειας, 1882, σελ. 328.

μικρές τάξεις τα μισά τραγούδια που τραγουδιόταν ήταν εκκλησιαστικά, ενώ στις τάξεις Ε' και ΣΤ' τα τραγούδια αυξάνονταν και το περιεχόμενό τους αναφέρονταν στην πατρίδα και τη φύση³⁸⁴.

Τα προγράμματα του Παπαμάρκου όσον αφορά τη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία μάλλον παρέμειναν ανεφάρμοστα και τούτο γιατί οι δάσκαλοι είχαν άγνοια σε θέματα θεωρίας της Μουσικής. Το ότι όμως εισήγαγε τη θεωρία αυτή από την πρώτη τάξη του δημοτικού σχολείου, κάτι που δεν ξανάγινε ποτέ στο μέλλον, μας δείχνει το ενδιαφέρον αλλά και την προοδευτικότητα που έδειχνε ο Παπαμάρκου για τη διδασκαλία και εκμάθηση της ευρωπαϊκής μουσικής. Το ίδιο φαινόμενο παρουσιάστηκε το 1893 και στα παρθεναγωγεία³⁸⁵.

Το 1894 συντάχτηκαν και εκδόθηκαν με Διάταγμα από τον Παπαμάρκου τα πρώτα επίσημα ολοκληρωμένα και επιστημονικά προγράμματα όλων των τύπων των δημοτικών σχολείων στα οποία περιλαμβάνεται το Ωρολόγιο Πρόγραμμα και η διδακτέα ύλη όλων των μαθημάτων³⁸⁶. Τα προγράμματα αυτά αποτελούσαν βελτιωμένη έκδοση των προηγούμενων προγραμμάτων που είχε εκδώσει ο ίδιος το 1890. Σύμφωνα με τα προγράμματα αυτά ο όρος «Ωδική» σταθεροποιήθηκε στο πρόγραμμα διδασκαλίας και αφαιρέθηκε η θεωρία της μουσικής. Η Ωδική διδάσκονταν σε κάθε τάξη τρεις ώρες εβδομαδιαίως και τα τραγούδια τα οποία διδάσκονταν οι μαθητές, τα περισσότερα ήταν ίδια με εκείνα των προγραμμάτων του 1890.

Ακριβώς τα ίδια τραγούδια διδάσκονταν και στα δημοτικά σχολεία των κοριτσιών, με τη διαφορά ότι παραλείπονταν μερικά που θεωρούνταν αντρικά. Στα ολιγοθέσια σχολεία, σύμφωνα με τα προγράμματα, ο αριθμός των τραγουδιών ήταν περιορισμένος λόγω του περιορισμού των ωρών διδασκαλίας των μαθημάτων.

Σύμφωνα με τα προγράμματα τα περισσότερα τραγούδια που διδάσκονταν στα δημοτικά σχολεία ήταν εκκλησιαστικοί ύμνοι και τραγούδια με θρησκευτικό περιεχόμενο. Η καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης ως σκοπός της εκπαίδευσης την εποχή αυτή ήταν αδύναμη, ενισχύθηκε όμως μετά την ήττα της Ελλάδας στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Όλα τα τραγούδια με περιεχόμενο

³⁸⁴ Χ. Παπαμάρκου: *Αναλυτικόν Πρόγραμμα των μαθημάτων...* ό.π.

³⁸⁵ ΒΔ (ΦΕΚ. 163). *Περί ωρολογίου και αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων των πλήρων παρθεναγωγείων και των διδασκαλίων των θηλέων*, 21 – 8 – 1893.

³⁸⁶ ΒΔ (ΦΕΚ 28, τ.β') *Περί προγραμμάτων των μαθημάτων των τετρατάξιων δημοτικών σχολείων αρρένων*. 21 – 3 – 1894. Πβ. Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 97.

εθνικοπατριωτικό, παρότι υπήρχαν και νωρίτερα, εμφανίζονται τώρα πιο δυναμικά και συχνότερα σε όλες τις συλλογές των σχολικών τραγουδιών αλλά και σε άλλα βιβλία ή σχολικά έντυπα³⁸⁷. Αυτή η διαφοροποίηση επηρέασε πάρα πολύ τη θέση των παιδαγωγών και όλων των υπευθύνων, που ασχολούνταν με τη σύνταξη των προγραμμάτων των δημοτικών σχολείων, όσον αφορά τους στόχους της Ωδικής, οι οποίοι στο εξής συνδεόταν ολοένα και περισσότερο με την πατρίδα και με την καλλιέργεια αντίστοιχων συναισθημάτων³⁸⁸.

Το 1880 άρχισαν να γίνονται προσπάθειες ανάπτυξης και προόδου στο Ωδείο Αθηνών το οποίο ιδρύθηκε το 1871. Για καλύτερα αποτελέσματα κλήθηκαν και μουσικοί από το εξωτερικό και προστέθηκε η διδασκαλία του κλειδοκυμβάλου, των χάλκινων οργάνων και της αρμονίας. Οπωσδήποτε η προσπάθεια αυτή σημείωσε κάποια πρόοδο, αλλά το ωδείο απλά αποτέλεσε μια στοιχειώδη μουσική σχολή. Το γεγονός αυτό οφειλόταν κυρίως στους μαθητές που φοιτούσαν στο ωδείο ερασιτεχνικά, από αγάπη και μόνο προς τη μουσική και όχι επαγγελματικά. Άλλους λόγους που μπορούμε να αναφέρουμε για την κατάσταση του ωδείου είναι η έλλειψη συστηματικής διδασκαλίας και τα οικονομικά του ωδείου τα οποία δεν ήταν και σε πολύ κατάσταση. Η κατάσταση αυτή κράτησε μέχρι το 1891, οπότε και αρχίζει νέα εποχή γι' αυτό.

Η εικοσάχρονη πορεία του ωδείου, αν και δεν κατάφερε να φέρει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί αναποτελεσματική, γιατί βοήθησε πολύ στην εκλαΐκευση της μουσικής και στην ανύψωση του μουσικού αισθήματος όχι μόνο στην Αθήνα, αλλά και σε ολόκληρη την Ελλάδα.

Το Ωδείο βοήθησε στη σύσταση διαφόρων μουσικών θιάσων και σωματίων τα οποία έπαιξαν σπουδαίο ρόλο στην καλλιέργεια της Μουσικής. Στη συνέχεια δημιουργήθηκε ο μουσικός θιάσος του Ορφανοτροφείου Χατζηκώστα του Ελληνικού Μελοδραματικού Θιάσου (1888), της Φιλαρμονικής Εταιρίας του Ομίλου των Ερασιτεχνών και πολλοί άλλοι σε διάφορες πόλεις του Κράτους³⁸⁹.

³⁸⁷ Ι. Σακελλαρίδης: *Τυρταίος ήτοι άσματα πατριωτικά, ορχηστικά και γυμνασιακά* 1898, σελ. 1901, σελ. 23 Π.β. Καίσαρη – Λάσκαρη. Δημοτική Εκπαίδευσις, αρθ. 8, 1901, σελ. 128.

³⁸⁸ Β. Βούλγαρις: *Επί τη Εικοσιπενταετηρίδι του Παιδαγωγείου Β.Ν Βουλγάρεως*. Εν Αθήναις 1901, σελ. 91.

³⁸⁹ Ι. Σίμος: ό.π., σελ. 82 – 83.

Το 1880 ιδρύθηκαν Διδασκαλεία στην Τρίπολη και στην Κέρκυρα και μετά από δύο χρόνια στη Λάρισα. Τα προγράμματα διδασκαλίας και στα τρία Διδασκαλεία είχαν συνταχτεί κατά τα πρότυπα του Διδασκαλείου της Θεσσαλονίκης αλλά πάντα με γερμανική επίδραση³⁹⁰. Η διδασκαλία των μουσικών μαθημάτων περιελάμβανε συνήθως διάφορα χειρουβικά, κοινωνικά, απολυτικά και άλλα άσματα μονωδίας και διωδίας³⁹¹.

Το επίπεδο των δασκάλων όσον αφορά τη μόρφωση και την παιδαγωγική κατάρτιση ήταν χαμηλό. Ο Ν. Εξαρχόπουλος, τόνιζε ότι οι δημοδιδάσκαλοι έχουν ελάχιστα μουσικά εφόδια και αυτό είναι εις βάρος της διδασκαλίας της μουσικής στα δημοτικά σχολεία³⁹². Για να αποκατασταθεί αυτό το πρόβλημα είχαν θεσμοθετηθεί εξετάσεις για τους δασκάλους που ήταν διορισμένοι προκειμένου να διαπιστωθεί η ικανότητα και οι γνώσεις που είχαν για το μάθημα της μουσικής. Στις εξετάσεις αυτές εξετάζονταν προφορικά τραγουδώντας διάφορα τραγούδια και εκκλησιαστικούς ύμνους και τροπάρια.

Για την αντικατάσταση των Γραμματοδιδασκάλων ιδρύθηκαν το 1892 σε κάθε γεωγραφικό διαμέρισμα και ένα Υποδιδασκαλείο με κύκλο σπουδών ενός χρόνου. Τα προγράμματα των Υποδιδασκαλείων προέβλεπαν ότι στο μάθημα της μουσικής θα διδάσκονται εκκλησιαστικά και λαϊκά άσματα. Αργότερα το 1893 το νέο πρόγραμμα διδασκαλίας που συντάχτηκε περιείχε μόνο τραγούδια και απλές ασκήσεις, καταργώντας τα «λαϊκά άσματα»³⁹³.

Οι δάσκαλοι που δίδασκαν τα μουσικά μαθήματα στα Διδασκαλεία δεν προβλέπονταν από το νόμο να έχουν οπωσδήποτε συγκεκριμένα προσόντα για να διδάξουν το μάθημα της μουσικής. Πολλές φορές τα Διδασκαλεία ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες που είχαν έπαιρναν προσωρινούς μουσικούς για τη διδασκαλία του μαθήματος. Όταν αδυνατούσαν να βρουν ειδικούς, το μάθημα διδασκόταν και από απλούς δασκάλους³⁹⁴. Από το 1880 και μετά γίνονταν προσλήψεις δασκάλων μουσικής αρκεί να υπήρχαν αποδείξεις ότι σπούδασαν το μάθημα αυτό³⁹⁵.

³⁹⁰ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 45.

³⁹¹ Π. Οικονόμου: *Εορτή εν των Διδασκαλείων Αθηνών* (Υπόδειγμα σχολικών εορτών), στο Παπακωνσταντίνου, Π και Ανδρέου Α (1992). *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της Παιδαγωγικής σκέψης* 1875 – 1914. Αθήνα, Οδυσσέας, 1892, σελ. 293.

³⁹² Ν. Εξαρχόπουλος: *Ποίος τις πρέπει να είναι ο δάσκαλος*. Εν Αθήναις, 1907, σελ. 88.

³⁹³ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 45 – 46.

³⁹⁴ Γ. Βενθύλος: ό.π.,... 1884, σελ. 35.

³⁹⁵ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 47.

Επίσης προσλήφθηκαν ως βοηθοί δασκάλων μουσικής και απόφοιτοι των Διδασκαλείων ή των Παρθεναγωγείων χωρίς να έχουν επιπλέον μουσικές σπουδές³⁹⁶. Από το 1885 και μετά έπρεπε αυτός που δίδασκε το μάθημα της μουσικής ή οποιοδήποτε άλλο μάθημα έπρεπε να έχει ειδικό πτυχίο, εκτός ορισμένων εξαιρέσεων που υπήρχαν³⁹⁷. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι δάσκαλοι ήταν ανίκανοι λόγω έλλειψης γνώσεων να διδάξουν το μάθημα της μουσικής στα Διδασκαλεία. Αυτός ήταν και ο βασικός παράγοντας της αναποτελεσματικότητας του μαθήματος της μουσικής και της κατάρτισης η οποία γενικά ήταν ανεπαρκέστατη³⁹⁸.

Ο πρώτος Διευθυντής του Διδασκαλείου, σε έκθεση του προς το Υπουργείο το 1879 σημείωνε ότι η διδασκαλία της μουσικής χώλaine επειδή δεν υπήρχε μέθοδος διδασκαλίας για να διδαχθούν κατάλληλα τα άσματα. Η οργανική μουσική δε διδάσκεται λόγω άγνοιας των δασκάλων³⁹⁹.

Οι καθηγητές που δίδασκαν το μάθημα της μουσικής στα Διδασκαλεία, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας τους, αντιμετώπισαν πολλά προβλήματα όσον αφορά τον τρόπο άσκησης των καθηκόντων τους. Βιβλία μουσικής δεν υπήρχαν με αποτέλεσμα να μην έχουν τις αναγκαίες γνώσεις για να διδάξουν το μάθημα τόσο θεωρητικά όσο και πρακτικά. Η διδασκαλία του μαθήματος της μουσικής γινόταν προφορικά όπως ο καθένας νόμιζε καλύτερα, μοιράζοντας παράλληλα και σχετικές σημειώσεις για να διαβάζουν οι σπουδαστές. Βέβαια έγιναν πολλές προσπάθειες και προκηρύχθηκαν πολλοί διαγωνισμοί ιδιαίτερα μετά το 1882 για την συγγραφή βιβλίων μουσικής, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Έτσι οι δάσκαλοι ήταν ελεύθεροι να χρησιμοποιήσουν κατά τη διδασκαλία της μουσικής παιδαγωγικά άσματα από οποιαδήποτε μουσική Συλλογή ήθελαν. Μπορούσαν επίσης, επιλέγοντας από διάφορες συλλογές τραγούδια και διάφορες πληροφορίες σχετικές με τη μουσική να δημιουργήσουν δικά τους βοηθητικά βιβλία τα οποία κατά καιρούς βελτίωναν και τα χρησιμοποιούσαν για τη διδασκαλία του μαθήματος, αφού υπήρχε έλλειψη εγκεκριμένων επίσημων βιβλίων. Θα πρέπει να αναφέρουμε, ότι το 1894 έγινε μια σοβαρή προσπάθεια και εγκρίθηκε το μουσικό βιβλίο «Τερψιχόρη» του Α. Μάλτου το

³⁹⁶ *Πρακτικά Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας*. Αθήνησι, 1880, σελ. 12.

³⁹⁷ Σ. Μπουζάκης – Χ. Τζήκας: *Η κατάρτιση των Δασκάλων – Διδασκαλισσών και των Νηπιαγωγών στην Ελλάδα*. Τόμος Α', (1834 – 1933) Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg, 1996, σελ. 223.

³⁹⁸ Δ. Ανδρεάδης: *Πρακτικός Οδηγός της λειτουργίας του Μονοταξίου Δημοτικού Σχολείου*. Τομ. Α'. Εν Αθήναις, Δημητράκου, 1929, σελ. 371.

³⁹⁹ Χ. Λέφας: ό.π. 1942, σελ. 221.

οποίο παρά τις αδυναμίες και ελλείψεις του χρησιμοποιήθηκε στα Διδασκαλεία για τρία χρόνια.

Τα μουσικά όργανα τα οποία χρησιμοποιούσαν οι σπουδαστές την εποχή εκείνη και τα οποία θεωρούσαν απαραίτητα για την καλύτερη και πληρέστερη κατανόηση αλλά και την ολοκλήρωση του μαθήματος ήταν σε πρώτη φάση το πιάνο και το βιολί. Μετά όμως το 1914 σε όλα σχεδόν τα Διδασκαλεία εισήχθησαν το αρμόνιο και το μαντολινό⁴⁰⁰.

Στην Κέρκυρα το 1880 ιδρύθηκε Διδασκαλείο θηλέων από τη Φ.Ε. Σύμφωνα με το αναλυτικό του πρόγραμμα του 1893 υπήρχαν κάποιες διαφοροποιήσεις όσον αφορά τη διδασκαλία της μουσικής. Το μάθημα της θεωρία της μουσικής, τα εκκλησιαστικά άσματα και τα τραγούδια διδάσκονταν σε όλες τις τάξεις αρχής γενομένης από την Α' τάξη. Η «φωνητική μουσική» τα πρώτα χρόνια διδάχτηκε σε όλες τις τάξεις με τη συνδιδασκτική μέθοδο, ενώ η «οργανική μουσική» κατ' εξαίρεση διδασκόταν μόνο στις μαθήτριες εκείνες που πλήρωναν δίδακτρα⁴⁰¹.

Στη δεκαετία του 1880 ένας μεγάλος μουσικοπαιδαγωγός ο Ι. Έννιγγ κυριάρχησε στο χώρο της μουσικής. Τα μουσικά του βιβλία που κυκλοφόρησαν την εποχή εκείνη αποτέλεσαν σταθμό στην εκπαίδευση τόσο στα δημοτικά σχολεία και στις άλλες βαθμίδες εκπαίδευσης, όσο και στα Διδασκαλεία. Ο ίδιος εξαίρει τη σημασία και τη δύναμη της μουσικής στα παιδιά τονίζοντας ότι η διδασκαλία της στα δημοτικά σχολεία πρέπει να είναι υποχρεωτική, να διδάσκεται ισάξια όπως όλα τα άλλα μαθήματα και έχει μόνο τότε θετικά αποτελέσματα όταν είναι τελειοποιημένη και εξευγενισμένη⁴⁰². Οι συλλογές του που εκδόθηκαν τη δεκαετία του 1880 με τίτλο «Νέα ασμάτια παιδαγωγικά» με τα τριακόσια τραγούδια, αποτέλεσαν για πολλά χρόνια για τους δασκάλους και τους μαθητές το βασικό κορμό της μουσικής. Στηριζόμενες στα τραγούδια που κυκλοφορούσαν την εποχή εκείνη και λαμβάνονταν υπόψη του τους σκοπούς του δημοτικού σχολείου προσπάθησε και καθιέρωσε το ύφος και το περιεχόμενο των τραγουδιών για τις επόμενες δεκαετίες. Στις συλλογές του το μεγαλύτερο μέρος κάλυπταν τα ηθικά, θρησκευτικά, τα τραγούδια της φύσης και διάφοροι ύμνοι στο βασιλικό ζεύγος. Απουσίαζαν όμως τα δημοτικά τραγούδια⁴⁰³.

⁴⁰⁰ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 49 – 50.

⁴⁰¹ Ό.π., σελ. 51 - 52.

⁴⁰² Ό.π., σελ. 74 – 75.

⁴⁰³ Ι. Έννιγγ: *Νέα άσματα παιδαγωγικά*. Μέρος Ε', 1884, σελ. 7.

Αργότερα γύρω στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα εμφανίστηκε μια πατριωτική στάση με αποτέλεσμα να εμφανιστούν τα δημοτικά τραγούδια με πατριωτικό περιεχόμενο και να διδάσκονται στα δημοτικά σχολεία. Η συλλογή του Ι. Σακελλαρίδη (1882) περιείχε για πρώτη φορά δύο δημοτικά τραγούδια⁴⁰⁴. Τα τραγούδια που δημιουργήθηκαν την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα τραγουδήθηκαν στα δημοτικά σχολεία όλο τον 20^ο αιώνα και υπάρχουν μέχρι τις μέρες μας⁴⁰⁵.

Βιβλία, που περιείχαν τραγούδια που διδάσκονταν στα δημοτικά σχολεία εκδίδονταν και σε διάφορες άλλες περιοχές εκτός του ελληνικού κράτους τα οποία όμως δε διέφεραν κατά το περιεχόμενο. Η συλλογή του Α. Μάλτου «Τερψιχόρη» περιείχε τραγούδια και δημοτικές μελωδίες ξένων συνθετών, όπως γερμανικές, ρωσικές και σικελικές. Στην ίδια συλλογή, εκτός από τα τραγούδια που υπήρχαν και τραγουδούσαν τα παιδιά, υπήρχαν και διάφορες Δεήσεις υπέρ του Βασιλιά των Ελλήνων. Το βιβλίο είχε μια μεγάλη καινοτομία στη συνύπαρξη θεωρίας της μουσικής και τραγουδιών, η οποία διευκόλυνε τόσο το δάσκαλο κατά τη διδασκαλία της, όσο και τα παιδιά για την καλύτερη και μεθοδικότερη κατανόηση των τραγουδιών. Η μορφή αυτή της συλλογής θα αποτελέσει την αρχή και για άλλες συλλογές που θα κυκλοφορήσουν αργότερα όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες της Ευρώπης⁴⁰⁶.

Για τη μέθοδο διδασκαλίας της μουσικής στο δημοτικό σχολείο αναφέρεται για πρώτη φορά ο Κοκκώνης το 1860. Ο ίδιος στο βιβλίο του «Οδηγός» τονίζει ότι η φωνητική μουσική είναι προτιμότερο να διδάσκεται στο δημοτικό σχολείο με τη συνδιδασκτική μέθοδο παρά με την αλληλοδιδασκτική. Αν χρειαστεί όμως να διδαχτεί αλληλοδιδασκτικά τότε η διδασκαλία θα γίνει απευθείας από το δάσκαλο ή με τη βοήθεια των πρωτόσχολων. Εκείνος που είναι υπεύθυνος να επιλέγει τα τραγούδια για τη διδασκαλία της μουσικής είναι μόνο ο δάσκαλος και μάλιστα μόνο από τη συλλογή που είχε εκδοθεί και εγκριθεί το 1846.

Όσο όμως περνούσαν τα χρόνια η διδασκαλία του μαθήματος της μουσικής στα δημοτικά σχολεία άρχισε να συστηματοποιείται και να διδάσκεται με μεγαλύτερη ευχέρεια και περισσότερες γνώσεις αφού πολλοί δάσκαλοι φοιτούσαν στα

⁴⁰⁴Ι. Σακελλαρίδης: *Μούσα ήτοι βιβλίον μουσικόν παιδαγωγικόν*, 1882, σελ. 22.

⁴⁰⁵Ι. Σακελλαρίδης: ό.π...1898, σελ. 23.

⁴⁰⁶Α. Μάλτος: *Τερψιχόρη ήτοι Συλλογή χορικών ασμάτων προς χρήσιν των σχολείων*, 1884, τομ 1^{ος}, σελ. 124.

Υποδιδασκαλεία ή Διδασκαλεία ή παρακολουθούσαν σχετικά εκπαιδευτικά σεμινάρια. Την εποχή αυτή παρουσιάζονται μουσικοπαιδαγωγοί οι οποίοι διαφοροποιούνται όσον αφορά τη μέθοδο διδασκαλίας της μουσικής στα δημοτικά σχολεία, διατηρώντας όμως κάποια κοινά βασικά στοιχεία και αρχές. Σαν παράδειγμα αναφέρουμε τη διδασκαλία ενός ποιητικού ποιήματος. Το ποίημα αυτό πρέπει οι μαθητές να το διαβάσουν πολλές φορές, ώστε να το μάθουν καλά απ' έξω και μετά να το τραγουδήσουν. Υπήρχαν όμως και περιπτώσεις που το μάθημα της Ωδικής διδασκόταν κατά την απαγγελία.

Η διδασκαλία της μουσικής γινόταν στην ίδια αίθουσα και στα ίδια θρανία που κάθονταν οι μαθητές και παρακολουθούσαν και τα άλλα μαθήματα. Τη διδασκαλία την έκανε ο ίδιος ο δάσκαλος, ο οποίος προσπαθούσε να μάθει τα τραγούδια στα παιδιά λέγοντας τους στίχους και τραγουδώντας μόνο με τη φωνή του και χωρίς τη συνοδεία οργάνου τις περισσότερες φορές⁴⁰⁷. Τα παιδιά ακολουθούσαν και με τη συνεχή επανάληψη μάθαιναν τα τραγούδια τα οποία στη συνέχεια τα τραγουδούσαν όλοι μαζί.

Θα πρέπει όμως εδώ να τονίσουμε ότι η μουσική σαν ξεχωριστό μάθημα διδασκόταν σε λίγα δημοτικά σχολεία και βέβαια όχι σαν βασικό, αλλά σαν μια δραστηριότητα ευκαιρίας χωρίς συγκεκριμένους στόχους και μέθοδο διδασκαλίας. Περισσότερο τη στηρίζανε εκείνοι οι δάσκαλοι που γνώριζαν εκκλησιαστική μουσική. Για την κατάσταση αυτή υπεύθυνο θεωρείται το κράτος το οποίο δεν είχε τη δύναμη να μεθοδεύσει και οργανώσει γενικότερα την εκπαίδευση αφ' ενός και αφ' ετέρου η εκπαίδευση των δασκάλων για τη διδασκαλία της μουσικής βρισκόταν σε απελπιστική κατάσταση. Τα δημοτικά τραγούδια δεν έτυχαν της ανάλογης προσοχής και δεν αξιοποιήθηκαν για τη διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία γιατί τα θεώρησαν ακατάλληλα⁴⁰⁸.

Οι περισσότεροι παιδαγωγοί της εποχής είχαν θετική άποψη για τη μουσική και το ρόλο της στην εκπαίδευση γύρω στη δεκαετία του 1880. Παρά ταύτα όμως η υποχρεωτικότητα της μουσικής για τη διδασκαλία της στο δημοτικό σχολείο δεν ήταν σαφώς αποσαφηνισμένη. Το περιεχόμενο των τραγουδιών ήταν όπως και τα προηγούμενα χρόνια σταθερά προσηλωμένο, στο Θεό, την πατρίδα και τη φύση. Οι

⁴⁰⁷ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 83 – 84.

⁴⁰⁸ Ό.π., σελ. 94 – 95.

γιορτές που γίνονταν στα δημοτικά σχολεία ενίσχυαν τον πατριωτικό χαρακτήρα των τραγουδιών αλλά και της εκπαίδευσης⁴⁰⁹.

Οι αδυναμίες που είχε η δημόσια εκπαίδευση να καταρτίσει επαρκώς τους δασκάλους στο εκπαιδευτικό τους έργο, επέτρεψε σε ιδιώτες που διατηρούσαν ιδιωτικά δημοτικά σχολεία να αναπτύξουν πρωτοβουλίες για μεθοδικότερη διδασκαλία της μουσικής για περισσότερες και πιο οργανωμένες γνώσεις⁴¹⁰. Στα δημόσια δημοτικά σχολεία αν ακόμα και ορισμένοι δάσκαλοι προσπάθησαν να αξιοποιήσουν τη μουσική σε κάποιες σχολικές στιγμές, ο προσανατολισμός της παρέμεινε ο ίδιος συνδεδεμένος με τις εθνικές, θρησκευτικές και άλλες σχολικές γιορτές⁴¹¹.

Τα προγράμματα του 1894 που θεωρήθηκαν πλήρη και έφεραν στην εκπαίδευση μια οριστικοποίηση της ύλης των μαθημάτων, εν τούτου από πολλές μαρτυρίες φαίνεται πως τα μαθήματα που διδάσκονταν συστηματικά ήταν μόνο η γραφή η ανάγνωση και η αριθμητική. Επίσης οι εκθέσεις των επιθεωρητών δεν κάνουν πουθενά λόγο για διδασκαλία μουσικής, πράγμα που αποδεικνύει ότι το μάθημα αυτό είχε παραμεληθεί⁴¹². Το ίδιο ίσχυε και για τα δημοτικά σχολεία που δίδασκαν δασκάλες που αποφοιτούσαν από το Αρσάκειο (Παρθεναγωγείο). Στα δημοτικά σχολεία που δίδασκαν Γραμματοδιδάσκαλοι τα πράγματα ήταν πολύ χειρότερα λόγω της ελλιπούς μόρφωσής τους⁴¹³.

Τα παιδαγωγικά άσματα που διδάσκονταν στα δημοτικά σχολεία έπρεπε το περιεχόμενό τους και η μουσική τους να είναι κατάλληλα για την παιδική φωνή και να εμπνέουν την ευσέβεια, τη φιλοπατρία, τη φιλοστοργία, τη χαρά, την αγάπη προς τον πλησίον και τη φύση, τη συναίσθηση της εθνικής ζωής και ιστορίας κτλ⁴¹⁴.

Τα πρωινά μαθήματα στο σχολείο άρχιζαν στις 8πμ. Τα παιδιά με το δάσκαλο έμπαιναν στην αίθουσα και πριν αρχίσουν τα μαθήματα έκαναν με κατάνυξη την πρωινή προσευχή τους λέγοντας: «Εις το όνομα του Πατρός [...] Βασιλέυ Ουράνιε·

⁴⁰⁹ Μ. Βρατσάνος: *Περί Προγράμματος. Το Παιδαγωγικόν σχολείον*. Φυλλάδιο IB. Εν Αθήναις, 1884, σελ. 563.

⁴¹⁰ Ν. Βουλγάρεως: *Επί τη Εικοσιπενταετηρίδι του Παιδαγωγείου*. Εν Αθήναις, 1884, σελ. 49.

⁴¹¹ Β. Σκορδέλης: *Ημερολόγιο δημοδιδασκάλου, ήτοι η Παιδαγωγία εν τη πράξει*. Εν Αθήναις: Παρά τω εκδότῃ Α. Κωνσταντινίδῃ, 1885, σελ. 18.

⁴¹² Ν. Πολίτης: *Εκθέσεις των κατά 1883 προς Επιθεώρησιν των δημοτικών σχολείων αποσταλέντων εκτάσεων επιθεωρητών*. Αθήνα, 1883, σελ. 70.

⁴¹³ Χ. Παπαμάρκου: *Έκθεση σχεδίου νόμου, στο Κάστανος, 1919/1995. Η εκπαίδευση των δημοδιδασκάλων στην Ελλάδα* (μτφρ. Δ. Θωΐδης) Φλώρινα. Δημόσια βιβλιοθήκη Φλώρινας. 1889, σελ. 40.

⁴¹⁴ Γ. Βενθύλος: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαίδευσεως*. τομ. Β΄ 1883 – 1887. Εν Αθήναις: εκ του Τυπογραφείου «Ο Παλαμήδης», 1887, σελ. 104 – 114.

Κύριε, ο το Πανάγιον σου πνεύμα». Μετά έκαναν πάλι τρεις φορές το σημείο του σταυρού και άρχιζαν το μάθημα. Μετά τη λήξη των πρωινών μαθημάτων ο δάσκαλος και οι μαθητές έκαναν πάλι την προσευχή τους λέγοντας: «Πάτερ ημών – Την πάσαν ελπίδα μου Διευχών» και έψαλλαν και κάποιο κατάλληλο ύμνο ή άσμα⁴¹⁵. Τα απογευματινά μαθήματα ξανάρχιζαν στη 2 μμ. και τελείωναν στις 6 και 15'. Αρχιζαν και τελείωναν με προσευχή. Στην αρχή η προσευχή ήταν: «Δόξα σοι ο Θεός [...]» και στο τέλος «Δεύτε προσκυνήσωμεν – Ευχαριστούμεν σοι Κύριε και Θεέ – Διά πρεσβειών» και ψαλλόταν όπως το πρωί το συνηθισμένο θρησκευτικό άσμα ή εκκλησιαστικό τροπάριο.

Τα τροπάρια ή άσματα που ψάλλονταν όλη την εβδομάδα ήταν: τη Δευτέρα το «Ευλογητός ει, Χριστέ ο Θεός ημών», την Τρίτη το «Με το νουν και την καρδίαν [...]» την Τετάρτη το «Σώσον, Κύριε, τον λαό σου», την Πέμπτη το «Κανόνα πίστεως και εικόνα πραότητος» και την Παρασκευή το «Τη Υπερμάχω Στρατηγώ τα νικητήρια»⁴¹⁶.

Κάθε Τετάρτη απόγευμα πήγαιναν εκδρομή (διδασκτικό περίπατο). Στο δρόμο οι μαθητές τραγουδούσαν διάφορα κατάλληλα τραγούδια. Στη σχολική γιορτή των Τριών Ιεραρχών οι μαθητές μετά την εκκλησία πήγαιναν στο σχολείο συνοδευόμενοι από τους γονείς τους και πολλούς κατοίκους του χωριού. Ο δάσκαλος εκφωνούσε σύντομο λόγο για τη ζωή και τη δράση των τριών φωστήρων της εκκλησίας. Στο τέλος οι μαθητές έψαλλαν το τροπάριο των Τριών Ιεραρχών και μερικά άλλα σχολικά και εκκλησιαστικά άσματα⁴¹⁷. Τη διπλή εορτή της 2^{ης} Μαρτίου τη γιόρταζαν με μεγαλύτερη λαμπρότητα. Το πρωί όλοι οι μαθητές και ο δάσκαλος πήγαιναν στην εκκλησία. Ο σημαιοφόρος κρατούσε τη γαλανόλευκη σημαία. Μετά την εκκλησία δάσκαλος, μαθητές, γονείς και κάτοικοι του χωριού συγκεντρώνονταν στο σχολείο. Ο δάσκαλος εκφωνούσε σύντομο λόγο εξυμνώντας για τις αρετές και τα κατορθώματα των προγόνων μας. Οι μαθητές απάγγελαν ποιήματα και έψαλλαν άσματα και τραγουδούσαν κατάλληλα πατριωτικά τραγούδια. Οι σχολικές γιορτές με τα τραγούδια, τα ποιήματα και τον πανηγυρικό τους χαρακτήρα επιδίωκαν να φρονηματίσουν τους μαθητές και να τονώσουν τον πατριωτισμό τους⁴¹⁸. Την Πρωτομαγιά συγκεντρώνονταν οι μαθητές με τα φαγητά τους πρωί - πρωί στο σχολείο. Ο δάσκαλος τους έβαζε κατά ζυγούς και ξεκινούσαν για την εξοχή. Σε όλη τη διαδρομή όλοι μαζί οι μαθητές τραγουδούσαν τραγούδια που

⁴¹⁵ Θ. Ν. Αποστολόπουλος: *Πρακτικός Οδηγός των Δημοδιδασκάλων και Αναλυτικόν Πρόγραμμα των μαθημάτων δημοτικού σχολείου έχοντος τέσσερας τάξεις και ένα διδάσκαλον*. Εν Αθήναις: Τυπ. Πασσάρη και Βεργιανίτου, χ.ε. σελ.117.

⁴¹⁶ Δ. Πετρίδης: *Στοιχειώδεις πρακτικά οδηγία* ... ό.π. 1880, σελ. 177.

⁴¹⁷ Β. Σκορδέλης: ό.π... 1885, σελ. 50.

⁴¹⁸ Ό.π., σελ. 69.

μάθαιναν στο σχολείο με προτεραιότητα της φύσης και μάλιστα λόγω της ημέρας το τραγούδι του Μάη:

«Ο Μάιος μας έφθασε εμπρός βήμα ταχύ
να τον προϋπαντήσωμεν, παιδιά' ς την εξοχή.

[.....]

Πάμε και ημείς να πάρωμεν, μη χάνωμεν καιρό,
μας φθάνει ένα τριαντάφυλλο, ένα κλαδί χλωρό⁴¹⁹».

Τέλος, στις εξετάσεις οι μαθητές πήγαιναν στην εκκλησία με το δάσκαλό τους, παρακολουθούσαν τη δοξολογία ψάλλοντας θρησκευτικά άσματα. Η εξέταση των μαθητών που άρχιζε μετά την εκκλησία γίνονταν κατά τετράδες από εξεταστική επιτροπή. Στη γυμναστική και στα άσματα οι μαθητές εξετάζονταν όλοι μαζί στο τέλος των εξετάσεων. Στο τέλος των εξετάσεων ο διευθυντής του σχολείου εκφωνούσε τον πανηγυρικό μπροστά στους γονείς και μαθητές και οι μαθητές όλοι μαζί έψαλλαν διάφορα άσματα⁴²⁰.

Σύμφωνα με τον Απ. Σπαθάκη κατά τη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία στην πρώτη τάξη οι μαθητές μιμούνται τα άσματα που τους διδάσκει ο δάσκαλος συνοδεία του μουσικού οργάνου της λύρας. Στη δευτέρα τάξη οι μαθητές τραγουδούν χωρίς συνοδεία οργάνου τα άσματα τα οποία άκουσαν να τα τραγουδά ο δάσκαλος. Στην τρίτη τάξη οι μαθητές τραγουδούν δίφωνα ή πολύφωνα άσματα. Τα σχολικά άσματα τα οποία τραγουδούν οι μαθητές πρέπει κατά το περιεχόμενο και τη μελωδία να είναι σύμφωνα προς την παιδική φύση και να διεγείρουν την αγάπη των παιδιών προς την αρετή, την πατρίδα και το Θεό. Τα δημοτικά άσματα και τα εκκλησιαστικά τροπάρια που εξυμνούν τους ήρωες της πατρίδας και της εκκλησίας πρέπει να τραγουδιούνται και να ψάλλονται από τους μαθητές και κατά τις εθνικές και θρησκευτικές γιορτές. Στα άσματα που έχουν ηθικό περιεχόμενο καταλέγονται και εκείνα που εξυμνούν τη φύση και προσδίδουν στα παιδιά την αγάπη τους προς αυτήν. Σύμφωνα με το Σπαθάκη η μουσική ανυψώνει το νου του ανθρώπου προς το Θεό, αναπτρώνει το φρόνημα των μαθητών κατά τους εχθρούς της πατρίδας, διεγείρει τους

⁴¹⁹ Σπ. Μωραΐτης: *Εγχειρίδιον Αναγνωσμάτων, έτος σχολικών, Β' έκδοσις τρίτη διωρθωμένη και επηυξημένη*. Εν Αθήναις. Εκ του Τυπογραφείου Σ.Κ. Βλαστού, 1880, σελ. 89.

⁴²⁰ Γ. Βενθύλος: *Θεσμολόγιον της Δημοτικής εκπαιδεύσεως*. Τ.Γ', 1887 – 1892. Εν Αθήναις. Εκ του Τυπογραφείου Σ.Κ. Βλαστού, 1892, σελ. 81 – 85.

νωθρούς, μαλακώνει τους σκληρούς, εξημερώνει τους άγριους και χρησιμεύει ως μέσο ευχαρίστησης⁴²¹.

Από το 1880 κυκλοφορούσαν τέσσερα τεύχη με «Νέα Παιδαγωγικά Άσματα», που είχε εκδώσει η «Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία». Από τα 158 παιδαγωγικά άσματα τα 64 ήταν θρησκευτικά, τα 26 φυσιολατρικά, τα 14 φρονηματιστικά, τα 12 ψυχαγωγικά, τα 13 πραγματογνωστικά, τα 14 σχολικά, τα 9 πατριωτικά και τα 6 βασιλικοί ύμνοι. Τα άσματα αυτά διατηρήθηκαν και τραγουδήθηκαν για πολλές δεκαετίες στα δημοτικά σχολεία από χιλιάδες μαθητές. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα: «Αρνάκι άσπρο και παχύ [...], Πετάς περιστεράκι, στον κήπο στην αυλή [...], Ήλθε πάλι η πασχαλιά [...]» κτλ⁴²².

Ο Μ. Σακελλαρόπουλος στο βιβλίο του «Η Παιδαγωγική του Δημοτικού σχολείου» το 1887 περιγράφει αναλυτικά τη διδασκαλία της μουσικής στο δημοτικό σχολείο. Η διδασκαλία του μαθήματος της Ωδικής στο δημοτικό σχολείο αρχίζει από την πρώτη τάξη, διότι και οι μαθητές της τάξης αυτής ευχαριστιούνται να ψάλλουν εύκολα άσματα, και συνεχίζεται μέχρι της ανώτατης τάξης. Σε κάθε τάξη οι μαθητές διδάσκονται οκτώ περίπου νέα άσματα, επαναλαμβάνουν δε και τα προηγούμενα. Μερικά άσματα στην τέταρτη τάξη ψάλλονται σε διφωνία και στην έκτη τάξη και σε τριφωνία.

Το περιεχόμενο του άσματος δεν πρέπει κατά τη διδασκαλία μόνο να απομνημονεύεται, αλλά και να ερμηνεύεται διότι τότε μόνο οι μαθητές το κατανοούν. Μετά την κατανόηση και απομνημόνευση ο δάσκαλος μόνος του τραγουδά ολόκληρο το τραγούδι. Έπειτα το τραγουδά σε τεμάχια ή στροφές τα οποία επαναλαμβάνουν μαζί και οι μαθητές πολλές φορές μέχρι να το μάθουν καλά. Τα διδαγμένα τραγούδια τα επαναλαμβάνουν από καιρό σε καιρό όχι μόνο κατά τις ώρες της Ωδικής αλλά και στα διαλείμματα και στις εκδρομές. Κατά τη διδασκαλία νέων τραγουδιών ο δάσκαλος βοηθά τους μαθητές με τη φωνή του ή του τετράχορδου, κατά τέτοιο τρόπο ώστε οι μαθητές να τραγουδούν προσέχοντας το στόμα και τη φωνή του δασκάλου και να μην κραυγάζουν. Πριν αρχίσει τη διδασκαλία του τραγουδιού ο δάσκαλος δίνει τον αρχικό τόνο και μετά αρχίζουν όλοι οι μαθητές να τραγουδούν συγχρόνως. Ο δάσκαλος

⁴²¹ Αρ. Σπαθάκης: Ο παιδαγωγός... ό.π... 1882, σελ.328.

⁴²²Ι. Κανάκης: Άσματα Παιδαγωγικά Νέα, εκδιδόμενα επιμελεία Ιουλίου Έννιγγ και δαπάνη της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, Μέρος Α΄, Στιχουργήματα Άλεξ. Κατακουζηνού, εφηρμοσμένα εις γνωστάς μελωδίας. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφείως, 1880.
Μέρος Β΄. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφείως, 1883.
Μέρος Γ΄, στίχοι και μουσική διαφόρων. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφείως, 1883.
Μέρος Δ΄, στίχοι και μουσική διαφόρων. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφείως, 1882.

προσέχει τις φωνές και τις παραφωνίες των μαθητών αλλά και τις λέξεις του τραγουδιού ώστε να προφέρονται καθαρά. Τα τραγούδια δεν πρέπει να τραγουδιούνται πάντα εν χορώ, αλλά και ξεχωριστά από κάθε μαθητή διότι τότε μόνο μπορεί ο δάσκαλος να διακρίνει την πρόοδο αυτών. Ο δάσκαλος πριν προχωρήσει να ασκήσει τους μαθητές του στη διφωνία, τραγουδά ο ίδιος για λίγες ημέρες ή εκτελεί επί του τετράχορδου τη δεύτερη φωνή ενώ οι μαθητές εξακολουθούν να τραγουδούν την πρώτη.

Κατά τη μέθοδο διδασκαλίας της μουσικής οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων πρέπει να μαθαίνουν και τα μουσικά σημεία για να μπορούν να γνωρίζουν περισσότερες και ακριβέστερες μουσικές γνώσεις. Γι' αυτό ο δάσκαλος θα πρέπει πάντα όταν διδάσκει μεθοδικά το μάθημα της μουσικής, αλλά και τα άλλα μαθήματα, να είναι πάρα πολύ καλά προετοιμασμένος. Στις κατώτερες όμως τάξεις επειδή οι μαθητές δεν μπορούν να καταλάβουν τη μέθοδο διδασκαλίας των σημείων της μουσικής, πρέπει να διδάσκεται το μάθημα πρακτικά.

Το άσμα κατά τη διδασκαλία στο δημοτικό σχολείο, δημιουργεί στα παιδιά συναισθήματα, τα οποία ανάλογα με το περιεχόμενο φέρνει τα παιδιά κοντά στο Θεό, την πατρίδα, την κοινωνία και τη φύση.

Άσμα, που το περιεχόμενό του δεν εκφράζει τα παραπάνω δεν χρειάζεται να διδάσκεται στο δημοτικό σχολείο και εάν το περιεχόμενό του είναι ανήθικο τότε είναι υβριστικό κατά της θείας τέχνης και της μουσικής. Στο δημοτικό σχολείο τα παιδιά δεν είναι δυνατόν ούτε αναγκαίο να μάθουν πολλά άσματα, αλλά τα λίγα που θα διδαχθούν και θα μάθουν πρέπει να τα μάθουν με μεγάλη ακρίβεια⁴²³.

Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα των Μαθημάτων του πλήρους Δημοτικού Σχολείου που συνέταξε ο Χ. Παπαμάρκου το 1890 το μάθημα της μουσικής διδάσκεται 18 ώρες εβδομαδιαίως, ήτοι από 3 ώρες σε κάθε τάξη. Σκοπός της Ωδικής στο δημοτικό σχολείο είναι να ενισχύσει τα φωνητικά όργανα των μαθητών, να εξευμενίσει τη φωνή τους, να τους δώσει ρυθμούς ευαισθησίας και να αναπτύξει τα ηθικά και θρησκευτικά συναισθήματά τους. Για το σκοπό αυτό η διδασκαλία της ωδικής πρέπει να περιστρέφεται σε άσματα που να είναι κατάλληλα για τα παιδιά και να ανταποκρίνονται στους σκοπούς που παραπάνω αναφέρουμε. Πρέπει επίσης ο δάσκαλος κατά τη διδασκαλία να ξεκινά από τα εύκολα άσματα και να προχωρά προς τα δύσκολα και από τα μονόφωνα προς τα δίφωνα ακόμα και τα τρίφωνα. Μαζί δε με τα άσματα αυτά

⁴²³ Μ. Σακελλαρόπουλος: *Παιδαγωγική του Δημοτικού Σχολείου*. Εν Κερκύρα, Ο Κοραΐς, 1887, σελ. 180.

πρέπει κατά τη διδασκαλία να διδάσκονται στο δημοτικό σχολείο, κατά τον ίδιο τρόπο και εκκλησιαστικά άσματα εκείνα που συνήθως ακούμε στην εκκλησία. Ο Χ. Παπαμάρκου αναφέρεται επίσης και στην πορεία διδασκαλίας της μουσικής στο δημοτικό σχολείο, η οποία δε διαφέρει από εκείνη του Μ. Σακελλαρόπουλου που παραπάνω αναπτύξαμε⁴²⁴.

Β. Μεταβατική Περίοδος (1897 – 1909)

3.4 Τα εκπαιδευτικά Νομοσχέδια του Αθ. Ευταξία του 1899 και του Σπ. Στάη το 1900

Τα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα και τα πρώτα του 20^{ου} χαρακτηρίζουν μία από τις πλέον ενδιαφέρουσες περιόδους της νεοελληνικής ιστορίας. Είναι η περίοδος του «ορμητικού δημοτικισμού»⁴²⁵ που σφραγίζει την είσοδο της νεοελληνικής κοινωνίας στον καινούριο αιώνα, κατά τρόπο καταλυτικό. Η πνευματική και κοινωνική ζωή της χώρας σηματοδεύεται ανεξίτηλα από το δυναμισμό του γλωσσικού κινήματος, που είχε βάλει στόχο το αίτημα για την εκπαιδευτική αναγέννηση⁴²⁶.

Ο δημοτικισμός εμφανίζεται δυναμικά στο προσκήνιο των εξελίξεων και προσπαθεί να αντλήσει δύναμη από τις πραγματικές δυνάμεις του νέου Ελληνισμού προκειμένου να βοηθήσει το έθνος προς τη σύγχρονη πραγματικότητα και τις απαιτήσεις της⁴²⁷. Με το μετασχηματισμό του σε εκπαιδευτικό δημοτικισμό, αποκτά μεγαλύτερη εμβέλεια και δραστικότητα, με αποτέλεσμα μέσα από την εκπαίδευση να αποκτήσει τη δύναμη και την ικανότητα ώστε να συντελέσει στο ξεπέρασμα της κρίσης (πτώχευση 1893 και ήττα ελληνοτουρκικού πολέμου 1897)⁴²⁸.

⁴²⁴ Χ. Παπαμάρκου: *Αναλυτικόν Πρόγραμμα των μαθημάτων του Πλήρους Δημοτικού Σχολείου των αρρένων*. Αθήνησιν. Εκ του τυπογραφείου των αδελφών Πέρρη, 1890

⁴²⁵ Μ. Τριανταφυλλίδης: *Νεοελληνική Γραμματική - Ιστορική Εισαγωγή*. Τομ Α', Αθήνα, 1938, σελ. 118.

⁴²⁶ Αλ. Δελμούζος: *Το κρυφό σχολείο* (1908 – 1911), Αθήνα, εκδ. Γαλλικού Ινστιτούτου, 1950, σελ. 15.

⁴²⁷ Ό.π., σελ. 16.

⁴²⁸ Δ. Διαμαντής: *Τα σχολικά Προγράμματα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση...* ό.π., σελ. 272.

Μέσα στο κλίμα της ηττοπάθειας και απογοήτευσης που δημιούργησε ο ελληνοθωμανικός πόλεμος, το κόμμα του Γ. Θεοτόκη⁴²⁹, που κέρδισε τις εκλογές το 1899 είχε στο πρόγραμμά του σαν προτεραιότητα το σύνθημα **μεταρρύθμιση και ανόρθωση** προκειμένου ο ελληνικός λαός να μπορέσει να επανακτήσει την αυτοπεποίθησή του ξεπλύνοντας τη ντροπή που προκάλεσε η ήττα του πολέμου. Θεωρούν ότι η εκπαίδευση είναι εκείνη που θα βοηθήσει να θεραπευτούν τα δεινά του τόπου. Το 1899 ο Υπουργός Παιδείας Αθ. Ευταξίας υποβάλλει στη βουλή τα Νομοσχέδια «Περί Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης».

Σύμφωνα με τον Αλέξη Δημαρά, η εκπαίδευση θα στηρίξει το δημοκρατικό πολίτευμα, θα προετοιμάσει την εργατική επανάσταση, θα θεραπεύσει την κακοδιοίκηση, πράγματα τα οποία δεν πραγματοποιήθηκαν αφού δεν ψηφίστηκαν από τη Βουλή τα νομοσχέδια. Έτσι στο κατώφλι της τέταρτης περιόδου της εκπαιδευτικής μας ιστορίας, όλα δείχνουν ότι προετοιμάζεται μια μεγάλη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση⁴³⁰.

Το νομοσχέδιο για τη Δημοτική Εκπαίδευση προέβλεπε 7/ετές Δημοτικό Σχολείο με έναν 4/ετή κύκλο κατώτερο γενικής μόρφωσης, κοινό για όλους τους μαθητές και έναν ανώτερο 3/ετή κύκλο επαγγελματικής μόρφωσης για μαθητές που δε θα συνέχιζαν τις σπουδές στο Γυμνάσιο⁴³¹. Η αρχαία γλώσσα στο Δημοτικό καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από την καθαρεύουσα. Μεγάλη μέριμνα δινόταν στην πρακτική κατεύθυνση του δημοτικού σχολείου, ώστε να προετοιμάζει το μέλλοντα, μισθωτό, εργαζόμενο και συνταγματικό πολίτη⁴³².

Ο σκοπός του Δημοτικού Σχολείου, για πρώτη φορά μέχρι τώρα στην ελληνική ήταν, εκτός από τη μετάδοση γνώσεων για την ηθική, θρησκευτική και εθνική διαπαιδαγώγηση των μαθημάτων, και η μετάδοση πρακτικών γνώσεων για την ένταξη των μαθητών στην οικονομική και κοινωνική ζωή⁴³³. Σύμφωνα με τα Νομοσχέδια το δημοτικό σχολείο αποκτά ευρεία λαϊκή βάση σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες και των δύο φύλων. Εκσυγχρονίζεται και γίνεται ικανό να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις

⁴²⁹ Δ. Δαφνής – Γ. Θεοτόκης: ΥΔΡΙΑ. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια, Τομ. 17, Αθήνα, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, 1983, σελ. 175 – 178.

⁴³⁰ Αλ. Δημαράς: ό.π..., τομ Α', σελ. μστ'.

⁴³¹ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 254.

⁴³² Α. Φραγκουδάκη: *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση...* ό.π., σελ. 23.

⁴³³ Αθ. Ευταξίας: *Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια, Αιτιολογική έκθεση και αγορεύσεις περί δημοτικής εκπαίδευσεως*. Εν Αθήναις. Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1899, σελ. 7.

της κοινωνίας. Τα Νομοσχέδια περιέχουν την καθαρά αστική αντίληψη, με την υποχρέωση του σχολείου να προετοιμάζει την ενσωμάτωση του μαθητή στην κοινωνία τόσο επαγγελματικά όσο και ιδεολογικά⁴³⁴.

Τα Νομοσχέδια δέχονταν την υποχρεωτική εκπαίδευση τετραετή για τα Γραμματοδιδασκαλεία και επταετή για τα Δημοτικά σχολεία όπως παραπάνω αναφέραμε⁴³⁵. Τα δημοτικά σχολεία διακρίνονταν σε 7/τάξια, πολυτάξια (τριτάξια μέχρι εξατάξια), διτάξια, μονοτάξια, γραμματεία και σχολεία ημιημερήσια⁴³⁶.

Τα μαθήματα που διδάσκονταν στο δημοτικό σχολείο σύμφωνα με τα Νομοσχέδια ήταν θρησκευτικά, νέα ελληνική γλώσσα, πρακτική αριθμητική, στοιχειώδης Γεωμετρία, Εθνική Ιστορία, Γεωγραφία, Φ. Ιστορία, Φυσική και Χημεία, ωδική, καλλιγραφία, ιχνογραφία, γυμναστική, χειροτεχνία (εργόχειρα για τα κορίτσια), στοιχειώδεις γνώσεις τεχνολογίας, δικαιώματα και καθήκοντα του συνταγματικού πολίτη, πολιτική οικονομία και στοιχειώδεις γνώσεις της γεωπονικής κηπουρικής, δεντροκομία, βομβυκοτροφία, μελισσοτροφία και εμπορίας μαθήματα⁴³⁷. Το πρόγραμμα των μαθημάτων εγκαινιάζει ένα παραγωγικό δημοτικό σχολείο με διπλό στόχο. Τα παιδιά των κατωτέρων κοινωνικών τάξεων τα οποία δεν μπορούσαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους, έπρεπε να μάθουν τις απαραίτητες εκείνες γνώσεις, ώστε να μπορέσουν να καταλάβουν ένα επάγγελμα για να ζήσουν, ενώ τα παιδιά των ανώτερων κοινωνικών τάξεων για να αναλάβουν ανώτερες επαγγελματικές θέσεις έπρεπε να συνεχίσουν τις σπουδές τους στη μέση εκπαίδευση.

Σύμφωνα με το νομοσχέδιο οι βαθμίδες διοίκησης της δημοτικής εκπαίδευσης ήταν: **Ο Διευθυντής** του σχολείου ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την καλή λειτουργία τους σχολείου. Η **Εφορευτική Επιτροπή** η οποία ήταν υπεύθυνη για τη βελτίωση της λειτουργίας αυτού. Το **Εποπτικό Συμβούλιο** το οποίο ήταν υπεύθυνο για το διορισμό των διευθυντών στα πολυτάξια και πλήρη δημοτικά σχολεία, να συντάσσει τους νόμους, τα διατάγματα και τις εγκυκλίους διαταγές, να επιβάλλει την ποινή του προστίμου κτλ. **Οι Νομαρχιακοί Επιθεωρητές** οι οποίοι επιθεωρούσαν τα σχολεία και

⁴³⁴ Α. Φραγκουδάκη: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...* ό.π., σελ. 23 – 25.

⁴³⁵ Αθ. Ευταξίας: ό.π., σελ. 4.

⁴³⁶ Ο.π., σελ. 6 – 7.

⁴³⁷ Ο.π., σελ. 2.

τους δασκάλους. **Οι ανώτεροι επιθεωρητές** επιθεωρούσαν τους Νομαρχιακούς επιθεωρητές και συγκαλούσαν παιδαγωγικά συνέδρια⁴³⁸.

Τα Νομοσχέδια του 1899 συζητήθηκαν στη Βουλή μέσα σε έντονες αντιδράσεις και κριτική και καταψηφίστηκαν⁴³⁹.

Το Νοέμβριο του 1900 ο Υπουργός Παιδείας Σπ. Στάης υποβάλλει στη Βουλή σειρά Νομοσχεδίου, που ανέτρεπαν την προηγούμενη εκπαιδευτική πολιτική, με αλλαγές στην εκπαίδευση. Τα Νομοσχέδια αυτά ήταν: «Περί τροποποιήσεις και συμπληρώσεις του Νόμου ΒΤΜΘ΄ Περί Δημοτικής ή Στοιχειώδους εκπαιδευσεως», «Περί Εκπαιδευτικού Συμβουλίου», «Περί Διδασκαλείου της Μέσης Εκπαιδευσεως», «Περί εξετάσεων εν τω Εθνικώ Πανεπιστήμιο»⁴⁴⁰.

Τα βασικότερα σημεία του Νομοσχεδίου είναι τα ακόλουθα. Η Δημοτική Εκπαίδευση χωρίζεται σε δημοτικά σχολεία με έξι τάξεις και σε Γραμματεία με τέσσερις τάξεις. Η φοίτηση είναι υποχρεωτική μέχρι να τελειώσουν οι μαθητές το σχολείο. Οι δάσκαλοι πρέπει να διορίζονται από τον Υπουργό των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης. Σε κάθε νομό υπάρχει το **Εποπτικό Συμβούλιο** που ασκεί την εποπτεία σε όλα τα δημοτικά σχολεία της περιφέρειας, οι **επιθεωρητές** που επιθεωρούν τους δασκάλους και τα σχολεία, οι **Νομαρχιακοί επιθεωρητές** και ο **Γενικός Επιθεωρητής** ο οποίος προΐσταται των Νομαρχιακών Επιθεωρητών⁴⁴¹.

Στα Δημόσια και Ιδιωτικά δημοτικά σχολεία, εισάγονται διδακτικά βιβλία μετά από έγκριση κρατικού διαγωνισμού. Ο διαγωνισμός γίνεται κάθε έξι χρόνια και εγκρίνεται από επιτροπή ένα βιβλίο για κάθε μάθημα⁴⁴².

Τα Νομοσχέδια του Υπουργού Παιδείας Σπ. Στάη ξεσήκωσαν θύελλα αντιδράσεων από τους δασκάλους όλης της χώρας, οι οποίοι συγκεντρώθηκαν στην Αθήνα, μετά από πρόσκληση των «Συνδέσμου των Δημοδιδασκάλων» στην αίθουσα της εταιρείας των «Φίλων του Λαού και με μια φωνή όλοι εξεδήλωσαν την αγανάκτησή τους για τα Νομοσχέδια⁴⁴³. Εκτός από την αντίδραση των δασκάλων ακούστηκαν και

⁴³⁸ Αθ. Ευταξίας: ό.π., άρθρα 17 – 27.

⁴³⁹ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 258.

⁴⁴⁰ Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., том Β΄, σελ. κε΄ - κστ΄

⁴⁴¹ Νομοσχέδιο περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του ΒΤΜΘ΄ νόμου «Περί στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδευσεως». Αθήναι, 21 – 1 – 1904, σελ. 118 – 121.

⁴⁴² *Νομοσχέδια περί των διδακτικών βιβλίων της Στοιχειώδους και της Μέσης Εκπαιδευσεως*. Αθήναι, 21 – 1 – 1904, σελ. 126 – 127.

⁴⁴³ Εφημερίδα «Ακρόπολη», φύλλο 7873, Αθήναι, 3 – 2 – 1904

άλλες φωνές όπως: Η εφημερίδα «Ημερησία» η οποία επιχειρηματολόγησε υπέρ των Νομοσχεδίων, η εφημερίδα «Άστυ» επιχειρηματολόγησε υπέρ των δασκάλων και κατά των Νομοσχεδίων. Ο Κ. Μεγαρέας υπέρ των Νομοσχεδίων. Επίσης και οι γραμματιστές χίλιοι περίπου τον αριθμό τάσσονται υπέρ των Νομοσχεδίων διότι με τα Νομοσχέδια αυτά βελτιώνεται η θέση τους και γίνονται συνταξιούχοι⁴⁴⁴.

Μετά τις αντιδράσεις που προκάλεσαν τα Νομοσχέδια του Στάη δεν Ψηφίστηκαν από τη Βουλή, όπως και τα προηγούμενα, και έτσι διατηρήθηκε η πρόοδος του Νόμου του 1895⁴⁴⁵.

3.5 Δημοτικισμός και συντηρητισμός

Με το τέλος του 19^{ου} αιώνα και την αρχή του 20^{ου} οι προσπάθειες για αλλαγή και ανανέωση στην εκπαίδευση εντάθηκαν ακόμη περισσότερο. Οι νέες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις προσπαθούν να αφυπνίσουν την αδιάφορη χειραγωγημένη κοινωνία. Η μεταβατική περίοδος στην οποία βρίσκεται η κοινωνία βιώνεται από βαθιά κρίση. Οι εκσυγχρονιστές βρίσκουν ερείσματα και υποστήριξη κυρίως από τους διανοούμενους, οι οποίοι όμως εξακολουθούν να υποστηρίζουν τον κλασικισμό και την παράδοση⁴⁴⁶.

Οι προσπάθειες που έγιναν για αλλαγή του εκπαιδευτικού συστήματος και εκσυγχρονισμού της δημοτικής εκπαίδευσης απέτυχαν, οι φωνές όμως δε σταμάτησαν εναντίου του κλασικισμού ο οποίος είχε πάρει δεσπόζουσα θέση στα προγράμματα εκπαίδευσης⁴⁴⁷.

Η διαμάχη που ξέσπασε την εποχή αυτή μεταξύ των δημοτικιστών και συντηρητικών για την εκπαίδευση, μετατοπίστηκε στο γλωσσικό ζήτημα. Οι δημοτικιστές επιδίωξαν τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης μέσα από μια γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Οι συντηρητικοί πέρα από τα επιστημονικά επιχειρήματα εκτόξευαν βαρύτατες και αναπόδεικτες κατηγορίες εναντίον των δημοτικιστών, όπως της αθεΐας, του ανθελληνισμού, με αποτέλεσμα να προδιαγράφεται ένα κλίμα μισαλλοδοξίας, έντασης και εμπάθειας, που επρόκειτο να διαρκέσει για

⁴⁴⁴ Δ. Διαμαντής: *Τα σχολικά Προγράμματα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση...* ό.π., σελ. 294 – 296.

⁴⁴⁵ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 302.

⁴⁴⁶ Γ. Κορδάτος: *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*. Ε' έκδοση, Αθήναι, εκδ. Μπουκουμάνη, 1900, σελ. 25.

⁴⁴⁷ Ιωακείμ Παυλίδης Βλ. σχετικά Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., τομ Β', σελ. κη'

αρκετό χρονικό διάστημα στη γλωσσική διαμάχη⁴⁴⁸. Το γλωσσικό ζήτημα παίρνει δεσπόζουσα θέση μέσα στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και γίνεται ο άξονας διαμόρφωσης δύο πόλων αντιπαράθεσης και διαφοροποίησης, ο **Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός και ο Εκπαιδευτικός Συντηρητισμός**⁴⁴⁹. Η διαμάχη μάλιστα ξαπλώνεται σε ολόκληρη την κοινωνία και τη συγκλονίζει συθέμελα. Τα «Ευαγγελικά»⁴⁵⁰ το 1901 με αφορμή τη μετάφραση των Ευαγγελίων στη Δημοτική, στην εφημερίδα Ακρόπολης και τα «Ορεστειακά»⁴⁵¹ το 1903, όταν το Βασιλικό θέατρο παρουσίασε την Ορέστεια του Αισχύλου μεταφρασμένη στη δημοτική γλώσσα, συνιστούν μια γλωσσική πάλη μέσα σε κλίμα οξύτητας και αντιπαλότητας. Παρόλο αυτά η δημοτική γλώσσα κατακτούσε όλο και περισσότερο έδαφος, χωρίς όμως ακόμη οι οπαδοί της να την εισαγάγουν στο δημοτικό σχολείο. Το 1902 ο Φ. Φωτιάδης από τους πρωτοπόρους δημοτικιστές υποστήριξε την εισαγωγή της στο δημοτικό σχολείο⁴⁵². Το 1904 συστήνεται η εταιρεία «Εθνική γλώσσα» με σκοπό να βοηθήσει την εξάπλωσή της σε όλους τους κύκλους της κοινωνικής ζωής⁴⁵³. Την ίδια χρονιά το 1904, με πρωτοβουλία του «Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» του «Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός» και του «Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων», διεξάγεται στην Αθήνα το «Πρώτον Ελληνικόν Εκπαιδευτικόν Συνέδριον» για να συζητηθούν όλα τα ζητήματα της ελληνικής Εκπαίδευσης⁴⁵⁴.

Και ενώ την εποχή αυτή η ιδιωτική πρωτοβουλία έθετε το πρόβλημα συγγραφής βιβλίων στις πραγματικές του διαστάσεις, το επίσημο κράτος ψήφισε το 1907 το νόμο ΓΣΑ΄ «Περί διδακτικών βιβλίων», με το οποίο επέβαλε το κρατικό μονοπώλιο του ενός διδακτικού βιβλίου σε γλώσσα ομαλή και απλή καθαρεύουσα επιτρέποντας τη γνήσια δημοτική μόνο σε ποιήματα και παροιμίες⁴⁵⁵.

Ενώ οι δημοτικιστές προσπαθούσαν για τη μετάδοση της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο και γενικότερα στην κοινωνία, οι υποστηρικτές της καθαρεύουσας με πρωτεργάτη το Γεώργιο Μιστριώτη καθηγητή του Πανεπιστημίου

⁴⁴⁸ Ι. Κανάκης: ό.π., σελ. 140.

⁴⁴⁹ Στ. Δερβίσης: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης και Σύγχρονο Εκπαιδευτικό Σύστημα*. Θεσσαλονίκη, 1985, σελ. 59.

⁴⁵⁰ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 432 – 433. Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 102.

⁴⁵¹ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 433 – 434 και Σ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., том. Β΄, σελ. 12 και Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., том. Β΄, σελ. 35 – 38.

⁴⁵² Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 434.

⁴⁵³ Ό.π., σελ. 434 – 435.

⁴⁵⁴ Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., том. Β΄, σελ. λα΄

⁴⁵⁵ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 345 – 346.

Αθηνών σύστησε ως αντίρροπη δύναμη του «Εκπαιδευτική Ομίλου» των δημοτικιστών την Επιτροπεία προς έννομον προστασίαν της Εθνικής γλώσσας»⁴⁵⁶.

Ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης μετά από επίσκεψη το 1909 σε διάφορα δημοτικά σχολεία της χώρας, απογοητευμένος από τη χρησιμοποίηση της καθαρεύουσας τόνιζε: «Δεν περίμενα ότι θα έβρισκα τόσο βαθιές τις πληγές που η επίσημη γλώσσα ανοίγει στην παιδεία μας».

Οι κοινωνικοί αγώνες της εποχής δίνουν το μήνυμα για αλλαγή εθνικής πορείας, αναζήτησης νέας εθνικής ταυτότητας και αναπροσδιορισμού των στόχων. Η κοινωνική αυτή ανησυχία είχε ως κατάληξη τις ραγδαίες μεταβολές που δρομολογούνται με το κίνημα στο Γουδί (1909)⁴⁵⁷, «που επιζητεί μια ανόρθωση και το πρόβλημα της παιδείας παίρνει καινούρια επικαιρότητα»⁴⁵⁸.

Μορφωμένοι άνθρωποι της εποχής αυτής πιστεύουν ότι η αναγέννηση του Έθνους θα επέλθει μόνο μέσα από την αναγέννηση της παιδείας. Οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι έχουν συνειδητοποιήσει την ανάγκη της μεταρρύθμισης και προς αυτήν προσανατολίζονται⁴⁵⁹.

3.6 Το Παρθεναγωγείο του Βόλου.

Η μεταρρυθμιστική προσπάθεια είχε ως αφετηριακό σημείο το «**Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο**» του Βόλου το 1908 με πρωτεργάτη και Διευθυντή τον Αλέξανδρο Δελμούζο και επόμενους σταθμούς τη δράση του «**Εκπαιδευτικού Ομίλου**» και την απόπειρα μεταρρύθμισης του 1913⁴⁶⁰. Το σχολείο αυτό ιδρύθηκε με σκοπό να μορφώνονται θετικά και φωτισμένα οι Ελληνίδες, ώστε αργότερα να μπορέσουν να στήσουν ένα νοικοκυρεμένο σπίτι και να είναι σε θέση να μορφώσουν σωστά τα παιδιά τους⁴⁶¹. Το Παρθεναγωγείο ήταν σχολείο μέσης εκπαίδευσης με τριετή

⁴⁵⁶ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 103 Πβ. Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 434.

⁴⁵⁷ Απ. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία*.... ό.π., σελ. 342 – 343.

⁴⁵⁸ Μ. Τριανταφυλλίδης: *Νεοελληνική Γραμματική*... ό.π., σελ. 117.

⁴⁵⁹ Στ. Δερβίσης: ό.π., σελ. 56 – 57.

⁴⁶⁰ Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821 – 1985)*. Αθήνα, εκδ. Gutenberg, 1996, σελ. 62 – 63.

⁴⁶¹ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 168 – 169.

φοίτηση και αποσκοπούσε να προσφέρει γενική μόρφωση στα κορίτσια με πρακτικό προσανατολισμό⁴⁶².

Το σχολείο του Βόλου αποτελεί σταθμό στην Ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης, σε μια περίοδο που είχαν κορυφωθεί οι θεωρητικές συζητήσεις γύρω από το εκπαιδευτικό και γλωσσικό πρόβλημα⁴⁶³. Ο Δελμούζος γράφει για το αγαπημένο του σχολείο, πως ήταν μια μεταρρύθμιση στηριγμένη σε μια πολύχρονη παράδοση και που γεννήθηκε από την ανάγκη του Έθνους να ζήσει αληθινά τη ζωή του. Μόνο έτσι το Έθνος θα αναγνώριζε την ύπαρξή του ξαναγυρίζοντας στον εαυτό του, και θα εύρισκε και πάλι τη δική του ψυχή⁴⁶⁴. Ο Δελμούζος στο σχολείο εφάρμοσε μια προοδευτική παιδαγωγική που καταπιανόταν με τα πραγματικά προβλήματα της εποχής. Καθιέρωσε ως επίσημη γλώσσα διδασκαλίας της δημοτικής. Στο πρόγραμμα μαθημάτων ήταν εμφανής ο πρακτικός προσανατολισμός. Ενέπνευσε εμπιστοσύνη και αυτοπεποίθηση στις μαθήτριες και άλλαξε την ατμόσφαιρα του φόβου της τάξης⁴⁶⁵. Η διδασκαλία ήταν τέτοια ώστε τα παιδιά να συμμετέχουν με πραγματικό ενδιαφέρον, να παρατηρούν, να προβληματίζονται, να συγκρίνουν καταστάσεις, πράξης και πρόσωπα, να αυτενεργούν και να εκφράζονται ελεύθερα και φυσικά. Η πορεία διδασκαλίας στηριζόταν στην εποπτεία, στην παρατήρηση στην αφαίρεση και την άσκηση⁴⁶⁶. Με τη χρησιμοποίηση της δημοτικής γλώσσας το παιδί εκφραζόταν και συνεννοούνταν καλύτερα με το δάσκαλο. Και ο λόγος του δασκάλου ήταν φυσικός, ζωντανός, παραστατικός και συγκεκριμένος που ξυπνούσε το παιδί και ανατάραζε ολόκληρη την ψυχή του⁴⁶⁷. Ο Κύριος σκοπός της δημοτικής γλώσσας ήταν να μάθουν οι μαθήτριες να εκφράζουν προφορικά και γραπτά ολόκληρο το ψυχικό τους κόσμο, απλά, φυσικά και ελεύθερα. Παράλληλα με τη δημοτική διδασκόταν και η καθαρεύουσα αλλά με την απλούστερη μορφή της⁴⁶⁸.

Στο πρόγραμμα μαθημάτων την πρώτη θέση κατείχε το μάθημα των Νέων Ελληνικών. Τα ιστορικά και φιλολογικά μαθήματα περιορίζονταν ώστε να υπάρχει περισσότερος χρόνος για τα φυσιογνωμικά, τα τεχνικά και τα πρακτικά μαθήματα. Η

⁴⁶² Α. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση....* ό.π., τομ. Β', σελ. 56 – 59.

⁴⁶³ Ι. Ξηροτύρης: *Αλέξανδρος Δελμούζος*. Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 7.

⁴⁶⁴ Α. Δελμούζος: *Μελέτες και Πάρεργα*. Τομ. Β', Αθήνα 1958, σελ. 222 - 223.

⁴⁶⁵ Π. Πολυχρονόπουλος: *Παιδεία και Πολιτική στην Ελλάδα*. Τομ. Α', Αθήνα, εκδ. Καστανιώτη 1980, σελ. 188.

⁴⁶⁶ Αλ. Δελμούζος: *Το κρυφό σχολειό* (1908 – 1911), Αθήνα, εκδ. Γαλλικού Ινστιτούτου, 1950, σελ. 34. και Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., Τομ Β', σελ. 59.

⁴⁶⁷ Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., τομ. Β', σελ. 59.

⁴⁶⁸ Ό.π., σελ. 57 – 58.

μουσική είχε σκοπό να καταλάβουν και να αγαπήσουν οι μαθήτριες το δημοτικό τραγούδι⁴⁶⁹.

Το Ωρολόγιο και αναλυτικό πρόγραμμα ήταν διαμορφωμένο κατά τέτοιο τρόπο, ώστε τα παιδιά να εργάζονται με όρεξη και χωρίς κούραση. Το πρωί διδάσκονταν τα θεωρητικά μαθήματα και το απόγευμα τα πρακτικά.⁴⁷⁰

Αξιολόγηση δεν υπήρχε στο σχολείο. Ακόμη και το ενδεικτικό που έπαιρναν οι μαθήτριες δεν έγραφε κανένα χαρακτηρισμό για την επίδοσή τους. Απλά αποτελούσε αποδεικτικό στοιχείο της παρακολούθησης των μαθημάτων⁴⁷¹.

Ο δάσκαλος ήταν φίλος, συνεργάτης, βοηθός και τα περιέβαλε με αγάπη και εμπιστοσύνη τα παιδιά. Υπήρχε μια αλληλοκατανόηση και ατμόσφαιρα αμοιβαίας εκτίμησης και εμπιστοσύνης, πράγμα που βοηθούσε τις μαθήτριες να εργάζονται ελεύθερα, αποδοτικά και με αίσθημα ευθύνης⁴⁷².

Η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο και η εφαρμογή των βασικών αρχών του σχολείου εργασίας προκάλεσε οξύτατες αντιδράσεις⁴⁷³. Οι αντιδράσεις αυτές προκάλεσαν μια σειρά αναταράξεων στην κοινωνική ζωή και συντέλεσαν στην απότομη διακοπή της λειτουργίας του Παρθεναγωγείου το Μάρτιο του 1911. Η εφημερίδα του Βόλου «Κήρυξ», ο Επίσκοπος Δημητριάδος Γερμανός Μαυρομάτης ενορχήστρωναν και κατεύθυναν το πλήθος διατυπώνοντας σοβαρότατες κατηγορίες εναντίον του Δελμούζου, ότι στο σχολείο διδάσκονταν η καταστροφή της γλώσσας, η αθεΐα, η κατάργηση της πατρίδας και αναπτύσσονταν ασυνήθιστες οικειότητες μεταξύ δασκάλων και μαθητριών. Ο θόρυβος αυτός οδήγησε το Δελμούζο σε παραίτηση, το σχολείο έκλεισε και ο Διευθυντής με τους συνεργάτες του οδηγήθηκαν σε δίκη, οι οποίοι όμως στο τέλος αθωώθηκαν. Η δίκη έμεινε γνωστή ως τα «αθεϊκά του Βόλου»⁴⁷⁴.

⁴⁶⁹ Αλ. Δελμούζος: *Το κρυφό σχολειό...* ό.π., σελ. 29 – 33.

⁴⁷⁰ Ό.π., σελ. 35.

⁴⁷¹ Χ. Χαρίτος: *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*. Τομ. 1^{ος}, εκδ. ΙΑΕΝ, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1989, σελ. 115 – 116.

⁴⁷² Ό.π., σελ. 35.

⁴⁷³ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 148.

⁴⁷⁴ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 169 – 170 και Χ. Χαρίτος: ό.π., σελ. 281 – 333.

3.7 Η Μουσική και η διδασκαλία της στα Δημοτικά Σχολεία

Η μουσική πλέον έχει πάρει τη θέση της επίσημα στα αναλυτικά και Ωρολόγια προγράμματα του Δημοτικού Σχολείου και εξετάζεται αξιακά το ίδιο όπως όλα τα άλλα μαθήματα του προγράμματος. Διδάσκεται συνδυαστικά σύμφωνα με τις οδηγίες του Υπουργείου και των εγκυκλίων διαταγών των επιθεωρητών. Όπου λειτουργούν αλληλοδιδασκτικά σχολεία, και αυτά είναι πάρα πολλά, διδάσκεται σύμφωνα με όσα παραπάνω αναφέραμε. Ιδιαίτερα στα γραμματοδιδασκαλεία που λειτουργούν ακόμη σε απομακρυσμένα χωριά η μουσική διδάσκεται με τον τρόπο που νομίζει ο κάθε δάσκαλος, εμπειρικά, αφού δεν έχουν τις απαραίτητες γνώσεις και δεν παρακολούθησαν κάποια εκπαίδευση σε Διδασκαλείο ή Υποδιδασκαλείο και στην περίπτωση αυτή ακόμη οι δάσκαλοι έχουν συνειδητοποιήσει την αξία της μουσικής στο δημοτικό σχολείο, από τις εγκυκλίους διαταγές των επιθεωρητών τους και τα σεμινάρια που παρακολουθούν και προσπαθούν να βελτιώσουν τη διδακτική τους ικανότητα κατά τη διδασκαλία.

Άρα η μουσική στο δημοτικό σχολείο διδάχτηκε από δασκάλους που είχαν διαφορετική εκπαίδευση ή δεν είχαν εκπαιδευτεί καθόλου με αποτέλεσμα να μη γνωρίζουν τον τρόπο διδασκαλίας. Μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα η κατάσταση στην εκπαίδευση δεν ήταν καθόλου ικανοποιητική (αφού στα σχολεία δίδασκαν δάσκαλοι με διαφορετική εκπαίδευση) πράγμα που δημιούργησε πολλά προβλήματα τόσο στους δασκάλους και στους μαθητές αλλά ακόμη και στον προσανατολισμό της ενιαίας εκπαιδευτικής πολιτικής. Η Μουσική διδασκόταν από δασκάλους γενικών μαθημάτων ως το 1987 που άρχισαν να διορίζονται στα δημοτικά σχολεία ειδικοί δάσκαλοι Μουσικής⁴⁷⁵.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα γίνονται οι πρώτες προσπάθειες για να βρεθεί μια μεθοδολογία όσο πιο ακριβή γίνεται για τη διδασκαλία του μαθήματος της Ωδικής στο δημοτικό σχολείο. Σε υποδειγματική διδασκαλία τραγουδιού που έγινε το 1903 απομονώθηκαν και συζητήθηκαν τρία απαραίτητα στάδια που πρέπει να συνυπάρχουν κατά τη διδασκαλία της μουσικής στο δημοτικό σχολείο προκειμένου οι μαθητές να εκφράσουν όσο καλύτερα γίνεται το σκοπό του τραγουδιού. Τα στάδια αυτά είναι η εργασία, η επεξεργασία και η εφαρμογή⁴⁷⁶. Δεν αλλάζουν όμως κατά τη διδασκαλία της

⁴⁷⁵ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 41.

⁴⁷⁶ Κ. Τσαφάρης: *Υποδειγματική Διδασκαλία άσματος*. Δημοτική Εκπαίδευσις. 1903, αριθ. 9, σελ. 142.

μουσικής και παραμένουν σταθερές οι συνιστώσες της ανάγνωσης, της επεξεργασίας του κειμένου και της απομνημόνευσης⁴⁷⁷.

Όσον αφορά τη συμμετοχή κάποιου οργάνου στη διδασκαλία της μουσικής στο δημοτικό σχολείο, έχουμε μια επίσημη αναφορά το 1907, που αναφέρει ότι κάθε δημοτικό σχολείο πρέπει να έχει ένα τετράχορδο. Βέβαια η αναφορά αυτή δεν προϋποθέτει την υποχρεωτικότητα των σχολείων να έχουν βιολί. Μπορεί όμως κάποιοι δάσκαλοι κατά τη διδασκαλία της μουσικής να χρησιμοποιήσουν το μουσικό όργανο που διδάχτηκαν στο Διδασκαλείο εφόσον το γνωρίζουν και έχουν τη δυνατότητα να το χρησιμοποιήσουν⁴⁷⁸.

Η κατάλληλη θέση των μαθητών συντελεί πολύ στην καλή διδασκαλία της μουσικής και στη γρήγορη και καλή εκμάθηση. Ο τρόπος που θα διδάσκεται η μουσική πρέπει να είναι ανάλογος προς τον αριθμό των μαθητών οι οποίοι πρέπει να καταλαμβάνουν το μισό χώρο για να ακούγονται καλύτερα και καθαρότερα. Όλα τα τραγούδια είτε αυτά είναι παιδαγωγικά είτε εκκλησιαστικά άσματα πρέπει πρώτα να τα εκτελεί ο δάσκαλος, ο οποίος συγχρόνως, είτε με το κούνημα των χεριών ή χρησιμοποιώντας μικρή ράβδο να δείχνει και το ρυθμό του τραγουδιού. Στη φάση αυτή οι μαθητές συγχρόνως παρακολουθούν τον δάσκαλό τους, ακούνε το τραγούδι και προσπαθούν να το μάθουν, και με την κίνηση των χεριών τους μαθαίνουν πρακτικά τους ρυθμούς. Ο δάσκαλος όταν τραγουδά δεν πρέπει να προχωρεί πριν οι μαθητές μάθουν το τραγούδι από την άποψη του τονισμού και του ρυθμού. Την ώρα που οι μαθητές τραγουδούν πρέπει να έχουν όρθιο το κεφάλι, προτεταμένο το στήθος για να αναπνέουν ελεύθερα, να μην ανοίγουν περισσότερο το στόμα απ' ότι χρειάζεται και γενικά πρέπει να αποφεύγουν κάθε κίνηση και μορφασμό. Στη συνέχεια οι μαθητές τραγουδούν κομμάτι – κομμάτι το τραγούδι καθαρά και με ευκρίνεια ανεβάζοντας και κατεβάζοντας τη φωνή τους προσέχοντας τους τόνους και τα διαστήματα όσο μπορούν καλύτερα⁴⁷⁹.

Αναφερόμαστε παρακάτω σε μια υποδειγματική διδασκαλία άσματος που έγινε το 1903 από τον Κ. Τσαφάρá πρωτ. Δημοδιδάσκαλο του πλήρες δημοτικού σχολείου Λαγκαδίων και τον παρακολούθησαν οι δάσκαλοι της περιφέρειας αυτής.

⁴⁷⁷ Δ. Παπαϊωάννου: *Ο διάλογος εν τη διδασκαλία. Γενικά διά την διδασκαλίαν οδηγίαι διά την προπαρασκευήν τον διδασκάλου εις την διδασκαλίαν εκάστου μαθήματος*. Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον Δημητράκου 1914, σελ. 37.

⁴⁷⁸ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 88 – 89.

⁴⁷⁹ Ν. Παγανάς: *Μουσική Παιδαγωγία*. Τ.Α. Εν Κωσταντινουπόλει, πρόλογος, 1897.

ΘΕΜΑ: Υποδειγματική διδασκαλία του άσματος «Η γη της Ελλάδος».

I. Στάδιο (Σκοπός του μαθήματος). Σήμερα παιδιά στο μάθημα της μουσικής θα μάθουμε το άσμα «Η γη της Ελλάδος».

Ερώτηση: Ο δάσκαλος ερωτά τι θα μάθουμε σήμερα παιδιά;

II. Στάδιο (Προεργασία).

Ερωτήσεις: Ο δάσκαλος ερωτά τα παιδιά γενικά για τα προϊόντα της Ελλάδας, για τις μάχες των ελλήνων στα αρχαία και νεώτερα χρόνια, για τους ήρωες Κολοκοτρώνη, Καραϊσκάκη κτλ., για τους θεούς και ημιθέους, για τα αξιοθέατα και τα μνημεία που τη ζηλεύουν και την καθιστούν ένδοξη.

- Τις ομορφιές της Ελλάδας και τη δόξα αυτής περιγράφει το ποίημα «η γη της Ελλάδας». Θα το μάθουμε σήμερα. Στη συνέχεια γίνεται η επανάληψη του σκοπού.

III. Στάδιο (Κυρίως εργασία).

Ο δάσκαλος απαγγέλει όλο το ποίημα καθαρά, αργά και με ευκρίνεια.

1. «Ξεύρεις την χώραν που ανθεί φαιδρά πορτοκαλέα

που κοκκινίζει η σταφυλή, και θάλλει η ελαία;

Ω! δεν την αγνοεί κανείς.

Είναι η γη η Ελληνίς.

2. Ξεύρεις την γην ήτις παντού με αίματα εβάφη

όπου κοιλάδες και βουνά είνε τυράννων τάφοι;

Ω! δεν την αγνοεί κανείς κτλ.

3. Γη μήτηρ παλαιών θεών και νέων ημιθέων

γη αναμνήσεων κλεινών και γη ελπίδων νέων

Ας μην την αγνοεί κανείς κτλ.».

Στη συνέχεια ο δάσκαλος μαζί με τους μαθητές ερμηνεύει κατά προτάσεις το ποίημα για να το καταλάβουν. Μετά διαβάζει ο ίδιος έναν στίχο τον οποίο επαναλαμβάνει ένας μαθητής κατόπιν δύο και στη συνέχεια όλοι μαζί. Κατόπιν προχωρούν με τον ίδιο τρόπο διαβάζοντας όλη την στροφή μέχρι να την απομνημονεύσουν. Αυτό γίνεται και για τη δεύτερη και για την τρίτη στροφή. Μετά ο δάσκαλος τραγουδά μόνος ολόκληρη τη στροφή μία, δύο ή και περισσότερες φορές. Συνεχίζει μόνος του να τραγουδά τεμάχιο, τεμάχιο της στροφής αργά και πολλές φορές, στη συνέχεια με τη βοήθεια ενός μαθητή, μετά δύο, μετά περισσότερων και τέλος όλη η τάξη μαζί. Μετά την εργασία αυτή ο δάσκαλος ξανατραγουδά μόνος του τη στροφή και στη συνέχεια μαζί όλοι οι μαθητές. Με τον ίδιο τρόπο διδάσκονται και οι άλλες οι στροφές, οι οποίες βέβαια τώρα μαθαίνονται και τραγουδιούνται πιο εύκολα από τους μαθητές, αφού είναι όμοιες με την πρώτη στροφή.

IV. Στάδιο (Επεξεργασία). Που αναφέρεται αυτό το άσμα; Ποιο άλλο γνωρίζουμε όμοιο; Τα παιδιά απαντούν σύμφωνα με όσα γνωρίζουν.

V. Στάδιο (Εφαρμογή). Οι μαθητές τραγουδούν το άσμα αυτό που διδάχτηκαν στο τέλος των μαθημάτων, σε διδαχθέν ιστορικό σχετικό μάθημα, σε εθνικές γιορτές και σε πολλές άλλες δραστηριότητες⁴⁸⁰.

Μια δεύτερη πορεία διδασκαλίας της μουσικής στο δημοτικό σχολείο είναι η ακόλουθη.

Δάσκαλος προς μαθητές. Σήμερα παιδιά θα μάθουμε ένα ωραίο τραγούδι και πιστεύω ότι θα αρέσει σε όλους σας. Το γράφει ο δάσκαλος στον πίνακα ή το μοιράζει σε κάθε παιδί γραμμένο σε φύλλο χαρτιού ή μπορεί ακόμα να βρίσκεται στο αναγνωστικό τους ή σε κάποιο άλλο βιβλίο των μαθημάτων που διδάσκονται. Ο δάσκαλος το διαβάζει αργά και καθαρά μία, δύο ή και περισσότερες φορές για να το ακούσουν οι μαθητές και να το καταλάβουν. Στη συνέχεια ζητά από τα παιδιά να βρουν

⁴⁸⁰ Κ. Τσαφάρης: *Υποδειγματική διδασκαλία....* ό.π., σελ. 142.

τις άγνωστες λέξεις ή φράσεις και να τις εξηγήσεις όλοι μαζί. Μετά τους ζητεί να το διαβάσουν σιωπηρά για να καταλάβουν την έννοια των στροφών. Στη συνέχεια ένας μαθητής διαβάζει την πρώτη στροφή και λέγει την έννοια. Άλλος τη δεύτερη στροφή και λέγει την έννοια. Άλλος την τρίτη και συνεχίζεται με τον ίδιο τρόπο, ώστε να διαβαστούν όλες οι στροφές και να πουν την έννοια. Στο τέλος από έναν ή περισσότερους μαθητές λέγεται η έννοια ολόκληρου του τραγουδιού και γίνεται και η σύνδεση της μιας στροφής στην άλλη. Αφού ερμηνευθεί ολόκληρο το τραγούδι διαβάζεται και πάλι από το δάσκαλο και δίνεται ως κατοίκον εργασία να το μάθουν τα παιδιά απ' έξω. Στο άλλο μάθημα της μουσικής και πριν προχωρήσουν στις παρακάτω ενέργειες γίνεται μια επανάληψη για να το ξαναθυμηθούν όλοι οι μαθητές. Στη συνέχεια ο δάσκαλος τραγουδά ολόκληρο το τραγούδι, έπειτα χωριστά την πρώτη στροφή. Ακολουθεί όλη η τάξη να τραγουδά τη στροφή αυτή συντραγουδώντας και του δασκάλου. Μετά από μερικές επαναλήψεις η στροφή τραγουδιέται από όλους τους μαθητές μαζί και έπειτα ανά δύο μαθητές τραγουδούν την ίδια στροφή. Αφού οι μαθητές μάθουν την στροφή αυτή, προχωρεί ο δάσκαλος στη δεύτερη την οποία τραγουδά επανειλημμένως. Όλη η τάξη την επαναλαμβάνει όπως και την πρώτη και η ίδια η πορεία εξακολουθεί μέχρι τέλους. Μετά την τελευταία στροφή, όλη η τάξη μαζί με το δάσκαλο τραγουδά όλο το τραγούδι πολλές φορές, μέχρι να μπορέσει η τάξη να το τραγουδά μόνη της χωρίς τη βοήθεια του δασκάλου. Όσο οι μαθητές τραγουδούν ο δάσκαλος προσέχει τη στάση του σώματος και τις παραφωνίες, τις οποίες αμέσως πρέπει να διορθώσει. Κατά τη διδασκαλία του τραγουδιού, θα ήταν προτιμότερο εάν υπάρχουν οι δυνατότητες να χρησιμοποιείται και ένα τετράχορδο όργανο⁴⁸¹.

Σύμφωνα με το Ν. Εξαρχόπουλο η μουσική στο δημοτικό σχολείο συντελεί να καταστήσει τα παιδιά ικανά να αναγνωρίζουν το καλό και το υψηλό και να προτιμούν αυτά από το αισχρό και ταπεινό. Επιπλέον η μουσική δίκαια θεωρείται ως άριστο μέσο γιατί εμποδίζει την εξέγερση των παθών, μαλακώνει την καρδιά των ανθρώπων, εξευγενίζει το μυαλό και γεμίζει την καρδιά από ευγενή συναισθήματα. Ο δάσκαλος που διδάσκει στο δημοτικό σχολείο είναι υποχρεωμένος να γνωρίζει τα παραπάνω πλεονεκτήματα της μουσικής και να προσπαθεί μέσα από τη διδασκαλία του να θεραπεύει τη μουσική με τις γνώσεις του που είναι απαραίτητες. Και όχι μόνο αυτό πρέπει τη διδασκαλία της μουσικής να τη σχετίζει με τα άλλα μαθήματα διότι τότε μόνο επιδρά ζωογόνος επί όλης της διδασκαλικής διαδικασίας. Διαφορετικά, αν ο δάσκαλος

⁴⁸¹ Ι. Ραϊμόνδος: *Απαγγελία και Ωδική*. Δημοτική Εκπαίδευσις, Έτος Δ', άρθρου 17, 1905, σελ. 266.

δεν έχει τη δεξιότητα να διδάξει τη μουσική με κάθε δυνατή τελειότητα, τότε το διδαχθέν τραγούδι δε θα έχει καμία θετική επίδραση στους μαθητές. Ο μουσικά μορφωμένος δάσκαλος μπορεί να εξαπλώσει τη θεραπεία της μουσικής και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, εκεί που είναι διορισμένος στα χωριά ή στις μικρές πόλεις διαδίδοντας τη χρησιμότητα αυτής προσφέροντας εξημέρωση και εξευγενισμό στους ανθρώπους.

Ρίχνοντας το βλέμμα μας στην εποχή που εξετάζουμε θα δούμε ότι πολλά δυτικοευρωπαϊκά κράτη είναι πολύ προχωρημένα στις μουσικές γνώσεις και οι δάσκαλοί τους χωρίς υπερβολή έχουν διαμορφώσει προχωρημένη μουσική παιδεία. Δυστυχώς οι δικοί μας δάσκαλοι, και δεν μπορεί να αμφισβητηθεί τούτο, εισέρχονται στο πρακτικό στάδιο διδασκαλίας της μουσικής στα δημοτικά σχολεία, οπλισμένοι με ελάχιστα μουσικά εφόδια πράγμα που αποβαίνει εις βάρος των μαθημάτων⁴⁸².

Επιχειρώντας μια κριτική της περιόδου αυτής θα λέγαμε ότι χαρακτηρίζεται από μεγάλες ανακατατάξεις και διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες σηματοδοτούσαν τις μεγάλες αλλαγές που σταδιακά έρχονταν στην κοινωνικοοικονομική και πολιτική δομή της χώρας.

Το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας εκσυγχρονίζεται και αναπροσαρμόζει τη φιλοσοφία του στα νέα δεδομένα των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων. Τα σχολικά θέματα και ιδιαίτερα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης έχουν σαφώς βελτιωθεί χάρη στη δράση αξιόλογων Παιδαγωγών, οι οποίοι προσπάθησαν να δώσουν μια πνοή εκσυγχρονισμού στην εκπαίδευση. Παράλληλα με τα γενικά προβλήματα της εκπαίδευσης προχώρησαν προς τη λύση τους και τα θέματα που αφορούσαν τη διοικητική οργάνωση των σχολείων καθώς και οι διαδικασίες για τη συγγραφή σύγχρονων και αποτελεσματικών διδακτικών βιβλίων.

Όσον αφορά το θέμα της μουσικής στα δημοτικά σχολεία όπου τα προβλήματα είναι πάρα πολλά γίνονται πολλές προσπάθειες για συστηματοποίηση της διδασκαλίας και τη θέση που πρέπει να πάρει το μάθημα στα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα, τις ακριβείς ώρες διδασκαλίας για κάθε τάξη και την επιμόρφωση του διδακτικού προσωπικού. Το μεγάλο πρόβλημα που αντιμετώπιζε ήταν η οργάνωση, η έλλειψη ικανού διδακτικού προσωπικού, κατάλληλα βιβλία καθώς και η απουσία

⁴⁸² Ν. Εξαρχόπουλος: *Ποίος τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος*. Εν Αθήναις, 1907, σελ. 88.

προγραμματισμού. Θα πρέπει να επισημάνουμε το ενδιαφέρον που δείχνουν την εποχή αυτή διάφορα σωματεία και ιδιωτικές σχολές. Η ίδρυση του Ωδείου με τα πολλά προβλήματα που αντιμετώπισε τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του αποτελεί σταθμό για τη διδασκαλία της μουσικής στο δημοτικό σχολείο και όχι μόνο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ

4.1 Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος

Μετά το κίνημα στο Γουδί συντελούνται διεργασίες και αναλαμβάνονται πρωτοβουλίες τόσο στον εκπαιδευτικό όσο και στον κοινωνικοπολιτικό χώρο. Στα πλαίσια των διεργασιών αυτών ιδρύεται στην Αθήνα το 1910 από διακεκριμένες προσωπικότητες από το χώρο της πολιτικής, της επιστήμης και της λογοτεχνίας ο Εκπαιδευτικός Όμιλος (Ε.Ο.)⁴⁸³. Σκοπός του Ε.Ο. ήταν η αναμόρφωση της Ελληνικής Εκπαίδευσης και η ίδρυση πρότυπου δημοτικού σχολείου⁴⁸⁴.

Καταλυτική στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του Ε.Ο. υπήρξε η συμμετοχή σε αυτόν των παιδαγωγών Α. Δελμούζου και Δ. Γληνού και του γλωσσολόγου Μ. Τριανταφυλλίδη⁴⁸⁵. Αυτοί προσπάθησαν να διαδώσουν στην κοινωνία τις καινούριες ιδέες για την ελληνική παιδεία. Σκοπός τους η επίτευξη ενός ορθολογικά δομημένου εκπαιδευτικού συστήματος που θα συντελούσε στην αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού χάρτη της χώρας. Η παιδεία έπρεπε να θεμελιωθεί πάνω στα πραγματικά στοιχεία της ελληνικής ζωής με την εισαγωγή στα σχολεία της δημοτικής γλώσσας⁴⁸⁶.

Στο πρότυπο δημοτικό σχολείο την ίδρυση του οποίου εξήγγειλαν ο Δ. Πετροκόκκινος, ο Α. Δελμούζος, Ι. Δραγούμης, Κ. Τοπάλης και ο Φ. Φωτειάδης, τα παιδιά θα διδάσκονταν μαζί με τα μαθήματά τους, τις απαραίτητες γνώσεις για τη ζωή τους, ώστε στο τέλος που θα αποφοιτήσουν να έχουν ανεπτυγμένο χαρακτήρα και νόηση και με όρεξη και δύναμη να προχωρήσουν προς την πρόοδο⁴⁸⁷. Το σχολείο όμως δεν ιδρύθηκε ποτέ.

Μετά από το κλείσιμο του Παρθεναγωγείου του Βόλου το 1911 και την ψήφιση του άρθρου 107 του συντάγματος του 1911 (καθιέρωση της καθαρεύουσας ως επίσημη γλώσσα του κράτους) δεν ήταν πια δυνατή η ίδρυση του πρότυπου δημοτικού σχολείου.

⁴⁸³ Σ. Μπουζάκης: *Νεοελληνική Εκπαίδευση...* ό.π., σελ. 63.

⁴⁸⁴ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 436.

⁴⁸⁵ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 143 – 145, 155 – 178.

⁴⁸⁶ Ν. Τερζής: *Η παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη, 1986, σελ. 94 – 96.

⁴⁸⁷ Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., Τομ. Β΄, σελ. 67 – 69.

Ο Αλ. Δελμούζος κατάλαβε ότι η ίδρυση του σχολείου θα αργούσε να πραγματοποιηθεί και ότι έπρεπε να φωτιστεί η κοινή γνώμη με διαλέξεις, μελέτες, έκδοση περιοδικών κτλ⁴⁸⁸.

Παράλληλα με την προσπάθεια των δημοτικιστών για τη διάδοση της ζωντανής γλώσσας, συσπειρώνονται και οργανώνονται οι υποστηρικτές της καθαρεύουσας με πρωτοβουλία του καθηγητή Γ. Μιστριώτη. Ως αντίρροπη δύναμη στο κίνημα του δημοτικισμού συσταίνεται το 1910 «Επιτροπεία προς έννομον προστασίαν της εθνικής γλώσσης»⁴⁸⁹.

Μέσα σ' αυτό το δυσχερές κοινωνικό και πνευματικό κλίμα, τα στελέχη του Ε.Ο περιορίστηκαν στο να διαφωτίσουν τους δασκάλους και την κοινωνία για την εκπαιδευτική αναμόρφωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων στην Ελλάδα. Εκδίδει παιδικά και σχολικά βιβλία και φιλοξενεί στο Δελτίο του που είναι γραμμένο στη δημοτική γλώσσα άρθρα και μελέτες υψηλού επιπέδου με τη γλωσσική εποπτεία του Μαν. Τριανταφυλλίδη⁴⁹⁰.

Μέχρι το 1917 τα στελέχη του Ομίλου στρέφουν την προσπάθειά τους προς τους δασκάλους, τους οποίους προσπαθούν να πείσουν, να κινητοποιήσουν τον πνευματικό κόσμο για την ορθότητα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης⁴⁹¹. Το 1914 ψηφίστηκε το καταστατικό του Ομίλου και το «Πρόγραμμα», σύμφωνα με το οποίο η αγωγή πρέπει να είναι εθνική και ότι ο Όμιλος θα εργαστεί διπλά στο κράτος για να το βοηθήσει να αναμορφώσει την ελληνική παιδεία⁴⁹².

Σύμφωνα με το πρόγραμμα η παιδεία έπρεπε να στήσει τα θεμέλιά της πάνω στα πραγματικά στοιχεία της ελληνικής ζωής: Νεοελληνική παράδοση, παραμύθια, θρύλους, παροιμίες, ήθη και έθιμα, ζωντανή γλώσσα και δημιουργική λογοτεχνία. Το εκπαιδευτικό σύστημα έπρεπε να προσαρμοστεί στις κοινωνικοοικονομικές ανάγκες της ζωής. Απλοποίηση της ελληνικής γλώσσας και καλύτερη μόρφωση της Ελληνίδας. Το πρόγραμμα ήθελε την καθιέρωση του εξαετούς δημοτικού σχολείου, με υποχρεωτική φοίτηση, κοινό για τα αγόρια και τα κορίτσια, αυτόνομο και αυτοτελές και να προετοιμάζει τους μαθητές για την ένταξη στην κοινωνία και την αγορά

⁴⁸⁸ Αλ. Δελμούζος: *Παιδεία και κόμμα*. Αθήνα, Εκδ. Ελικιώτη, 1947, σελ. 34 – 35.

⁴⁸⁹ Μ. Τσιριμώκος: *Ιστορία του Εκπαιδευτικού Ομίλου*. Αθήνα 1927, σελ. 10.

⁴⁹⁰ Δ. Διαμαντής: *Τα σχολικά προγράμματα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση...* ό.π., σελ. 330.

⁴⁹¹ Α. Φραγκουδάκη: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*. Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 1982, σελ. 47.

⁴⁹² Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 184.

εργασίας. Στο δημοτικό σχολείο έπρεπε να διδάσκεται η δημοτική γλώσσα απαλλαγμένη από ξένα στοιχεία. Επίσης προέβλεπε τη συγγραφή νέων διδακτικών βιβλίων σύμφωνα με τη δημοτική γλώσσα, τη σύνταξη αναλυτικών προγραμμάτων, το διορισμό εποπτών στη διοίκηση κτλ.⁴⁹³. Στο πρόγραμμα του Ε.Ο στήριξε την εκπαιδευτική του πολιτική ο Ελ. Βενιζέλος με τις μεταρρυθμίσεις που έκανε το 1913 και το 1917⁴⁹⁴.

Ο Ε.Ο. πολιτικά συνδεόταν με το «κόμμα των Φιλελευθέρων» και το 1912 υπέβαλε το πρώτο υπόμνημα με εισηγήσεις για συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις. Μέχρι το 1915 ο Όμιλος, παρά τις έντονες αντιδράσεις βάδιζε προς τους στόχους του με μεθοδικότητα και προγραμματισμό. Από το 1916 και μετά εσωτερικές αδυναμίες και εξωτερικές αφορμές έφεραν τον Όμιλο σε πολύ δύσκολη θέση. Η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο το 1917 θεωρήθηκε βιαστική απόφαση του Ομίλου, αφού μετά την πτώση της κυβέρνησης Ελ. Βενιζέλου το 1920, όλες οι προσπάθειές του πήγαν χαμένες⁴⁹⁵. Με την πάροδο του χρόνου άρχισαν να διαγράφονται αξιόλογα μέλη με αποτέλεσμα ο Όμιλος σιγά-σιγά να ατονεί⁴⁹⁶. Έτσι όλα έδειχναν ότι ο Ε.Ο που ξεκίνησε με τόσες προσδοκίες και πράγματα οδηγούνταν με ακρίβεια προς την αυτοδιάλυσή με τη διάσπασή του.

Ο Γληνός, μετά την αποτυχημένη προσπάθεια για μεταρρύθμιση (1917 – 1920) άρχισε να διαφοροποιεί τις θέσεις του από εκείνες του Ε.Ο.⁴⁹⁷. Η αντίδραση του Δελμούζου ήταν άμεση στις διαφοροποιήσεις του Γληνού⁴⁹⁸. Η διαφορά απόψεων Γληνού και Δελμούζου συζητήθηκαν στη συνέλευσή του Ομίλου για πολλές ημέρες. Η πλειοψηφία έγειρε προς το μέρος του Γληνού. Ο Δελμούζος και οι υποστηρικτές του θεώρησαν ότι δεν είχαν πια θέση στον Όμιλο και αποχώρησαν. Η αποχώρηση αυτή σφράγισε και το τέλος της συμμαχίας του Ομίλου⁴⁹⁹. Ο Δελμούζος, μετά από τόσα χρόνια στενής φιλίας, συνεργασίας και αλληλοεκτίμησης με το Γληνό στενοχωρείται

⁴⁹³ Σ. Ευαγγελόπουλος: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*. Τευχ. Β', Αθήνα, εκδ. Δανιά, 1987, σελ. 14 – 15.

⁴⁹⁴ Α. Φραγκουδάκη: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...* ό.π., σελ. 47.

⁴⁹⁵ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 185.

⁴⁹⁶ Μ. Τσιριμώκος: ό.π. σελ. 20.

⁴⁹⁷ Μ. Τσιριμώκος: ό.π., σελ. 21.

⁴⁹⁸ Δ. Δελμούζος: *Παιδεία και κόμμα...* ό.π., σελ. 50.

⁴⁹⁹ Αν. Φραγκουδάκη: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση...* ό.π., σελ. 77 – 78.

και αγανακτεί περισσότερο γιατί ο Γληνός αρνήθηκε τις θέσεις και αρχές που είχαν συμφωνήσει από το 1910⁵⁰⁰.

Έτσι άδοξα ο Εκπαιδευτικός Όμιλος έφθασε στο τέλος του. Το Σωματείο μετά την αποχώρηση του Δελμούζου – Τριανταφυλλίδη ατόνησε και το 1936 διαλύθηκε⁵⁰¹.

4.2 Οι φιλελεύθερες ιδέες και το έργο του Ελευθερίου Βενιζέλου.

Το στρατιωτικό κίνημα του 1909 έρχεται να δώσει τέλος σε μια περίοδο παρατεταμένης κρίσης που χαρακτηρίστηκε από πολιτική αστάθεια, ιδεολογική σύγχυση και κοινωνική δυσπραγία⁵⁰². Η βαριά ήττα του πολέμου του 1897, αποκαλύπτοντας τις αδυναμίες και τις λειτουργικές ανεπάρκειες του Ελληνικού πολιτικού συστήματος κατέδειξε την πολιτική χρεοκοπία της αστικής κρατικής τάξης και κατέδειξε την ηγεμονία της⁵⁰³. Το πολιτικό αυτό κενό έρχεται να καταλάβει από το 1910 ο Ελ. Βενιζέλος⁵⁰⁴ που από τότε μέχρι το τέλος του μεσοπολέμου δεσπόζει στην πολιτική σκηνή της χώρας. Το κόμμα των Φιλελευθέρων που ιδρύει, είναι το προοδευτικότερο της εποχής του, αποτελείται από στελέχη ικανά και ευφυή που δίνουν δημιουργική πνοή στην πορεία του. Το κόμμα αυτό θα αποτελέσει το φορέα ανανέωσης εκσυγχρονισμού και εθνικής ολοκλήρωσης του κράτους, αλλά και τον κυρίαρχο πόλο γύρω από τον οποίο θα συγκροτηθεί η αντιπολίτευση του Βενιζέλου και θα διεξαχθεί μια έντονη πολιτική πάλη η οποία θα διαρκέσει μέχρι το τέλος σχεδόν του μεσοπολέμου⁵⁰⁵.

Οι κοινωνικές και οικονομικές ανακατατάξεις των τελευταίων χρόνων που είχε ξεκινήσει ο Χ. Τρικούπης με το ανορθωτικό του πρόγραμμα είχαν οδηγήσει σε πολιτική αντίθεση ανάμεσα στις εκσυγχρονιστικές δυνάμεις και το παραδοσιακό τμήμα της μεσαίας τάξης. Στην αναζήτηση μιας πολιτικής διεξόδου έρχεται το φιλόδοξο, ευρύ,

⁵⁰⁰ Ό.π., σελ. 79 – 80.

⁵⁰¹ Π. Παυλίδης: *Εκπαιδευτικός Όμιλος*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Herder, τομ. 2^{ος}, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1969, σελ. 426.

⁵⁰² Απ. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία...* ό.π., σελ. 335 – 341.

⁵⁰³ Γ. Μαυρογορδάτος: *Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909 – 1940*. εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, χ.ε., 58– 59.

⁵⁰⁴ Π. Ροδάκης: *Ελευθέριος Βενιζέλος*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 14, Αθήνα, εκδ. Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α.Ε. 1980, σελ. 36 – 53.

⁵⁰⁵ Απ. Βακαλόπουλος: *Νέα Ελληνική Ιστορία...* ό.π., σελ. 344.

ρηξικέλευθο και ανανεωτικό πρόγραμμα μεταρρυθμιστικών μέτρων του Ε. Βενιζέλου⁵⁰⁶.

Οι νέες συνταγματικές διατάξεις του υπό αναθεώρηση Συντάγματος του 1911 εκφράζουν τις ριζοσπαστικότερες τάσεις που αναζητούσε η κοινωνία είχαν θετική απήχηση στο αίτημα της εποχής για ανανέωση των μεθόδων και του πνεύματος που καθόριζαν τις σχέσεις ανάμεσα στο άτομο και στην πολιτεία. Η γενικότερη κατάσταση που άρχισε να διαμορφώνεται μετά την ψήφιση του Συντάγματος σφράγιζε τις ιδεολογικές αρχές και την πολιτική τακτική του Ελ. Βενιζέλου που συνδυάζουν την ατομική ελευθερία με την πολιτική τάξη, το σεβασμό των νόμων και την κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο Βενιζέλος πίστευε στην προσαρμογή των φιλελεύθερων αντιλήψεών του τον 19^ο αιώνα στη νέα κοινωνική πραγματικότητα⁵⁰⁷. Το συνταγματικό κείμενο του 1911 συνιστούσε την αρχή για την υλοποίηση μιας πολυεπίπεδης μεταρρυθμιστικής παρέμβασης που ξεκινούσε από τα ατομικά δικαιώματα, της ιδιοκτησίας, μέχρι την αναγνώριση των εργατικών συνδικάτων, της ελευθερίας, του τύπου, την προώθηση της κοινωνικής ασφάλισης, της εξυγίανσης του φορολογικού συστήματος και κατέληγε στην αναδιοργάνωση του στρατεύματος⁵⁰⁸.

Το έργο του Ελ. Βενιζέλου βρήκε μεγάλη απήχηση και ανταποκρίθηκε θετικά στις προσδοκίες της πλειοψηφίας του Ελληνικού λαού. Οι εκλογές της 28^{ης} Νοεμβρίου 1910 υπογράμμισαν τη διάθεση προς ανόρθωση των εθνικών δυνάμεων, την ανανέωση του τρόπου διακυβέρνησης της χώρας και την αποκατάσταση του κράτους δικαίου. Ο Βενιζέλος διατύπωσε πολιτικό προσιτό πρόγραμμα ανταποκρινόμενος στις προσδοκίες των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων. Η τήρηση της τάξης και του νόμου συνοδεύτηκε από σημαντικές αποφάσεις που πήρε ο Βενιζέλος στη δικαιοσύνη και τη διοίκηση⁵⁰⁹.

⁵⁰⁶ Θ. Διαμαντόπουλος: *Ο Βενιζελισμός. Ο Βενιζελισμός της ανόρθωσης*. Τομ. 1^{ος}, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλα, 1985, σελ. 147.

⁵⁰⁷ Κ. Σβολόπουλος: *Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 ως το 1912*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΔ', Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σελ. 276.

⁵⁰⁸ Richard Clogg: *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*. Μετάφραση Χ. Φουντέα, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1993, σελ. 150 – 151.

⁵⁰⁹ Κ. Σβολόπουλος: *ό.π.*, σελ. 276 – 277.

Αρχή της πολιτικής του Φιλοσοφίας ειδικότερα στην περίοδο 1910 – 1920 ήταν η δημιουργία ενός σύγχρονου εξευρωπαϊσμένου αστικού κράτους, ενσωματωμένο στη διεθνή οικονομική αγορά και εντεταγμένο στην ιδεολογία των δυτικών δημοκρατιών⁵¹⁰.

Ο Βενιζέλος με την πολιτική του θέλει να ενδυναμώσει την ενότητα και την εθνική ομοψυχία. Είχε αντιληφθεί ότι οι συντηρητικές δυνάμεις καθιστούσαν αισθητή την παρουσία τους όχι μόνο στο επίπεδο της ιθύνουσας πολιτικής τάξης, αλλά και του ευρύτερου εκλογικού σώματος. Γι' αυτό πιστός στην αρχή του κοινού συμφέροντος της χώρας προσπαθούσε να αποκαταστήσει την εσωτερική ομόνοια και να συσφίξει την εθνική ενότητα για την άμεση αντιμετώπιση των εξωτερικών απειλών και την επίλυση των εθνικών θεμάτων⁵¹¹.

4.3 Η Γλωσσική διαμάχη και η Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913.

Το 1911 είχε αρχίσει στη βουλή η συζήτηση για την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864. Η ψήφιση του επίμαχου άρθρου 107 για τη συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας προκάλεσε ξεχωριστό ενδιαφέρον⁵¹². Στις θυελλώδεις συζητήσεις που ακολούθησαν η συντριπτική πλειοψηφία των βουλευτών υποστήριξαν την προστασία της καθαρεύουσας με το Σύνταγμα. Μόνο 19 βουλευτές υποστήριξαν τη δημοτική γλώσσα μεταξύ των οποίων και ο ποιητής Α. Μαβίλης⁵¹³. Στις συζητήσεις ακούστηκαν βαριές φράσεις, μεταξύ των οποίων και ο χαρακτηρισμός της δημοτικής «ως χυδαίας γλώσσας». Η απάντηση του Μαβίλη έμεινε ιστορική «χυδαία γλώσσα δεν υπάρχει· υπάρχουν χυδαίοι άνθρωποι και υπάρχουν πολλοί χυδαίοι άνθρωποι ομιλούντες την καθαρεύουσα»⁵¹⁴. Τελικά η Βουλή ψήφισε την επίμαχη πρόταση που αποτέλεσε το άρθρο 107 του Συντάγματος του 1911⁵¹⁵ και ο Ε. Βενιζέλος επέλεξε την υποχώρηση, στο πλαίσιο της στρατηγικής συσπείρωσης και ενότητας των εθνικών δυνάμεων ενώπιον της διαφαινόμενης έκρηξης των Βαλκανικών πολέμων⁵¹⁶.

⁵¹⁰ Θ. Διαμαντόπουλος: *Το πολιτικό και κοινωνικό μήνυμα του Βενιζελισμού της ανόρθωσης, στον τόμο Συμπόσιο για τον Ε. Βενιζέλο* – Πρακτικά. Αθήνα, εκδ. Μπενάκη – ΕΛΙΑ, 1988, σελ. 25.

⁵¹¹ Κ. Σβολόπουλος: ό.π., σελ. 273 .

⁵¹² Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 438 και Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 175.

⁵¹³ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 103.

⁵¹⁴ Μ. Μιράσγεζι: *Νεοελληνική Λογοτεχνία*. Τομ 1^{ος}, Αθήνα 1978, σελ. 513

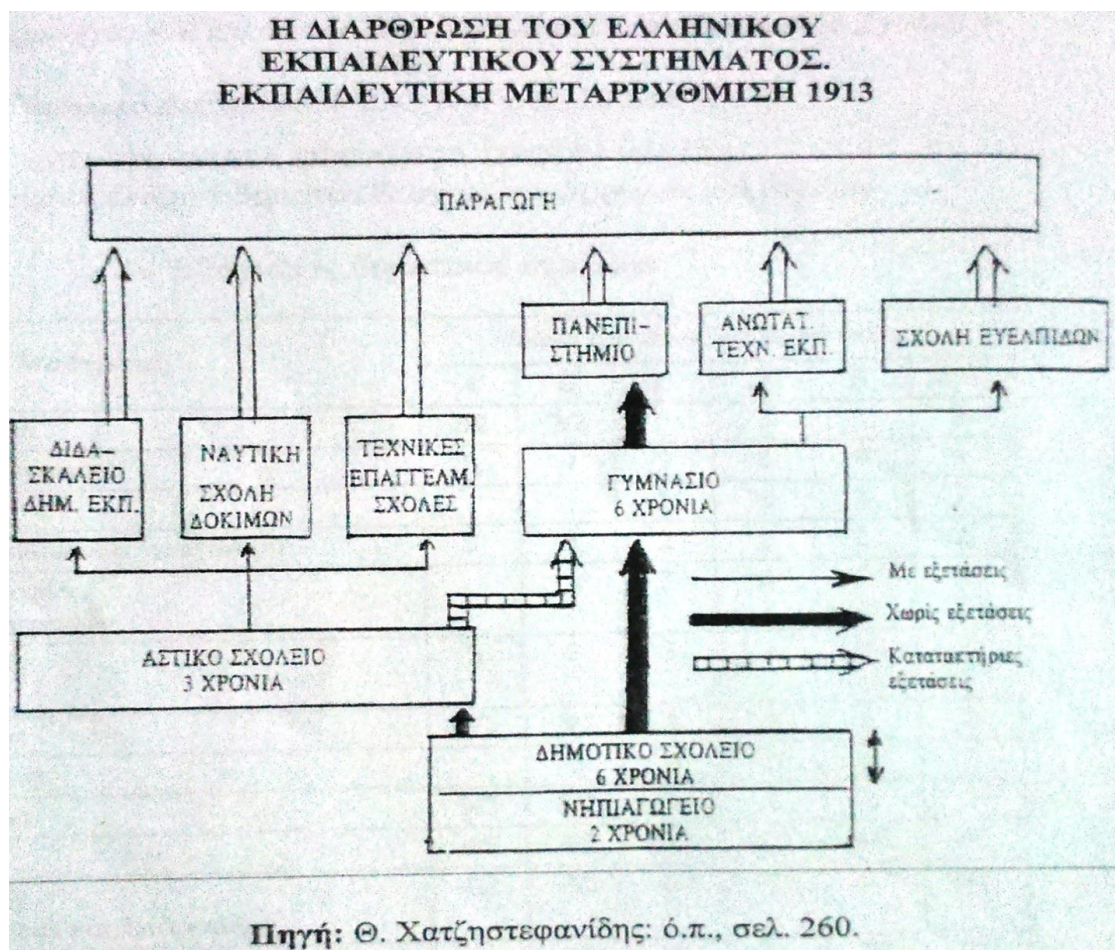
⁵¹⁵ Θ. Χατζηστεφανίδης: ό.π., σελ. 103 - 104.

⁵¹⁶ Ό.π., σελ. 104.

Οι νικηφόροι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912 – 1913) που είχαν ως αποτέλεσμα το διπλασιασμό των ελληνικών εδαφών και ο αρθρωμένος εκπαιδευτικός λόγος των φιλελεύθερων διανοούμενων της εποχής, επιταχύνουν την προσαρμογή της εκπαίδευσης στις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που διαμορφώνονται⁵¹⁷.

Το Νοέμβριο του 1913 ο Ι. Τσιριμώκος, Υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης του Ε. Βενιζέλου, υπέβαλε στη βουλή μια νέα σειρά εκπαιδευτικών νομοσχεδίων για τη δημοτική και μέση εκπαίδευση⁵¹⁸. Τα νομοσχέδια, που αποτελούν συνέχεια των προηγούμενων 1889 και 1899 διαπνέονται από το πνεύμα του αστικού ορθολογισμού και αποσκοπούν να επιφέρουν μια συνολική αναδιάρθρωση στα δομικά στοιχεία της γενικής εκπαίδευσης⁵¹⁹.

«Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ.
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ (1913)»

⁵¹⁷ Σ. Μπουζάκης: *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις...* ό.π., σελ. 64

⁵¹⁸ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 176 – 177.

⁵¹⁹ Γ. Βεντήρης: *Η Ελλάδα του 1910 – 1920*. Τομ. 1^{ος}, Β' έκδοση, Αθήνα, εκδ. Ίκαρος 1970, σελ. 25 – 26.

Βασικοί προσανατολισμοί των νομοσχεδίων ήταν: πραγματική υποχρεωτική εκπαίδευση, πρακτική κατεύθυνση της ύλης, σύγχρονη παιδαγωγική, μόρφωση της γυναίκας, προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες της χώρας, στροφή προς τις θετικές επιστήμες, δημιουργία επαγγελματικής εκπαίδευσης. Η βασική καινοτομία των νομοσχεδίων είναι, η αντίληψη της προσαρμογής του σχολείου στις ανάγκες της οικονομικής ανάπτυξης. Η αντίληψη αυτή εκφράζεται με τη δημιουργία ενός λαϊκού δημοτικού σχολείου, ενιαίου, ομοιόμορφου κοινού και υποχρεωτικού για όλες τις πληθυσμιακές ομάδες, αυτόνομου και αυτοτελούς, ώστε να προετοιμάζει κατάλληλα και επαρκώς τους μαθητές για την ένταξη στην κοινωνία και την αγορά εργασίας⁵²⁰. Η 6/ετής δημοτική εκπαίδευση, ομοιόμορφη για όλους τους μαθητές, θα παρείχε τις αναγκαίες στοιχειώδεις γνώσεις για τη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη βιομηχανία και τη βιοτεχνία, ώστε να μπορεί όποιος τελειώνει το δημοτικό να εντάσσεται ομαλά στην κοινωνική και οικονομική ζωή⁵²¹. Το δημοτικό σχολείο είναι προσιτό λαϊκό ίδρυμα με δικό του σκοπό και πρόγραμμα που είχε υποχρέωση να προσφέρει ένα ολοκληρωμένο κύκλο σπουδών στα λαϊκά στρώματα, που δε θα συνέχιζαν τη φοίτησή τους στο γυμνάσιο. Πάνω σε αυτή τη λογική προτείνεται η κατάργηση των αρχαίων ελληνικών στο δημοτικό σχολείο και η εισαγωγή της απλής καθαρεύουσας. Ο εκσυγχρονισμός και ο εκδημοκρατισμός του νέου εκπαιδευτικού συστήματος θα γίνει μέσα από τα σχολικά προγράμματα⁵²². Στην εισηγητική έκθεση ο νομοθέτης προβλέπει μια σειρά από μέτρα, όπως αύξηση των σχολικών κτιρίων, αύξηση και καλύτερη μόρφωση των δασκάλων και πολύπλευρη κρατική μέριμνα για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της αναλφάβητης Ελληνίδας⁵²³.

Μετά το 6/ετές δημοτικό σχολείο ακολουθούσε το 3/ετές αστικό σχολείο με τεχνική πρακτική κατεύθυνση και το 6/ετές γυμνάσιο όπου χωρίζονταν σε κλασικό γυμνάσιο, πρακτικό λύκειο και Ανώτερη Πρακτική σχολή⁵²⁴. Τα νέα αναλυτικά προγράμματα του δημοτικού σχολείου τα συνέταξε ο παιδαγωγός Δημ. Λάμπσας. Τα προγράμματα αυτά ίσχυσαν περισσότερο από πενήντα χρόνια περιόρισαν τις ώρες

⁵²⁰ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 180.

⁵²¹ Σ. Μπουζάκης: *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα...* ό.π., σελ. 120.

⁵²² Αλ. Δημαράς: *Προσθέσεις των πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου στα εκπαιδευτικά, ενδείξεις από νομοθετικά κείμενα στο Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, Επιμ. Θ. Βερέμης – Οδ. Δημητρακόπουλος, Αθήνα, εκδ. Φιλιπότη, 1980, σελ. 35 – 36.

⁵²³ Α. Φραγκουδάκη: *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις...* ό.π., σελ. 30.

⁵²⁴ Μ. Παπαμαύρος: *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής*. Αθήνα 1961, σελ. 656.

διδασκαλίας των γλωσσικών μαθημάτων και αύξησαν τις ώρες των τεχνικών ικανοποιώντας έτσι το αίτημα της εποχής⁵²⁵.

Τα νομοσχέδια Τσιριμώκου του 1913, συνάντησαν ισχυρή αντίδραση ακόμη και από μια μερίδα βουλευτών του κόμματος των Φιλελευθέρων, με αποτέλεσμα να μην ψηφιστούν⁵²⁶.

Με τα νομοσχέδια του 1913 δεν προτάθηκε η εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στη δημοτική εκπαίδευση, αλλά η απλοποίηση της αρχαϊζουσας με την καθιέρωση της καθαρεύουσας⁵²⁷.

«ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΩΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ (1913)»

Εβδομαδιαία ωρολόγια και αναλυτικά προγράμματα τών Δημοτικών Σχολείων
(1913)
(Βασιλικό Διάταγμα Φ.Ε.Κ. 174, τ. Α', 10 Σεπ. 1913)

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΩΡΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ
Πολυταξίων πλήρων δημοτικών σχολείων άρρένων και θηλέων

Α' Έξαταξίου δημοτικού σχολείου

Μαθήματα	Ώρες διδασκαλίας κατά τάξεις					
	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Ε'	ΣΤ'
Θρησκευτικά	2/2	2/2	2	2	3	3
Έλληνική Γλώσσα	8	9	9	9	9	9
Ίστορία			1	2	2	2
Πατριδογνωσία και γεωγραφία	3	3	2	2	2	2
Φυσική Ίστορία			3	3	2	2
Φυσική και χημεία					2	2
Άριθμητική	3	3	3	3	3	3
Γεωμετρία					1	1
Ίχνογραφία	3/2	3/2	2	2	2	2
Καλλιγραφία		2	2	2	2	2
Χειροτεχνία	3/2	3/2	2	2	2	2
Ώδική	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2
Γυμναστική	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2
Παιδιαί (κατά τας έκδρομάς)						
Ώρες διδασκαλίας έν όλφ	22	25	30	31	32	32

Πηγή: Ι. Σταύρου: ό.π. σελ. 243

⁵²⁵ Σπ. Ευαγγελόπουλος: ό.π., Τομ 2^{ος}, σελ. 14 – 15.

⁵²⁶ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 185.

⁵²⁷ Δ. Γληνός: *Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια. Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου (Δ.Ε.Ο.)* Τομ. Γ', Αθήνα 1913, σελ. 273.

4.4 Βενιζελικοί και Αντιβενιζελικοί

Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους που είχαν ως συνέπεια το διπλασιασμό των ελληνικών εδαφών, η Ελλάδα καθίσταται μια σημαντική Βαλκανική και Μεσογειακή δύναμη, με ένα αξιοσημείωτο βαθμό εθνικής ενότητας⁵²⁸.

Την εποχή αυτή στην ελληνική κοινωνία υπάρχουν δύο διαφορετικές κοινωνικές τάξεις οι εκσυγχρονιστές και οι συντηρητικοί. Ο Βενιζελισμός αντιπροσωπεύει τη σύγχρονη κοινωνική τάξη που συσπειρώνει γύρω του τους μεγάλους εργοδότες, τα παντοειδή μεταπρατικά και επαγγελματικά συμφέροντα και αστούς της διασποράς. Αυτά προσβλέπουν, μέσα από την εδαφική επέκταση και την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, στη δημιουργία μιας διευρυμένης εσωτερικής αγοράς, που θα έδινε σημαντικά οφέλη στην ανάπτυξη των επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων. Με την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου θεωρούσαν ότι το Ελληνικό κράτος πρέπει να συμπεριλάβει τα αλύτρωτα ελληνικά εδάφη και τους πληθυσμούς στον εθνικό κορμό, επιταχύνοντας την εθνική ολοκλήρωση⁵²⁹.

Ο Αντιβενιζελισμός αντιπροσωπεύεται στο πολιτικό επίπεδο από τα ανάκτορα και τα παλιά κόμματα και εκφράζει στο κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο τα συμφέροντα των βιοτεχνών, των μικρών εργοδοτών, των εργατών στις μικρές βιομηχανίες και των μικροεμπόρων που φοβούνται την αύξηση του οικονομικού ανταγωνισμού και τη διεύρυνση του κρατικού χώρου με την ενσωμάτωση νέων εστιών οικονομικής δράσης⁵³⁰.

Τα κοινωνικά στρώματα που εκφράζονται πολιτικά από τον αντιβενιζελισμό αντιπροσωπεύουν τα παραδοσιακά νοικοκυριά και αντιμετωπίζουν με εχθρότητα τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες του Βενιζέλου. Έτσι σε κάθε διαφωνία, σχετικά με την εξωτερική πολιτική, υπήρχε ένα χάσμα ανάμεσα στους Βενιζελικούς και στους συντηρητικούς που αντιδρούν σ' αυτή⁵³¹.

Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος έμελλε να βάλει σε μεγάλη δοκιμασία τη συνοχή της Ελληνικής κοινωνίας, και η Ελλάδα επρόκειτο να εξέλθει απ' αυτόν τον πόλεμο και τη

⁵²⁸ Α. Κόντονη: ό.π., σελ. 177.

⁵²⁹ Γ. Μαυρογορδάτος: *Μελέτες και κείμενα*..., ό.π., σελ 39 – 42.

⁵³⁰ Θ. Διαμαντόπουλος: *Το πολιτικό*..., ό.π., σελ. 28 – 29.

⁵³¹ Richard Clogie: ό.π., σελ. 161.

μετέπειτα περιπέτειά της στη Μ. Ασία σκληρά δοκιμασμένη από το διχασμό⁵³². Ο πόλεμος αυτός στον οποίο η χώρα από το 1914 μέχρι το 1918 δοκιμάστηκε με τις σοβαρές εσωτερικές επιπτώσεις στον κοινωνικό ιστό και στα πολιτικά ήθη, σφράγισε ανεξίτηλα την πορεία του πολιτικού συστήματος στη διάρκεια του μεσοπολέμου. Στα πρώτα χρόνια του πολέμου η Ελλάδα ακολούθησε ουδέτερη πολιτική. Μετά την έκρηξη του πολέμου υπήρξε διάσταση απόψεων μεταξύ του Βασιλιά Κωνσταντίνου και του Πρωθυπουργού Ε. Βενιζέλου, αναφορικά με τη στάση που έπρεπε να κρατήσει η χώρα. Ο Βενιζέλος πίστευε ότι ο πόλεμος θα δημιουργούσε μοναδική ευκαιρία για την πραγματοποίηση των στόχων της ελληνικής αλυτρωτικής πολιτικής⁵³³, εφόσον νικούσαν οι δυνάμεις της Αντάντ. Αντίθετα ο Βασιλιάς πίστευε ότι ήταν αδύνατο να νικηθούν οι γερμανικές δυνάμεις και επομένως το συμφέρον της Ελλάδας ήταν να παραμείνει ουδέτερη μέχρι το τέλος του πολέμου⁵³⁴. Η πρόθεση του Βασιλιά να προσδιορίζει την εξωτερική πολιτική της χώρας, δημιούργησε ένταση στις μεταξύ τους σχέσεις, που τελικά οδήγησε σε οριστική ρήξη. Η ρήξη αυτή οδήγησε στην παραίτηση της κυβέρνησης Βενιζέλου το Μάρτιο του 1915⁵³⁵. Η πολιτειακή κρίση που ξέσπασε μεταξύ των δύο αντρών δημιουργεί απειλητικά γεγονότα για το μέλλον της χώρας. Ο Βενιζέλος στις 9 Οκτωβρίου 1916 εγκαθιστά προσωρινή επαναστατική κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη⁵³⁶. Με τη βοήθεια των συμμαχικών δυνάμεων ο Βενιζέλος, ανάγκασε τον Κωνσταντίνο να εγκαταλείψει τη χώρα παραδίνοντας το θρόνο στο δευτερότοκο γιο του Αλέξανδρο. Ο Βενιζέλος φαίνεται ανυποχώρητος απέναντι στα ανάκτορα και πιστεύει ότι το θέμα της Μεγάλης Ιδέας θα λυνόταν μόνο αν η Ελλάδα πρόσφερε τις υπηρεσίες της στους συμμάχους. Η αστική τάξη έχοντας και την ανάλογη λαϊκή υποστήριξη, φαίνεται ανυποχώρητη στην πραγματοποίηση του προγράμματός της. Εξάλλου είναι η εποχή που ο Βενιζέλος πήρε ριζικά μέτρα για το πρόβλημα της γης και της εκπαίδευσης με μεγάλη κοινωνικοοικονομική σημασία⁵³⁷. Με την ανάληψη της Βασιλείας από τον Αλέξανδρο, ο Βενιζέλος μεταφέρει την έδρα της κυβέρνησης στην Αθήνα και γίνεται πρωθυπουργός της ανανεωμένης Ελλάδας. Ο Ελληνικός στρατός συνέβαλε στην κατάρρευση του Μακεδονικού Μετώπου και στην επίτευξη της τελικής

⁵³² Ό.π., σελ. 157.

⁵³³ Αλ. Δεσποτόπουλος: *Η συμβολή της Ελλάδος στην έκβαση των δύο παγκοσμίων πολέμων*. Αθήνα, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1992, σελ. 27.

⁵³⁴ Ό.π. σελ. 27.

⁵³⁵ Δ. Διαμαντής: *Τα Προγράμματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης... Διδακτορική Διατριβή...* ό.π., σελ. 334.

⁵³⁶ Αρ. Τούντα – Φεργάδη: *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912 – 1934)*. Θεσσαλονίκη, εκδ. Παρατηρητής, 1988, σελ. 103 – 106.

⁵³⁷ Α. Κόντωνα: ό.π., σελ. 185.

νίκης της Αντάντ⁵³⁸. Η Ελλάδα με πολλές προσδοκίες και φιλοδοξίες προσέρχεται στο Συνέδριο της Ειρήνης και καταφέρνει με τη συνθήκη του Νεϊγύ (27 Νοεμβρίου 1919) να προσαρτήσει την Αν. Μακεδονία και τη Δ. Θράκη και με τη Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) να αγγίζει το Όνειρο της Μεγάλης Ελλάδας, των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών.

Μετά τη ρήξη των δύο ανδρών και την ανάληψη της Πρωθυπουργίας από τον Ε. Βενιζέλο, άρχισαν οι εκδικήσεις στο εσωτερικό της χώρας από τους Βενιζελικούς για τις ταπεινώσεις που είχαν υποστεί από τους Βασιλικούς. Η κυβέρνηση του Βενιζέλου κατά την περίοδο 1917 – 1920 διακρίνεται για την προσπάθεια εθνικής ανόρθωσης του τόπου με την αναδιαρρύθμιση πολλών τομέων της δημόσιας ζωής. Ανάμεσα στο 1917 και στην εκλογική του ήττα το Νοέμβριο του 1920, έγιναν σημαντικές μεταρρυθμίσεις ιδιαίτερα στον τομέα της εκπαίδευσης, όπου έπαιξε σημαντικό ρόλο ένας αριθμός από επιφανείς Έλληνες διανοητές⁵³⁹.

4.5 Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα των κοινωνικών ανακατατάξεων, από το 1910 ως το 1917, προσπαθεί με τη πολυσχιδή δράση του να φωτίσει την κοινή γνώμη και ιδιαίτερα τους διανοούμενους εκπαιδευτικούς. Η **Εκπαιδευτική Επιτροπή** που συγκροτήθηκε τον Ιούνιο του 1916, από τις τρεις κορυφαίες προσωπικότητες του Ε.Ο., το Δ. Γληνό, το Μ. Τριανταφυλλίδη και τον Α. Δελμούζο, έβαλε σαν σκοπό την αναμόρφωση της παιδείας⁵⁴⁰.

Η πολιτική όμως κατάσταση που ακολούθησε δε βοήθησε στην ευόδωση της προσπάθειας αυτής. Το γεγονός και μόνο ότι ιδρύθηκε αυτή η επιτροπή παρέμεινε σημαντικό στοιχείο, δηλώνοντας το μεγάλο ενδιαφέρον του Ε. Βενιζέλου για την εκπαίδευση και το σχεδιασμό της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917, τον οποίο ανέλαβε η ηγετική ομάδα του Ομίλου⁵⁴¹.

⁵³⁸ Αλ. Δεσποτόπουλος: *Η συμβολή της Ελλάδος... ό.π.*, σελ. 49 – 54.

⁵³⁹ Δ. Διαμαντής: *Τα Προγράμματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης... Διδακτορική Διατριβή... ό.π.*, σελ. 335 – 336.

⁵⁴⁰ Φ. Ηλιού: *Εισαγωγή στο Δ. Γληνό. Άπαντα*. Τομ. 1^{ος}, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, σελ. ιζ´

⁵⁴¹ Ν. Τερζής: *Η παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου. Συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του*. Θεσσαλονίκη. Εκδ. Κυριακίδη, 1986, σελ. 114.

Η πίστη του Βενιζέλου στον Εκπαιδευτικό Δημοτικισμό και η αποδοχή των παιδαγωγικών προτάσεων του Γληνού, συνιστούν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη τολμηρών μεταρρυθμιστικών κινήσεων⁵⁴².

Στις 11 Μαΐου του 1917 με το Ν.Δ/2585 «Περί Διδακτικών βιβλίων»⁵⁴³ με εισήγηση του Δ. Γληνού θεσμοθετήθηκε την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο Δημοτικό σχολείο. Ο Βενιζέλος αφού άκουσε την εισήγηση είπε «Εθέσαμε σήμερα τα θεμέλια ενός μεγάλου έργου. Εύχομαι να έλθει εις αίσιον πέρας για του καλόν του Έθνους»⁵⁴⁴.

Η βασική αλλαγή που θεσμοθέτησε η μεταρρύθμιση του 1917 αφορά στη γλώσσα του Δημοτικού σχολείου, η οποία εισάγεται στις τέσσερις πρώτες τάξεις του Δημοτικού σχολείου, ενώ η διάρθρωση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος παραμένει η ίδια με εκείνη της μεταρρυθμιστικής προσπάθειας του 1913. Η διδασκαλία της επίσημης καθαρεύουσας θα γινόταν στο μέτρο που αυτό θεωρούνται αναγκαίο και σκόπιμο από την πολιτεία⁵⁴⁵.

Οι σημαντικότερες διατάξεις του Ν.Δ./2585 «Περί Διδακτικών βιβλίων», πρόβλεπαν: Την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο· τη συγγραφή νέων αναγνωστικών βιβλίων στη μητρική γλώσσα· την παράλληλη διδασκαλία της καθαρεύουσας και της δημοτικής γλώσσας στις δύο ανώτερες τάξεις (Ε' και ΣΤ') του δημοτικού σχολείου· τη συγγραφή των βιβλίων της αριθμητικής για τις Γ', Δ', Ε', ΣΤ' τάξεις στη δημοτική γλώσσα· την κατάργηση του κρατικού μονοπωλίου στα σχολικά βιβλία⁵⁴⁶ και του καθεστώτος του μοναδικού υποχρεωτικού βιβλίου.

Με Β.Δ. της 11^{ης} Ιουλίου 1917, το Διάταγμα 2585 επισημοποιείται και τίθεται σε ισχύ σε ολόκληρο το κράτος. Το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους το Νομοθετικό Διάταγμα κυρώνεται από τη Βουλή, ελαφρά τροποποιημένο, γίνεται θεσμός του κράτους και η μεταρρύθμιση ίσχυε σε όλη την Ελλάδα⁵⁴⁷. Την ίδια περίοδο με την

⁵⁴² Αλ. Δελμούζος: *Παιδεία και κόμμα...* ό.π., σελ. 36.

⁵⁴³⁵⁴³ Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση...* ό.π., том Β', σελ. 121. Και Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 484.

⁵⁴⁴ Μιχ. Παπαμάυρος: *Σύστημα...* ό.π., σελ. 656.

⁵⁴⁵ Μ. Τριανταφυλλίδης: *Δημοτικισμός. Ένα γράμμα στους δασκάλους μας*. Αθήνα, 1926, σελ. 62.

⁵⁴⁶ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 333 – 346.

⁵⁴⁷ Δ. Γληνός: *Ο θεσμός των ανωτέρω εποπτών της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως*. Περ. Εκπαιδευτική Επιθεώρησης, том. 1^{ος}, τχ 20, Νοέμβριος – Δεκέμβριος, 1917, σελ. 82.

ψήφιση του Ν. 826, από τη βουλή συμπληρώθηκε η διοίκηση της δημοτικής εκπαίδευσης με την εισαγωγή του θεσμού των Ανωτέρω Εποπτών⁵⁴⁸.

Τα βιβλία τα οποία εγκρίθηκαν σύμφωνα με τη μεταρρύθμιση και κυκλοφόρησαν από το 1917 μέχρι και το 1919 είναι 13 νέα αναγνωστικά για το δημοτικό σχολείο⁵⁴⁹, και περιέχουν την αστική ιδεολογία. Το σημαντικότερο είναι η χρησιμοποίηση της καινούριας παιδαγωγικής, προοδευτική και αντιαυταρχική, έμμεση χωρίς διδακτισμό, ηθικολογία, εντολές και αφορισμούς. Ιδιαίτερα τονίζονται οι αρετές της τιμιότητας, της φιλαλήθειας, της εργατικότητας, αλλά και η κριτική σκέψη, η κοινωνική αλληλεγγύη⁵⁵⁰.

Η κριτική που ασκήθηκε στα αναγνωστικά βιβλία του 1917 τις περισσότερες φορές ήταν άδικη, αυστηρή και κακοπροαίρετη. Η πιο δίκαιη και ισορροπημένη κριτική που έγινε από καλή προαίρεση και εποικοδομητική διάθεση ήταν της Π. Δέλτα⁵⁵¹.

Το Νοέμβριο του 1920 στις εκλογές ο Βενιζέλος ηττήθηκε και αυτοεξορίστηκε και το έργο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης κατέρρευσε. Η πολιτική αλλαγή του Νοεμβρίου ολοκληρώθηκε με την παλινόρθωση του Κωνσταντίνου το Δεκέμβριο του 1920, οπότε και το πολιτικό σκηνικό της χώρας ανετράπη πλήρως⁵⁵².

4.6 Η Μουσική και η διδασκαλία της στα Δημοτικά Σχολεία

Προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} δεν παρατηρήθηκε καμία σημαντική και καινούρια πρόβλεψη όσον αφορά τη μουσική και τη διδασκαλία της στο δημοτικό σχολείο. Τα γεγονότα που σημάδεψαν την εποχή αυτή ήταν το αίτημα που είχε διατυπωθεί στα νομοσχέδια του 1899 για το αστικό σχολείο, το οποίο όμως δεν πραγματοποιήθηκε καθώς και οι πολλές προσπάθειες που έγιναν στο χώρο της εκπαίδευσης για αλλαγή στις αρχές του 20^{ου} αιώνα από την πολιτεία, οι οποίες και αυτές σηματοδεύτηκαν από την αποτυχία για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1913⁵⁵³.

⁵⁴⁸ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 307.

⁵⁴⁹ Ό.π., σελ. 349 – 350.

⁵⁵⁰ Α. Φραγκουδάκη: *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου. Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*. Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1979, σελ. 40 κ.ε.

⁵⁵¹ Π. Δέλτα: *Τα καινούρια αναγνωστικά μας*. Δ.Ε.Ο. Τομ. Ζ', α' μέρος, Αθήνα 1917 – 19, σελ 44 – 73.

⁵⁵² Δ. Διαμαντής: *Τα προγράμματα της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης... Διδακτορική Διατριβή...* ό.π., σελ. 353 – 354.

⁵⁵³ Σ. Μπουζάκης: *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις...* ό.π., σελ. 31 – 38.

Μετά την αποτυχημένη αυτή προσπάθεια και συγκεκριμένα την 1^η Σεπτεμβρίου 1913 εκδίδεται διάταγμα με νέα Αναλυτικά και Ωρολόγια Προγράμματα για το δημοτικό σχολείο. Το μάθημα της ωδικής σύμφωνα με το πρόγραμμα διδάσκεται δύο ώρες την εβδομάδα για κάθε τάξη του σχολείου. Το αναλυτικό πρόγραμμα της Ωδικής κατά τάξη προέβλεπε:

Α΄, Β΄, Γ΄ τάξεις: διδασκαλία μονόφωνων ασμάτων

Δ΄ τάξη: μονόφωνα και δίφωνα άσματα

Ε΄ και ΣΤ΄: θεωρία της μουσικής, δίφωνα και τρίφωνα άσματα

Επίσης στα δημοτικά σχολεία στο μάθημα των θρησκευτικών διδάσκονταν θρησκευτικά ποιήματα και άσματα⁵⁵⁴. Με την πάροδο του χρόνου τα θρησκευτικά τραγούδια άρχισαν σιγά- σιγά να μειώνονται και τη θέση τους έπαιρναν τα δημοτικά τραγούδια τα οποία αναφέρονται στους απελευθερωτικούς αγώνες των Ελλήνων. Πάντως η διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία σύμφωνα με τα προγράμματα του 1913 καταγράφεται ως θετική αντιμετώπιση, αφού μπορεί να συσχετισθεί με τον προσανατολισμό που είχε γενικότερα η εκπαιδευτική πολιτική για την εκπαίδευση. Πάντως η δομή και η φιλοσοφία των Αναλυτικών και Ωρολογίων Προγραμμάτων 1913 επιβίωσαν για πάρα πολλά χρόνια στη νεοελληνική εκπαίδευση και σίγουρα ως το 1977⁵⁵⁵. Η διδασκαλία της μουσικής στο δημοτικό σχολείο μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα γίνεται από δασκάλους με διαφορετική εκπαίδευση ή και ανεκπαιδευτους ακόμη, αφού δεν μπόρεσαν να παρακολουθήσουν σχετικά μαθήματα σε Διδασκαλία, Υποδιδασκαλεία ή Ωδεία. Η κατάσταση αυτή δημιούργησε πολλά προβλήματα στους μαθητές, στην εφαρμογή ενιαίας διδασκαλίας, στον κλάδο των δασκάλων αλλά και γενικότερα στην εκπαιδευτική πολιτική. Το πρόβλημα αυτό συνεχίστηκε για πολλά χρόνια στην ελληνική μουσική εκπαίδευση και η διδασκαλία της στα δημοτικά σχολεία μέχρι το 1987 γινόταν από ένα δάσκαλο γενικών μαθημάτων. Στη συνέχεια άρχισαν να διορίζονται στα δημοτικά σχολεία ειδικοί δάσκαλοι μουσικής αγωγής απόφοιτοι Ωδείων ή Πανεπιστημιακών Τμημάτων Μουσικών Σπουδών⁵⁵⁶.

Τα Υποδιδασκαλεία που ιδρύθηκαν το 1892 σε αντικατάσταση των Γραμματοδιδασκαλείων και που στο πρόγραμμά τους προβλεπόταν στο μάθημα της

⁵⁵⁴ Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 113.

⁵⁵⁵ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 27 – 28.

⁵⁵⁶ Ό.π., σελ. 41.

μουσικής εκκλησιαστικά άσματα και λαϊκά τραγούδια, με την πάροδο του χρόνου έπαψαν να λειτουργούν και την εκπαίδευση των δασκάλων ανέλαβαν τα Διδασκαλεία, τα οποία όμως δεν ανταποκρίνονταν πάντα στο σωστό προγραμματισμό, όσον αφορά στο μάθημα της μουσικής. Το Διδασκαλείο Αθηνών, που το 1910 μετονομάστηκε Μαράσλειο, κατά την έκδοση των αναλυτικών προγραμμάτων, πολλές φορές στα τεχνικά μαθήματα και στη Μουσική προβληματιζόταν που δεν υπήρχε διδακτικό προσωπικό με αποτέλεσμα κατά τη διδασκαλία της Ωδικής, της Εκκλησιαστικής Μουσικής και του τετράχορδου να δημιουργούνται μικροπροβλήματα και να μη διδάσκονται τα παραπάνω μαθήματα⁵⁵⁷. Ο Δελμούζος αναφερόμενος στους δασκάλους της μουσικής και ιδιαίτερα στη διδασκαλία αυτής στα δημοτικά σχολεία τονίζει με έμφαση ότι οι δάσκαλοι πρέπει οπωσδήποτε να προετοιμάζονται καλά γνωρίζοντας τους σκοπούς, τους στόχους και τη σωστή μέθοδο διδασκαλίας· πρέπει δηλαδή να έχουν αποκτήσει παιδαγωγική μόρφωση και ικανότητα⁵⁵⁸.

Το 1914 ιδρύθηκαν Διδασκαλεία χωριστά αρρένων και θηλέων. Στα Διδασκαλεία των Αρρένων προσλήφθηκαν δύο δάσκαλοι, ένας για τη διδασκαλία της ωδικής και του τετράχορδου ή αρμόνιου και ο άλλος για τη διδασκαλία της εκκλησιαστικής μουσικής⁵⁵⁹. Τα μαθήματα χωρίζονταν σε Ωδική, Ενόργανη Μουσική και επιπλέον για τα Διδασκαλεία των αρρένων Εκκλησιαστική Μουσική. Σε γενικές όμως γραμμές τα μουσικά μαθήματα που διδάσκονταν στα δημοτικά σχολεία ήταν ίδια με το παρελθόν⁵⁶⁰. Από το 1913 και μετά λειτούργησαν Διδασκαλεία διάφορων τύπων χωριστά για κάθε φύλο ή μικτά τα οποία ήταν δημόσια αλλά και ιδιωτικά. Στα Διδασκαλεία αυτά διδάσκονταν Ωδική και τετράχορδο ή αρμόνιο ή κλειδοκύμβαλο ή μανδολίνο. Για τους άρρενες επιπλέον και εκκλησιαστική μουσική. Τα πολυτάξια Διδασκαλεία λειτούργησαν μέχρι το 1933. Μετά ιδρύθηκαν οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες στις οποίες το μάθημα της μουσικής γνώρισε καλύτερες ημέρες, τόσο από πλευράς προγραμμάτων και μουσικού υλικού, όσο και από εξειδικευμένες γνώσεις του δάσκαλου εκπαιδευτικού που δίδασκε στα δημοτικά σχολεία⁵⁶¹.

⁵⁵⁷ Ο.π., σελ. 46.

⁵⁵⁸ Α. Δελμούζος: «Η Μουσική ή σωστότερα η Ωδική στα σχολεία μας». Δελτίου του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Τομ 3, 1913, σελ. 205.

⁵⁵⁹ Β.Δ. (ΦΕΚ 247). *Περί ιδρύσεως διδασκαλείων εκατέρου των φύλων προς μόρφωσιν διδασκάλων της δημοτικής εκπαίδευσως* 3- 9- 1914.

⁵⁶⁰ Β.Δ. (ΦΕΚ 299). *Περί ορισμού εν τοις διδασκαλίαις διδασκομένων μαθημάτων, ωρώς διδασκαλίας κτλ.* Τομ. Α', 20 – 10- 1914.

⁵⁶¹ Ν. 3182 (ΦΕΚ 187). *Περί Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαίδευσως*. Τομ. Α', 7 - 8 – 1924.

Το 1914 ιδρύθηκε από το κράτος το Ωδείο Θεσσαλονίκης με σκοπό να προωθήσει τη μουσική τέχνη, και τη μουσική διαπαιδαγώγηση του λαού και των μαθητών⁵⁶².

Στα δημόσια τριτάξια Διδασκαλεία θηλέων διδάσκονταν Ωδική και τετράχορδον, τέσσερις, τρεις και τρεις ώρες ανά έτος σπουδών και η πορεία με τα Διδασκαλεία των Αρρένων ήταν παράλληλη⁵⁶³.

Στα προγράμματα των Παρθεναγωγείων η μουσική εκπαίδευση των κοριτσιών είναι πιο προχωρημένη και πλήρης από των αγοριών γιατί όπως φαίνεται ξεκινά από τις μικρές τάξεις του δημοτικού σχολείου και φτάνει ως τις τελευταίες του Παρθεναγωγείου. Ο σκοπός της διδασκαλίας της μουσικής δε διέφερε ουσιαστικά από εκείνη των αγοριών, εκτός από τις δύο τελευταίες τάξεις όπου δόθηκε μεγαλύτερη βαρύτητα στα άσματα και στη μέθοδο διδασκαλία τους. Σε γενικές γραμμές εκτός από τις μικρές διαφορές που υπήρχαν, η εκπαίδευση των δύο φύλων στη μουσική είχε τον ίδιο σκοπό και προσανατολισμό στην εκπαίδευση⁵⁶⁴.

Οι πρώτες συλλογές με τα τραγούδια που αναφέραμε μέχρι τώρα δεν είναι σίγουρο ότι έφταναν στους μαθητές των δημοτικών σχολείων μέσω των δασκάλων τους, και τούτο διότι οι δάσκαλοι της εποχής εκείνης δε γνώριζαν και δεν είχαν τη δυνατότητα να κατακτήσουν τη μουσική ανάγνωση αλλά και οι πρώτες εκείνες συλλογές τραγουδιών δεν ήταν γραμμένες με μουσική γραφή. Το σίγουρο όμως είναι ότι τα τραγούδια εκείνων των συλλογών χρησιμοποιήθηκαν από τα Διδασκαλεία για τη μουσική κατάρτιση των δασκάλων. Διδάχτηκαν τα περισσότερα στα δημοτικά σχολεία με την Αλληλοδιδασκτική μέθοδο και βέβαια με τις υπάρχουσες συνθήκες και υλικό της εποχής εκείνης. Είναι πάντως πολύ δύσκολο να ερευνηθεί η προέλευση όλων αυτών των τραγουδιών, καθώς και οι δημιουργοί που δεν αναφέρονται. Εκτιμάται όμως ότι τα περισσότερα τραγούδια που διδάχτηκαν και τραγουδήθηκαν στα δημοτικά σχολεία την εποχή εκείνη ήταν ξένες μελωδίες μεταφρασμένες στην ελληνική γλώσσα⁵⁶⁵. Και βέβαια ας μην ξεχνάμε την εποχή του Όθωνα, το ρόλο που έπαιζαν οι μουσικοί του που τον ακολούθησαν στην Ελλάδα, οι οποίοι μελοποίησαν διάφορα θούρια και άλλα

⁵⁶² Ι. Σίμος: ό.π., σελ. 89.

⁵⁶³ ΒΔ. (ΦΕΚ 247). *Περί ιδρύσεως διδασκαλείων...* ό.π.

⁵⁶⁴ Α. Αργυρόπουλος: *Ωδική*. Στο Γεωργόπουλος Ι. Πρόγραμμα και Μέθοδος εν τη Δημοτική και μέση εκπαιδεύσει 1928, σελ. 148.

⁵⁶⁵ Μ. Αδάμης: ό.π., σελ. 10 – 14.

αισθηματικά τραγούδια για τις ανάγκες της εκπαίδευσής⁵⁶⁶. Αυτές οι συλλογές των τραγουδιών εξακολουθούν και κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα να υπάρχουν, να διδάσκονται και να τραγουδιούνται από τους μαθητές των δημοτικών σχολείων. Σε υπόμνημά του ο Εκπαιδευτικός Όμιλος (1912) τονίζει ότι «τα περισσότερα σημερινά σχολικά μας τραγούδια είναι οι ακαλαίσθητες μεταφράσεις, η απλή μεταφορά ξένης μουσικής στους γνωστούς άνοστους σαχλούς και ανόητους τις περισσότερες φορές Ελληνικούς στίχους»⁵⁶⁷.

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η συλλογή τραγουδιών του Ν. Δέλλιου (1911) στην οποία όλες οι μελωδίες ήταν ξένες. Τα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου χωρίς να παραγνωρίζουν την αξία των ξένων αριστουργημάτων, δε συμφωνούν με την αξιοποίηση ξένων μελωδιών στο χώρο της εκπαίδευσης. Έδιναν ιδιαίτερη σημασία στη χρησιμοποίηση και αξιοποίηση, στη διδασκαλία της μουσικής των δημοτικών τραγουδιών⁵⁶⁸. Το 1910 άρχισαν να κυκλοφορούν συλλογές με δημοτικά τραγούδια, όπως του Ι. Πρώιου ο οποίος πίστευε ότι για να διαπαιδαγωγηθούν σωστά οι νέοι θα πρέπει να διδάσκονται την εθνική μας μουσική γι' αυτό ο ίδιος χρησιμοποίησε στη συλλογή του τραγούδια και μελωδίες επώνυμων στιχουργών, αλλά και δικών του⁵⁶⁹.

Οι σκοποί της μουσικής αυτής της περιόδου άρχισαν να συγκλίνουν με τους γενικότερους σκοπούς της εκπαίδευσης. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως σκοπός της μουσικής οριζόταν η ανάπτυξη του καλαισθητικού και μουσικού ενδιαφέροντος των παιδιών καθώς επίσης και «[...] των ευγενών πατριωτικών, ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων αυτών», ακόμη δε και του συναισθήματος της φύσης⁵⁷⁰. Με βάση αυτή τη θέση τα τραγούδια που ακολούθησαν κατόπιν με τη συλλογή του Χωραφά, η οποία είχε εγκριθεί από το Υπουργείο και χρησιμοποιήθηκε στα Διδασκαλεία, είχαν και αυτά περιεχόμενο ηθικό, πατριωτικό, θρησκευτικό και φυσιολατρικό⁵⁷¹.

Από το 1915 και μετά παρουσιάστηκε στο χώρο της μουσικής ο πολυγραφότατος μουσικοπαιδαγωγός Αθ. Αργυρόπουλος, ο οποίος ασχολήθηκε επισταμένα με τη σχολική μουσική όπου και κυριάρχησε, γράφοντας και συνθέτοντας

⁵⁶⁶ Θ. Παπασπυρόπουλος: *Ο εθνικισμός... ό.π.*, σελ. 47.

⁵⁶⁷ Ν. Δέλλιος: *Συλλογή εκλεκτών χορωδιών διά τας ανωτέρας τάξεις των παρθεναγωγείων* (πρόλογ.) Αθήναι 1911.

⁵⁶⁸ Μ. Λογοθέτης: «*Η μουσική στα σχολεία*». Δελτίο του Ε.Ο. Τομ. Γ', 1913, σελ. 208.

⁵⁶⁹ Ι. Πρώιος: *Φήμιος και Δαμασκηνός*, 1910, σελ. 10.

⁵⁷⁰ Γ. Χωραφάς: *Συλλογή Σχολικών Ασμάτων*. Εν Αθήναις: Σακελλαρίου 1912, σελ. 5.

⁵⁷¹ Υπουργείο Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Έγκριση της Συλλογής σχολικών ασμάτων προς χρήσιν των Διδασκαλείων του Χωραφά Γ. (1912).

τραγούδια για παιδιά του δημοτικού σχολείου καθώς και μεθόδους διδασκαλίας αυτών. Σύμφωνα με τον Αργυρόπουλο τα βιβλία μουσικής έπρεπε να αναφέρονται στη χρησιμότητα της μουσικής αγωγής, στη θεωρία μουσικής μαζί με ασκήσεις στη μέθοδο διδασκαλίας, στα προγράμματα της Ωδικής του δημοτικού σχολείου και στην παράθεση διάφορων τραγουδιών σε ευρωπαϊκή μουσική χωρισμένα όμως κατά τάξη διδασκαλίας. Στις συλλογές του τα περισσότερα τραγούδια που υπήρχαν ήταν δικές τους συνθέσεις χωρίς όμως να λείπουν και τραγούδια άλλων συνθετών, κυρίως όμως ξένων. Ο αρχικός προσανατολισμός του ήταν κυρίως ευρωπαϊκός, αλλά στη συνέχεια τα πρώτα τραγούδια που συνέθεσε είχαν περιεχόμενο και σκοπό πατριωτικό και πολεμικό. Αργότερα προχώρησε και συμπεριέλαβε στις συλλογές του αρκετά δημοτικά τραγούδια, κυρίως κλέφτικα, και αξιοποίησε μουσικά θέματα από τη δημοτική μας παράδοση. Επέλεγε τραγούδια με περιεχόμενο για τη θρησκεία, τη φύση, την πατρίδα, τη σημαία, την οικογένεια, για σχολικές δραστηριότητες των παιδιών του δημοτικού σχολείου και για το βασιλιά⁵⁷². Γρήγορα εγκατέλειψε την ιδέα για την ευρωπαϊκή μουσική που τη θεωρούσε «Ανώτερη Μουσική» και διαμόρφωσε τη θέση του στην ελληνική παραδοσιακή μουσική σημειώνοντας πως η μουσική μας εκπαίδευση κατά το μεγαλύτερο μέρος της πρέπει να ακολουθεί τη μελωδία της δημοτικής χροιάς και ότι τα δημοτικά μας τραγούδια είναι απαραίτητα να διδάσκονται στα δημοτικά σχολεία γιατί οδηγούν τα παιδιά στην ελληνοπρεπή διαπαιδαγώγηση και είναι χρήσιμα και για την κοινωνική ζωή⁵⁷³.

Ιδιαίτερα ο Αργυρόπουλος ασχολήθηκε και επεξεργάστηκε με κάθε λεπτομέρεια τη μέθοδο διδασκαλίας της μουσικής στα δημοτικά σχολεία. Στη μέθοδο αυτή αναφέρεται η αξία και η χρησιμότητα του τραγουδιού, αλλά και άλλα μεθοδολογικά ζητήματα που για πολλά χρόνια αποτέλεσαν τη σταθερή αξία της διδασκαλίας του τραγουδιού⁵⁷⁴. Δεν παρέλειψε όμως να ασχοληθεί και με το διδακτικό προσωπικό, όπου σημειώνει την απουσία του και το ενδιαφέρον για τη διδασκαλία της Ωδικής, καθώς επίσης και την έλλειψη διδακτικών βιβλίων για τους μαθητές και βοηθητικού υλικού και επαρκών συλλογών ασμάτων για το δάσκαλο που δίδασκε το μάθημα της μουσικής στα δημοτικά σχολεία⁵⁷⁵. Η συμβολή του μουσικοπαιδαγωγού Αργυρόπουλου στη

⁵⁷² Α. Αργυρόπουλος: *Η μουσική των παιδαγωγικών σχολείων*, Αθήνα, Παράρτημα, 1915, σελ. 46.

⁵⁷³ Α. Αργυρόπουλος: *Μουσική Αγωγή Συμπλήρωμα*. Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1934, σελ. 758.

⁵⁷⁴ Α. Αργυρόπουλος: *Απόλλων ήτοι και άσματα παιδαγωγικά μετά διδακτικής του παιδαγωγικού άσματος*. 1919, σελ. 73.

⁵⁷⁵ Α. Αργυρόπουλος: *Ωδική*. Στο Γεωργόπουλος Ι... ό.π., σελ. 148.

σχολική μουσική και ιδιαίτερα του δημοτικού σχολείου, ήταν σημαντική, όχι μόνο για τα πολλά τραγούδια που περιείχαν οι συλλογές του αλλά γιατί ασχολήθηκε και συνέγραψε τη θεωρία πάνω στην οποία στηρίχτηκε η μουσική εκπαίδευση που διδάχτηκε σε όλες τις σχολικές βαθμίδες και αφετέρου το πλήθος των τραγουδιών που περιείχαν οι συλλογές του που διδάχτηκαν και τραγουδήθηκαν από τα παιδιά κάθε ηλικίας.

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος το 1920 εξέδωσε βιβλίο «Τα χελιδόνια» το οποίο περιείχε δεκαέξι τραγούδια, τα οποία αντλούσαν το περιεχόμενό τους κατά κύριο λόγο από τη φύση και δεν έμοιαζαν ούτε είχαν καμιά σχέση με τα τραγούδια των συλλογών που κυκλοφορούσαν την εποχή εκείνη.

Τα τραγούδια που τραγουδούσαν τα παιδιά μέχρι το 1920 δεν ήταν γραμμένα σε καμία συλλογή. Τα περιλαμβάνει για πρώτη φορά η Μ. Κλεάνθους – Παπαδημητρίου σε μια συγγραφική εργασία που έκανε το 1932 και την αφιέρωνε σαν βοήθημα στους δασκάλους και νηπιαγωγούς⁵⁷⁶.

Όταν το μάθημα της μουσικής μπήκε για πρώτη φορά στα προγράμματα διδασκαλίας του δημοτικού σχολείου αντιμετωπιζόταν από τους δασκάλους σαν ένα μάθημα χωρίς αξία και σοβαρότητα. Πότε το δίδασκαν και πότε όχι και τούτο γιατί δεν γνώριζαν την τεχνική της διδασκαλίας του, αλλά δεν είχαν και τις απαιτούμενες γνώσεις. Το αντιμετώπιζαν ευκαιριακά και το θεωρούσαν μάθημα χωρίς ουσία. Με την πάροδο όμως του χρόνου και τη φοίτηση των δασκάλων στα Υποδιδασκαλία και μετά στα Διδασκαλεία, το ενδιαφέρον των δασκάλων στα Υποδιδασκαλία άλλαξε απέναντι στη διδασκαλία της μουσικής. Ο Κοκκώνης στον «Οδηγό του» το 1860 για πρώτη φορά κάνει λόγο για τη μέθοδο διδασκαλίας της μουσικής στο δημοτικό σχολείο. Η μουσική πρέπει να διδάσκεται συνδιδακτικά. Μπορεί όμως να διδαχτεί και αλληλοδιδακτικά με τη βοήθεια των πρωτόσχολων, όταν οι καταστάσεις το απαιτήσουν. Αναντίρρητη όμως αρχή ήταν, σύμφωνα με τον Κοκκώνη, ότι το τραγούδι έπρεπε να απομνημονευθεί, αφού διαβαστεί πολλές φορές και μετά να τραγουδηθεί πρώτα από το δάσκαλο και μετά από τους μαθητές. Τα τραγούδια που έπρεπε να διδαχτούν στα παιδιά τα επέλεγε ο δάσκαλος από τη συλλογή του 1864. Τα στάδια διδασκαλίας που έπρεπε να ακολουθεί ο δάσκαλος διδάσκοντας το μάθημα της μουσικής ήταν τρία: η εργασία, η επεξεργασία και η εφαρμογή και τα συναντάμε στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Με τα στάδια

⁵⁷⁶ Ι. Σταύρου: ό.π., σελ. 79.

αυτά επιτυγχάνεται ο σκοπός της μουσικής, ο δάσκαλος βελτιώνει την τεχνική της διδασκαλίας του και την προσφορά του και τα παιδιά αντιλαμβάνονται καλύτερα το τραγούδι που διδάσκονται και το χαίρονται περισσότερο. Σύμφωνα λοιπόν με τα στάδια το τραγούδι γράφεται στον πίνακα ή δίνεται γραμμένο στα παιδιά, το διαβάζει πρώτα ο δάσκαλος και μετά οι μαθητές πολλές φορές ώστε να το μάθουν και κατόπιν ακολουθεί η λογική και καλαισθητική επεξεργασία και η ηθική ή θρησκευτική εμβάθυνση⁵⁷⁷.

Ο Καλομοίρης το 1913 τονίζει ότι η Ωδική πρέπει να διδάσκεται με τρόπο ευχάριστο και να προκαλεί ψυχαγωγία και διασκέδαση στα παιδιά. Ο δάσκαλος πρέπει να γνωρίζει κατά τη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία, ότι ο σκοπός της είναι καθαρά πρακτικός και γι' αυτό η διδασκαλία του πρέπει να βασίζεται πάντα στην πράξη⁵⁷⁸.

Το 1912 ο Εκπαιδευτικός Όμιλος επεμβαίνει στη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία και με υπόμνημα που στέλνει στο Κεντρικό Εποπτικό Συμβούλιο της Δημοτικής Εκπαιδύσεως τονίζει το ρόλο της Ωδικής στην εκμάθηση τραγουδιών τα οποία πρέπει να χρησιμεύουν και να εκφράζουν συναισθήματα χαράς, λύπης, ενθουσιασμού, θαυμασμού, αλλά και συγκίνησης με ευγενή τρόπο.

Τα τραγούδια που θα μάθουν τα παιδιά στο σχολείο δεν πρέπει να είναι σχολαστικά και άψυχα. Το περιεχόμενο και η μελωδία τους πρέπει να είναι ωραία και να πλησιάζουν περισσότερο στο εθνικό δημοτικό και λαϊκό τραγούδι. Δυστυχώς στη διδασκαλία της μουσικής στο δημοτικό σχολείο ο πλούτος των δημοτικών τραγουδιών δε χρησιμοποιήθηκε αρκετά, ούτε υπήρξε το ανάλογο ενδιαφέρον, ώστε να δημιουργηθεί η σύνθεση εκείνη που θα εργαστεί αποτελεσματικά πάνω σε μια βάση για την επιτυχία του σκοπού αυτού. Έτσι τα περισσότερα σημερινά σχολικά μας τραγούδια είναι μεταφράσεις ξένης μουσικής στους γνωστούς και ανόητους τις περισσότερες φορές Ελληνικούς στίχους. Στις πρώτες τρεις τάξεις του δημοτικού σχολείου δίνουμε μονόφωνα και στις άλλες τάξεις δίφωνα τραγούδια. Στην τελευταία τάξη τα παιδιά πρέπει να μπορούν να διαβάζουν απλά τραγούδια από το πεντάγραμμο. Για την Ωδική πρέπει το μάθημα να διδάσκεται από δύο ώρες εβδομαδιαίως σε όλες στις τάξεις. Ότι ισχύει για τα δημοτικά σχολεία των αγοριών όσον αφορά τη μουσική ισχύει και για τα δημοτικά Παρθεναγωγεία. Το κράτος φρόντισε να αναγνωρίσει τα λίγα ανώτερα

⁵⁷⁷ Ο.π., σελ. 83 – 84.

⁵⁷⁸ Μ. Καλομοίρης: «*Η τέχνη μου και οι πόθοι μου. Η Μουσική στο Σχολείο*». Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Τομ.3, 1993, σελ. 196.

Παρθεναγωγεία που ίδρυσε η ιδιωτική πρωτοβουλία και να κανονίσει και το πρόγραμμα λειτουργίας αυτού. Τα Παρθεναγωγεία αυτά έχουν διπλό σκοπό. Πρώτα να δώσουν στα κορίτσια ανώτερη μόρφωση απ' ό,τι δίνουν τα δημοτικά και δεύτερο ανώτερα Παρθεναγωγεία υπάρχουν μόνο εκεί που λειτουργούν Διδασκαλεία. Στα Παρθεναγωγεία αυτά στην Ωδική διδάσκεται θεωρία της μουσικής και γραπτές ασκήσεις και μαθαίνουν τα κορίτσια μονόφωνα, δίφωνα, τρίφωνα και τετράφωνα τραγούδια δικά μας και ξένα. Η οργανική μουσική είναι προαιρετική και γίνεται σε ιδιαίτερη ώρα⁵⁷⁹.

Οι δημοτικιστές εξέφραζαν μια ιδιαίτερη προτίμηση προς τη μουσική που διδάσκεται στα δημοτικά σχολεία και την έβλεπαν «ως μέσο για να ομορφύνωμαι και να καλλιεργήσωμε την ψυχή» και τα δημοτικά τραγούδια «ως ζώσα λαϊκή δημιουργία»⁵⁸⁰.

Ο Δελμούζος για τη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία τόνιζε ότι αυτή διδάσκεται μόνο σε λίγα, χωρίς συνοδεία οργάνου και από αυτοδίδακτους δασκάλους. Για το περιεχόμενο των τραγουδιών που διδάσκονται έκανε αυστηρή κριτική⁵⁸¹. Ένας άλλος επίσης δημοτικιστής, ο Μ. Καλομοίρης τόνιζε ότι η διδασκαλία της μουσικής στο δημοτικό σχολείο δεν πετυχαίνει το σκοπό για τον οποίο διδάσκεται και ιδίως τον εθνικό και παιδαγωγικό⁵⁸².

Με τη διδασκαλία της Ωδικής στο δημοτικό σχολείο παράγουμε στους μαθητές παραστάσεις ασμάτων που αναφέρονται στο κείμενο, τη μελωδία, το ρυθμό και τη δυναμική αυτών. Επίσης τα παιδιά αποκτούν την ικανότητα να εκφράζουν τα συναισθήματα τους με τρόπο απλό, καλόκαρδο και ευχάριστο, πράγμα που έχει μεγάλη σημασία στην ευχάριστη διάθεση, τη βούληση και την ηρεμία της παιδικής ψυχής. Μέσα από τη διδασκαλία ενός καλού άσματος το παιδί θα νιώσει ενθουσιασμό, χαρά και αγάπη προς την πατρίδα και θρησκεία. Για να έχουμε όμως όλα τα παραπάνω αποτελέσματα πρέπει ο δάσκαλος κατά τη διδασκαλία της μουσικής να προσέχει πάρα πολύ στην επιλογή των τραγουδιών που θα διδάξει. Αυτά πρέπει να είναι ανάλογα προς τη βαθμίδα της πνευματικής μόρφωσης και προς τα φωνητικά όργανα των παιδιών, διαφορετικά θα έχουμε αποτελέσματα που μάλλον θα βλάπτουν παρά θα προάγουν την

⁵⁷⁹ Εκπαιδευτικός Όμιλος: «Πρόγραμμα Δημοτικού Σχολείου, Ανώτερου Παρθεναγωγείου και Διδασκαλείου κοριτσιών». Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Τομ. Β', Αθήνα 1912, σελ. 229.

⁵⁸⁰ Μ. Λογοθέτης: «Η μουσική στα σχολεία»... ό.π., σελ. 208.

⁵⁸¹ Α. Δελμούζος: «Η Μουσική ή σωστότερα η Ωδική»... ό.π., σελ. 205.

⁵⁸² Μ. Καλομοίρης: «Η τέχνη μου και οι πόθοι μου...», ό.π., σελ. 196.

ανάπτυξη του καλολογικού συναισθήματος των παιδιών. Για τούτο στο δημοτικό σχολείο δεν πρέπει να προσπαθούμε να διδάξουμε μουσικά αριστουργήματα που είναι πάνω από τις δυνάμεις των μαθητών. Τα τραγούδια του δημοτικού σχολείου πρέπει να είναι απλά εθνικά και εκκλησιαστικά ή και άλλα δημώδη άσματα⁵⁸³. Ο Μ. Καλομοίρης το 1913 αναφερόμενος στη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία τονίζει ότι στα δικά μας σχολεία η μουσική ή δε διδάσκεται καθόλου ή αν διδάσκεται αυτό γίνεται χωρίς πρόγραμμα και ζήλο με σκοπό τα παιδιά να μάθουν μερικά τραγουδάκια όπως και όπως, ώστε να τα ξέρουν να τα τραγουδήσουν σε καμιά «επίδειξη» ή σχολική δραστηριότητα. Οι δάσκαλοι που διδάσκουν το μάθημα της μουσικής δεν έχουν σοβαρή μουσική μόρφωση ή και εάν μερικοί την έχουν, τους λείπει η αγάπη, η αφοσίωση και η όρεξη στο έργο. Μας λείπουν οι μουσικοδιδάσκαλοι οι οποίοι θα μπορούσαν με τη μουσική μόρφωση και τη θέλησή τους να μεταδώσουν στους μαθητές την αγάπη στη μουσική γενικά, και ιδιαίτερα στο τραγούδι που θα κληθούν να το μάθουν τα παιδιά και να το τραγουδήσουν. Χρειάζεται λοιπόν μια ριζική αναμόρφωση σε βάσεις πιο επιστημονικές και εθνικές. Να μελετήσουμε τα συστήματα διδασκαλίας της μουσικής στην Ευρώπη, να μελετήσουμε και τα δικά μας και να σχηματίσουμε ένα μουσικοπαιδαγωγικό σύστημα με επιστημονική και εθνική βάση. Η διδασκαλία της ωδικής στα δημοτικά μας σχολεία πρέπει να είναι υποχρεωτική και να διδάσκεται αρκετές ώρες. Παράλληλα πρέπει να υπάρχει μορφωμένο μουσικά προσωπικό και κατάλληλη ύλη διδασκαλίας. Αυτά τα δύο είναι τα σπουδαιότερα μέσα για να πετύχουμε το σκοπό μας. Ο δάσκαλος είναι ο στρατιώτης και το όπλο η ύλη. Χρειαζόμαστε και καλούς στρατιώτες και καλά όπλα. Για να συμβούν όμως αυτά που παραπάνω αναφέρουμε πρέπει οι δάσκαλοι που θα διδάσκουν μουσική στα δημοτικά σχολεία αλλά και στις μεγαλύτερες βαθμίδες της εκπαίδευσης να περνούν από μια μόνιμη επιτροπή του Υπουργείου Παιδείας και να εξετάζονται πρώτα στη γενική παιδαγωγική μόρφωση και δεύτερο στη μουσική τους ικανότητα με τα εξής ερωτήματα: 1) να κατέχει πολύ καλά τη θεωρία μουσικής, 2) να γνωρίζει σολφέζ, 3) να έχει καθαρή και καλή μουσική γραφή, 4) να κατέχει καλά ένα μουσικό όργανο και 5) να διδάξει πρακτικά μπροστά στην επιτροπή ένα τραγούδι που ο ίδιος θέλει. Μόνο έτσι θα μπορέσουμε να επιτύχουμε στη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά μας σχολεία. Σύμφωνα με τον Καλομοίρη ο σκοπός της διδασκαλίας της μουσικής στο δημοτικό

⁵⁸³ P. Conrad (μεταφρ. Α. Σακελλαρίου). *Στοιχεία Παιδαγωγικής και βοηθητικών αυτής επιστημών*. Μέρος Δεύτερον, *Στοιχεία Ηθικής και Γενικής Παιδαγωγικής*. Έκδοσις Δευτέρα. Εν Αθήναις 1911, σελ. 101 – 104.

σχολείο είναι διπλός. Ο πρώτος είναι παιδαγωγικός και ηθοπλαστικός και ο δεύτερος αποβλέπει στην καλλιέργεια του μουσικού αισθήματος στα παιδιά. Επίσης η διδασκαλία της μουσικής, πρέπει να γίνεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε τα παιδιά να νιώθουν ότι το μάθημα αυτό είναι ευχάριστο, διασκεδαστικό και τους προσφέρει ψυχαγωγία. Ο δάσκαλος ποτέ δεν πρέπει να μαλώνει ή να ειρωνεύεται τα παιδιά που δεν τραγουδούν καλά ή φαλτσάρουν. Πρέπει με τον τρόπο του να επεμβαίνει και να διορθώνει χωρίς προσωπικές αυστηρές εντολές⁵⁸⁴.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε ένα παράδειγμα διδασκαλίας της Ωδικής στα παιδιά του δημοτικού σχολείου από το Δ. Παπαϊωάννου το 1913:

- 1) **Κατανόηση του περιεχομένου:** Σκοπός. Σήμερα παιδιά θα μάθουμε ένα τραγούδι της άνοιξης. Το τραγούδι γράφεται στον πίνακα. Γίνεται ανάλυση πραγματική, καλαισθητική και γλωσσική. Οι μαθητές σε συνεργασία με το δάσκαλο και μέσα από ένα εποικοδομητικό διάλογο λένε ότι σχετικά γνωρίζουν για το τραγούδι της άνοιξης, εκφράζουν τις ιδέες τους και τα συναισθήματά τους και συγχρόνως ερμηνεύονται, πάντα με τη βοήθεια του δασκάλου, οι άγνωστες λέξεις και φράσεις του τραγουδιού.
- 2) **Προσφορά:** Το τραγούδι που είναι γραμμένο στον πίνακα διαβάζεται ολόκληρο από το δάσκαλο μία – δύο ή και περισσότερες φορές. Στη συνέχεια διαβάζεται η πρώτη στροφή από το δάσκαλο και μετά από έναν ή και περισσότερους μαθητές. Άλλος μαθητής λέγει το νόημα της στροφής αυτής και τίθεται η επιγραφή. Αφού κατά τον ίδιο τρόπο διαβαστούν όλες οι στροφές ακολουθεί λογική και καλαισθητική εμβάθυνση. Ο δάσκαλος μετά το διαβάζει όλο καλαισθητικά και έπειτα κατά τμήματα για να το ακούσουν οι μαθητές και να μπορέσουν να μιμηθούν το δάσκαλό τους. Συνεχίζεται μια σύντομη ηθική και θρησκευτική εμβάθυνση, εφ' όσον προσφέρεται, ακολουθεί, η σύγκριση με άλλα τραγούδια, η σύλληψη και τέλος η άσκηση.
- 3) **Απομνημόνευση:** Τα παιδιά με τη βοήθεια του δασκάλου και διά της ολικής μεθόδου προσπαθούν να το μάθουν όλο απ' έξω. Εάν αυτό καθίσταται δύσκολο προσπαθούν κατά στροφή, αλλά πάντα με μικρή διακοπή από στροφή σε στροφή.

⁵⁸⁴ Μ. Καλομοίρης: «Η τέχνη μου και οι πόθοι μου...», ό.π., σελ. 196.

- 4) **Μέλος:** Τώρα παιδιά αφού επεξεργαστήκαμε αναλυτικά το τραγούδι της άνοιξης και το μάθαμε απ' έξω, θα το τραγουδήσουμε. Βέβαια όσοι δεν το έμαθαν απ' έξω το κοιτάζουν από τον πίνακα. Πρώτα ο δάσκαλος το τραγουδά όλο. Μετά στροφή - στροφή με ταπεινή φωνή και χαμηλό τόνο. Επαναλαμβάνει αυξανόμενος τη φωνής του μέχρι του φυσικού και οι μαθητές τον ακολουθούν σιγά - σιγά. Μετά τραγουδιέται από ομάδες μαθητών και μεμονωμένα από τους καλύτερους μαθητές. Με τον ίδιο τρόπο τραγουδιούνται όλες οι στροφές του τραγουδιού και στο τέλος ο δάσκαλος συνδέει τραγουδώντας όλες τις στροφές τους τραγουδιού συνοδευόμενος από τους μαθητές του, οι οποίοι μιμούμενοι το δάσκαλό τους έχουν μάθει τον τρόπο του τραγουδιού. Στο τέλος γίνεται η αναπαράσταση⁵⁸⁵.

Δεύτερο παράδειγμα διδασκαλίας άσματος στο δημοτικό σχολείο από τον παιδαγωγό Α. Αργυρόπουλο το 1919 με συνοδεία οργάνων:

- 1) **Κατανόηση του περιεχομένου:** Όπως και στο προηγούμενο παράδειγμα το προς διδασκαλία τραγούδι γράφεται στον πίνακα γίνεται η πραγματική, καλαισθητική και γλωσσική ανάλυση και τα παιδιά εκφράζουν τις ιδέες τους, τα συναισθήματά τους και ερμηνεύονται πάντα με τη βοήθεια του δασκάλου οι άγνωστες λέξεις και φράσεις του τραγουδιού.
- 2) **Προσφορά:** Το τραγούδι διαβάζεται ολόκληρο από το δάσκαλο μία – δύο ή και περισσότερες φορές. Στη συνέχεια διαβάζεται η πρώτη στροφή από το δάσκαλο και μετά από έναν ή και περισσότερους μαθητές. Εξηγούν το νόημα της στροφής αυτής και μπαίνει η επιγραφή. Αφού τελειώσουν όλες οι στροφές κατά τον ίδιο τρόπο ακολουθεί η καλαισθητική εμβάθυνση. Η καλαισθητική ανάγνωση του δασκάλου γίνεται για να μπορέσουν οι μαθητές να τον μιμηθούν. Συνεχίζεται μια σύντομη ηθική και θρησκευτική εμβάθυνση, ακολουθεί η σύγκριση με άλλα τραγούδια, η σύλληψη και τέλος η άσκηση.
- 3) **Απομνημόνευση:** Τα παιδιά με τη βοήθεια του δασκάλου προσπαθούν με την ολική μέθοδο να μάθουν απ' έξω όλο το τραγούδι. Εάν αυτό δεν είναι δυνατό προσπαθούν κατά στροφή, αλλά πάντα με μικρή διακοπή ανάμεσα στις στροφές.

⁵⁸⁵ Δ. Παπαϊωάννου: *Ο διάλογος εν τη διδασκαλία... ό.π.,* σελ. 37.

- 4) **Σκοπός:** Για να τραβήξουμε το ενδιαφέρον των μαθητών για το νέο τραγούδι τους λέμε το σκοπό και τους προτρέπουμε να ετοιμαστούν για να το τραγουδήσουμε.
- 5) **Προπαρασκευή:** Η προπαρασκευή αποσκοπεί στην προετοιμασία των φωνητικών οργάνων και της μουσικής αντίληψης των μαθητών για την καλύτερη και ασφαλέστερη εκμάθηση του τραγουδιού, αλλά και το ύφος της μελωδίας. Μετά από διαλογική συζήτηση μεταξύ των μαθητών και τη βοήθεια του δασκάλου, οι μαθητές βγάζουν το συμπέρασμα ότι η μελωδία θα έχει χαρακτήρα και ρυθμική αγωγή ανάλογα προς το περιεχόμενο του τραγουδιού.
- 6) **Εκτέλεση του νέου άσματος:** Ο δάσκαλος τραγουδά υποδειγματικά με καθαρή φωνή και μελωδικό ύφος όλες τις στροφές του τραγουδιού, χωρίς διακοπή και χωρίς τη βοήθεια οργάνου, για να μπορέσουν οι μαθητές να σχηματίσουν μία ολική εντύπωση αυτού. Στη συνέχεια εκτελούν τη μελωδία με το βιολί, αρμόνιο ή πιάνο, πάντα όμως με μία φωνή.

Στη συνέχεια ο δάσκαλος λέγει στα παιδιά ότι πρώτα θα μάθουμε να τραγουδάμε το πρώτο τμήμα ή στροφή του τραγουδιού. Απαγγέλουν τους στίχους της πρώτης στροφής και ο δάσκαλος τραγουδά τη στροφή αυτή υποδειγματικά. Μετά το δάσκαλο εν χορώ όλη η τάξη τραγουδά την πρώτη στροφή. Ακολουθεί το τραγούδι κατά ομάδες και τέλος κατά άτομο. Το ίδιο συμβαίνει με όλες τις στροφές του τραγουδιού με πρωτεργάτη το δάσκαλο. Αφού τραγουδήσουν όλοι μαζί το τραγούδι κατά στροφές ο δάσκαλος τους λέγει ότι τώρα θα τραγουδήσουμε συνδέοντας τις στροφές. Την πρώτη με τη δεύτερη, τη δεύτερη με την τρίτη και τελικά τραγουδούν ολόκληρη τη μελωδία κάνοντας συνεχείς επαναλήψεις για καλύτερη μάθηση. Ο δάσκαλος προσέχει τα σημεία και τα σφάλματα που γίνονται κατά την εκτέλεση του τραγουδιού για να μπορέσει στη συνέχεια να τα διορθώσει δια της επεξεργασίας. Θα πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι δεν περιμένουμε από τους μαθητές στη φάση αυτή μια τέλεια εκμάθηση του τραγουδιού. Αυτή θα επιτευχθεί μετά από διορθώσεις σφαλμάτων και βέβαια μετά από αρκετό καιρό άσκησης του τραγουδιού.

- 7) **Επεξεργασία:** α) **Εξάσκηση στα δύσκολα σημεία.** Ο δάσκαλος οδηγεί τους μαθητές να βρουν τα δύσκολα σημεία από μελωδικής και ρυθμικής άποψης, που έγιναν σφάλματα για να διορθώσουν με την εξήγηση, τη νέα προσφορά από το δάσκαλο και τη συνεχή επανάληψη από όλη την τάξη, μέχρι τελείας εκμάθησης.

β) Εκτέλεση των αναπνοών: Ο δάσκαλος προκαλεί τους μαθητές να πουν σε πια σημεία ακριβώς του τραγουδιού αναπνεύσαμε. Στη συνέχεια γίνεται επανάληψη του τραγουδιού με κανονική αναπνοή πρώτα απ' όλους και έπειτα ατομική.

γ) Εκτέλεση των χρωματισμών: Με νέα υποδειγματική εκτέλεση ο δάσκαλος οδηγεί τους μαθητές να βρουν μερικούς χρωματισμούς της φωνής και σε πια σημεία του τραγουδιού έγιναν. Η εκτέλεση αυτή γίνεται στην αρχή από όλη την τάξη εν χορώ και έπειτα εξετάζεται κατά άτομο με προτεραιότητα τους καλύτερους μαθητές.

δ) Οι ρυθμικές κινήσεις του χεριού: Κατά τη φάση του τραγουδιού ο δάσκαλος κινεί ρυθμικά το χέρι του δείχνοντας το μέτρο του τραγουδιού συγχρονίζοντας τους μαθητές στην καλή απόδοση και εκτέλεση, εφιστώντας την προσοχή τους στην ενέργεια αυτή. Οι μαθητές πρέπει να καταλάβουν πόσες διαφορετικές κινήσεις του χεριού γίνονται, προς ποια κατεύθυνση, σε ποια κίνηση συμπίπτει κάποια συλλαβή του τραγουδιού κτλ. Συνήθως το τραγούδι αρχίζει με την εκτέλεση των ρυθμικών κινήσεων του χεριού του δασκάλου, οι οποίες κινήσεις προσδιορίζουν και το μέτρο του άσματος. Εάν πχ. Το άσμα είναι τριμερές αρχίζουμε με τρεις κινήσεις του χεριού, εάν το τραγούδι αρχίζει από το τρίτο μέρος του μέτρου, μετά πέντε. Η εξάσκηση αυτή είναι σπουδαία και ενδιαφέρουσα και απαιτεί συγκέντρωση και προσοχή των μαθητών γιατί από αυτή εξαρτάται η επίτευξη της ρυθμικής ακρίβειας και της καλύτερης εκτέλεσης του τραγουδιού.

ε) Καλαισθητική εκτέλεση: Το τραγούδι βέβαια δεν αρκεί να εκτελείται χωρίς λάθος, αλλά πρέπει να τραγουδιέται με έκφραση και καλαισθησία. Είναι υποχρεωμένος ο δάσκαλος που διδάσκει μουσική στα δημοτικά σχολεία να τραγουδά υποδειγματικά το τραγούδι και να εφιστά την προσοχή των μαθητών του στις λεπτομέρειες της καλαισθητικής εκτέλεσης και ιδιαίτερα στο ύφος και χρωματισμό της φωνής. Επίσης θα πρέπει να προβάλλει ως υπόδειγμα μαθητές που διακρίνονται για το ποιόν της φωνής και εν γένει τη μουσική επίδοση και ιδιοφυία.

8) Εφαρμογή: Ο δάσκαλος εξετάζει τους μαθητές είτε ατομικά είτε κατά ομάδες με διαφορετικούς τρόπους και παρακολουθεί αυτούς που εκτελούν της 2^{ης} φωνής ή συνοδεύουν πιάνο ή αρμόνιο.

Όταν διδάσκεται η Ωδική πρέπει μέσα στην αίθουσα να επικρατεί απόλυτη ησυχία σε κάθε ενέργεια και να δίνεται μεγάλη σημασία στην εκτέλεση των λεπτομερειών⁵⁸⁶.

Επιχειρώντας μια κριτική της περιόδου αυτής της νεοελληνικής εκπαίδευσης (1900 – 1922) θα λέγαμε ότι τα θέματα που αφορούν τα σχολικά πράγματα έχουν σαφώς βελτιωθεί και σ' αυτό βοήθησαν αξιόλογοι παιδαγωγοί οι οποίοι προσπάθησαν να δώσουν ένα πνεύμα εκσυγχρονισμού στην εκπαίδευση. Οι τρεις μεγάλες προσωπικότητες του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» Αλ. Δελμούζος, Δ. Γληνός και Μαν. Τριανταφυλλίδης είχαν ως κεντρική αντίληψη του προγράμματός τους την επίτευξη ενός ορθολογικά δομημένου εκπαιδευτικού συστήματος που θα συντελούσε στην αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού χάρτη της χώρας. Η παιδεία έπρεπε να στήσει τα θεμέλιά της πάνω στα πραγματικά στοιχεία της ελληνικής ζωής με εισαγωγή στα σχολεία τη δημοτική γλώσσα. Ο Ελ. Βενιζέλος που δεσπόζει στην πολιτική σκέψη της χώρας με τη βοήθεια των τριών πρωτεργατών του εκπαιδευτικού Ομίλου έθεσε ως σκοπό την εκπαιδευτική μεταρρυθμιστική κίνηση του μεσοπολέμου για να εκσυγχρονίσει τη δημόσια ζωή, μέσα από την οργανωτικό –λειτουργική αναδιάρθρωση και τον αναπροσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος με τις μεταρρυθμίσεις του 1913 και 1917. Άλλαξε και ο σκοπός του δημοτικού σχολείου. Η διάπλαση ηθικού, ευσεβούς και ενάρετου πολίτη, έγινε μόρφωση ηθικού και θρησκευτικού χαρακτήρα, με στοιχειώδεις χρήσιμες πρακτικές γνώσεις για τη ζωή. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος αντικαταστάθηκε από την ερβαρτιανή συνδιδασκτική μέθοδο καθιερώνοντας τη δασκαλοκεντρική διδασκαλία. Το 6/ετές δημοτικό σχολείο είναι ένα προσιτό λαϊκό ίδρυμα με δικό του σκοπό και πρόγραμμα, που έχει υποχρέωση να προσφέρει έναν ολοκληρωμένο κύκλο σπουδών στα λαϊκά στρώματα, που δε θα συνέχιζαν τη φοίτησή τους στο γυμνάσιο. Με την εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο, άλλαξε τα σχολικά βιβλία, με τη συγγραφή νέων αναγνωστικών βιβλίων καταργώντας το καθεστώς του μοναδικού υποχρεωτικού βιβλίου.

Όσον αφορά στη διδασκαλία της μουσικής τη συγκεκριμένη περίοδο στα δημοτικά σχολεία δεν παρατηρούμε αλλαγές. Η ανάγνωση, η επεξεργασία του τραγουδιού και η απομνημόνευση αποτελούν σταθερές οι οποίες δεν κλονίστηκαν. Η διδασκαλία της γινόταν στην ίδια τάξη που γίνονταν και τα άλλα μαθήματα. Σε πολλά δημοτικά σχολεία η διδασκαλία της ωδικής σήμαινε μόνο εκμάθηση τραγουδιών μόνο

⁵⁸⁶ Α. Αργυρόπουλος: *Απόλλων ήτοι άσματα...* ό.π., σελ. 73.

από τη φωνή του δασκάλου χωρίς συνοδεία οργάνων. Μετά την ανεπιτυχή προσπάθεια ψήφισης των νομοσχεδίων του 1913, ψηφίζονται νέα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα. Σύμφωνα με αυτά το μάθημα της ωδικής διδασκόταν δύο ώρες την εβδομάδα για κάθε τάξη. Στα προγράμματα αυτά αναφερόταν συγκεκριμένα η σειρά τίτλων τραγουδιών που έπρεπε να διδάσκονται σε κάθε τάξη καθώς και θεωρία μουσικής για τις μεγάλες τάξεις Ε΄ και ΣΤ΄. Επίσης σύμφωνα με αυτά τα προγράμματα μειώθηκαν τα τραγούδια που είχαν θρησκευτικό περιεχόμενο και για πρώτη φορά μπήκαν στα προγράμματα διδασκαλίας επτά δημοτικά τραγούδια τα οποία αναφέρονταν στους αγώνες των Ελλήνων για την απελευθέρωσή τους.

Παρά τη συνεχή βελτίωση που παρουσιάζει η διδασκαλία της Μουσικής στα Δημοτικά Σχολεία χρειάζονται να γίνουν πολλά ακόμη από την πολιτεία στον τομέα αυτό τον τόσο ευαίσθητο και χρήσιμο για την ολοκλήρωση της προσωπικότητας του παιδιού. Ιδιαίτερα ο βασικός παράγοντας δάσκαλος πρέπει μέσα από μουσικές σχολές, ωδεία και Διδασκαλία να αποκτήσει μουσική ικανότητα και παιδεία για να μπορέσει να φέρει σε πέρας τη δύσκολη αλλά τόσο χρήσιμη αποστολή του. Και μάλιστα σε μια χρονική περίοδο όπου στην Ευρώπη η μουσική έχει ξεπεράσει πολλά προβλήματα και διδάσκεται συστηματικά όχι μόνο στα δημοτικά σχολεία αλλά και σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης με σύγχρονα προγράμματα, κατάλληλα βιβλία και βέβαια μορφωμένους και εκπαιδευμένους μουσικά δασκάλους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η πολιτική που ακολούθησε ο Καποδίστριας φτάνοντας στην Ελλάδα το 1828 ως πρώτος κυβερνήτης ανταποκρινόταν σε μεγάλο βαθμό στα πλατιά εθνικά και όχι σε στενά ταξικά συμφέροντα. Όλες οι προσπάθειες του κυβερνήτη στα πλαίσια της εσωτερικής πολιτικής, αποσκοπούσαν στη συγκρότηση και θεμελίωση ενός σύγχρονου κράτους δυτικού τύπου, βιώσιμου, δικαίου και εξελίξιμου, όπου όλοι οι πολίτες θα διέθεταν ίσα πολιτικά και ατομικά δικαιώματα.

Στα δύσκολα χρόνια του αγώνα οι εκπαιδευτικές διαδικασίες παρουσίαζαν εξελίξεις, οι οποίες δεν ήταν πάντοτε σύμφωνες με τον εκάστοτε προγραμματισμό και τις εκπαιδευτικές επιδιώξεις. Την περίοδο αυτή εισάγεται στην εκπαίδευση η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, ενώ η διοίκηση αποδέχεται τα ελληνικά σχολεία ως έχουν. Ο Καποδίστριας όταν έφτασε στην Ελλάδα και ενώ ο πόλεμος συνεχιζόταν για την απελευθέρωση και των υπολοίπων υπόδουλων τμημάτων, έδειξε ζωνρό ενδιαφέρον για την εκπόνηση και σύνταξη ενός ενικού σχεδίου εκπαιδευτικού προγράμματος. Η εκπαιδευτική του πολιτική αντικατόπτριζε τη νέα κοινωνική δομή και το νέο πολιτικό σύστημα που επεδίωκε να εγκαθιδρύσει στην Ελλάδα. Είχε μακροπρόθεσμους σκοπούς και στόχους που εντασσόταν στο ευρύτερο κυβερνητικό πρόγραμμα. Η παροχή ίσων ευκαιριών μάθησης σε όλους ανεξαιρέτως τους πολίτες θα οδηγούσε σταδιακά στην πολιτική ωριμότητα και χειραφέτησή τους. Η εκπαιδευτική πολιτική του ήταν στραμμένη κυρίως στη στοιχειώδη εκπαίδευση και είχε ως προτεραιότητα τη στερέωση του δημόσιου σχολικού δικτύου. Ο Κυβερνήτης δείχνει ξεχωριστό ενδιαφέρον για την οργάνωση και την ανάπτυξη της δημόσιας εκπαίδευσης και ιδιαίτερα της δημοτικής, την οποία θεωρούσε ακρογωνιαίο λίθο της ανοικοδόμησης ενός σύγχρονου και κυρίως φιλολαϊκού εκπαιδευτικού συστήματος.

Ο Καποδίστριας επιθυμούσε να οργανώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση με βάση τις ιδέες του Pestalozzi. Φιλοδοξούσε να εξασφαλίσει μαζική και δωρεάν βασική μόρφωση στο λαό. Έφερε στην εκπαίδευση την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα για μαζική μετάδοση των στοιχειωδών γνώσεων σε σύντομο χρονικό διάστημα με λίγα έξοδα.

Ο Καποδίστριας έδινε μεγάλη σημασία στη διδασκαλία του μαθήματος της μουσικής στα δημοτικά σχολεία και πίστευε ότι «η επιστημονική μουσική είναι

ουσιώδες μέρος της ελεύθερης αγωγής, διότι ρυθμίζει και αποδίδει ήθος στις φυσικές δυνάμεις των παιδιών». Ως Πρωθυπουργός της Ελλάδας το 1828 έδειξε ζωνρό ενδιαφέρον για τη λειτουργία του μουσικού σχολείου στην Αίγινα. Τον Αύγουστο του 1829 όταν ο Βενθύλος αναλαμβάνει να συντάξει το εβδομαδιαίο Πρόγραμμα διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων του Ορφανοτροφείου της Αίγινας, με εντολή του Ι. Καποδίστρια περιλαμβάνεται μεταξύ άλλων μαθημάτων και το μάθημα της μουσικής. Το 1830 διορίζεται ο πρώτος δάσκαλος της μουσικής στα δημοτικά σχολεία της Αίγινας ο Αθ. Αβραμιάδης. Εργάστηκε με μεγάλη όρεξη, ζήλο και μεθοδικότητα στο σχολείο μουσικής και μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα κατόρθωσε να δημιουργήσει αξιόλογη χορωδία από τα παιδιά του Ορφανοτροφείου, η οποία έψαλλε στο ναό του ιδρύματος και λάμβανε και μέρος σε εορταστικές εκδηλώσεις.

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι παράλληλα με τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία λειτουργούσαν και τα «κοινά», τα λεγόμενα γραμματοδιδασκαλεία, σε χώρους των μοναστηριών και σε ερημοκλήσια. Οι δάσκαλοι των σχολείων αυτών ήταν ιερείς και μοναχοί. Μεταξύ των μαθημάτων που δίδασκαν υπήρχε και η εκκλησιαστική μουσική. Κατά την περίοδο αυτή δεν υπήρχαν δάσκαλοι να γνωρίζουν μουσική, με αποτέλεσμα το μάθημα να διδάσκεται στα παιδιά εμπειρικά χωρίς μέθοδο, όπως ο καθένας νόμιζε και βέβαια χωρίς προγραμματισμό.

Στην αίθουσα διδασκαλίας τα παιδιά τραγουδούσαν διάφορα τραγούδια πατριωτικά, ιστορικά, της φύσης όπως τα μάθαιναν από το δάσκαλό τους αφού τα τραγουδούσε πρώτα αυτός. Λίγοι μαθητές αποστήθιζαν ψαλμούς του Δαβίδ, ακόμη λιγότεροι απάγγελλαν μουσικά τον Απόστολο και δύο ή τρεις κρατούσαν με υπερηφάνεια το Τριώδιο.

Εκείνο που πρέπει ιδιαίτερα να αναφέρουμε είναι ότι η μουσική την εποχή εκείνη την κακή κοινωνική και οικονομική κατάσταση που υπήρχε όχι μόνο δεν παραμελήθηκε, αλλά έγιναν προσπάθειες να βρεθούν οι κατάλληλοι δάσκαλοι ώστε να εκπαιδευτούν για να μπορέσουν να την προωθήσουν. Ο Καποδίστριας πιστεύοντας ότι η μουσική είναι ένα από τα σημαντικότερα και αποτελεσματικότερα μέσα για την παιδαγωγή και εκπολιτισμό του λαού, προέβη στη σύσταση του πρώτου «Μουσικού θιάσου» και κάλεσε ευρωπαίους επαγγελματίες μουσικούς. Επίσης ο δάσκαλος της μουσικής Αβραμιάδης κατόπιν του ενδιαφέροντος του Πρωθυπουργού φρόντισε και γι' αυτή τη διδασκαλία της λειτουργικής μουσικής καθώς και για την ένταξη στο

πρόγραμμα της χορωδίας έργων Ιταλών συνθετών προσανατολίζοντας στην εξοικείωση του ελληνικού λαού με το Ιταλικό μελόδραμα.

Η αντιβασιλεία και ο Όθωνας βρήκαν τη χώρα σε πλήρη αναρχία. Στην κοινωνία ξεχώριζαν οι ηγετικές ομάδες και το βασικό σώμα της κοινωνίας, έμποροι, τεχνίτες, κτηνοτρόφοι, γεωργοί. Καθεμιά από τις ηγετικές ομάδες είχε κοινούς κώδικες συμπεριφοράς και λειτουργίας για την προώθηση και λύση των προβλημάτων τους. Το σύστημα «προστασίας – πελατείας» αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση και προώθηση πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων.

Οι Βαυαροί δεν μπόρεσαν ή δεν ήθελαν να καταλάβουν την ελληνική πραγματικότητα, με αποτέλεσμα η πολιτική τους σε όλους τους τομείς να τους αποστερήσει από κάθε λαϊκό έρεισμα. Ο λαός δυσαρεστήθηκε από την απολυταρχική κυβέρνηση του Όθωνα και ξεσηκώθηκε εναντίον του. Αποτέλεσμα αυτής της δυσαρέσκειας ήταν να οργανωθεί επαναστατικό κίνημα και να εξαναγκάσει τον Όθωνα να παραχωρήσει σύνταγμα (1843). Το πολίτευμα έγινε συνταγματική μοναρχία, χωρίς όμως να αλλάξει ουσιαστικά ο ρόλος της διακυβέρνησης.

Η οργάνωση της εκπαίδευσης από την αντιβασιλεία και του Όθωνα χειροτέρευσε αντί να βελτιώσει την κατάσταση. Οι Βαυαροί αγνοώντας την ελληνική πραγματικότητα επιχείρησαν να οργανώσουν το εκπαιδευτικό σύστημα με τη μεταφύτευση γαλλοπρωσικών νόμων. Η οργάνωση και η λειτουργία των αλληλοδιδασκτικών σχολείων μετά το 1834 έμεινε ξένη προς τις ανάγκες της ζωής. Υπερτόνιζε την ηθική και θρησκευτική μόρφωση και παραγνώριζε τη σπουδαιότητα των χρήσιμων γνώσεων και της πρακτικής μόρφωσης. Η διδασκαλία γινόταν με μηχανικό και αναποτελεσματικό τρόπο. Το μόνο που κατάφερναν οι μαθητές στο τέλος με πολύ κόπο ήταν η ξηρή αποστήθιση. Ο Ι. Κοκκώνης επανέγκρινε του «Οδηγό» της αλληλοδιδασκτικής. Η παράλληλη διατήρηση των γραμματοδιδασκάλων και η δυνατότητα αυτοδίδακτων να εξετάζονται στο Διδασκαλείο και να αναγνωρίζονται δημοδιδάσκαλοι α', β' ή γ' βαθμού επιδείνωσε την κατάσταση. Τα σχολεία δεν πρόσφεραν ούτε ίση, ούτε επαρκή μόρφωση στα ελληνόπουλα.

Οι Βαυαροί επηρεασμένοι από το κλασικιστικό ιδεώδες που κυριαρχούσε την εποχή εκείνη σε όλη την Ευρώπη, αγνόησαν τη σημασία θέσπισης μιας λαϊκής παιδείας με πρακτικό προσανατολισμό. Έδωσαν προτεραιότητα στη μέση εκπαίδευση με προσανατολισμό τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, τον συντηρισμό και το

καθαρευουσιανισμό. Προσπάθησαν από τη μέση εκπαίδευση και το Πανεπιστήμιο να εκπαιδεύσουν το στελεχιακό δυναμικό που θα επάνδρωνε μια γραφειοκρατική διοικητική κρατική μηχανή, που θα δημιουργούσε με το λαό διεκπαιρωτικές εξουσιαστικές σχέσεις και παράλληλα θα διαμορφωνόταν μια επιστημονική πνευματική τάξη που θα τον πλαισίωνε ιδεολογικά.

Ο Νόμος του 1834 «Περί Δημοτικών Σχολείων» στο πρώτο του άρθρο όριζε τα μαθήματα που έπρεπε να διδάσκονται στο δημοτικό σχολείο, μεταξύ των οποίων και το μάθημα της φωνητικής μουσικής, το οποίο όμως δε διδασκόταν υποχρεωτικά, άλλα είχε τη θέση στα μαθήματα εκείνα που παρείχαν βοηθητικές γνώσεις. Ο Κοκκώνης το 1860 προσπάθησε να εισάγει τη μουσική στο πρόγραμμα διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων με την αιτιολογία ότι η μουσική είναι χρήσιμη στα παιδιά γιατί αναπτύσσει στην καρδιά το θρησκευτικό αίσθημα, εξημερώνει και μαλακώνει τα ήθη και βοηθά την ανάπτυξη του μυαλού. Συγκεκριμένα όμως τραγούδια δεν πρότεινε. Από αναφορές του όμως διαπιστώνουμε ότι τα τραγούδια που τραγουδούσαν τα παιδιά είχαν σχέση με την κοινωνία, τη θρησκεία, την ιστορία, τη φύση, τις ασχολίες των κατοίκων τις σχολικές στιγμές, τις εποχές του έτους κτλ. Οι δάσκαλοι που δίδασκαν το μάθημα της μουσικής στα δημοτικά σχολεία δε γνώριζαν ούτε μέθοδο, ούτε τεχνικές διδασκαλίας, και το σπουδαιότερο δεν είχαν κανένα επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα. Το μόνο βοήθημα που είχαν ήταν ο «Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου» του Ι. Κοκκώνη. Ο ίδιος ο Κοκκώνης αναφέρει ότι η φωνητική μουσική διδάσκεται μόνο σε μερικά αστικά δημοτικά σχολεία. Στα σχολεία «των κοινών γραμμάτων» που λειτουργούσαν κυρίως σε χώρους μοναστηριών η μουσική παραδίδεται ξηρά στα ηχοψαλτήρια. Η ίδια περίπου κατάσταση υπήρχε και στα πλήρη δημοτικά σχολεία. Στα δημοτικά σχολεία την εποχή αυτή η μουσική ήταν ανακατεμένη με ευρωπαϊκά και εθνικά στοιχεία, με αποτέλεσμα η αξία των τραγουδιών αυτών να μην έχει παιδαγωγική προοπτική και κάποιο μορφωτικό σκοπό. Ο Όθωνας ερχόμενος στην Ελλάδα έφερε Βαυαρούς μουσικούς δασκάλους οι οποίοι συνετέλεσαν στη διάδοση ξένων ασμάτων. Το κράτος δίνει μεγάλη σημασία και στην εκκλησιαστική μουσική. Με εγκυκλίους διαταγές προς τους δημοδιδασκάλους τους διατάσσουν να οδηγούν τους μαθητές στην εκκλησία και να παίρνουν μέρος στην ψαλτική των Μηναίων και της Οκτωήχου. Η ίδια η κυβέρνηση το 1837 ιδρύει «Ψαλτική Σχολή» στην Αθήνα και υποχρεώνει τους μαθητές να την παρακολουθούν και να συμμετέχουν σε εκκλησιαστικές χορωδίες και εθνικές γιορτές.

Η επί των εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης Γραμματεία με τη μέριμνα για σύσταση εθνικής μουσικής εταιρείας η οποία θα διέδιδε τις μουσικές γνώσεις και στην εκπαίδευση και θα βελτίωνε το σεβασμό στην εκκλησιαστική ψαλτική, ώστε να αναγεννηθεί πάλι ο ζήλος της μουσικής στους παλαιούς Έλληνες.

Ο Όθωνας διακρινόταν για την αγάπη της μουσικής και προσπάθησε να στείλει σε πολλές πόλεις της Ελλάδας στρατιωτικά μουσικά τμήματα, εμφυτεύοντας έτσι στον ελληνικό λαό τον πρώτο σπόρο της πολυφωνικής μουσικής.

Το μέγιστο ενδιαφέρον της κυβέρνησης για τη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία αποδεικνύεται από το κάλεσμα που έκανε σε διαπρεπείς μουσικούς της εποχής να έρθουν στην Ελλάδα να διδάξουν μουσική και να οργανώσουν και να ιδρύσουν και Μουσικές Σχολές. Αναφέρουμε τον Κερκυραίο Δημ. Διγενή και τον Ιταλό μουσικοδιδάσκαλο Ραφαήλ Παριζίνη.

Βέβαια στην καλλιέργεια και το ενδιαφέρον της μουσικής έπαιξαν σπουδαίο ρόλο και διάφορα μουσικά σωματεία και σχολές όπως η «Εταιρία των Ωραίων Τεχνών» (1842), η «Εκκλησιαστική Σχολή των Μάνθου και Γεωργίου Ριζάρηδων» (1843).

Η Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία ανέλαβε τη μόρφωση των κοριτσιών και ίδρυσε τα πρώτα δημοτικά σχολεία. Στο πρόγραμμα μαθημάτων περιελάμβανε το μάθημα της «Ωδικής το περί μελωδίας» και της «Ωδικής το περί χορωδίας». Στην αλλαγή των προγραμμάτων άλλαζε και το μάθημα της μουσικής. Από Ωδική γινόταν «φωνητική μουσική» ή και «Ωδική μουσική».

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους το μάθημα της μουσικής ως αυτόνομο διδασκόταν σε ελάχιστα δημοτικά σχολεία. Δεν αποτελούσε κύριο και οργανωμένο μάθημα, με προσδιορισμένους στόχους και μέθοδο. Από το 1834 και μετά τα τραγούδια που διδάσκονταν και τραγουδιόταν στα δημοτικά σχολεία είχαν σκοπό την ηθική διαπαιδαγώγηση και οι συλλογές τραγουδιών ήταν συνδεδεμένες με στιγμές της σχολικής ζωής. Το 1846 προωθήθηκε στα δημοτικά σχολεία από τις Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης η συλλογή των τραγουδιών με τίτλο «Ευχαί δεήσεις και άσματα αδόμενα εις τα δημοτικά σχολεία της Ελλάδας». Το 1835 έχουμε τη συλλογή των τραγουδιών με τίτλο «Ανθολόγια ή Συλλογή ασμάτων ηρωικών και ερωτικών», με τραγούδια κυρίως εθνικού περιεχομένου τα οποία τραγουδήθηκαν από τα παιδιά σε σχολικές δραστηριότητες και γιορτές.

Η διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία κατά την εποχή του Όθωνα γνώρισε πολλές διαφοροποιήσεις αφού διδασκόταν από δασκάλους διαφόρων κατηγοριών. Άλλοι δε γνώριζαν καθόλου το αντικείμενο, άλλοι ήταν αρχάριοι και άλλοι είχαν ανεπαρκή μόρφωση. Για το σκοπό αυτό ιδρύθηκε Διδασκαλείο στο Ναύπλιο το οποίο αργότερα μεταφέρθηκε στην Αθήνα, με σκοπό να μορφωθούν οι δάσκαλοι και στο μάθημα της μουσικής. Για να διοριστούν, εκτός από τα προσόντα που έπρεπε να έχουν, έπρεπε να έχουν και γνώση της φωνητικής μουσικής.

Το μάθημα της μουσικής έπρεπε να διδάσκεται στα παιδιά του δημοτικού σχολείου πρακτικά. Ο δάσκαλος επέλεγε τους εξυπνότερους και καλλίφωνους μαθητές και τους μάθαινε τραγούδια και άσματα, που είχαν σχέση με την έναρξη και λήξη των μαθημάτων, της εισόδου και εξόδου από το σχολείο κτλ., τα οποία οι μαθητές τα τραγουδούσαν με συμφωνία και γίνονταν για τους υπόλοιπους μαθητές που τραγουδούσαν μαζί τους, οδηγοί και δάσκαλοι. Η διδασκαλία γίνεται στα θρανία για να μπορούν οι μαθητές να γράφουν πάνω στα αβάνκια αυτά που αφορούν τη μουσική και έπειτα κατά χορείας για να κάνουν τις αναγκαίες ασκήσεις.

Η τρικουπική περίοδος χαρακτηρίζεται ως περίοδος μεγάλων ανακατατάξεων και διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας, οι οποίες σηματοδοτούν τις μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που σταδιακά έρχονται στην κοινωνικοοικονομική και πολιτική δομή της χώρας. Στην παιδεία προβάλλεται επιτακτικά το αίτημα για διεύρυνση της γενικής εκπαίδευσης σε όλα τα στρώματα του ελληνικού λαού, για νέα εκπαιδευτικά συστήματα και προγράμματα εκπαίδευσης, για νέες μεθόδους διδασκαλίας, για εκπαιδευτική και γλωσσική μεταρρύθμιση. Πρόκειται για μια περίοδο εξαιρετικής σημασίας, γιατί θεμελιώνεται το εκπαιδευτικό σύστημα και θεσπίζεται η αντίστοιχη νομοθεσία. Εκδιπλώνονται οι λειτουργίες του συστήματος, παράγονται τα αποτελέσματά του, διαπιστώνονται οι αδυναμίες και τα μειονεκτήματά του· αναλαμβάνονται από το κράτος διορθωτικές παρεμβάσεις (κατά κανόνα ατελέσφορες), ενώ παράλληλα διαμορφώνονται οι εκπαιδευτικοί άξονες και αποκρυσταλλώνονται οι σταθερές, που προσδιορίζουν τις εξελίξεις και προδιαγράφουν τη δυναμική και τις προοπτικές της νεοελληνικής παιδείας για παραπέρα διεκδικήσεις.

Κατά τη μεταβατική αυτή περίοδο η ελληνική κοινωνία διέρχεται μια βαθιά κρίση, στη προσπάθειά της να περάσει από τον παραδοσιακό τρόπο ζωής στο σύγχρονο δυτικότροπο μοντέλο σκέψης και δράσης. Ο ατυχής πόλεμος του 1897 σηματοδοτεί την

είσοδο της ελληνικής κοινωνίας σε μια φάση αναζήτησης νέων ιδεών και απαλλαγής από τα συμπτώματα του εθνικού ξεπεσμού. Το γλωσσικό ζήτημα γίνεται ο άξονας, γύρω από τον οποίο διαμορφώνονται δύο πόλοι αντιπαράθεσης και διαφοροποίησης: ο Εκπαιδευτικός δημοτικισμός και ο Εκπαιδευτικός συντηρητισμός, που είχαν σαν κατάληξη τα Ευαγγελικά και τα Ορεσטיακά που συγκλόνισαν συθέμελα την κοινωνία. Αποκορύφωμα του γλωσσικού προβλήματος υπήρξε το Παρθεναγωγείο του Βόλου (1908), όπου ο Αλ. Δελμούζος έκανε πράξη τη μεταρρυθμιστική προσπάθεια, καθιερώνοντας ως γλώσσα διδασκαλίας τη δημοτική. Την περίοδο ατή ψηφίζονται νόμοι για το περιεχόμενο των βιβλίων, τα προγράμματα εκπαίδευσης, το έργο των δασκάλων, τη φοίτηση των μαθητών και το νέο ερβαρτιανό σύστημα εκπαίδευσης. Με βάση αυτό το σύστημα λειτουργούσαν όλα τα δημοτικά σχολεία της χώρας μέχρι το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα.

Την πρώτη δεκαετία της περιόδου αυτής το μάθημα της φωνητικής μουσικής στα δημοτικά σχολεία συνεχίζεται να διδάσκεται όπως και κατά την περίοδο της Βαυαρικής Κυβέρνησης. Το περιεχόμενο των τραγουδιών αναφερόταν στη σχολική ζωή, στη φύση, στις εποχές του χρόνου, στην πατρίδα και στη Βασιλική εξουσία. Πολλά βιβλία ήταν εμπλουτισμένα με προσευχές, τροπάρια, ψαλμούς, απολυτίκια που ψέλνονταν στην εκκλησία και εξέφραζαν τους σκοπούς της εκπαίδευσης που ήταν η ηθική διάπλαση του χαρακτήρα των παιδιών και η ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος. Ο Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής περιέχει με ακρίβεια και σαφήνεια τους τρόπους διδασκαλίας της μουσικής και αλληλοδιδασκτικά και συνδιδασκτικά. Η διδασκαλία της γίνεται στα θρανία χρησιμοποιώντας τα αβάνια για να γράφουν και στη συνέχεια στα ημικύκλια για να εκτελούν κατά ομάδες τις ασκήσεις.

Το 1879, ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» εξέδωσε το πρώτο Αναλυτικό και Ωρολόγιο Πρόγραμμα των μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου στο οποίο το μάθημα της Ωδικής διδασκόταν σε όλες τις τάξεις του δημοτικού σχολείου. Σκοπός του μαθήματος ήταν να καλλιεργηθεί το εθνικό φρόνημα των μαθητών, να εξευγενίζει την καρδιά και να δημιουργεί αισθήματα αγάπης προς την πατρίδα. Στα σχολεία διδάσκονταν εθνικοπατριωτικά τραγούδια, γερμανικές και ευρωπαϊκές μελωδίες, τραγούδια αφιερωμένα στο Βασιλιά και εκκλησιαστικά άσματα. Το ίδιο έτος ο Υπουργός Παιδείας με εγκύκλιό του αξίωνε από τους δασκάλους να εγκαταλείψουν τη μηχανική διδασκαλία και να εφαρμόσουν σε όλα τα μαθήματα την απλή και φυσική. Οι μαθητές να μάθουν να διαβάζουν και να απαγγέλλουν από μνήμης

εθνικά και θρησκευτικά άσματα με ή χωρίς μελωδίες. Δυστυχώς όμως, οι δάσκαλοι στερούμενοι της αναγκαίας μουσικής κατάρτισης, περιόρισαν τη διδασκαλία του μαθήματος της Ωδικής και στην πράξη το κατήργησαν.

Το 1880 καταργήθηκε στα δημοτικά σχολεία η Αλληλοδιδασκτική μέθοδος και καθιερώθηκε η Συνδιδασκτική. Το 1881 ο Δ. Πετρίδης συνέταξε το πρώτο ανεπίσημο αλλά εγκεκριμένο πρόγραμμα για το δημοτικό σχολείο. Στο πρόγραμμα αυτό η διδασκαλία της φωνητικής μουσικής ήταν δύο ώρες την εβδομάδα για κάθε τάξη εκτός από τη Β΄ τάξη που δεν προβλεπόταν καμία ώρα. Το 1890 εκδόθηκε το Αναλυτικό Πρόγραμμα Μαθημάτων του πλήρους Δημοτικού Σχολείου από το Χ. Παπαμάρκο. Το μάθημα της Ωδικής προβλεπόταν τρεις ώρες για κάθε εβδομάδα. Σκοπός του ήταν η ανάπτυξη των θρησκευτικών και ηθικών συναισθημάτων του παιδιού. Οι δάσκαλοι κατά τη διδασκαλία της μουσικής στα παιδιά του δημοτικού σχολείου έπρεπε να δίνουν περισσότερη έμφαση στο τραγούδι, γιατί ο ρυθμός, η μελωδία και ο στίχος έχουν «ηθοποιόν και ανδροποιόν δύναμιν». Εισήγαγε τη θεωρία της μουσικής και τις μελωδίες από την Α΄ τάξη και τα τραγούδια που διδάσκονταν προέρχονταν από σχολικές συλλογές της εποχής εκείνης και από την εκκλησιαστική μουσική. Το 1894 ο Χ. Παπαμάρκος με Διάταγμα εξέδωσε τα πρώτα επίσημα ολοκληρωμένα και επιστημονικά προγράμματα όλων των τύπων των δημοτικών σχολείων στα οποία περιλαμβάνεται το Ωρολόγιο Πρόγραμμα και η διδακτέα ύλη όλων των μαθημάτων. Το μάθημα της Ωδικής σταθεροποιήθηκε στο πρόγραμμα διδασκαλίας και διδασκόταν σε όλες τις τάξεις από τρεις ώρες την εβδομάδα. Σκοπός του μαθήματος της ωδικής στο δημοτικό σχολείο ήταν να ενισχύει τα φωνητικά όργανα των μαθητών, να εξευμενίσει τη φωνή του, να τους δώσει ρυθμούς ευαισθησίας και να αναπτύξει τα ηθικά, θρησκευτικά συναισθήματα τους και την εθνική συνείδηση. Ο δάσκαλος έπρεπε να επιλέγει κατάλληλα τραγούδια για τα παιδιά και κατά τη διδασκαλία να ξεκινά από τα εύκολα προς τα δύσκολα, από τα μονόφωνα προς τα δίφωνα και τα τρίφωνα μαζί. Τα τραγούδια που διδάσκονταν οι μαθητές τα περισσότερα ήταν ίδια με εκείνα των προγραμμάτων του 1890. Τα ίδια διδάσκονταν και στα δημοτικά σχολεία των κοριτσιών. Το Ωδείο Αθηνών που ιδρύθηκε το 1871, είκοσι χρόνια πορείας αν και δεν κατάφερε να φέρει τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, βοήθησε όμως πάρα πολύ στην εκλαΐκευση της μουσικής και στην ανύψωση του μουσικού αισθήματος όχι μόνο στην Αθήνα αλλά σε ολόκληρη την Ελλάδα. Τα Διδασκαλεία και Υποδιδασκαλεία που λειτουργούσαν σε διάφορα μέρη της Ελλάδας προσέφεραν τα μέγιστα στους δασκάλους

και κατ' επέκταση στη διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία, γιατί οι δάσκαλοι που τα παρακολουθούσαν απέκτησαν μουσική παιδεία και μουσικές γνώσεις. Πολλές ήταν και οι μουσικές συλλογές που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν οι δάσκαλοι την εποχή αυτή. Τα καταλληλότερα τραγούδια που έπρεπε να επιλέγουν οι δάσκαλοι ήταν αυτά που βοηθούσαν την παιδική φωνή και ενέπνεαν την ευσέβεια, τη φιλοπατρία, τη φιλοστοργία, τη χαρά, την αγάπη προς το πλησίον και τη φύση, τη συναίσθηση της εθνικής ζωής και της ιστορίας. Όσον αφορά τη μέθοδο διδασκαλίας της μουσικής οι παιδαγωγοί είχαν διαφορετικές απόψεις. Φαίνεται όμως ότι κατέληξαν στην τριμερή πορεία: απομνημόνευση, επεξεργασία, μελωδική απόδοση.

Την περίοδο 1897 – 1909 η μουσική πλέον έχει πάρει τη θέση της επίσημα στα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα του δημοτικού σχολείου και εξετάζεται αξιακά το ίδιο όπως όλα τα άλλα μαθήματα. Διδάσκεται συνδυαστικά σύμφωνα με τις εγκυκλίους διαταγές του Υπουργείου Παιδείας. Στα γραμματοδιδασκαλεία διδάσκεται με τον τρόπο που νομίζει ο κάθε δάσκαλος, αφού δεν έχουν τις απαραίτητες γνώσεις. Αλλά και στην περίπτωση αυτή οι δάσκαλοι έχουν συνειδητοποιήσει την αξία της από εγκυκλίους διαταγές και σεμινάρια που παρακολουθούν και προσπαθούν να βελτιώσουν τη διδακτική τους ικανότητα κατά τη διδασκαλία. Η μέθοδος διδασκαλίας της μουσικής βασίζεται σε τρία στάδια: την εργασία, την επεξεργασία και την εφαρμογή. Δεν αλλάζουν όμως και παραμένουν σταθερές οι συνιστώσες της ανάγνωσης, της επεξεργασίας του κειμένου και της απομνημόνευσης. Όσον αφορά τη συμμετοχή κάποιου οργάνου στη διδασκαλία της μουσικής, έχουμε μια αναφορά το 1907, ότι επίσημα ορίστηκε κάθε δημοτικό σχολείο πρέπει να έχει ένα τετράχορδο. Βέβαια αυτό δε σήμαινε ότι κάθε σχολείο πρέπει να έχει βιολί. Μπορεί όμως κάποιοι δάσκαλοι να χρησιμοποιήσουν το μουσικό τους όργανο που διδάχτηκαν στο Διδασκαλείο και το γνωρίζουν. Τα τραγούδια που διδάσκονται στο δημοτικό σχολείο πρέπει να έχουν ηθικό, θρησκευτικό, εθνικό και πατριωτικό ως επί το πλείστο περιεχόμενο. Επίσης να αφορούν τη φύση, τη ζωή των κατοίκων και τις σχολικές δραστηριότητες. Κατά το Ν. Εξαρχόπουλο σκοπός της μουσικής στο δημοτικό σχολείο είναι να καταστήσει τα παιδιά ικανά να αναγνωρίζουν το καλό και το υψηλό και να προτιμούν αυτά από το αισχρό και ταπεινό. Επιπλέον εξευγενίζει το μυαλό και γεμίζει την καρδιά από ευγενή αισθήματα.

Ο «Εκπαιδευτικός Όμιλος», που ιδρύθηκε το 1910 από τους παιδαγωγούς Αλέξανδρο Δελμούζο, Δημήτρη Γληνό και Μανόλη Τριανταφυλλίδη, είχε σκοπό την

υποβοήθηση της αναμόρφωσης της ελληνικής Εκπαίδευσης και την ίδρυση Πρότυπου Δημοτικού Σχολείου. Κεντρική αντίληψη του προγράμματος του ήταν η επίτευξη ενός ορθολογικά δομημένου εκπαιδευτικού συστήματος, που θα συντελούσε στην αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού χάρτη της χώρας. Η παιδεία έπρεπε να στήσει στα θεμέλιά της πάνω στα πραγματικά στοιχεία της ελληνικής ζωής, με την εισαγωγή στα σχολεία της δημοτικής γλώσσας, μακριά από γλωσσικούς τοπικούς ιδιοματισμούς και ξενικές επιδράσεις. Το ίδιο έτος ιδρύθηκε από το Μίλτο Κουντουρά η «Φοιτητική Συντροφιά», η οποία έπαιξε αποφασιστικό ρόλο για την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας και γενικότερα συνέβαλε στην αναγεννητική προσπάθεια της κοινωνίας για την αναβάθμιση της πολιτιστικής ελληνικής ζωής.

Το στρατιωτικό κίνημα του 1909 έρχεται να δώσει τέλος σε μια περίοδο παρατεταμένης κρίσης, που χαρακτηρίστηκε από πολιτική αστάθεια, ιδεολογική σύγχυση και οικονομική δυσπραγία. Το πολιτικό αυτό κενό έρχεται να καταλάβει από το 1910 ο Ελευθέριος Βενιζέλος, που από τότε μέχρι το τέλος του μεσοπολέμου δεσπόζει στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας. Αρχή της πολιτικής φιλοσοφίας του Βενιζέλου, ειδικότερα στην περίοδο 1910 – 1920, ήταν η δημιουργία ενός σύγχρονου εξευρωπαϊσμένου αστικού κράτους, ενσωματωμένου στη διεθνή οικονομική αγορά και ενταγμένου στην πολιτική ιδεολογία των δυτικών δημοκρατιών. Ο Βενιζέλος με την πολιτική του προσπαθεί να διασφαλίσει τους όρους και τις συνθήκες για την ενδυνάμωση της ενότητας και της εθνικής ομοψυχίας, αποφεύγοντας παράλληλα ενέργειες που θα μπορούσαν να προκαλέσουν αντιδράσεις, εκ μέρους μερίδας του λαού, διαβρωτικές του δημιουργούμενου κλίματος γαλήνης και ομοφροσύνης.

Η κυβέρνηση του Βενιζέλου, ως εκπροσώπου των ανορθωτικών δυνάμεων του Έθνους, θα προσπαθήσει μέσα από την εκπαιδευτική φιλοσοφία της να αναδιοργανώσει την Παιδεία με τη φιλοδοξία ότι η «νέα παιδεία θα αποτελέσει το σταθερόν βάθρον του πολιτισμού της Νέας Ελλάδας».

Βασικοί προσανατολισμοί των νομοσχεδίων της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1917 – 1920 ήταν η δημιουργία ενός λαϊκού δημοτικού σχολείου, ενιαίου, ομοιόμορφου, κοινού και υποχρεωτικού για όλες τις πληθυσμιακές ομάδες, αυτόνομου και αυτοτελούς, ώστε να προετοιμάζει κατάλληλα και επαρκώς του μαθητές για την ένταξή τους στην κοινωνία και την αγορά εργασίας, και να μην αποτελεί προβαθμίδα και γέφυρα για τους μέλλοντες να φοιτήσουν στα σχολεία της μέσης εκπαίδευσης.

Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 – 1920 δέχτηκε και αυτή, όπως οι προηγούμενες, έντονη κριτική και αντιδράσεις που ενεργοποιήθηκαν από την αλλαγή της σχολικής γλώσσας στο δημοτικό σχολείο και τις κυβερνητικές μεθοδεύσεις, με την κυβερνητική αλλαγή το 1920 για την κατάργησή της.

Στο μάθημα της μουσικής και τη διδασκαλία της στο δημοτικό σχολείο τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα δεν παρατηρούμε αλλαγές. Οι όποιες μεταβολές επιχειρήθηκαν με τα νέα Ωρολόγια και Αναλυτικά Προγράμματα που προέκυψαν μετά την ανεπιτυχή προσπάθεια για εκπαιδευτική μεταρρύθμιση το 1913, ήταν μικρής σημασίας. Σύμφωνα με αυτά τα προγράμματα το μάθημα της Ωδικής για κάθε τάξη προβλεπόταν δύο ώρες την εβδομάδα. Τα προγράμματα επίσης περιείχαν τη διδασκόμενη ύλη για κάθε τάξη καθώς και τη θεωρία μουσικής για τις δύο μεγαλύτερες τάξεις Ε' και ΣΤ'. Επίσης για πρώτη φορά διδάσκονται και δημοτικά τραγούδια με περιεχόμενο που αναφέρονταν στους αγώνες των Ελλήνων για λευτεριά.

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος το 1912 προσπαθεί να δώσει ένα διαφορετικό τόνο στην Ωδική και ιδιαίτερα στο περιεχόμενο των δημοτικών τραγουδιών που διδάσκονται στα δημοτικά σχολεία. Πρέπει τα τραγούδια να εκφράζουν ενθουσιασμό, χαρά ή λύπη, ώστε να συγκινούν τα παιδιά και να προάγουν τα ευγενή τους αισθήματα. Γενικότερα όλοι οι δημοτικιστές στηρίζουν τα δημοτικά τραγούδια και τη μουσική τη θεωρούν ένα από τα σημαντικότερα μαθήματα γιατί προσφέρει στην αγνή παιδική ψυχή καλλιέργεια και ομορφιά.

Ο Δελμούζος έδειξε ιδιαίτερο και ζωντανό ενδιαφέρον για τη διδασκαλία της Ωδικής στα δημοτικά σχολεία. Ιδιαίτερα τόνιζε για την κατάσταση που επικρατεί στα δημοτικά σχολεία από τους αυτοδίδακτους δασκάλους, οι οποίοι διδάσκουν το μάθημα της μουσικής εμπειρικά χωρίς πρόγραμμα και μέθοδο και ασφαλώς και χωρίς συνοδεία οργάνου. Ένας άλλος δημοτικιστής ο Καλομοίρης πίστευε ότι η διδασκαλία της μουσικής στο δημοτικό σχολείο δεν πετυχαίνει ούτε τον παιδαγωγό ούτε τον εθνικό σκοπό. Ιδιαίτερα στα μονοθέσια σχολεία τα οποία ήταν και τα περισσότερα, η μουσική δε διδάσκονταν καθόλου ικανοποιητικά γιατί οι δάσκαλοι ήταν ακατάρτιστοι και ο χρόνος που είχαν στη διάθεσή τους ήταν λίγος. Ο Καλομοίρης εστίαζε το πρόβλημα στους δασκάλους και τόνιζε ότι οι δάσκαλοι πρέπει να φοιτούν στα Διδασκαλεία ή Υποδιδασκαλεία, ώστε να καταρτιστούν μουσικά, αλλά και να αποκτήσουν και μουσική παιδεία. Το ίδιο και ο Δελμούζος, ο οποίος από το 1913 τόνιζε ότι οι δάσκαλοι

πρέπει να γνωρίζουν τη σωστή μέθοδο διδασκαλίας και να έχουν σχετική παιδαγωγική μόρφωση και ικανότητα.

Από το 1910 το Διδασκαλείο Αθήνας το οποίο μετονομάστηκε σε Μαράσλειο ανέλαβε την εκπαίδευση των δασκάλων (τα Υποδιδασκαλεία είχαν καταργηθεί). Στα αναλυτικά του και ωρολόγια προγράμματα διδασκόταν το μάθημα της μουσικής. Η Ωδική, η εκκλησιαστική μουσική και το Τετράχορδο, από δύο ώρες την εβδομάδα το καθένα. Έτσι σιγά – σιγά άρχισε να βελτιώνεται η κατάσταση και να διορίζονται δάσκαλοι μουσικής απόφοιτοι Διδασκαλείου. Μπορούσαν επίσης οι δάσκαλοι να εξεταστούν προφορικά ενώπιον επιτροπής στα μαθήματα Ωδικής, εκκλησιαστικής μουσικής και ενόργανης μουσικής, τραγουδώντας τραγούδια ή εκκλησιαστικά τροπάρια. Με αυτόν τον τρόπο αποκτούσαν την ικανότητα να διδάσκουν το μάθημα της μουσικής στα δημοτικά σχολεία.

Τα τραγούδια που τραγουδούσαν οι μαθητές τα έφερναν και τα δίδασκαν οι δάσκαλοί τους, από διάφορες συλλογές τραγουδιών που κυκλοφορούσαν την εποχή αυτή. Εκτιμάται ότι κυκλοφορούσαν και ξένες συλλογές με μελωδίες μεταφρασμένες στην ελληνική γλώσσα. Καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη αυτή φαίνεται ότι έπαιξαν οι μουσικοί που ακολούθησαν τον Όθωνα στην Ελλάδα. Ο Ι. Πρώιος το 1910 πίστευε ότι για να παιδαγωγηθούν σωστά οι νέοι πρέπει να χρησιμοποιούν και να διδάσκονται την εθνική μας μουσική. Ο ίδιος κυκλοφόρησε τη συλλογή του με ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Επίσης από το 1915 κυκλοφόρησε μια σπουδαία συλλογή τραγουδιών του Αθ. Αργυρόπουλου μουσικοπαιδαγωγού, ο οποίος κυριάρχησε στο χώρο της ελληνικής μουσικής. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο σκοπός της μουσικής ήταν: η ανάπτυξη του καλαισθητικού και μουσικού ενδιαφέροντος των παιδιών καθώς και των πατριωτικών, ηθικών και θρησκευτικών συναισθημάτων αυτών.

Η διδασκαλία της μουσικής στα δημοτικά σχολεία γινόταν στην ίδια αίθουσα διδασκαλίας όπως και τα άλλα μαθήματα από τον ίδιο δάσκαλο. Η μέθοδος διδασκαλίας της ακολουθούσε τα εξής στάδια: εργασία, επεξεργασία και εφαρμογή. Ωστόσο δεν εγκαταλείφθηκαν και οι αρχές της διδασκαλίας της Παλιάς Παιδαγωγικής όπου η σύνδεση της Ωδικής με την απαγγελία, απομνημόνευση του τραγουδιού, η γραφή του στον πίνακα, η λογική και καλαισθητική επεξεργασία, η ηθική εμβάθυνση, συνόδευαν και τα επόμενα χρόνια τη διδασκαλία του τραγουδιού.

Ολοκληρώνοντας την εργασία μας αυτή θα λέγαμε ότι παρά τη χρησιμότητα που είχε η μουσική στα παιδιά του δημοτικού σχολείου και γενικά στην εκπαίδευση, τόσο στην ψυχική, σωματική και πνευματική ολοκλήρωσή τους, όσο στην κοινωνικοποίηση τους και στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους, οι εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες από το 1828 ως το 1920 και μέχρι σήμερα ακόμη δεν μπόρεσαν με τις αποφάσεις τους να της προσδώσουν την ουσιαστική θέση και την αξία που έπρεπε να πάρει ανάμεσα στα άλλα μαθήματα του προγράμματος και γενικότερα στην εκπαίδευση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγέλου, Α.: *Η εκπαίδευση. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. τομ. ΙΑ΄, Εκδοτική Αθηνών, 1975
- Αδάμης, Μ.: *Η Ελληνική παράδοση στη Μουσική Εκπαίδευση. Στα πρακτικά Σεμιναρίου με θέμα: Μουσική στην εκπαίδευση*. Λευκωσία: Υπουργ. Παιδείας Κύπρου, 1977
- Αμαριώτου, Μ. – Κοκκώνης Ι.: *Ο πρώτος μας Παιδαγωγός*, Αθήνα, 1937
- Ανδρεάδης, Δ.: *Πρακτικός Οδηγός της λειτουργίας του Μονοταξίου Δημοτικού Σχολείου*. Τομ. Α΄. Εν Αθήναις. Δημητράκου, 1929
- Αποστολόπουλος, Θ. Ν.: *Πρακτικός Οδηγός των Δημοδιδασκάλων και Αναλυτικόν πρόγραμμα των μαθημάτων δημοτικού σχολείου έχοντας τέσσερας τάξεις και ένα διδάσκαλον*. Εν Αθήναις: τυπ. Πασσάρη και Βεργιανίτου, χ.χ.
- Αργυρόπουλος, Α.: *Απόλλων ήτοι άσματα παιδαγωγικά μετά διδακτικής του παιδαγωγικού άσματος*, 1919
- Αργυρόπουλος, Α.: *Η μουσική των παιδαγωγικών σχολείων*, παράρτημα Αθήνα, 1915
- Αργυρόπουλος, Α.: *Μουσική Αγωγή*. Συμπλήρωμα. Εν Αθήναις: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1934
- Αργυρόπουλος, Α.: *Ωδική* – Στο Γεωργόπουλος, Ι. Πρόγραμμα και Μέθοδος εν τη Δημοτική και μέση εκπαίδευση, 1928
- Βακαλόπουλος, Α.: *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204 – 1985)*, Θεσσαλονίκη, Θ΄ εκδ. Βάνιας, 1994
- Βαμβούκας, Μ.: *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική: Έρευνα και μεθοδολογία*, εκδόσεις Γρηγόρης, Αθήνα, 1987
- Βελελή, Λ.: *«Ο Καποδίστριας ως θεμελιωτής της Δημοτικής Εκπαιδύσεως εν Ελλάδι»*. Αθήνα, 1908
- Βελιαρούτης, Λ.: *Αλληλοδιδασκτική μέθοδος*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια Υδρία, τομ. 6^{ος} Αθήνα, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1995.

Βενθίλος, Γ.: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαίδευσης*. Τομ. Β', Εν Αθήναις, 1884 – 1898

Βενθύλος, Γ.: *Θεσμολόγιον της Δημοτικής εκπαιδύσεως*, τομ. Β' 1883 – 1887. Εν Αθήναις: εκ του τυπογραφείου «ο Παλαμήδης», 1887

Βενθύλος, Γ.: *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδύσεως*. ΤΓ', 1887 – 1892

Βενθύλος, Γ.: *Θεσμολόγιον της δημοτικής εκπαιδύσεως*. Τομ Α', 1833 – 1883. Εν Αθήναις, εκδ. Σ.Κ. Βλαστού, 1884

Βεντήρης, Γ.: *Η Ελλάδα του 1910 – 1920*, τομ. 1^{ος} Β' έκδοση, Αθήνα, εκδ. Ίκαρος, 1970

Βουλγάρεως, Ν.: *Επί τη εικοσιπενταετηρίδι του παιδαγωγείου*. Εν Αθήναις, 1884

Βούλγαρις, Β.: *Επί τη εικοσιπενταετηρίδι του Παιδαγωγείου Β. Ν Βουλγάρεως*. Εν Αθήναις, 1901

Βρατσάνος, Μ: *Περί Προγράμματος. Το Παιδαγωγικόν σχολείον*, Φυλλάδιο ΙΒ. Εν Αθήναις, 1884

Clogg Richard: *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*. Μετάφραση: Χ. Φρουντέα,, Αθήνα, εκδ. Καρδαμίτσα, 1993

Conrad (μτφρ Α. Σακελλαρίου) – *Στοιχεία παιδαγωγικής και βοηθητικών αυτής επιστημών*. Μέρος Δεύτερον, Στοιχεία Ηθικής και Γενικής Παιδαγωγικής. Έκδοσις Δευτέρα. Εν Αθήναις, 1911

Γεωργαντάς, Φ.: *Τα διδασκαλεία αλλαχού και παρ' ημίν*. Περ. Εθνική Αγωγή, έτος Α', αρ. 6. Αθήνα, 1989

Γληνός, Δ.: *Ένας άταφος νεκρός*. Αθήνα, 1925

Γληνός, Δ.: *Ο θεσμός των ανωτέρω εποπτών της Δημοτικής εκπαιδύσεως* Περ. Εκπαιδευτική Επιθεώρησις, τομ 1^{ος}, τευχ. 20. Νοέμβριος – Δεκέμβριος, 1917

Γληνός, Δ.: *Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια. Δελτίο Εκπαιδευτικού Ομίλου (Δ.Ε.Ο)*, τομ Γ', Αθήνα, 1913

- Δασκαλάκης, Α.: *Κείμενα – Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης*. Σειρά Τρίτη, Τα περί παιδείας, τομ. Α΄, Αθήνα, 1968
- Δαφνής, Δ. – Θεοτόκης, Γ.: *ΥΔΡΙΑ. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, Τομ. 17, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα, 1983
- Δέλλιος, Ν.: *Συλλογή εκλεκτών χορωδιών διά τας ανωτέρας τάξεις των Παρθεναγωγείων* (προλογ) Αθήναι, 1911
- Δελμούζος, Α.: *Η μουσική ή σωστότερα η Ωδική στα σχολεία μας – Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, τομ. 3, 1913
- Δελμούζος, Αλ.: *Μελέτες και Πάρεργα*. Τομ. Β΄, Αθήνα, 1958
- Δελμούζος, Αλ.: *Παιδεία και κόμμα*. Αθήνα, εκδ. Ελικιώτη, 1947
- Δελμούζος, Αλ.: *Το κρυφό σχολειό* (1908 – 1911), Αθήνα, εκδ. Γαλλικού Ινστιτούτου, 1950
- Δέλτα, Π.: *Τα καινούρια αναγνωστικά μας*. ΔΕΟ, τομ Ζ΄, α΄ μέρος. Αθήνα, 1917
- Δερβίσης, Στέρ.: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης και Σύγχρονο Εκπαιδευτικό Σύστημα*. Θεσσαλονίκη, 1985
- Δεσποτόπουλος, Αλ.: *Η συμβολή της Ελλάδος στην έκβαση των δύο παγκοσμίων πολέμων*. Αθήνα, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1992
- Δηλιγιάννης, Θ.: *Αγόρευσις κατά των νομοσχεδίων της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, κατά την 64^η της βουλής συνεδρίασιν της 29^{ης} Ιουνίου 1829, εκπαιδευτικά νομοσχέδια, 1899*
- Δημαράς, Α.: *Εκπαίδευση*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Τομ ΙΓ΄, Αθήνα, Εκδ. Εκδοτική Αθηνών, 1977
- Δημαράς, Α.: *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε*, τόμ. Α΄, Αθήνα, Εκδ. Ερμής, 1990
- Δημαράς, Αλ.: *Προσθέσεις των πρώτων κυβερνήσεων Βενιζέλου στα εκπαιδευτικά, ενδείξεις από νομοθετικά κείμενα στο Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, επιμ. Θ. Βερέμης – Οδ. Δημητρακόπουλος, Αθήνα, εκδόσεις Φιλιππότη, 1980
- Διαλίσμης, Δ.: *Μουσική*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ. 39^{ος}, Αθήνα, Εταιρία Ελληνικών Εκδόσεων, Α.Ε., 1980

Διαμαντής, Δ.: *Τα προγράμματα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (1830 – 1920). Ιδεολογικός Προσανατολισμός και κοινωνική Δυναμική*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 2003

Διαμαντής, Δ.: *Τα σχολικά προγράμματα στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και η πολιτική ιδεολογία (1830 - 1920), συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αθήνα, εκδόσεις Γρηγόρης, 2006

Διαμαντόπουλος, Θ.: *Ο Βενιζελισμός. Ο Βενιζελισμός της ανόρθωσης*. Τομ 1^{ος}, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλα, 1985

Διαμαντόπουλος, Θ.: *Το πολιτικό και κοινωνικό μήνυμα του Βενιζελισμού της ανόρθωσης*, στον τόμο Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο – Πρακτικά. Αθήνα, εκδ. Μπενάκη – ΕΛΙΑ, 1988

Δραγούμης, Ν.: *Ιστορικά αναμνήσεις*. Επιμ. Α. Αγγέλου, τόμ. Α', Αθήνα, Εκδ. Ερμής, 1973

Εκπαιδευτικός Όμιλος. «*Πρόγραμμα Δημοτικού Σχολείου, Ανώτερου Παρθεναγωγείου και Διδασκαλείου κοριτσιών*». Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, τομ. Β', Αθήνα, 1912

Έννιγγ, Ι.: *Νέα άσματα παιδαγωγικά*. Μέρος Ε', 1884

Έννιγκ, Ι.: *Εγχειρίδιον φωνητικής μουσικής ήτοι διδασκαλία της ωδικής κατά την μέθοδον του Γερμανού διδασκάλου Γ. Κυμπλέρου*. Εν Αθήναις, 1875

Εξαρχόπουλος, Ν.: *Ποίος τις πρέπει να είναι ο διδάσκαλος*. Εν Αθήναις, 1907

Ευαγγελίδης, Τ.: *Τα ελληνικά σχολεία από της αλώσεως (1453) μέχρι του (1831) μετά προλεγομένων περί της παιδείας παρά τοις Βυζαντινοίς και περί της διδακτικής μεθόδου*. Εν Αθήναις, εκδ. Χατζηϊωάννου, 1993

Ευαγγελόπουλος, Σ.: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Οργάνωση και διοίκηση της Εκπαίδευσης*, τευχ. Α' - Β', Αθήνα, εκδ. Δανιά, 1989 - 1987

Ευταξίας, Αθ.: *Εκπαιδευτικά Νομοσχέδια, Αιτιολογική έκθεσις και αγορεύσεις περί δημοτικής εκπαιδεύσεως*, εν Αθήναις, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1899

Ζαμπέτα, Εύη: *Η εκπαιδευτική πολιτική στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση 1974 – 1989*. Εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1994

Ηλιού, Φ.: *Εισαγωγή*. στο Δ. Γληνός. *Άπαντα*. Τομ. 1^{ος}, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1983

Θεοδωράτος, Χρ.: *Διοικήσεις και Εποπτεία της Εκπαιδεύσεως* – Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, HERDER, τομ. 2^{ος}, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1967

Καίσαρη – Λάσκαρη: *Δημοτική Εκπαίδευσις*, 1901

Καλαφάτη, Ε.: *Τα σχολικά κτίρια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης 1821 – 1929. Από τις προδιαγραφές στον προγραμματισμό*. Εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα, 1988

Καλομοίρης, Μ.: «*Η τέχνη μου και οι πόθοι μου. Η Μουσική στο Σχολείο*». Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου, τομ. 3, 1913

Κανάκης, Ι.: *Άσματα Παιδαγωγικά Νέα*, εκδιδόμενα επιμελεία Ιουλίου Έννιγγ και δαπάνη της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, Μέρος Α', Στιχουργήματα Άλεξ. Κατακουζηνού, εφηρμοσμένα εις γνωστάς μελωδίας. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδελφείως, 1880

Κανάκης, Ι.: *Η εσωτερική οργάνωση και λειτουργία του νεοελληνικού δημοτικού σχολείου*. Αθήνα, Εκδ. Γρηγόρης, 1995

Καποδίστριας, Ι.: *Κείμενα. Ανθολόγηση Κ. Δαφνή*. Αθήνα, Εκδ. Ο.Ε.Δ.Β., 1976

Καψάλης, Α. – Χαραλάμπους Δ.: *Σχολικά Εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*. Θεσσαλονίκη, 1993

Κιτσαράς, Ι.: *Το Νεοελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Εξέλιξη εκπαίδευσης και γλώσσας*, εκδ. Πανεπιστημίου Πατρών, Πάτρα 1994

Κοκκώνης, Ι.: *Εγχειρίδιον ή Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου νέος*, εκδ. Δευτέρα επηυξημένη. Εν Αθήναις, εκδ. Κ. Βλαστού, 1850

Κοκκώνης, Ι.: *Εγχειρίδιον διά τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία ή οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου*. Εν τη Εθνική Τυπογραφία, Εν Αιγίνη 1830

Κοκκώνης, Ι.: *Εγχειρίδιον ή Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, νέος, τελειοποιημένος και πληρέστερος του μέχρι τούδε εν χρήσει οδηγού του Σαραζίνου*, Προς χρήσιν των Δημοτικών Σχολείων της Ελλάδος. Έκδοσις Τρίτη, εν Αθήναις, τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφειας, 1860

Κοκκώνης, Ι.: *Εγχειρίδιον περί δημοτικής εκπαιδύσεως ή οδηγός περί Μεθόδων Διδακτικών Συνδιδασκτικής και Μικτής, και περί Νηπιακών Σχολείων*. Μέρος Πρώτο, Εν Αθήναις, τύποις Διονυσίου Κορομηλά, 1863

Κόντωνα, Α.: *Το νέο Ελληνικό σχολείο και ο πολιτικός ρόλος των παιδαγωγικών συστημάτων*. Αθήνα, Εκδ. Κριτική Α.Ε., 1997

Κορδάτος, Γ.: *Ιστορία του Γλωσσικού μας ζητήματος*. Ε' έκδοση, Αθήνα, εκδ. Μπουκουμάνη, 1900

Κούκου, Ε.: *«Ο Καποδίστριας και η Παιδεία»*. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Αίγινας. Αθήνα, 1992

Κούκου, Ε.: *Η παιδεία από το 1828 ως το 1831. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τομ ΙΒ', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1975

Κουλούρη, Χ.: *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834 – 1914)*, Αθήνα 1988

Κωνσταντινίδης, Γ.: *Οδηγός ήτοι εγχειρίδιον της προκαταρκτικής διδασκαλίας προς χρήσιν των δημοδιδασκάλων*. Εν Αθήναις. Εκ του τυπογραφείου Λακωνίας 1873

Λαμπράκη – Παγανού, Α.: *Η εκπαίδευση των ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*. Αθήνα 1988

Λέφας, Χ.: *Ιστορία της εκπαιδύσεως*. Εν Αθήναις, εκδ. ΟΕΣΒ, 1942

Λογοθέτης, Μ.: *«Η μουσική στα σχολεία»*. Δελτίο του Ε.Ο. Τομ Γ', 1913

Μάλτος, Α.: *Τερψιχόρη ήτοι Συλλογή χορικών ασμάτων προς χρήσιν των σχολείων* 1884, τομ 1^{ος}

Μαμμόπουλος, Αλ.: *Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία: Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια – Herder*, τομ. 5^{ος}, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968

Μαυρογορδάτος, Γ.: *Μελέτες και κείμενα για την περίοδο 1909 – 1940*, Αθήνα – Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλα, χ.χ.

Μαυροσκούφης, Δ.: *Εκπαίδευση και εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα 1821 – 1832*. Θεσσαλονίκη, Εκδ. Ενυάλειο Κληροδότημα, 1996

Μελάς, Λ.: *Ασμάτια χριστιανικά. Μετά δύο μουσικών μελών. Προς χρήσιν των Ελληνοπαίδων.* Αθήνησι 1877

Μελάς, Λ.: *Παιδαγωγικόν εγχειρίδιον προς χρήσιν των παιδαγωγούντων.* Εν Αθήναις, 1871

Μιράσγεζη, Μ.: *Νεοελληνική Λογοτεχνία.* Τομ. 1^{ος}, Αθήνα 1978

Μπαμπούνης, Χ.: *Η εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή περίοδο. Διοικητική οργάνωση και εκπαιδευτική λειτουργία.* Αθήνα, Εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1994

Μπουζάκης, Σ. – Τζήκας, Χ.: *Η κατάρτιση των Δασκάλων – Διδασκαλισσών και των Νηπιαγωγών στην Ελλάδα.* Τόμος Α΄, (1834 – 1933), Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg, 1996

Μπουζάκης, Σ.: *Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα.* Τομ. Α΄ (1913 – 1929), Αθήνα, εκδ. Gutenberg, 1994

Μπουζάκης, Σ.: *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821 – 1985).* Αθήνα, εκδ. Gutenberg, 1996

Μπουζάκης, Σ.: *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821 – 1985).* Θεσσαλονίκη, Εκδ. Παρατηρητής, 1985

Μωραΐτης, Δ.: *Ιστορία της Παιδαγωγικής.* Γ΄ έκδοση. Αθήναι 1953

Μωραΐτης, Σπ.: *Διδασκαλική ή Σύντομοι Οδηγίαι περί χρήσεως της νέας διδασκαλικής μεθόδου.* Εν Αθήναις, εκδόσεις Σ. Κ. Βλαστού, 1880

Μωραΐτης, Σπ.: *Εγχειρίδιον Αναγνωσμάτων, έτος σχολικόν Β΄, έκδοσις τρίτη διωρθωμένη και επηυξημένη.* Εν Αθήναις. Εκ του τυπογραφείου Σ. Κ Βλαστού 1880

Ξανθόπουλος Κ. Σ.: *Πρώτη και Μέση Εκπαίδευσις και περί ανατροφής και παιδείσεως των κορασίων.* Εν Αθήναις, εκ του Τυπογραφείου αδελφών Περρή, 1873

Ξηροτύρης Ι.: *Αλέξανδρος Δελμούζος,* Θεσσαλονίκη 1972

Οικονόμου, Π.: *Εορτή εν τω Διδασκαλείω Αθηνών (Υπόδειγμα σχολικών εορτών), στο Παπακωνσταντίνου, Π και Ανδρέου Α (1992). Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της Παιδαγωγικής σκέψης 1875 – 1914.* Αθήνα, Οδυσσεάς, 1992

Οικονόμου, Π.: *Η στοιχειώδης εκπαίδευσις κατά την τελευταίαν εκατονταετίαν εν Ελλάδι* (1830 – 1930) στο Επετηρίς Δημοτικής Εκπαιδεύσεως 1932, έτος Α΄. Αθήναι, εκδ. οίκος Δημητράκου Α.Ε. 1932

Παγανάς, Ν.: *Μουσική Παιδαγωγία Τ. Α.* Εν Κωνσταντινουπόλει, Πρόλογος 1897

Παπαγεωργίου, Σ.: *Το ελληνικό κράτος (1821 – 1909). Οδηγός αρχειακών πηγών της Νεοελληνικής Ιστορίας.* Αθήνα. Εκδ. Παπαζήσης 1988

Παπαδάκη, Λ.: *Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα.* Αθήνα – Γιάννενα, εκδ. Δωδώνη, 1992

Παπαδημητρίου, Σ.: *Ιστορία του Δημοτικού μας σχολείου.* Μέρος Α΄ (1834 – 1895). Αθήνα 1950

Παπαδημητρίου, Σ.: *Ιστορία του Δημοτικού μας σχολείου.* Μέρος Α΄, Αθήνα 1850

Παπαδόπουλος, Γ.: *Δοκίμιον πρακτικών οδηγιών προς τους διδασκάλους των εν Ελλάδι δημοσίων και ιδιωτικών στοιχειωδών σχολείων των αρρένων και κορασίων,* εν Αθήναις 1866

Παπαδόπουλος, Χ.: *Περί του σκοπού της Παιδαγωγικής διδασκαλίας, το Παιδαγωγικόν Σχολείον.* Τομ. Δ΄. Εν Αθήναις 1884

Παπαϊωάννου, Δ.: *Ο διάλογος εν τη διδασκαλία. Γενικαί διά την διδασκαλίαν οδηγίαι και οδηγίαι διά την προπαρασκευήν του διδασκάλου εις την διδασκαλίαν εκάστου μαθήματος.* Εν Αθήναις Βιβλιοπωλείου Δημητράκου 1914

Παπακωνσταντίνου, Π. – Ανδρέου, Απ.: *Τα διδασκαλεία και η ανάπτυξη της Παιδαγωγικής σκέψης* 1875 – 1914. Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας, 1992

Παπαμάρκου, Χαρ.: *Αναλυτικόν πρόγραμμα των μαθημάτων του πλήρους Δημοτικού Σχολείου των αρρένων,* Αθήνησιν. Εκ του τυπογραφείου των αδελφών Πέρρη 1890

Παπαμάρκου, Χαρ.: Έκθεση σχεδίου νόμου, στο Κάστανος, 1919/1995. Η εκπαίδευση των δημοδιδασκάλων στην Ελλάδα (μτφρ Δ. Θωΐδης) Φλώρινα. Δημόσια Βιβλιοθήκη Φλώρινας 1889

Παπαμαύρος, Μ.: *Σύστημα Νέας Παιδαγωγικής,* Αθήνα 1961

Παπανούτσος, Ε.: *Α. Δελμούζος*. Αθήνα, εκδ. ΜΙΕΤ, 1978

Παπασπυρόπουλος, Θ.: *Ο εθνικισμός εις την μουσικήν*. Αθήναι 1934

Παπασπυρόπουλος, Σ.: *Πανεπιστήμιον Αθηνών – Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, HERDER, Τομ. 4^{ος}, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968

Παρασκευόπουλος, Ι.: *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*. Τομ. Α', Αθήνα 1993

Πάσχος, Γ.: *Πολιτική δημοκρατία και κοινωνική εξουσία*. Θεσσαλονίκη 1981

Παυλούρος, Π.: *Εκπαιδευτικός Όμιλος*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Herder, τομ. 2^{ος}, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1969

Πετρίδης, Δ.: *Περί της διδασκαλίας μαθημάτων εν τοις Δημοτικοίς σχολείοις*. Εν Αθήναι, 1881

Πετρίδης, Δ.: *Στοιχειώδεις πρακτικάί οδηγίαι της διδασκαλίας των μαθημάτων εν τοις δημοτικοίς σχολείοις*. Εν Αθήναις 1880

Πετρίδης, Π.: *Νεοελληνική Πολιτική Ιστορία 1828 – 1834*, τόμ. Α', τευχ.1, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Παρατηρητής, 1985

Πετρίδης, Π.: *Πολιτικοί και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1821 – 1843), Η Πολιτική Οργάνωση του Αγώνα. Η Καποδιστριακή Πολιτεία – Η Βαναροκρατία*. Θεσσαλονίκη, Εκδ. University Studio Press, 1990

Πολίτης, Ν.: *Εκθέσεις των κατά 1883 προς επιθεώρησιν των δημοτικών σχολείων αποσταλέντων εκτάκτων επιθεωρητών*. Αθήνα 1883

Πολυχρονόπουλος, Π.: *Παιδεία και Πολιτική στην Ελλάδα*, τομ. Α', Αθήνα, εκδ. Κασσιανιώτη, 1980

Πρώιος, Ι.: *Φήμιος και Δαμασκηνός* 1910

Πρωτοψάλτης, Ε.: *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας*. Τευχ. Β', Αθήναι 1972

Ραϊμόνδος, Ι.: *Απαγγελία και Ωδική*. Δημοτική Εκπαίδευσις, έτος Δ', 1905

Ράπτης, Π.: *Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του μεσοπολέμου στην Ελλάδα (1917 – 1940)*. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 1997

- Ρήγας, Αντ.: *Σύγχρονα Εκπαιδευτικά Συστήματα*. Τομ. 1^{ος}, Αθήνα 1909
- Ροδάκης Π.: *Ελευθέριος, Βενιζέλος*. Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τομ 14^{ος}, Αθήναι, εκδ. Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων Α. Ε 1980
- Ρούφος, Μ.: *Σχέδιο προγράμματος προς σύνταξιν νέου οδηγού της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου*. Εφημερίς των φιλομαθών, φ. 590, Αθήναι, 10 Μαρτίου 1866
- Σακελλαρίδης, Ι.: *Μούσα ήτοι βιβλίον μουσικόν παιδαγωγικόν*, 1882
- Σακελλαρίδης, Ι.: *Τυρταίος ήτοι άσματα πατριωτικά, ορχηστικά και γυμνασιακά* 1898
- Σακελλαρίδης, Ι.: *Τυρταίος ήτοι άσματα πατριωτικά, ορχηστικά και γυμνασιακά*, 1898
- Σακκελαρόπουλος, Μ.: *Παιδαγωγική του Δημοτικού Σχολείου*. Εν Κερκύρα. Ο Κοραής, 1887
- Σαρρής, Ν.: *Οσμανική πραγματικότητα. Συστηματική παράθεση δομών και λειτουργιών. Η Δοσιματική Διοίκηση*. Αθήνα, εκδ. Αρσενίδης, χ.έ.
- Σβολόπουλος, Κ.: *Η είσοδος του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική ζωή της Ελλάδος και οι εσωτερικές εξελίξεις από το τέλος του 1909 ως το 1912*. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. ΙΔ΄, Αθήναι, Εκδοτική Αθηνών, 1977
- Σβορώνος, Ν.: *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Εκδ. ΙΓ΄, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1994
- Σίμος, Ι.: *Η Μουσική Εκπαίδευση στη Νεώτερη και Σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα, εκδ. Κάλαμος 2004
- Σκαλισιάνος, Χ. – Τσίριμπας, Α.: *Ύλη και διδακτική μαθημάτων του Δημοτικού Σχολείου*, τομ. 2ος, ΣΤ΄ τάξη, Αθήνα, εκδ. Π. Δημητράκου, Α.Ε
- Σκανδάμης, Α.: *Η τριακονταετία της Βασιλείας του Όθωνος*, Αθήναι 1961
- Σκορδέλης, Βλ.: *Διδασκαλικός Οδηγός, ήτοι θεωρητικός και πρακτικός οδηγός των δημοτικών σχολείων και Παρθεναγωγείων*. Εν Αθήναις 1890
- Σκορδέλης, Βλ.: *Ημερολόγιον δημοδιδασκάλου, ήτοι η Παιδαγωγία εν τη πράξει*. Εν Αθήναις, Παρά τω εκδότῃ Α. Κωνσταντινίδῃ 1885

- Σολομών, Ι.: *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο· μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών 1820 – 1900*. Αθήνα, Εκδ. Αλεξάνδρεια, 1992
- Σπαθάκης, Α.: *Περί εθνικής των Ελλήνων αγωγής*. Αθήναιου 4, 1875
- Σπαθάκης, Αρ.: *Ο παιδαγωγός. Ψυχολογία και Λογική*. Τόμος Α΄, εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Χ. Ν. Φιλαδέλφειας, 1882
- Σταύρου, Ι.: *Η διδασκαλία της Μουσικής στα Δημοτικά σχολεία και Νηπιαγωγεία της Ελλάδας (1830 -2007)*, Τεκμήρια Ιστορίας, Αθήνα, εκδόσεις Gutenberg, 2009
- Συναδινός, Θ.: *Ιστορία της Νεοελληνικής Μουσικής*, (1824 - 1919), Αθήναι, τύποις «Τύπου», 1919
- Τανταλίδης, Η.: *Άσματα εις ευρωπαϊκὴν μελωδίαν. Στιχουργηθέντα και εκδιδόμενα υπό Ηλία Τανταλίδου*. Αθήνησι: τύποις Χ. Νικολαΐδου Φιλαδέλφειας, 1876
- Τερζής, Ν.: *Η παιδαγωγική του Αλεξάνδρου Π. Δελμούζου. Συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του*. Θεσσαλονίκη, εκδ. Κυριακίδη, 1986
- Τούντα – Φεργάδη Αρ.: *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας (1912 – 1934)*. Θεσσαλονίκη, εκδ. Παρατηρητής, 1988
- Τριανταφυλλίδης, Μ.: *Δημοτικισμός. Ένα γράμμα στους δασκάλους μας*. Αθήνα 1926
- Τριανταφυλλίδης, Μ.: *Νεοελληνική Γραμματική – Ιστορική εισαγωγή*, τομ. Α΄, Αθήνα 1938
- Τσαφάρης, Κ.: *Υποδειγματική Διδασκαλία άσματος. Δημοτική εκπαίδευσις*, 1903
- Τσιριμώκος, Μαρ.: *Ιστορία του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, Αθήνα 1927
- Τσουκαλάς, Κ.: *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή*. Β΄ έκδοση, Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1979
- Τσουκαλάς, Κ.: *Η ελληνική τραγωδία. Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*. Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1981
- Φραγκουδάκη, Α.: *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι*. Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 1982
- Φραγκουδάκη, Α.: *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου. Ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*. Αθήνα, εκδ. Θεμέλιο, 1979

Φωτεινόπουλος, Θ.: *Αλληλοδιδασκτική μέθοδος. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, Ελληνικά Γράμματα – HERDER, τομ. 1^{ος}, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1967

Φωτεινόπουλος, Θ.: *Πρόγραμμα, αναλυτκόν και ωρολόγιον*. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Herder, τομ. 4^{ος}, Αθήναι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1968

Χαρίτος, Χ.: *Το Παρθεναγωγείο του Βόλου*, τομ. 1^{ος} Αθήνα, εκδ. Ι.Α.Ε.Ν., Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1989

Χασιώτης, Γ.: *Η παρ' ημίν δημοτική παιδευσις από της αλώσεως Κων/πόλεως μέχρι σήμερον στο: Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, 1874, Η'

Χατζηστεφανίδης, Θ.: *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821 – 1986)*, Αθήνα, Εκδ. Παπαδήμα, 1990

Χριστόπουλος, Χ.: *Γενική έκθεσις προς την Α.Μ. τον Βασιλέα περί της καταστάσεως της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως εν Ελλάδι κατά το λήξαν σχολικόν έτος 1855 – 1856*, Αθήναι 1857

Χωραφάς, Γ.: *Συλλογή Σχολικών Ασμάτων*. Εν Αθήναις, Σακελλαρίου 1912

ΠΗΓΕΣ

Ασμάτια Παιδαγωγικά, προς χρήσιν των Νηπιαγωγείων και των Δημοτικών σχολείων. Αθήναι, Φιλεκπαιδευτική Εταιρία, 1869

Β.Δ (ΦΕΚ 163). *Περί ωρολογίου και αναλυτικού προγράμματος των μαθημάτων των πλήρων παρθεναγωγείων και των διδασκαλίων των θηλέων*, 1893

Β.Δ (ΦΕΚ 28, τβ'). *Περί προγραμμάτων των μαθημάτων των τετραταξίων δημοτικών σχολείων αρρένων* 21 – 3 – 1894

Β.Δ. (ΦΕΚ 247) *Περί ιδρύσεως διδασκαλείων εκάτερου των φύλων προς μόρφωσιν διδασκάλων της δημοτικής εκπαιδεύσεως* 3 – 9 – 1914

Β.Δ.(ΦΕΚ 299) *Περί ορισμού εν τοις διδασκαλίαις διδασκομένων μαθημάτων, ωρώς διδασκαλίας* κτλ. Τομ. Α', 20 – 10 – 1914

Ευχαί, δεήσεις και άσματα αδόμενα εις τα Δημοτικά Σχολεία της Ελλάδος. Εν Αθήναις, 1870

Ευχαί, δεήσεις και άσματα αδόμενα εις τα Δημοτικά Σχολεία της Ελλάδος, Αθήναι, εκδ. Κορομηλά, 1868

Εφημερίδα «Ακρόπολη» φύλλο 7873, Αθήναι, 3 – 2 – 1904

Η Αιγιναιά, τομ. Α', Αίγινα 15 – 3 – 1831, τομ. Δ', Αίγινα 15 – 7 – 1831, τομ. Ζ', Αίγινα 15 – 9 – 1831, τομ. ΣΤ', Αίγινα, 15 – 8 – 1831

Κανονισμός του εν Θεσσαλονίκη διδασκαλείου, Αθήνα, 1878

Ν. 3182 (ΦΕΚ 187). *Περί Διδασκαλείων της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως*, τομ Α', 7 – 8-1924

Ν. Μεταξάς.: *Η παρ' ημίν ισχύουσα νομοθεσία της Στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδεύσεως*. Εν Αθήναις, Αναγνωστόπουλος και Πετράκος, χ.χ

Νομοσχέδια περί διδακτικών βιβλίων της Στοιχειώδους και Μέσης Εκπαιδεύσεως, Αθήναι 21 – 1 – 1904

Νομοσχέδιο περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του ΒΤΜΘ' νόμου «Περί στοιχειώδους ή Δημοτικής Εκπαιδεύσεως», Αθήναι 21 – 1 – 1904

Πρακτικά Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας. Αθήνησι, 1880

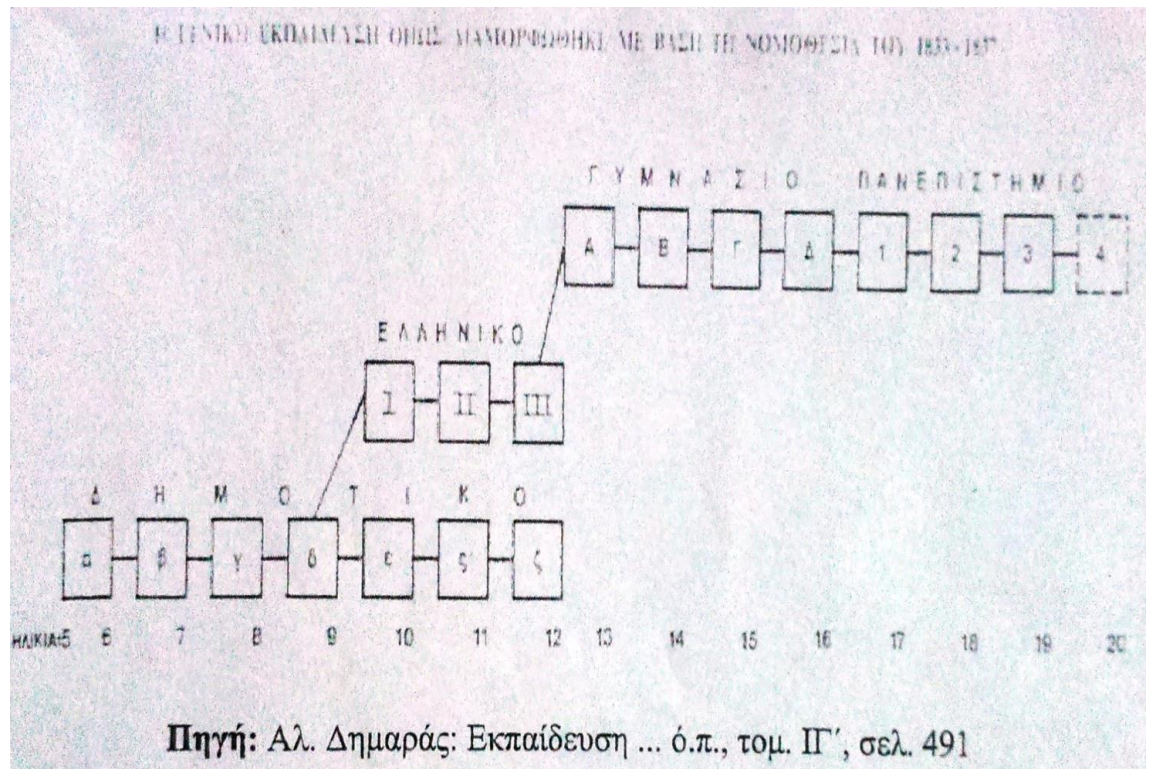
Σύλλογος (προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων). Πρόγραμμα των μαθημάτων των διδασκομένων εν τω προτύπω δημοτικώ σχολείω του διδασκαλείου Θεσσαλονίκης. Αθήνησι, Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1879

Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων. Άσματα προς χρήσιν των ελληνοπαίδων. Αθήνησι, 1880

Υπουργείο Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως. Έγκριση της Συλλογής σχολικών ασμάτων προς χρήσιν των Διδασκαλείων του Χωραφά Γ. (1912) 1919

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

«Η ΓΕΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΟΠΩΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΘΗΚΕ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ
ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ 1833 – 1837»

«ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟ ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ
ΣΧΟΛΕΙΟΥ 1880»

**ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟ ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ 1880**

Διδακτέα μαθήματα	Ώραι διδασκαλίας εκάστης τάξεως καθ' εβδομάδα				Σύνολον
	Α΄.	Β΄.	Γ΄.	Δ΄.	
Ιερά μαθήματα (ιερά ιστο- ρία, ιερά κατήχησις, ανά- γνωσις περικοπών εκ της Αγίας Γραφής).	3	3	3	3	12
Ελληνικά (πραγματογνω- σία, ανάγνωσις, γραφή, γραμματική)	12	12	12	12	48
Αριθμητική και στοιχεία γεωμετρίας	5	5	5	5	20
Ιχνογραφία	-	-	3	3	6
Στοιχειώδης φυσική ιστο- ρία	-	-	-	-	-
Γεωγραφία	-	-	3	3	6
Ελληνική ιστορία	-	-	2	3	5
Φωνητική μουσική	-	-	2	2	4
Γυμναστική	-	2	2	2	6
Σύνολο	20	22	32	33	107

μικρογραφία της της παλαιάς εκδόσεως

Πηγή: Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 91-92.

**ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΡΙΤΑΤΑΞΙΟΥ
ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΑΡΡΕΝΩΝ**

<i>Μαθήματα</i>	<i>Α΄</i>	<i>Β΄</i>	<i>Γ΄</i>	<i>Δ΄</i>	<i>Σύνολον</i>
Θρησκευτικά	2	3	3	3	11
Ελληνικά	11	5	6	10	32
Αριθμητική	3	3	3	3	12
Γεωγραφία	-	-	-	2	2
Φυσική ιστορία και Πραγματογνωσία	-	2	-	2	4
Φυσική	-	-	-	2	2
Ωδική	3	-	3		6
Ιχνογραφία	-	-	2	2	4
Καλλιγραφία	-	2	2	2	6
Γυμναστική	-	-	3	-	3
Εν όλω	19	15	22	26	82

Πηγή: Χ. Λέφας: ό.π., σελ. 103.

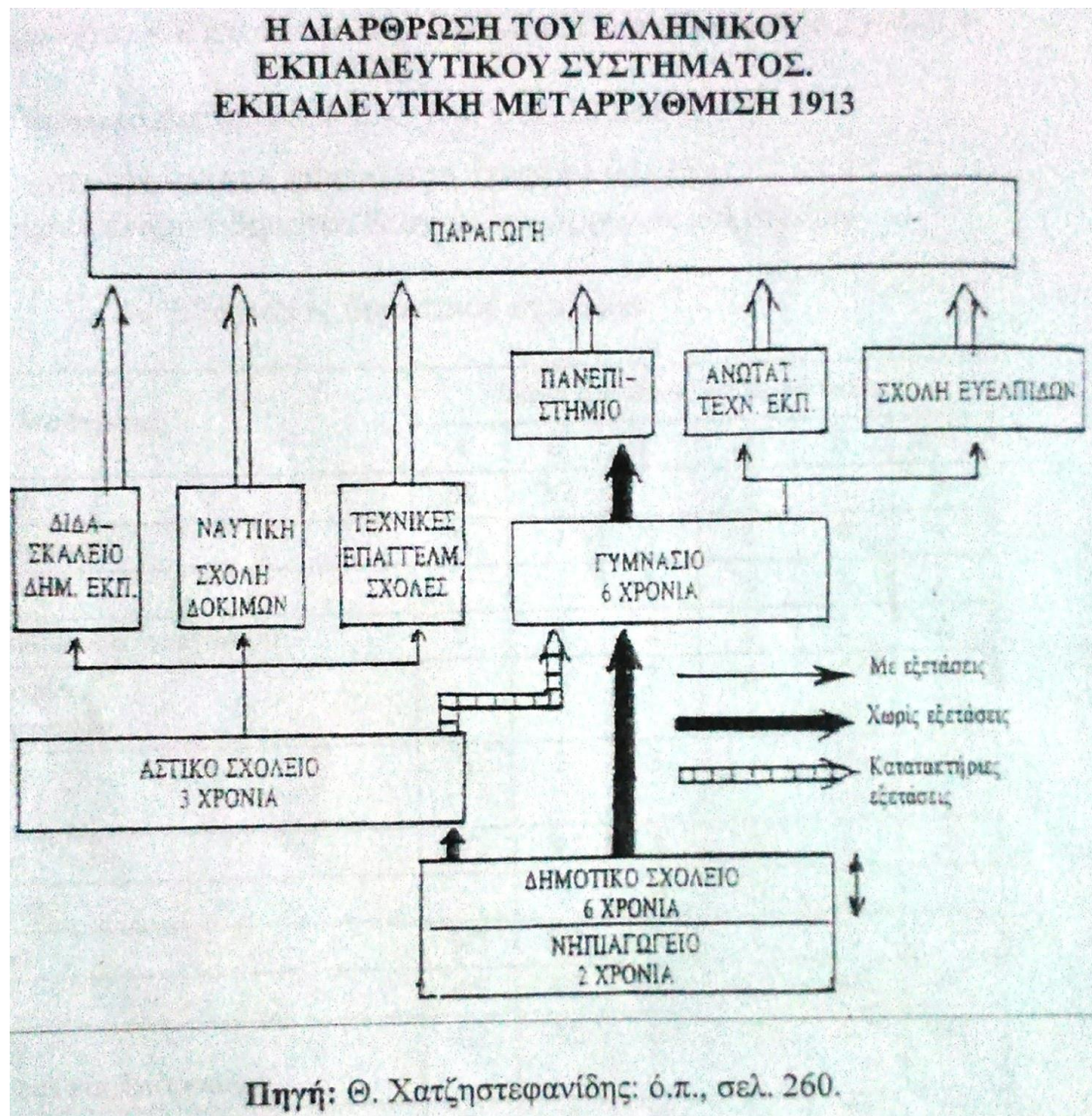
«ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΕΤΡΑΤΑΞΙΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ
ΑΡΡΕΝΩΝ»

**ΩΡΟΛΟΓΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΕΤΡΑΤΑΞΙΟΥ
ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΑΡΡΕΝΩΝ**

<i>Μαθήματα</i>	<i>Α΄</i>	<i>Β΄</i>	<i>Γ΄</i>	<i>Δ΄</i>	<i>Σύνολον</i>
Θρησκευτικά	3	3	3	3	12
Ελληνικά	13	11	10	10	44
Αριθμητική	3	3	3	3	12
Γεωμετρία	-	-	-	2	2
Ιστορία	-	-	2	2	4
Γεωγραφία	-	2	2	2	6
Φυσική Ιστορία	-	-	2	2	4
Φυσική	-	-	-	2	2
Ωδική	3	3	3	3	12
Ιχνογραφία	-	-	2	2	4
Καλλιγραφία	-	2	2	2	6
Γυμναστική	4	4	3	3	14
Εν όλω	26	28	32	36	122

Πηγή. Αλ. Δημαράς: *Η μεταρρύθμιση ...* ό.π., σελ. 297.

«Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ.
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ (1913)»

«ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΩΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΩΝ
ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ (1913)»

Εβδομαδιαία ωρολόγια καὶ ἀναλυτικὰ προγράμματα τῶν Δημοτικῶν Σχολείων
(1913)

(Βασιλικὸ Διάταγμα Φ.Ε.Κ. 174, τ. Α', 10 Σεπ. 1913)

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΑ ΩΡΟΛΟΓΙΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ
Πολυταξίων πλήρων δημοτικῶν σχολείων ἀρρένων καὶ θηλέων

Α' Ἐξαταξίου δημοτικοῦ σχολείου

Μαθήματα	Ὑποεβδομαδιαία διδασκαλία κατὰ τάξεις					
	Α'	Β'	Γ'	Δ'	Ε'	ΣΤ'
Θρησκευτικὰ	2/2	2/2	2	2	3	3
Ἑλληνικὴ Γλῶσσα	8	9	9	9	9	9
Ἱστορία			1	2	2	2
Πατριδογνωσία καὶ γεωγραφία	3	3	2	2	2	2
Φυσικὴ ἱστορία			3	3	2	2
Φυσικὴ καὶ χημεία					2	2
Ἀριθμητικὴ	3	3	3	3	3	3
Γεωμετρία					1	1
Ἰχνογραφία	3/2	3/2	2	2	2	2
Καλλιγραφία		2	2	2	2	2
Χειροτεχνία	3/2	3/2	2	2	2	2
Ὡδική	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2
Γυμναστικὴ	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2	4/2
Παιδιὰ (κατὰ τὰς ἐκδρομὰς)						
Ὑποεβδομαδιαία διδασκαλία ἐν ὅλῳ	22	25	30	31	32	32

Πηγή: Ι. Σταύρου, ὁ.π., σελ. 243.